

491165

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES IV FASCICULUS 2

1 9 6 1

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PHILOLOGIA

C L U J

În cel de al VI-lea an de apariție (1961) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* cuprinde aceleași serii:

- I. matematică, fizică, chimie;
- II. geologie, geografie, biologie;
- III. filozofie, economie politică, psihologie, pedagogie, științe juridice;
- IV. istorie, lingvistică, literatură.

Fiecare serie apare anual în 2 fascicule.

VI. (1961-es) évfolyamában a *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* változatlanul az alábbi sorozatokat öleli fel:

- I. matematika, fizika, kémia;
- II. geológia, földrajz, biológia;
- III. filozófia, politikai gazdaságtan, lélektan, pedagógia, jogtudomány;
- IV. történet-, nyelv- és irodalomtudomány.

Minden sorozatban évenként két füzet jelenik meg.

На VI году издания (1961) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* выходит теми же сериями:

- I. математика, физика, химия;
- II. геология, география, биология;
- III. философия, политэкономия, психология, педагогика, юридические науки;
- IV. история, языковедение, литературоведение.

В каждой серии ежегодно выходят два выпуска.

Dans leur VI-me année de publication (1961) les *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* comportent les mêmes séries:

- I-^e mathématiques, physique, chimie;
- II-^e géologie, géographie, biologie;
- III-^e philosophie, économie politique, psychologie, pédagogie, sciences juridiques;
- IV-^e histoire, linguistique, littérature.

Chaque série comprend deux fascicules par année.

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES IV FASCICULUS 2

1961

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PHILOLOGIA

C L U J

BCU Cluj / Central University Library Cluj

**COMITETUL DE REDACȚIE – SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ – COMITÉ DE RÉDACTION**

Acad. Prof. C. DAICOVICIU (redactor responsabil), Prof. I. CETERCHI, Conf. V. I. CIMPIANU, Prof. J. DEMETER, Prof. Ö. FELSZEGHY, Conf. M. KALLÓS, Prof. N. LASCU, Prof. T. LÁSZLÓ, Prof. D. MACREA, Prof. GY. MÁRTON, Prof. T. MORARIU, membru coresp. Acad., Conf. L. NAGY, Prof. I. PÉTERFI, membru coresp. Acad. (redactor responsabil adjunct), Acad. Prof. E. PETROVICI, Prof. GH. PIC, Prof. T. POPOVICIU, membru coresp. Acad., Prof. E. A. PORA, membru coresp. Acad., Acad. Prof. R. RIPAN, Prof. AL. ROȘCA, Conf. I. URSU

**Redacția:
CLUJ, str. Kogălniceanu 1
Telefon 34-50**

SUMAR — TARTALOM

Acad. E. PETROVICI, Etimologia toponimicului Virciorova	7
I. PĂTRUȚ, Despre structura morfologică a substantivelor și adjectivelor românești ..	13
LIVIA POPESCU, Observații asupra limbii și stilului presei progresiste de la 1848	27
SZABO ZOLTAN, A régi nyelv igeképzőinek vizsgálódási szempontjairól (Cu privire la studiul sufixelor verbale ale limbii maghiare vechi)	47
MARGARETA SZILAGYI, Stadiul actual al cercetărilor relațiilor lingvistice româno- germane	55
MIHAIL BOGDAN și EVA SEMLYÉN, Problemele vocalismului englez pentru stu- denții maghiari	61
NAGY MĂRIA, Megjegyzések Tudor Argezi egy versének két fordításához (Observații asupra a două traduceri ale unei poezii a lui Tudor Argezi)	67
CLARA PASZTERNAK, LADISLAU LUKACS și MAGDALENA NAGY, Gerunziul în funcție de predicat în graiul lipovenilor din comunele Sarichioi și Jurilovca (Reg. Dobrogea)	73
BALOGH DEZSŐ, Néhány népetimológia (Câteva etimologii populare)	77
CSEHI GYULA, A proletárodalmak a legalitás és illegalitás körülményei között (Literaturile proletare în condițiile legalității și ilegalității)	81
IOSIF PERVAİN, Foaia duminicii (1837). Contribuții la istoria presei românești din Transilvania	113
MIRCEA CROITORU, Maxim Gorki în paginile „Vieții românești“ (1920—1940) ..	127
DUMITRU POP, Problema procesului de formare a folclorului muncitoresc	139
SILVIA GOGA, Contribuția lui I. A. Lapedatu la dezvoltarea teatrului românesc ..	151
F. EDELSTEIN, Cicero — despre genul oratoric în „Brutus“	161
Recenzii	
Al III-lea seminar internațional de la Moscova al profesorilor de limba rusă din învă- țământul superior (O. CROITORU)	183
Bazele esteticii marxist-leniniste (ȘTEFAN BITAN)	185
Un dicționar al cuvintelor străine (FERENC KCSA)	188
Cronică	191

СОДЕРЖАНИЕ

Акад. Е. ПЕТРОВИЧ, Етимология топонимического названия Virciogova (Вырчорова)	7
И. ПЭТРУЦ, Морфологический строй имен существительных и прилагательных в румынском языке	13
Л. ПОПЕСКУ, Замечания о языке и стиле прогрессивной печати, 1848 г.	27
САБО З., Относительно изучения глагольных суффиксов в древнем языке	47
М. СИЛАДИ, Изучение вопроса о лингвистических связях румыно-немецких в его настоящей стадии	55
М. БОГДАН, Е. ШЕМЛЬБЕН, Трудности английского вокализма для студентов венгров	61
С. НАДЬ, По поводу двух переводов стихотворения Тудора Аргези	67
К. ПАСТЕРНАК, Л. ЛУКАЧ, М. НАДЬ, Деепричастие в роли сказуемого в говоре липован сёл Сарикоий и Журиловка (обл. Добруджа)	73
БАЛОГ Д., Несколько передовых этимологий	77
ЧЕХИ ДЬ., Пролетарские литературы в условиях легальности и нелегальности коммунистических партий	81
И. ПЕРВАИН, Журнал „Foаia duminесii“	113
М. КРОЙТОРУ, Максим Горький в журнале „Viața rominească“ (1920—1940) ..	127
Д. ПОП, К вопросу процесса образования рабочего фольклора	139
С. ГОГА, Вклад И. А. Лапедату в дело развития румынского театра	151
Ф. ЕДЕЛШТЕЙН, Цицерон — об ораторском искусстве в „Brutus“	161
Рецензии	183
Хроника	191

SOMMAIRE — CONTENTS — INHALTSVERZEICHNIS

Acad E. PETROVICI, Etymologie du toponyme Vîrciorova	7
I. PATRUȚ, Sur la structure morphologique des substantifs et adjectifs roumains ..	13
L. POPESCU, Observations sur la langue et le style de la presse progressiste de 1848	27
SZABÓ Z., Sur l'étude des suffixes verbaux de l'ancien hongrois	47
M. SZILÁGYI, Der gegenwärtige Forschungsstand der rumänisch-deutschen Sprach- beziehungen	55
M. BOGDAN et E. SEMLYÉN, English vowels and their problems for hungarian students	61
NAGY M., Observations sur deux traductions d'une poésie de Tudor Arghezi	67
C. PASZTERNAK, L. LUKÁCS et M. NAGY, Du gérondif en fonction de prédicat dans le parler des lipovans des communes Sarichioi et Jurilovca (Rég. de Dobroudja)	73
BALOGH D. Quelques étymologies populaires	77
CSEHI GY., Les littératures prolétariennes dans les conditions de la légalité et de l'illégalité	81
I. PERVAIN, „Foaia duminicii“	113
M. CROITORU, Maxime Gorki dans les pages de „Viața Românească“ (1920—1940)	127
D. POP, Le problème de la formation du folklore ouvrier	139
S. GOGA, La contribution de I. A. Lapedatu au développement du théâtre roumain	151
F. EDELSTEIN, Du genre oratoire dans le „Brutus“ de Cicéron	161
Les livres parus — Books — Bücherschau	183
Chronique — Chronicle — Chronik	191

ETIMOLOGIA TOPONIMICULUI VIRCIOROVA

de

Acad. E. PETROVICI

Pe teritoriul Republicii Populare Române două sate, două pîraie și o pădure au numele *Virciorova*. Unul dintre sate se găsește în raionul Turnu-Severin¹, iar al doilea, prin care curge pîrul cu același nume, în raionul Caransebeș. Acesta are și nume unguresc: *Vercserova*². În același raion, un afluent al râului Bistra, în apropierea satului Obreja, se numește *Valea Virciorovei* (în limba maghiară: *Vercserova patak*)³. Pădurea numită *Virciorova* se află pe teritoriul comunei Vinju Mare, în raionul cu același nume⁴.

Atestările mai vechi ale acestor nume de locuri prezintă, în silaba antepenultimă, cînd *o*, cînd *e*, iar uneori *a*. Astfel satul din raionul Caransebeș e amintit în documente sub următoarele forme: *Worchorowa* (anul 1447), *Vorchorova* (a. 1492), *Verchiorova* (a. 1566), *Varcziorova* (a. 1576), *Varcharova* (a. 1580), *Vercherowa* (a. 1584), *Vircherova* (a. 1588), *Vercherova* (a. 1592)⁵. Forme ca *Worchorowa*, *Varcharowa* se datoresc probabil armoniei vocalice, caracteristice foneticii maghiare, pe cînd formele fără armonie vocalică redau cu siguranță forma românească mai veche, **Virce-
rova*, dinaintea trecerii ei la *Virciorova* în urma asimilării *e-ó > o-ó*.

Pe harta Banatului dată de Griselini în anul 1776, numele celor două sate are un *e* în silaba antepenultimă: *Werzerova*, cel din Banat, și *Weserova* (sic), cel din Oltenia⁶.

Cele două sate, pădurea și pîraiele amintite se află în regiuni în care aproape toate numele de localități sînt de origine slavă. În apropierea satu-

¹ Vezi D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al Romîniei*, București, 1872, p. 526; *Marele dicționar geografic al Romîniei*, V, București, 1902, p. 706—761.

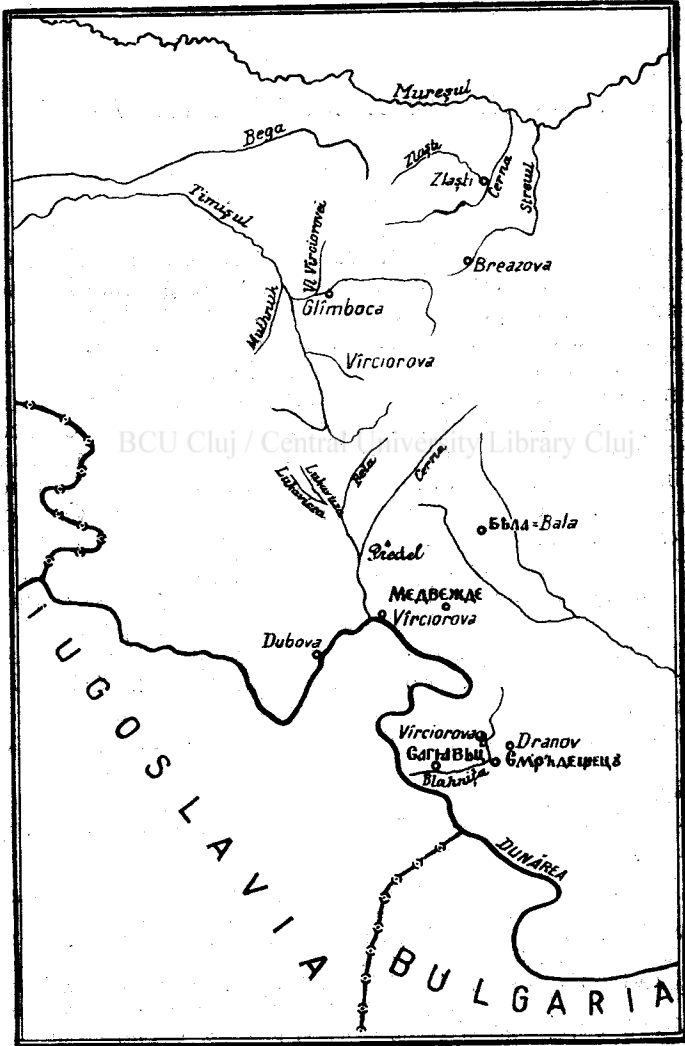
² Vezi S. Moldovan—N. Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune romînă din Ungaria*, Sibiu, 1909, p. 244.

³ Vezi Pesty Frigyes, *A szörényi bñnság és Szörény vármegye története*, II, Budapest, 1877—1878, p. 383. Pe hărțile romînești numele pîrului e notat *Valea Virciorovei*.

⁴ Vezi *Marele dicț. geogr. al Rom.*, o. c., V, p. 76, s. v. *Vinju-Mare*.

⁵ Vezi Pesty, o. c., II, p. 565 urm. Pîrul care curge prin sat se numește, după Pesty, *Vercserova* (forma romînească este fără îndoială *Virciorova*), *ibid.*, II, p. 658.

⁶ Vezi harta Banatului anexată la cartea lui Franz Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats*, Viena, 1780. O reproducere a acestei hărți se găsește în cartea lui N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940.

lui *Virciorova* din raionul Turnu-Severin putem semnala toponimicele slave *Rișava*, numele popular al orașului al cărui nume oficial e *Orșova*, atestat între anii 1369—1376 sub forma (въ) *Рѣшавѣ*⁷, *Ilovița*, într-un document din anii 1408—1418: *Блѣхвица*⁸, *Jidoștița* (între 1369—1376: *Жидовициѣ*)⁹, *Șușița* (în anul 1392: *Соушица*)¹⁰, *Topolnița* (între 1369—1376: *на Тополници*)¹¹, *Bresnița* (la 1387: *Бресница*)¹², *Vodița* (între 1369—1376: *Кодница*)¹³ etc. Satul din raionul Caransebeș e înconjurat de localități cu nume slave, ca *Borlova*, *Zlagna*, *Bolvașnița*, *Petroșnița*, *Bucoșnița*, *Goleț*, *Ilova*, *Sadova*¹⁴ etc. În valea mlăștinoasă a *Blahniței*¹⁵, unde *Marele dicționar geografic al României* semnalează existența numelui topic *Virciorova*, sint atestate, în documente de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, nume de sate ca *Нестичко*, *Согонно* (*Согон*), *Сагъвиць* (*Сагакъць*, *Сагакъц*, *Сагъвиць*), *Твнорно*¹⁶.

Împrejurarea aceasta face puțin probabilă explicarea numelui *Virciorova* prin atașarea sufixului slav *-ova* la pretinsa „rădăcină” românească **virfcior*¹⁷ (care ar fi un diminutiv al lui *virf*), formă inexistentă în limba română¹⁸. De altfel asemenea formații hibride în toponimia românească nu cunosc. De asemenea, forma *Virciorova* nu poate fi identificată cu o variantă a apelativului românesc *virciolog* (< **virfciorog*) ‘virtej, viltoare’¹⁹,

Am văzut mai sus că atestările mai vechi ale acestui toponimic prezintă de obicei în silaba antepenultimă un *e* sau un *a*. (Forma maghiară are și astăzi un *e* în această poziție.) Pentru a explica acest toponimic (care fără nici o îndoială reprezintă un adjectiv posesiv slav în *-ov-*), trebuie să plecăm de la o bază *vrčef-*, *vrčaf-*. Aceasta ne face să presupunem existența, în graiul slav meridional, vorbit odinioară în regiunile de vest ale României, a numelui de profesie *vrčafi* ‘olar’, derivat de la *vrči* ‘oală’, cunoscut mai demult în toată Peninsula Balcanică. Miklosich dă formele *врѣчь* ‘urceus’ și *врѣчька* ‘dolium’ în dicționarul său vechi slav²⁰. În zilele noastre cuvântul acesta se întâlnește în sîrbocroată, bulgară și slovenă sub

⁷ Vezi P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, *Documente interne* (1369—1490); București, 1938, p. 36.

⁸ *Ibid.*, p. 88.

⁹ *Ibid.*, p. 36.

¹⁰ *Ibid.*, p. 61.

¹¹ *Ibid.*, p. 36.

¹² *Ibid.*, p. 43.

¹³ *Ibid.*, p. 36.

¹⁴ Atestate în documente sub formele *Borlowa* (1519; vezi Pesty, o. c., II, p. 31), *Zlathna* (1503: *ibid.*, II, p. 493), *Balwosnyca* (1447), *Bolwasnyca* (1453—1478: *ibid.*, II, p. 26), *Petrosnyca* (1468: *ibid.*, II, p. 445), *Bokostyca* (1468), *Bokosnyca* (1531: *ibid.*, II, p. 24—25), *Goliecz* (1468), *Golacz* (1501: *ibid.*, II, p. 83), *Huthova* (1519), *Jethowa* (1519: *ibid.*, II, p. 91—92), *Zadwa* (1467), *Zadowa* (1576: *ibid.*, II, p. 487).

¹⁵ *На Блатници, оу Блатницѣ* (1408—1418, 1424, 1428), vezi Panaitescu, o. c., p. 88, 136, 155.

¹⁶ *Ibid.*, p. 75, 88, 136, 155.

¹⁷ Vezi N. Iorga, o. c., p. 18.

¹⁸ În limba română există un diminutiv *virșor* (< *virfușor*) de la *virf*, dar nu **virfcior*.

²⁰ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 78.

¹⁹ Vezi G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 218.

formele: scr. *vrč*, *vrča* 'oală' (cu derivatul *vrčina*), bulg. (forma derivată) *врчва*, 'ulcior, oală cu două torți', sloven. *vrč*, *vrča* 'ulcior'. Se poate prin urmare presupune că, în graiurile slave de sud, pentru a numi pe olar au existat nu numai derivatele în *-aři* ale lui *grünici* și *lonici* (scr. *grnčar*, *lončar*, bulg. *грнчар*), ci și un derivat al lui *vrčiči* (*vrč*).

Plecînd de la o formă slavă **Vrčarevo* sau *Vrčareva* (*dolina*) '(valea) olarului', trebuie să ne așteptăm în limba romînă la forma **Vircerova*, devenită apoi *Virciorova*. Într-adevăr lui *r* silabic slav îi corespunde regulat, în elementele slave ale limbii romîne, grupul *ir*; *a* neaccentuat devine *ă*, care după consoană palatală (în speță *č*) se palatalizează în *e*, iar sufixul *-evo* este reprezentat în toponimicele romînești de origine slavă de obicei prin *-ova*²¹. De altfel e posibil ca forma slavă auzită de romîni să fi prezentat *-ovo* în loc de *-evo*: **Vrčarovo*. (Cf. formele *Грнчарово*²², *Коларово*²³, *Lončarovci*²⁴, *Милошов*²⁵, *Крагујовџ*²⁶, *Крушовџ*²⁷ etc.).

Ce limbă slavă au vorbit slavii care au creat numele *Virciorova*? Judecînd după unele hidronime și toponimice din regiunile în care se găsesc cele cinci toponimice *Virciorova*, se pare că graiul slav în care a fost creat acest nume de loc se situează la extremitatea estică a ariei în care sl. com. **o*, **ě*, **dj* au evoluat la *u*, *e*, *g*. Toponimice prezîntînd aceste reflexe în regiunile care ne interesează sînt *Dubova* (1690—1700: *Dubovo*)²⁸, *Naghlukavicz*, *Kyslukawicz* (1440)²⁹, *Muthruk* (1376)³⁰, *Predjet* (= *Predel*)³¹, *Bela*, *Belareca* (*Beleričca*)³². În bazinul rîului Blahnița (на Блатници) pe Blahnița': a. 1408—1418)³³, unde e semnalată pădurea numită *Virciorova*, este amintit în evul mediu numele satului *Сакѣвџъ*, *Сакѣвџъ* etc., care e un derivat de la **sadja*. Forma bulgară corespunzătoare acestei

²¹ Vezi E. Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, București, 1935, p. 5 urm.; *id.*, *Dacoromana*, în „Dacoromania“, X (1941), p. 261 urm. Și în Grecia toponimicele de origine slavă prezintă *-ov-* în loc de *-ev-*. Vezi Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941, p. 268.

²² Vezi Списък на населените места в НР България, Sofia, 1960, p. 193.

²³ St. Mladenov dă mai multe toponimice bulgare care prezintă *-ov-* în loc de *-ev-* așteptat: Крушово, Ежово, Штъркл'ово, Коларово etc. (vezi St. Mladenov, *Etymologisches aus einer kurzgefassten Geschichte der bulgarischen Sprache*, extras din Списание на Българ. Академия на науките, Sofia, 1930, p. 108—111).

²⁴ Vezi *Rečnik mesta*, Belgrad, 1925, I, p. 243.

²⁵ Vezi A. Belič, *Dijalekti istočne i južne Srbije*, Belgrad, 1905, p. 26.

²⁶ *Ibid.*, I, c.

²⁷ *Ibid.*, p. 60.

²⁸ Vezi Pesty, *o. c.*, II, p. 61; „Dacoromania“, X, p. 250.

²⁹ Vezi Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, p. 49. Cf. *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août. 1958*, București, 1958, p. 35. Forma actuală a acestui nume de sat și de pîriu este *Luncavița*, refăcută de populația romînească după apelativul romînesc *luncă*.

³⁰ Vezi Csánki, *o. c.*, II, p. 57.

³¹ Vezi „Dacoromania“, X, p. 255; „Romanoslavica“, I, p. 22. Forma obișnuită a acestui nume de loc este, în regiuni situate mai spre răsărit, *Predeal*. Vezi „Romanoslavica“, I, p. 20.

³² „Dacoromania“, X, p. 255; „Romanoslavica“, I, p. 22.

³³ Vezi mai sus, nota 14.

forme slave comune este *сажда* 'îuningine' (Cf. formele celorlalte limbi slave: scr. *sada*, *sade*, *saže*, *saja*, rus., ucr., belorus *сажа*, slovac. pol. *sadza*, ceh. *saze*, sorab. sup. *sazy* pl., sorab. inf. *saze* pl., sloven. *saja*³⁴). În schimb la est și nord-est de regiunile unde se găesc toponimicele *Vir-ciorova*, la distanțe care uneori nu ating 10 km, începe aria în care sl. com. *o, *ě, *tj, *dj prezintă, în toponimicele de origine slavă, reflexele *in*, *im* (*im*), *ea*, *a*, *št*, *jd*: *Glamboka* (1475)³⁵, *Джамбока* (1430)³⁶, *Brazia* (1366)³⁷, *Бала* (1415)³⁸, *Zlasd* (1362)³⁹, *шт сѣти Кошшнице* (1483)⁴⁰, *Сморъдецец* (1642)⁴¹, *Медкежде* (1571)⁴² etc. Satul *Glimboca* (*Glimboca*) e numai la 4 km spre răsărit de *Valea Virciorovei*⁴³. E deci probabil că forma **vrčari* a existat atât în graiul slav din vestul teritoriului Republicii Populare Române care prezenta *u*, *e*, *g* pentru sl. com. *o, *ě, (*tj), *dj, cât și în graiul slav răspândit mai spre răsărit, care reda prin *in*, *im* (*im*), *ea*, *a*, *št*, *jd* aceleași sunete și grupuri slave comune.

ЭТИМОЛОГИЯ ТОПОНИМИЧЕСКОГО НАЗВАНИЯ VIRCIOROVA (ВЫРЧОРОВА)

(Резюме)

В западной части территории Румынской Народной Республики, в Банатской области и в районе Турну Северин, два села, две речки и один лес называются Virciorova (Вырчорова). Отмечено, что одно из сёл носит такое название, начиная с XV века.

По своему происхождению, название является славянским притяжательным прилагательным (с суффиксом -ov-), **Vrčarevo* или **Vrčareva* (dolina) „долина гончара” < **vrčari* „гончар” < **vrči* „горшок”. Следовательно, у южных славян для понятия „гончар”, кроме производных от *grünici* и *loniči* (ср. сербохорв. *grnčar*, *lončar*; болг. *грънчар*), существовало и производное от *vrči*.

Возможно, что форма **vrčari* была как в говоре славян западной части Румынской Народной Республики, с *u*, *e*, *g*, вместо общеславянских *o, *ě, *dj, так и в говоре славян, распространившихся более к востоку, который передавал через *in* (*im*, *im*), *ea* (*a*), *št*, *jd* такие же звуки и группы звуков общеславянского языка.

³⁴ Vezi „Romanoslavica”, I, p. 19. Cf. oronimul din Muntenegru *Sadavac*, semnalat de Vuk Karadžić în dicționarul său. Vezi și *Rečnik mesta*, o. c., II, p. 370. Privitor la răspîndirea în Peninsula Balcanică a diferitelor reflexe ale lui **sadja* slav comun, a se vedea Ivan Popovič, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, p. 443.

³⁵ Vezi Csánki, o. c., II, p. 53; *Contributions onomastiques*, o. c., p. 40.

³⁶ Vezi Panaitescu, o. c., p. 161. Forma actuală este *Dimbova*.

³⁷ Vezi Csánki, o. c., V, p. 80. Forma actuală este *Brezova*: „Romanoslavica”, I, p. 21.

³⁸ Vezi Panaitescu, o. c., p. 110. Forma actuală este *Bala*: „Romanoslavica”, I, p. 20.

³⁹ Vezi „Studii și cercetări lingvistice”, IV (1953), p. 84 urm. Forma românească actuală este *Zlaști*.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 70 urm.

⁴¹ *Ibid.*, p. 71.

⁴² Vezi „Studii și cercetări lingvistice”, IV (1953), p. 75—76; „Romanoslavica”, I, p. 14.

⁴³ Vezi harta anexată, pe care sînt trecute toponimicele (situatе spre apus și spre răsărit de locurile numite *Virciorova*) prezentînd pe de o parte *u*, *e*, *g*, pe de alta *in*, *im* (*im*), *ea*, *a*, *št*, *jd* pentru sl. com. *o, *ě, *tj, *dj.

ETYMOLOGIE DU TOPONYME *VIRCIOROVA*

(Résumé)

Dans la partie occidentale du territoire de la République Populaire Roumaine, dans la région administrative du Banat, district de Turnu-Severin, deux villages, deux ruisseaux et une forêt portent le nom de *Virciorova*. L'un des villages est attesté avec ce nom dès le XVe siècle.

Le nom était à l'origine un adjectif possessif slave (à suffixe *-ov-*), **Vrčarevo* ou **Vrčareva (dolina)* „vallée du potier“ < **vrčaiŕi* „potier“ < **vrčŕi* „pot“. Les Slaves du sud possédaient par conséquent — outre les dérivés de *grŕnŕi* et de *lonŕi* (cf. s.-cr. *grŕnar*, *lončar*; bg. *grŕnčar*) — aussi un dérivé de *vrčŕi* pour désigner le „potier“.

Il est possible que la forme **vrčaiŕi* ait existé aussi bien dans le parler slave de l'ouest du territoire roumain, lequel présentait *u, e, ġ* pour sl. com. **o, *ě, (*ij), *dj, que dans le parler slave répandu plus à l'est, qui rendait par *in (im, im), ea (a), ŕt, ja* les mêmes sons et groupes de sons slaves communs.*

DESPRE STRUCTURA MORFOLOGICĂ A SUBSTANTIVELOR ȘI ADJECTIVELOR ROMINEȘTI

de

I. PATRUȚ

Intr-un studiu publicat nu demult, acad. Al. Graur se ocupă cu structura morfologică a cuvintelor românești¹. Întrucît unele afirmații ale d-sale au directă legătură cu problema discutată în prezentul articol, ne vom opri puțin asupra lor.

Astfel, analizînd structura substantivelor românești, d-sa afirmă că la cele „de tipul *casă* găsim sufixul caracteristic al declinării contopit pretutindeni cu desinența: *-ă* la nominativ singular, *-e* la toate celelalte forme. La tipul *munte*, singularul prezintă sufixul caracteristic declinării, *-e*, contopit cu desinențele, iar pluralul e ca la tipul *lup*. La tipul *curte* sufixul declinării, *-e*, apare la nominativ-acuzativ singular contopit cu desinența; celelalte forme se formează cu alterarea consoanei finale a rădăcinii”².

Pe marginea acestor afirmații ne îngăduim să întrebăm:

a) *-ă* din *casă* și *-e* din *munte*, *curte* sînt sufixe sau desinențe? Dacă sînt sufixe „caracteristice declinării” se includ, evident, în temă, deci nu pot să fie și desinențe;

b) dacă *-e* din *munte* este sufixul „caracteristic al declinării”, de ce nu caracterizează întreaga declinare, ci pluralul lui *munte* „e ca la tipul *lup*”, la care „sufixul și desinența sînt zero pretutindeni”³?

c) nu e mai indicat să vorbim, în cazul analizelor morfologice, de teme⁴ și nu de rădăcini, pentru a nu exclude substantivele derivate, ca *învățător* (de tipul *lup*), *frumusețe* (de tipul *curte*) etc.?

¹ Acad. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în „Studii de gramatică”, vol. II (1957), p. 3 ș. u.

² Id., *ibid.*, p. 16.

³ Id., *ibid.*, p. 15.

⁴ Acad. Al. Graur ne repropune că noi, într-un articol, afirmam că „tema este unul dintre morfemele de bază ale flexiunii” („Limba română”, IV [1955], nr. 6, p. 66). „De astă dată termenul temă — spune d-sa — nu mai corespunde nici definiției occidentale, nici celei sovietice. Dacă tema este un morfem (și încă unul de bază!), ce mai sînt rădăcina și sufixul în care se descompune tema?” (*loc. cit.*, p. 6). Desigur că morfemul nu poate fi divizat din punct de vedere morfologic. Fără îndoială, tema poate consta din

d) nu este mai adecvată structurii substantivelor românești următoarea analiză: în *lup* — *lupi* desinența este zero, în *casă* — *case* desinența este *-ă/-e*, în *munte* — *munți* și *curte* — *curți* desinența este *-e/zero* și acestea sînt adăugate la temă? Declinările românești nu au nici un sufix caracteristic, ci ele sînt caracterizate de desinențe (inclusiv desinența zero).

Dacă desinențele caracterizează declinarea — căci, vom vedea, temele sînt toate consonantice — înseamnă că substantivalele românești se grupează în declinări sau în paradigme după desinențe. Acad. Al. Graur susține că

mai multe morfeme: *copilaș = copil-aș, înștiința-* (tema imperfectului = tema prezentului + *-a-*) = *în-științ-a*. Dacă însă tema coincide cu rădăcina, ea poate fi numită morfem: cf. morfemul (rus.) *dom-*, citat de acad. Al. Graur (*ibid.*, p. 8); cf. și „morfemele” *собак-, нес-, корзин-* (din propoziția *собака несет корзину* „cîinele duce coșul”), Академия Наук СССР, Институт русского языка, *Грамматика русского языка*, том. I, *Фонетика и морфология*, Москва, 1960, p. 10.

Acad. Al. Graur, susținînd formula „tema este formată dintr-o rădăcină și unul sau mai multe sufixe (eventual și prefixe)” (*loc. cit.*, p. 6), stabilește „sufixe” caracteristice declinării la substantive de tipul *casă* (citat și de noi mai sus). D-sa atribuie unui morfem chiar trei valori: *-ă* din *roată* ar fi sufix, atît lexical cît și gramatical, și totodată desinență (*ibid.*, p. 8). După părerea noastră sufix gramatical nu este, căci declinările românești n-au sufixe caracteristice, lexical nu poate fi, căci *roată* nu e un derivat (< lat. *rota*); deci *-ă* este doar desinență.

Este adevărat că acad. Al. Graur acceptă afixele zero (*ibid.*, p. 8), de exemplu la substantivele de tipul *lup* (citat și de noi mai sus), la care totuși precizează că „sufixul și desinența sînt zero pretutindeni (după dispariția lui *u* final)” (*ibid.*, p. 15—16).

D-sa susține existența unor astfel de sufixe caracteristice declinărilor românești, fie contopite cu desinența, fie zero, din cauză că are în vedere în primul rînd formele latinești, în cazul de față declinările latinești, în care, la unele cazuri, mai apar vechile vocale tematice.

Metoda de analiză a acad. Al. Graur se reliefează dacă urmărim cum analizează d-sa, de exemplu, prezentul indicativ al verbului *cînta*: în *cînt*, *cînt'* (= *cînti*) sufixul și desinența sînt zero; *-ă* din *cînt-ă* reprezintă sufixul contopit cu desinența; în *cînt-ă-m-ă* este „vocala caracteristică a conjugării alterată”, iar *-m* desinența; în *cînt-a-t'* (= *cîntați*), *-a-* e „vocala caracteristică” normală, *-t'* e desinență (*ibid.*, p. 15). Deci corespondențul vocalei tematice *-a-* din latină e numit „vocală caracteristică a conjugării” dacă e urmat de „desinențe” (la persoanele I și a II-a pl.), dar dacă nu, la persoana a III-a sg., e considerat „sufix contopit cu desinența”. Dar despre ce „contopire” e vorba? Căci *-ă*, din *cîntă* < lat. *cantat*, reprezintă pe *-a-* latinesc, iar *t* final a dispărut. Se pune întrebarea: după ce criterii ne orientăm ca să știm că *-ă* „sufixul contopit cu desinența”, la persoana a III-a sg., ține de temă sau este desinență?

Pe marginea analizei noastre — conform căreia tema prezentului este *cînt-*, *tac-*, *fac-*, *dorm-* (și, se înțelege, variantele acestora: *cînt'-*, *tač-/tăč-* etc.), iar desinențele prezentului, la persoanele I și a II-a pl., sînt *-ăm-*, *-aț-* (la conjugarea I) sau *-em-*, *-eț-* (la conjugarea a II-a) etc. — acad. Al. Graur întreabă: „dacă facem abstracție de temele verbelor, cum vom explica de ce desinența persoanei întîi și a doua plural diferă de la verb la verb? Iar dacă nu explicăm, ce valoare mai are gramatică?” (*loc. cit.*, p. 15). Această explicație însă se poate da: diferența între conjugări — e vorba aici de indicativul prezent — în limba romînă e marcată de desinențe, nu de teme ca în latină, datorită faptului că vocalele tematice latinești, mai exact, corespondentele lor, se includ în desinențele românești. După părerea noastră, e mai greu de dat altă explicație: dacă acceptăm tema prezentului *cînt-* / *cîntă-* / *cînta-*, propusă de d-sa (*ibid.*, p. 15), care dintre acestea apar în formele bazate pe tema prezentului (imperfectul etc.)?

Acad. Al. Graur afirmă că „soluția propusă de Pătruț nu are meritul nici măcar de a ne prezenta o temă într-adevăr unitară. În afară de modificările consonantice trebuite să ținem seamă și de alternanțele vocalice: *port-* / *poartă-* / *purt-*, *tac-* / *tăc-*...” (*ibid.*, p. 15). Ne surprinde această constatare, căci în variantele temelor propuse de noi apar numai alternanțele, consonantice și vocalice, caracteristice limbii romîne. Nu pot exista alte teme, în care aceste alternanțe să nu apară.

„în declinare, substantivele românești se grupează pe terminații”⁵. D-sa definește „terminația” astfel: „partea de la sfârșit a unui cuvânt, indiferent de analiza morfologică” și aduce următorul exemplu: „nimic nu ne împiedică să spunem că *gînduri* are terminația *-r* (r muiat). În *gînd*, *-d* nu este, bineînțeles, desinență, dar *gînd* are terminația *-d*”⁶. Evident că „terminația”, cu această accepțiune, nu este un morfem. Noi susținem că în declinare trebuie urmărită, totodată, și structura morfologică a cuvintelor, deci analiza lor în morfeme.

Pe de altă parte, considerăm că e necesar să fie înlăturată confuzia dintre „terminație” (în accepțiunea de mai sus) și desinență, confuzie veche, care se constată și în Gramatica Academiei R.P.R., după cum recunoaște acad. Al. Graur⁷.

Cu structura morfologică a substantivelor și a adjectivelor românești ne-am mai ocupat în câteva articole anterioare⁸, însă unele grupuri de substantive și adjective nu au fost puse în discuție decît în treacăt, iar altele de loc.

E evident că la substantivele cu singularul în consoană (inclusiv *i*), ca *rob*, *ochi* (= *ok*), *ciocoi*, ca și la adjectivele de felul lui *bun*, *dibaci* (= *dibač*), *vechi* (= *vek*), *greoi*, afit forma de singular, cît și cea de plural este egală cu tema. Cele care au singularul în consoană dură, au pluralul (egal cu tema) în consoană moale sau palatală, potrivit alternanțelor caracteristice limbii romîne: *rob'* (= *robi*), *bun'* (= *buni*), *cai*, *goi* etc.⁹

La substantivele și adjectivele în *-u* plenison la singular, *codru*, *cuscru*, *negru*, tema este de asemenea în consoană, *-u* al singularului și *-i* plenison de la plural fiind desinențe: *codr-u* — *codr-i*, *cuscr-u* — *cuscr-i*, *negr-u* (fem. *neagr-ă*) — *negr-i* (fem. *negr-e*), cf. și derivate ca *negru-uf*, *codru-uf* (cu sufixul *-uf*, cf. *călu-uf*).

Să ne oprim puțin asupra substantivelor masculine în *-u* la singular și în *-i* la plural, de felul lui *fiu* — *fiu*, *flăcău* — *flăcăi*, *boiu* — *boi* etc. Se încadrează morfologic în această grupă un număr de substantive de origine turcească (*geangiu*, *hangiu*, *surugiu*) sau derivate românești cu sufixul de origine turcească *-(a)giu* (*pomanagiu*, *tablagiu*, *duelgiu* etc.). Cum trebuie analizate aceste substantive din punct de vedere morfologic?

⁵ Loc. cit., p. 7.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid. Și noi, în câteva articole anterioare, am întrebuițat denumirea „terminație”, însă numai cu valoarea de desinență.

⁸ I. Pătruț, *Despre componența cuvintelor flexibile ale limbii romîne*, în „Limba romînă”, IV (1955), nr. 6, p. 67—69; id., *Gramatica limbii romîne*, vol. I... Ed. Acad. R.P.R., 1954, (recenzie) în SCL (1956), nr. 1—2, p. 117—118, 120—121; id., *Probleme de morfologie și ortografie. În legătură cu i în limba romînă*, în CL, I (1958), p. 121—122; cf. id., *Probleme de fonetică și morfologie*. III. *În legătură cu i și u în limba romînă*, în CL, IV (1959), p. 46.

⁹ Cf. I. Pătruț, în „Limba romînă”, IV (1959), nr. 6, p. 67; id., în SCL, VII (1956), nr. 1—2, p. 118; id., *Morfologie și fonologie. Despre fonemele consonantice moi ale limbii romîne*, în CL, V (1960), p. 25. În ultimul articol este expusă și părerea noastră asupra fonemelor consonantice moi din limba romînă.

În unele dintre gramaticile noastre, *-u* (la singular) și *-i* (la plural) sînt considerate desinențe¹⁰, deci *fi-u*, *fi-i*; *flăcă-u*, *flăcă-i*; *bo-u*, *bo-i*. Ținînd seamă însă că toate celelalte masculine au tema terminată în consoană (cf. mai sus) și că toate — în afară de cele din grupa lui *codr-u*, pl. *codr-i* — n-au desinențe nici la singular nici la plural, ne întrebăm dacă grupul acestora de care vorbim poate fi considerat ca avînd tema în vocală și desinența *-u/-i*. Credem că derivația ne poate da cîteva indicații semnificative. Astfel, în legătură cu *flăcău*, avem derivate ca următoarele: *flăcăuan* (= *flăcău-an*), *flăcăuandru* (= *flăcău-andru*), *flăcăuș* (= *flăcău-aș*), *flăcăuș* (= *flăcău-uș*), toate de la tema *flăcău-*, față de *flăcăias* (= *flăcăi-aș*), *flăcăiandru* (= *flăcăi-andru*), *flăcăi* (= *flăcăi-i*, verb), *flăcăie* (= *fălcăi-ție*), *flăcăime* (= *flăcăi-ime*), *flăcăiește* (= *flăcăi-este*)¹¹, de la tema *flăcăi-*. Explicația acestor derivate nu credem că e bine formulată în DLRM: primele derivă din *flăcău*, iar celelalte din pluralul *flăcăi* (s.v.). De ce ar deriva *flăcăuandru* dintr-un singular, iar *flăcăiandru* dintr-un plural? Mai justă ne pare formularea următoare: derivatele amintite sînt de la o temă variabilă, *flăcău-/flăcăi-*. Varianta e condiționată de vocala următoare a sufixului: înaintea vocalelor anterioare apare tema în *-i* (*flăcăi-i*, verb, *flăcăi-ție*), înaintea vocalei posterioare apare tema în *-u* (*flăcău-uș*); înaintea vocalei centrale a apare sau una sau cealaltă (*flăcăi-andru*, *flăcăi-aș* sau *flăcău-andru*, *flăcău-aș*)¹².

Se înțelege că la fel trebuie analizate și adjectivele cu singularul masculin în wau: *nou*, *nouă*, pl. *noi* (tema *nou-/no-*; cf. *nouș* (= *nou-uș*)/*inno-*), *viu*, *vie* (= *viie*), pl. *vii* (tema *viu-/vi-*), *tîrziu* (tema *tîrziu-/tîrzi-*, cf. *tîrzi* = *tîrzi-u*), *întîrzia* = *întîrzi-a*), *argintiu*, *auriu*, *cenușiu*, *fistichiu*, *zurliu* etc.

Tot așa trebuie privite și ambigenele cu singularul în wau, cu desinența *-e* sau *-uri* la plural: *pîrău* (*pîri-u*) — *pîrai-e*, *ferăstrău* — *ferestrai-e*, *ri-u* — *riuri* (= *riu-uri*), (și numeroase neologisme) *birou*, *cadou*, *tablou* etc. De altfel unele din prima categorie, au, dialectal, și la plural tema în *-u*, după care apare desinența *-ă*: *pîra-u-ă*, *hîrda-u-ă* etc. Cf. și derivate ca: *pîra-u-aș* (*pîriu-aș*)/*pîrai-aș* (*pîri-i-aș*), *pîriu-ț* (= *pîriu-uț*)¹³ etc.

Despre femininele ca *măsea*, *purcea*, *stea*, *vergea*, *cafea*, *basma*, *para* spunem că ele trebuie considerate teme în *-l*¹⁴. Într-adevăr tema în *-l* apare la plural și la genitiv-dativ singular (*măsel-e*, *basmal-e*), precum și

¹⁰ În *Gramatica* Academiei R.P.R. *-i* al pluralului (la substantivul *erou*) fiind considerat desinență (vol. I, p. 148), înseamnă că în același fel e considerat și *u* al singularului. Tot așa le-am considerat și noi în SCL, VII (1956), nr. 1—2, p. 118.

¹¹ Exemplele sînt luate din *Dicționarul limbii române moderne* (= DLRM), Editura Academiei R.P.R., 1958, s. v.

¹² Și în derivatele de la *fiu* tema este variabilă (*fi-u / fi-i*): cf. *fiuț* (= *fiu-uț* < *fiu-ț*), *înșia* (= *înși-a*). Am arătat cu altă ocazie că situația lui *fiu* — *fi* este paralelă cu a verbelor *viu-vii*, *fiu-fi*, la care propuneam ca forma în *-u* (*viu*, *fiu*) să fie considerată ca variantă a temei prezentului (I. Pătruț, *Probleme de fonetică și morfologie*. III. În legătură cu *i* și *u* în limba română, în CL, IV [1959], p. 43 ș. u.).

¹³ DLRM, s. v. Cf. mai sus derivatele lui *flăcău*.

¹⁴ I. Pătruț, în „Limba română”, IV (1955), nr. 6, p. 68.

în derivate: *stel-uță*, *stel-ar*, *stel-ișoară*, *cafel-uță*, *băsmăl-uță*¹⁵ etc. Credem acum că ele trebuie considerate teme în *-l/ŭ-*: *măsel-/măseau-*. Tema în *-ŭ-* apare în forma articulată la nominativ și acuzativ singular, *măseau-a*, *steau-a* etc.¹⁶. Acad. Iorgu Iordan afirmă, pe bună dreptate, că forma veche este *măseauă* (< lat. *maxilla*)¹⁷. Asemenea forme apar în aromână: *cătsauă* (*cătsauo* = *cățauo*, cu *-ă > o*, după *wau*¹⁸, *măseauă*, *purteauă* etc.¹⁹; în meglenoromână: *cățauă*, *măseauă*, *mărdzeauă* „mărgea“, *steauă*, *virdeauă* „vergea“ etc.²⁰. Aceste forme se păstrează și în dacoromână, în vestul țării, prin Banat, Crișana și în vestul Ardealului²¹.

Din cele spuse mai sus și în articolele noastre menționate²², reiese că toate substantivele și adjectivele românești au tema terminată în consoană. Pentru a putea explica și istoric structura lor morfologică, le vom urmări după împărțirea tradițională în cele trei declinări²³.

În declinarea I se grupează:

a) substantivele feminine cu desinențele: la sg. nom.-acuz. *-ă* (*fat-ă*); gen.-dat. *-e* (*fet-e*), zero (*ser' = seri*). La pl. *-e* (*fet-e*), zero (*seri*);

b) femininele de felul lui *măsea*, *para*, la care se adaugă și *zi* (toate cu tema în *-l/ŭ-*), care au la sg. gen.-dat. și la întreg pluralul desinența *-e* (*măsel-e*, *paral-e*, *zil-e*);

¹⁵ DLRM, s. v. Despre *stelar* se spune în acest dicționar: „din *stela* (pl. lui *stela*) + suf. *-ar'* (s. v.). Dar cum se poate dovedi că *stelar* „colindător cu steaua, copil care umblă cu steaua“ (*ibid.*) e derivat de la un plural?

¹⁶ Există și derivate din tema în *-ŭ-*, de ex. de la tema *ziŭ-*: *ziucă*, *ziulică*, *ziuliță*, *zișoară*, *ziuatic* (DLRM, s. v.) (= *ziŭ-ucă*, *ziŭ-ulică* etc.).

¹⁷ Acad. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [București], 1956, p. 302, 326.

¹⁸ Cf. I. Pătruț, *Rostirea nouă, două etc.*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958, p. 662.

¹⁹ Th. Capidan, *Arominii*, București, 1932, p. 379. Pentru *măseauă* cf. și ALR I, vol. I, h. 30; ALRM I, vol. I, h. 44.

²⁰ Id., *Meglenoromîni*, I, București, 1925, p. 143; ALR I, vol. I, h. 30; ALRM I, vol. I, h. 44: *măseauă*.

²¹ Cf. forma *măseauă* (*măsauă*), în ALR I, vol. I, h. 30; ALRM I, vol. I, h. 44. Forma aceasta apare și în câteva puncte izolate (180, 218, 230) din partea estică a Ardealului, precum și în limba moldovenilor din stînga Nistrului, ceea ce arată că ea a fost mult mai răspîdită decît astăzi.

Substantivele acestea au o situație asemănătoare, ca structură morfologică, cu cele rusești în *-мя* (*имя* „nume“, *бремя* „sarcină“ etc.; cf. sl. v. *ime*, *brème*), foste teme în *-men-* (cf. sg. gen. rus. *имен-н*, *бремен-н*; sl. v. *imen-e*, *brēmen-e*), la care tema în *-n-* nu mai apare la nom. și acuz. sg., din cauză că *-en* s-a transformat în *-e* încă în slava comună: sl. com. **imen > *ime*.

S-ar părea că există derivate și de la o temă extrasă din formele de nom.-acuz. sg., cf. *purcică*, *vițică* — deci de la tema *purc-* (cf. *purcă*), *viț-* (cf. *vițea*) — (cf. derivatele, oarecum paralele, din tema *omen-ŝom-*: *omăn-aș*, *omen-i* (vb.), *omen-os*, față de *om-ulete*, *om-ușor*). Credem însă că derivatele *purcică*, *vițică* sînt modelate după corespondentele masculine, *purcel*, *vișel* (cf. și adj. *frumușea* — *frumușel* — *frumușică*).

²² Vezi nota 8.

²³ Împărțirea aceasta mai este menționată în *Gramatica Academiei R.P.R.* (vol. I, p. 148—149), în care însă flexiunea substantivelor este urmărită după genul lor (*ibid.*, p. 148 ș. u.).

c) masculinele cu desinența *-ă* la singular și zero la plural (*tat-ă — tați = taț'*).

Declinarea a II-a cuprinde substantivele masculine și ambigene cu desinențele:

la singular: zero (*an, cal, pui, flăcău, fiu, geamgiu; ac, chipiu, junghi, riu*); *-u* (*codr-u, căpăstr-u*);

la plural masculinele au desinența zero (*ari = an', cai, flăcăi, fii, geamgii*) sau *-i* (*codr-i*), iar ambigenele *-e* (*ac-e, chipie = chipii-e, căpestr-e*), *-uri* (*junghiuri = jung'uri, riuri = riu-uri*) sau zero (*concedii, consilii*²⁴).

În declinarea a III-a se încadrează substantivele masculine, feminine și ambigene cu desinențele: la sg. *-e*; la pl.: zero sau *-e*: *frat-e — frați (= fraț')*; *vulp-e — vulpi (= vulp')*, *vie (= vii-e) — vii*²⁵, *învățătoar-e* (sg. și pl.); *num-e* (sg. și pl.)²⁶. La sg. gen.-dat. femininele au, ca și cele de declinarea I, aceeași formă ca la plural.

Multe substantive, îndeosebi numele de ființe, au la singular forme speciale de vocativ: cu desinența *-e* la masculine (*bărbat-e, cuscr-e*), *-o* la feminine (*fat-o, bab-o*). În vocativul, existent sau posibil, al substantivelor ca *stea* apare tema în *-u-* (*steau-o*).

Adjectivele se grupează în declinările substantivelor și au aceeași structură morfologică ca și acestea: teme consonantice și desinențele: masc. la sg.: zero, *-u, -e*, la pl.: zero, *-i*; fem. la sg.: *-ă, -e*, la pl.: *-e*, zero. La gen.-dat. sg. adjectivele feminine (ca și substantivele) au forma egală cu pluralul. Exemple: *bun — bun' (= buni)*, *bun-ă — bun-e*; *gol — goi, goal-ă — goal-e*; *viu — vii-e — vii*; *negr-u — negr-i, neagr-ă — negr-e*; *dulc-e — dulc (= dulci)*, *mar-e — mar' (= mari)*.

Adjectivele *rău* și *greu* au la masculin tema în *-u/i-* (*rău — răi, greu — grei*), ca substantivele de felul lui *flăcău — flăcăi*; femininul (*rea — rel-e, grea — grel-e*) se grupează în categoria substantivelor ca *măsea — măsel-e*, ca și femininele de tipul *frumusea — frumușel-e* (masc. *frumușel*), *mititea — mititel-e* (masc. *mititel*) etc.

*

Structura aceasta a substantivelor și adjectivelor se explică prin originea sistemului declinării românești. După cum se știe, cele trei declinări românești au la bază declinările I, a II-a și a III-a din limba latină.

Substantivele latinești din aceste trei declinări, precum și adjectivele trebuie considerate și în latina clasică teme consonantice:

²⁴ Privitor la ambigenele de felul lui *concediu, consiliu*, cf. mai jos, p. 22—23.

²⁵ Considerăm că sînt teme în iod și substantivele ca *alee, epopee* (I. Pătruț, în CL, I [1956], p. 121, nota 7).

²⁶ Unele substantive feminine de declinarea I și a III-a au forme de plural cu desinența *-uri*: *ghet-uri, lips-uri, mătăs-uri* etc. (Cf. *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. I, p. 134).

Din scrișa de mai sus au fost omise și alte substantive „neregulate”, ca *om-oameni* (cf. lat. *homo-homines*), *oaspe* (și *oaspete*) — *oaspeți* (cf. lat. *hospes-hospites*), *cap-capete* (cf. lat. *caput-capita*), *soră-surori* (cf. lat. *soror-sorores*), după care s-a modelat *noră-nurori*.

Declinarea I, fostele teme în *-a-*: *mens-a, mens-am, mens-ae, mens-is* etc.; *bon-a, bon-am, bon-ae* etc.

Declinarea a II-a, vechile teme în *-o*²⁷: *lup-us, lup-um, lup-i, lup-ō, lup-is* etc.; *bon-us, bon-um, bon-i, bon-is* etc.

Substantivele latinești de declinarea a III-a erau teme consonantice sau teme în *-i-*. Declinarea celor două tipuri s-a amestecat, astfel încât încă la începutul perioadei istorice cele două tipuri de declinare erau destul de apropiate, ca apoi declinarea fostelor teme în *-i-* să se unifice aproape complet cu cele consonantice pe la sfârșitul perioadei republicane²⁸: cf. *mons, mont-em, mont-is, mont-es, mont-ibus* etc. (temă consonantică); *pan-is, pan-em, pan-is, pan-es* etc. (veche temă în *-i-*). Cf. și adjectivetele foste teme în *-i-*: *virid-is, virid-i* etc., față de *virid-em, virid-es*.

De fapt pentru limba română interesează structura substantivelor din latina populară și din continuatoarea acesteia, romanica dunăreano-balcanică, și interesează numai structura acelor forme care au fost transmise limbii române. E evident că în cele trei declinări latino-romane care stau la baza celor românești substantivele și adjectivetele aveau teme consonantice:

La declinarea I, formele românești, constituite din teme consonantice și desinențele *-ă* (sg. nom. și acuz.), *-e* (pl. și gen.-dat. sg.), corespund celor latinești: *fat-ă bun-ă* < *fet-a bon-a*; *fet-e bun-e* < *fet-ae bon-ae*. Formele fără desinențe la plural și la gen.-dat. singular, care au avut cândva desinența *-i* (*mor', ser' < mori, seri*), sînt mai noi.

La declinarea a II-a avem în română trei forme: *lup*, voc. *lup-e* (*bărbat-e*), pl. *lupi* (= *lup'*) < *lup-u* (*lup-us, lup-um*) și, probabil, *lup-o* (forma de dat. sg.), *lup-e, lup-i; bun, buni* (= *bun'*) < *bon-u* (< *bon-us, bon-um*), *bon-i*.

²⁷ Spuneam într-un articol că, în latină, la substantivele de felul lui *lupus* tema în *o* mai apare doar la cîteva cazuri (sg. dat. și abl., pl. acuz.) („Limba română”, IV [1955], nr. 6, p. 66). Acad. A. Graur afirmă: „o analiză corectă a structurii cuvîntului l-ar fi împiedicat pe I. Pătruș să declare că vocala tematică *-o-* apare în formele cazuale latine *lupo, lupos*: aceste forme au *o* lung, iar vocala tematică este *o* scurt. La dativul și ablativul singular vocala tematică s-a contopit cu desinența, iar la acuzativul plural vocala tematică a fost lungită sub influența desinenței” (*loc. cit.*, p. 9). Dar vocala tematică *-o-* a fost scurtă sau lungă încă dintr-un stadiu prelatin: la sg. dat. și abl. vocala tematică a fost lungă: *ō* (cf. A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1935, p. 24, 48), așa cum se vede și din alte limbi indo-europene. Astfel, în slavă temele corespondente au la sg. genitiv, care corespunde unui ablativ vechi, un *-a* (cf. sl. v. *vlŭka*) < *ō* (cf. lat. *lupō* < **lupō-d*; *-d* nu „s-a contopit cu desinența”, ci a început să dispară, în latină, la începutul epocii istorice, cf. A. Ernout, *op. cit.*, p. 24, 48). Deci substantivele latinești de declinarea a II-a sînt de fapt vechi teme în *-ō/ō-* sau, mai exact, *ținînd seama și de forma vocativului singular* (cf. lat. *lupe*, gr. *λύξ*, sl. v. *vlŭče*), teme în *-ō/ōle-* (A. Ernout le numește teme în *-o/e-*, *op. cit.*, p. 9, 20, 21, 23, 24, 40, 41 etc.). E obișnuit însă ca ele să fie numite, pentru simplificare, teme în *-o-*, așa după cum și substantivele de declinarea I sînt numite teme în *-a-*, deși și ele au la unele cazuri un vechi *-ā-* tematic (cf. lat. sg. abl. *rosā* < **rosā-d*, A. Ernout, *op. cit.*, p. 24, cf. p. 35), și cum substantivele de declinarea a IV-a sînt numite teme în *-u-*, cu toate că vocala tematică a fost și lungă (cf. sg. abl. *manū* < **manū-d*, A. Ernout, *ibid.*, p. 24, cf. p. 103).

²⁸ Cf. A. Ernout, *op. cit.*, p. 57—62.

Desinențele *-u* (sg.) și *-i* (pl.), care s-au menținut în romîna comună, se păstrează azi în dacromîna numai după consoană + *r, l*: *codr-u, negr-u; codr-i, negr-i* (cf. și la verbe: *afl-u, intr-u; afl-i, intr-i*)²⁹.

Desinențele de plural *-e* și *-uri* ale ambigenelor reprezintă pe *-a* și *-ora* ale neutrelor latinești de declinarea a II-a și a III-a. E de menționat că lat. *-ora* (< *-or-* al temei + *-a* desinență) în limba romînă a devenit desinență, din cauză că cele mai multe dintre substantivele de acest fel au în romînă singularul din forma latină de nominativ-acuzativ, iar pluralul din cea de nominativ-acuzativ plural: *frig, timp* < *frigu(s), tempu(s)*: *friguri, timpuri* < *frigora, tempora*. În romînă desinența *-uri* s-a extins și la alte substantive (cf. *pămînturi* etc.).

La declinarea a III-a, masculinile și femininele au numai două forme: *cî(i)n-e* < *can-e* (< *canis, canem*); *vulp-e* < *vulp-e* (< *vulpes, vulpem*); gen.-dat. *vulpi* (= *vulp'* < *vulp-i*) < dat. *vulp-i*; la plural atît masculinile cît și femininele au o singură formă (egală cu tema), care a avut cîndva desinența *-i*, prin analogie cu substantivele de declinarea a II-a: *cî(i)ni* (= *cî(i)n'* < *cîn-i*), *vulpi* (= *vulp'* < *vulp-i*).

Ambigenele au la ambele numere aceeași formă în *-e*: *num-e* < *nome(n)* (păstrat în romînă numai din forma de nom.-acuz. latinesc); *pîntec-e* < *pantice(m)*.

Adjectivele au la singular desinența *-e*: *dulc-e* < *dulc-e* < *dulci(s)*, *dulce(m)*. La plural ele au o formă corespunzătoare substantivelor masculine și feminine: *dulci* (= *dulč* < *dulc-i*)³⁰.

Prin urmare substantivele și adjectivele romînești au, în ce privește tema consonantică, structura morfologică moștenită din latină³¹. În afară

²⁹ În aromînă, *-u* se menține și după alte grupuri de consoane (Th. Capidan, *Aromînii*, București, 1932, p. 285—288).

³⁰ Pentru trecerea substantivelor și adjectivelor de la o declinare la alta și schimbarea genului unor substantive, în latină și romînă, a se vedea O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 133—134, 141—142; acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, I, *Limba latină*, ed. III, București, 1960, p. 114—121, 122; I. Pătruț, *Despre genul „neutru” în limba romînă*, CL, I (1956), p. 34—35; id., *Sur le genre „neutre” en roumain*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo du 5 au 9 août 1957*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 1957, p. 297—298.

³¹ O situație asemănătoare în privința structurii substantivelor și adjectivelor o găsim și în limbile slave. Fostele teme vocalice au început să devină, după o serie de prefațeri fonetice (ca dispariția consoanelor finale, monoftongarea diftongilor tautosilabici etc.) încă în slava comună teme consonantice. Acest lucru e evident în perioada limbii slave vechi, cînd, de fapt, nu mai poate fi vorba de teme vocalice, ci numai consonantice (Cf. N. van Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, în trad. rusă. История старославянского языка, Moscova, 1957, p. 236): cf. fostele teme în *-a-*: sl. v. *rok-a* „mînă”, gen. *rok-y*; dat. *rok-ě*, acuz. *rok-q*, pl. gen. *rk-ŭ* etc.; fostele teme în *-o-*: cf. sl. v. *vilk-ŭ* „lup”, gen. *vilk-a*, dat. *vilk-u*, loc. *vilk-ě*, pl. nom. *vilk-i* etc. Situația aceasta se menține și azi în limbile slave. Astfel în limba rusă fostele teme în *-o-*, *-ŭ-* (зуб, „dinte”, tema зуб-; село „sat”, tema сел-; вол „bou”, tema вол-), în *-jo-* (конь „cal”, tema кон-; бой „luptă”, tema бой-; поле „cîmp”, tema пол-; здание „clădire”, tema зданий-), în *-a-*, *-ja-* (гора „munte”, tema гор-; земля „pămînt”, tema земл-), în *-ŭ-* (ночь „noapte”, tema ноч-) au devenit teme consonantice.

Între situația aceasta, în ce privește tema consonantică, din limbile slave și din romînă, nu există nici o legătură de înrudire, ci doar o evoluție paralelă.

de simplificarea sistemului declinării, începută în latină populară și continuată în română, schimbări importante au suferit desinențele, cu repercusiuni fonetico-fonologice asupra temei. Desinențele constituite din vocalele cele mai închise, *-i* și *-u*, au amuțit cu timpul — în afara cazului când stau după consoană urmată de *r*, *l* (cf. mai sus și situația din aromână) — transformând însă timbrul palatal sau labial consoanei precedente a temei: *lup-i* > *lup'*, *lup-u* > *lup^u* (și azi dialectal) > *lup³²*.

În sistemul acesta morfologic al substantivelor și adjectivelor — ale căror forme erau constituite deci din teme consonantice + desinențe (sau desinența zero) — s-au integrat substantivile și adjectivile împrumutate. Considerăm că cele mai importante categorii de substantive și adjective intrate din alte limbi în română pot fi socotite următoarele:

Cele vechi de origine slavă-bulgară, care au început să pătrundă în limba română în perioada românei comune, așa cum dovedește prezența unora dintre ele și în dialectele aromîn, meglenoromîn și istoromîn. Ele au fost împrumutate, de regulă, din forma slavă de singular, de obicei din cea de nominativ sau acuzativ, și încadrate, potrivit asemănării formale și genului (cu excepția neutrelor care în română au devenit feminine), în grupele substantivelor românești existente³³: *lopat-ă* < sl. *lopata*, *sit-ă* < sl. *sito*, *voi-e* (< *vol-ă*) < sl. *volja*, *snoș* < sl. *snopŭ*, *gol* < sl. *golŭ*; *mîndr-u* < sl. *mŏdrŭ*, *bič* < sl. *bičŭ*, *vest-e* < sl. *věstŭ*, *iut-e* > sl. *ljutŭ*, adv. *ljutě*.

Din substantivile și adjectivile slave derivate au fost extrase un număr însemnat de sufixe, substantivale și adjectivale, unele foarte productive, ca: *-an*, *-aș*, *-eș*, *-nic*, *-uș* etc.

Femininele slave au adus și desinența *-o* a vocativului sg. (cf. sl. *bab-o*), care a intrat în sistemul declinării românești.

Cele de origine maghiară, în *-u*, dintre care nu avem multe în limba literară, însă ele sînt numeroase în graiurile regionale, mai ales în Ardeal. Ele au întărit grupa substantivelor cu tema în *-u/i-*. În afară de cîteva masculine, ca *șalău*, *birău* — cf. însă prin Ardeal *sabău* (*sobou*), „croitor“, pl. *sabăi* (*soboi*) etc. — aproape toate aceste substantive de origine maghiară sînt ambigene, cu desinența *-e* la plural. În Ardeal însă ele, obișnuit, au un plural în *-ă³⁴*: *gealău* — *gelăie* (reg. *gelauă*), *hîrdău* — *hîrdaie*

³² Acad. E. Petrovici este de părere că transmiterea timbrului labial sau palatal consoanei precedente s-a făcut sub influența slavă; cf., de exemplu, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, [București], Societatea de științe istorice și filologice, 1956, p. 25, 36—38; id., *Interdependența unei fonologii slave și a unei morfologii latine*, în CL, IV (1959), p. 32—33 etc.

³³ Cf. I. Pătruț, în CL, I (1956), p. 30 ș.u.

De altfel structura morfologică a substantivelor și adjectivelor cu formă scurtă din slava-bulgară, în perioada începutului influenței slave-bulgărești asupra limbii romîne, era identică cu cea a limbii slave vechi (cf. nota 31), deci se aseamăna cu cea a limbii romîne: toate substantivile și adjectivile erau teme consonantice.

³⁴ Pentru pluralele în *-ăuă*, cf. R. Todoran, în CL, I (1956), p. 131 ș.u.

(reg. *hîrdauă*), *heleșteu* — *heleșteie*, *văläu* — *vălaie* (cf. reg. *făgădău* „cîrciumă“, *lepedeu* „cearșaf“ — pl. *făgădăuă*, *lepedeauă* și multe altele)³⁵.

Grupul substantivelor și adjectivelor cu tema în *-u/i-* s-a îmbogățit apoi cu un număr de substantive masculine din limba turcă: *chiulangiu*, *surugiu* — din care s-a extras un sufix *-(a)giu*, destul de productiv (*pomnagiū*, *tablăgiu*, cf. mai sus) — și adjective ca *fistichiu*, *zurliu* etc.

Apoi acest grup s-a mărit prin neologismele, destul de numeroase, mai ales de origine franceză. În afară de unele masculine, ca *erou*, *jocheu*, *lacheu*, *pigmeu*, *troheu*, cele mai multe sînt ambigene, cu desinența, la plural, *-e* (*apogeu*, *ateneu*, *matineu*, *nucleu*, *procedeu*, *traseu* etc.) sau *-uri* (*cadou*, *birou*, *minereu*, *tablou* etc.).

Numeroase sînt și adjectivele (unele și substantivate) de acest fel: *cretaceu*, *crustaceu*, *galinaceu*, *instăntaneu*, *membranaceu*, *spontaneu* etc.

Grupul substantivelor feminine cu tema în *-i/u-*, cum le considerăm noi, a fost întărit, după cum s-a spus, de împrumuturile de origine turcă: *baclava*, *basma*, *sarma*, *bidinea*, *cafea*, *zeflemea* etc.

Am lăsat la urmă substantivele ambigene, numeroase, de felul lui *concediu*, *consiliu*, *omagiu*, nu numai fiindcă ele sînt împrumuturi relativ noi, ci din cauză că au o situație aparte. Despre acestea acad. Iorgu Iordan spune că sînt „intrate din limba franceză (cele mai multe), dar modelate după prototipurile lor latinești (reale sau fictive), adică, în fond, după normele fonetice ale limbii noastre“³⁶. Ele ocupă o poziție aparte fiindcă au forme de plural (cf. *consilii*, *omagiū*) diferite de toate celelalte ambigene (care au desinența *-e* sau *-uri*)³⁷.

Substantivele acestea n-au avut un model morfologic în limba română³⁸ și poate de aceea ele, deși atît de numeroase și, mai ales în limba literară, foarte uzuale (cf. *concediu*, *consiliu*, *prezidiu* etc.), nu sînt parcă destul de bine fixate în privința formei. Îndeosebi singularul șovăie. Se pare că rostirea predominantă a formei nearticulate³⁹ este *consiliū*, *omăgu*, căreia îi corespund formele articulate *consiliul*, *omăgul*. Mai puțin răspîdită apare, în vorbirea lentă și mai îngrijită, rostirea *consiliūu*, *omăgiūu*, cu formele articulate *consiliūul*, *omăgiūul*. Și mai rară este rostirea *consiliu*,

³⁵ Categoria substantivelor și adjectivelor cu tema în *-u/i-* s-a îmbogățit cu derivatele formate cu sufixul de origine maghiară *-ău (-eu)*: *mîncău*, *lingău*, *mestecău* etc. sau cu sufixul, pare-se mai productiv decît precedentul, *-ălău (-ălău)*: *prost-ălău*, *mut-ălău*, *toni-ălău*, *torc-ălău* etc.

³⁶ Acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 274.

³⁷ Asupra formelor mai vechi de plural, în *-uri (consiliuri)* — care, dacă nu mai sînt în uz, sînt totuși posibile — și în *-e (fluvie)*, vezi acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 286.

³⁸ Cunoaștem un singur substantiv mai vechi asemănător cu acestea ca formă, însă masculin: *uliu* (< ung.), pl. *ulii*. Fiind izolat, apare sub diferite forme în graiuri, așa cum ne arată materialul (nepublicat) ALR: sg. *ūliu*, *uliu*, *ul'* — pl. *ūlii*, *ulii*, *ul'* etc.

³⁹ Lăsăm la o parte forme ca *avantaj* — pl. *avantaje*, *peisaj* — pl. *peisaje* — al căror singular reproduce (sau e modelat după) corespondentul francez și înlocuiește forma *avantagiū*, *peisagiū* (pl. *peisagiū* e încă uzual) — precum și pe cele ca *seminar*, *salar* (dar cu pluralele uzuale *seminarii*, *salarii*) (cf. acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 286—287). Cf. și formele *serviĉ* — pl. *serviĉuri* și *conced*, din vorbirea populară.

*omăgiu*⁴⁰, datorită formelor unice de plural (*consilii, omagii*) sau, poate, și apropierii de masculinle de felul lui *tutungiu-tutungii*.

În situație asemănătoare sînt adjectivle în *-oriu*: *accesoriu, iluzoriu, notoriu, provizoriu*⁴¹.

Cum trebuie analizate aceste substantive și adjective din punct de vedere morfologic? Singularul, la care, cum am văzut, nu s-a fixat o formă unică, e mai greu de analizat. În tot cazul pluralul nu are desinența „-i semivocalic”⁴², ci este egal cu tema (*concedii-, consilii-*). Acest fapt e dovedit, credem, de verbele corespondente (*concedia = concediia, consilia = consiliia, naufragia = naufragiia* etc.), care, chiar dacă au un model străin, sînt modelate, măcar unele, și după substantivele respective românești⁴³.

★

Intrucît substantivele și adjectivele românești, de orice origine ar fi (latină, slavă, maghiară, turcească etc.), au și au avut totdeauna teme consonantice — fapt dovedit, credem, în cele arătate mai sus —, de aici rezultă unele constatări și pentru derivație:

a) Toate sufixele substantivele sau adjectivale românești (indiferent de originea lor) sînt terminate în consoană. Exemple: *-ar/-ar'* (*pantof-ar — pantof-ar'*), *-aș/-aș'* (*copil-aș — copil-aș'*), *-eț/-eț'* (*pădur-eț — pădur-eț'*),

⁴⁰ Toate aceste rostiri le-am înregistrat de la membrii Institutului de lingvistică din Cluj.

⁴¹ Cf. acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 340.

⁴² Cum se spune în *Gramatica Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 148, § 124 b.

⁴³ În DLRM se spune s.v. *concedia*: „fr. *congédier* (după *concede*)”. Să zicem că e [după] fr. *congédier*, care, de altfel, formal e departe de cel românesc. Dar de ce „după *concede*” și nu după *concediu*? *Consilia* e explicat așa: „fr. *conseiller* (lat. lit. *consiliari*)” (*ibid.*, s.v.). Forma franceză însă e prea diferită de cea românească. Mult mai apropiată e cea latină, menționată, dar verbul românesc credem că e legat formal de *consiliu*. În schimb *naufragia* e raportat întîi la *naufragiu* („din *naufragiu* [după fr. *naufrager*]” *ibid.*, s.v.), din cauză că forma franceză pare prea îndepărtată de cea românească.

Nu ne-am ocupat aici de substantivele în *-o*, de felul lui *alto, arpegio, domino, radio* etc., căroră le-a consacrat, recent, un articol Liviu Onu, *Modificarea condiționată a locului accentului silabic dinamic în flexiunea substantivelor. (O inovație în structura morfologică a limbii române)*, în SCL, XI (1960), nr. 1, p. 33—60. Aceste substantive aproape exclusiv ambigene, paroxitoane sau proparoxitoane, cele mai multe de origine italiană, sînt neologisme, apropiate de cele de tipul *biro, cadou* (cf. mai sus, p. 22; cf. forme ca *metro* și *metrou, rondo* și *rondou*). Liviu Onu constată că, față de tipul accentologic fix, în flexiunea nominală se constituie prin ele un tip accentologic mixt: *tempo — tempoul, radio — radioul — radiouri — radiourile* (*ibid.*, p. 35, 37, 45 etc.). Intrucît aceste substantive nu au forme în *-u* și unele sînt invariabile (cf. Liviu Onu, *ibid.*, p. 42—44), înseamnă că ele întîmpină rezistență în sistemul morfologic românesc. Îndată însă ce primesc un morfem românesc (articol, desinență), presiunea sistemului morfologic impune și adoptarea accentului caracteristic grupului de substantive în care se încadrează: *dominoul — dominouri — dominourile*, ca *biroul — birouri*. (Acestea din urmă, oxitoane, de origine franceză, s-au încadrat mai ușor în sistemul flexiunii românești). Tipul de accentuare *radio — radioul — radiouri* nu credem că are șanse să se mențină.

În cazul formelor ca *radioul — radiouri* (= *radiou-ul, radiou-uri*) sîntem de părere că putem vorbi, de asemenea, de teme în *-u*.

•ău/-ăi (*mînc-ău — mînc-ăi*), *-(a)giu!-(a)gii* (*poman-agiū — poman-agiū, duel-giū — duel-giū*).

Е necesar deci ca vocalele finale ale derivatelor să nu mai fie atribuite sufixului, ele fiind desințe. Exemple: *-andr-* (*copil-andr-u, pl. copil-andr-i*), *-iș-* (*fet-iș-ă, pl. fet-iș-e*), *-ii-* (*prieten-i-i-e, scris prietenie, pl. prieten-ii*), *-uș-* (*căld-uș, fem. căld-uș-ă, pl. căld-uș', căld-uș-e*).

b) Toate teme substantivale sau adjectivale ale derivatelor românești sînt și au fost consonantice⁴⁴. Prin urmare, cînd se vorbește de derivate de la teme vocalice substantivale sau adjectivale, ori analiza nu este exactă⁴⁵, ori e vorba de derivate neromânești, împrumutate de-a gata din alte limbi.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СТРОЙ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Автор продолжает исследование морфологического строя имен существительных и прилагательных без артикля, в румынском языке, начатое в нескольких недавно опубликованных статьях⁴⁶.

Автор приходит к выводу, что в румынском языке все имена существительные и прилагательные имеют основу, оканчивающуюся на согласный звук. Это обстоятельство объясняется исторически. Как в классическом латинском языке и в народной латыни, так и, конечно, в дунайском романском языке, от которого берет свое начало румынский язык, древние основы имен существительных и прилагательных, оканчивающиеся на гласный звук, стали основами, оканчивающимися на согласный звук⁴⁷. Упрощение системы склонения, начатое в латинском, продолжалось в румынском

⁴⁴ Exemple destul de numeroase se găsesc în prezentul articol (cf., de pildă, cazuri cînd analiza este oarecum îngreuiată de cauze ortografice: *pîriuș = pîriu-uș, în-not-i*) și în alte articole ale noastre (cf. mai sus, nota 8).

⁴⁵ Astfel, în *Gramatica Academiei R.P.R.* se afirmă că derivatele ca *înstelat, catifelat, ziler, înzăua* ar fi formate din „gădăcini“ vocalice cu un „element“ *i* sau *u* (= *u*) (vol. I, p. 45—46). De fapt însă e vorba de derivate de la teme în *-lu-* (cf. mai sus, p. 17): *în-stel-at* (acesta e mai curînd participiul lui *înstela = în-stel-a*), *catifel-at, zil-er, în-zău-a*, cf. forma articulată *zau-a* și *înzelat* (DLRM, s.v. *înzăuat*), cf. *zal-e*.

⁴⁶ И. Пэтруц, Despre componența cuvîntelor flexibile ale limbii romîne (О составе флексивных слов румынского языка), в „Limba romînă“, I (1955), № 6, стр. 67—69; Gramatica limbii romîne (Грамматика румынского языка), т. I, Издательство АН РНР, (рецензия) в „Studii și cercetări lingvistice“, VII (1956), № 1—2, стр. 117—118, 120—121; Probleme de morfologie și ortografie. În legătură cu *i* în limba romînă (Вопросы морфологии и орфографии. В связи с *i* в румынском языке), в „Cercetări de lingvistică“, I (1956), стр. 46; Probleme de fonetică și morfologie. III. În legătură cu *i* și *u* în limba romînă (Вопросы фонетики и морфологии. III. Отноительно *i* и *u* в румынском языке), в „Cercetări de lingvistică“, IV (1959), стр. 46.

⁴⁷ Автор показывает, что такая эволюция происходила и в других индо-европейских языках, например в славянских языках; в периоде старославянского языка имена существительные и прилагательные, имевшие в прошлом основы на гласный звук, стали основами на согласный; ср. в старославянском языке: *рък-а* „рука“, род. пад. *рък-у*, дат. пад. *ръсѣ*, вин. пад. *рък-о*, род. пад. мн. числа *рък-ѹ* (старая основа на *-а*); *влик-ѹ*, „волк“, род. пад. *влик-а*, дат. пад. *влик-у*, местный падеж *влик-ѣ* (старая основа на *-о*) и т. д. Это положение сохраняется и в настоящее время в славянских языках.

языке. Самые закрытые окончания *i* и *u* со временем исчезли (кроме того случая, когда им предшествовал согласный звук +*r*, *l*, ср. румынское *negr-u* „черный”, мн. число *negr-i*; в арумынском диалекте сохранились и после других сочетаний согласных), но передавая предыдущему согласному основы палатальный, соответственно веларный тембр: ср. лат. *lup-i* > рум. **lup-i* > *lup^h* = *lup^o* (написано *lupi*); лат. *lup-u(s)* > рум. *lup-u* > *lup^u* = *lup^o* (диалектальное) > *lup* „волк”.

Заемствованные из других языков существительные и прилагательные включились в существующий морфологический строй имен существительных и прилагательных в румынском языке. Автор считает, что наиболее важными группами заимствованных имен существительных и прилагательных являются следующие:

славяно-древнеболгарского происхождения, из которых извлекалось и окончание -о звательного падежа единственного числа (ср. *bab-o* < слав., *fat-o*) и ряд суффиксов существительных и прилагательных, из которых некоторые являются очень продуктивными;

венгерского происхождения, которые усилили (в особенности в трансильванских говорах) группу имен существительных (главным образом обоюдного рода) с основой на -*u/i*- (ср. рум. *vălău* „корыто”, мн. ч. *vălaie*, диалектальное *vălaică*);

турецкого происхождения: существительные мужского рода с основой на -*u/i*-: *tutungiu* „продавец табака” — мн. ч. *tutungii*; прилагательные как *fistichiu* „фисташковый, чудной, нелепый” — мн. ч. *fistichii*; существительные женского рода с основой на -*i/u*- (*basma* „платок” — мн. ч. *basmal-e*, ед. ч. с артиклем: *basma-u-a*);

группа основ на -*u/i*- была потом усилена неологизмами, именами существительными и прилагательными, главным образом французского происхождения: мужского рода, как *eroi* „герой” — мн. ч. *eroi*; обоюдного рода, более многочисленные, как *ateneu* — мн. ч. *atenei-e* (пишется *atenee*), *cadou* „подарок” — мн. ч. *cadou-uri* (пишется *cadouri*); прилагательные: *instantaneu* „мгновенный” и т.д.

Многочисленные неологизмы, главным образом, французского происхождения, типа *consiliu* „совет”, *omagiū* „дань уважения”, бывают обоюдного рода. Для них не существовало морфологического образца в румынском языке и, наверно, по этой причине, они занимают особое место. В отличие от остальных неологизмов обоюдного рода, имеющих во множественном числе окончание -*uri* или -*e*, они имеют во множественном числе форму равную основе: *consiliū, omagiū*.

SUR LA STRUCTURE MORPHOLOGIQUE DES SUBSTANTIFS ET ADJECTIFS ROUMAINS (Résumé)

Après quelques articles publiés récemment⁴⁸, l'auteur poursuit l'examen de la structure morphologique des substantifs et adjectifs roumains sans article.

Il arrive à la conclusion que tous les substantifs et adjectifs roumains ont des thèmes consonantiques. Cet état de choses s'explique historiquement. Comme dans le latin classique, de même dans le latin populaire et, assurément, dans le roman danubien, d'où le roumain tire son origine, les thèmes vocaliques anciens de substantifs et adjectifs sont devenus

⁴⁸ I. Pătruț, *Sur la composition des mots à flexion du roumain*, „Limba română”, IV (1955), n° 6, p. 67—69; id., *La Grammaire de la langue roumaine*, vol. I, ..., Edit. de l'Acad. de la R.P.R. (c.-r.), „Studii și cercetări lingvistice”, VII (1956), n° 1—2, p. 117—118, 120, 121; id., *Problèmes des morphologie et d'orthographe. A propos de Ț en roumain*, „Cer-

thèmes consonantiques⁴⁹. La simplification du système de la déclinaison, commencée en latin, a continué en roumain. Les désinences les plus fermées, *-i* et *-u*, se sont amuies avec le temps (sauf pour le cas où elles étaient précédées de consonne + *r, l*, cf. roum. *negr-u*, pl. *negr-i*; en aroumain elles se sont maintenues aussi après d'autres groupes de consonnes), mais en transmettant à la consonne précédente du thème respectivement le timbre palatal ou le timbre vélaire, cf. lat. *lup-i* > roum. **lup-i* > *lupi* = *lup'* (écrit *lupi*); lat. *lup-u(s)* > roum. **lup-u* > *lupu* = *lupo* (dialectal) > *lup*.

Les substantifs et adjectifs empruntés à d'autres langues se sont intégrés dans la structure morphologique existante des substantifs et adjectifs roumains. L'auteur considère que les groupes les plus importants de substantifs et d'adjectifs empruntés sont les suivants: ceux d'origine slave-bulgare ancienne, d'où a été extraite aussi la désinence *-o* du vocatif singulier (cf. *bab-o* < sl.; *fat-o*), ainsi qu'un certain nombre de suffixes de substantifs et d'adjectifs, quelques-uns très productifs;

ceux d'origine hongroise, qui ont renforcé (surtout dans les parlers de Transylvanie) le groupe des substantifs (particulièrement les ambigènes) à thème en *-u/i-* (cf. roum. *vălaș* — pl. *vălașe*, dial. *vălaș-ă*);

ceux d'origine turque: masculins à thème en *-u/i-* (*tutungiu* — pl. *tutungii*, adj. *fiștichiu* — pl. *fiștichii*); féminins à thème en *-l/y-* (*basma*, pl. *basma-e*, singulier avec article *basma-y-a*);

le groupe des thèmes en *-u/i-* a été renforcé ensuite par les néologismes, substantifs et adjectifs, d'origine surtout française: masculins comme *erou* — pl. *eroi*; ambigènes de beaucoup les plus nombreux, comme *ateneu* — pl. *ateneie* (écrit *atenee*), *cadou* — pl. *cadou-uri* (écrit *cadouri*); adjectifs: *instantaneu* etc.

Les nombreux néologismes, pour la plupart d'origine française, du type de *consiliu*, *omagiu*, sont ambigènes. Ils n'ont pas eu de modèle morphologique en roumain et, sans doute pour cette raison, ils occupent une place à part. A la différence des autres ambigènes, qui ont au pluriel la désinence *-uri* ou *-e*, ceux-ci ont la forme du pluriel égale au thème: *consilii*, *omagii*.

cetări de lingvistică", I (1956), p. 121—122; cf. id., *Problèmes de phonétique et de morphologie. III. A propos de i et u en roumain*, „Cercetări de lingvistică”, IV (1959), p. 46. (Tous ces travaux en roumain).

⁴⁹ L'auteur rappelle qu'une évolution parallèle s'est produite dans d'autres langues indo-européennes, dans les langues slaves par ex.: dans la période du vieux slave, les substantifs et adjectifs anciens thèmes vocaliques sont des thèmes consonantiques; cf. en vieux slave: *rok-a* „main”, gén. *rok-y*, dat. *roc-ě*, acc. *rok-o*, pl. gén. *rok-ŭ* (ancien thème en *-a-*); *vlik-ŭ* „loup”, gén. *vlik-a*, dat. *vlik-u*, locatif *vlic-ě*, pl. nom. *vlic-i* (ancien thème en *-o-*) etc. Cette situation s'est maintenue dans les langues slaves actuelles (par ex. en russe tous les substantifs ont des thèmes consonantiques).

OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII ȘI STILULUI PRESEI PROGRESISTE DE LA 1848

de

LIVIA POPESCU

*Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universităților „Victor Babeș” și „Bolyai”
din 25—29 mai 1958*

Rolul important al presei ca factor activ al răspîndirii culturii în mase a fost recunoscut încă de cărturarii noștri din veacul trecut.

Astfel, I. Heliade-Rădulescu, într-o scrisoare adresată lui C. Negruzzi și publicată în „Muzeul național” din 18 noiembrie 1836, vorbind despre „Curierul românesc”, subliniază rolul presei în răspîndirea cunoștințelor¹.

Tinerii intelectuali „pașoptiști” din Țara Românească și-au dat seama ce posibilități le oferă presa pentru educarea politică a maselor și, în consecință, au înființat numeroase ziare².

Astfel, în pregătirea ideologică puternică și susținută³ a evenimentelor de la 1848, un rol mare l-a jucat presa, alături de literatura progresistă, mijloc excelent de ridicare a conștiinței patriotice a maselor⁴.

Primele noastre periodice, oglindind procesul de înnoire a vieții societății românești în toată complexitatea ei, au contribuit în mod efectiv la mo-

¹ I. Heliade-Rădulescu subliniază rolul presei (și al teatrului) și în îmbogățirea limbii literare. El mărturisește că, știind că se lucrează Regulamentul organic care „... aducea asemenea și o mulțime de vorbe necunoscute”, s-a hotărît să le explice prin „Curierul românesc”: „Băgam într-adins vorbe de ale Regulamentului prin frase, precum deputat, procuror, tribunal, instanție, reciproce scl., scl., numai ca să am prilejul a le tălmăci și a familiariza cu dinsele pe cititori, încît, cînd va veni Regulamentul să fie înțelese în oarecare chip”. Cf. I. Heliade-Rădulescu, *Bucăți alese. Proză. Culegere cu o introducere și cu note de Mihail Stăncescu*, București, f.a., p. 51.

² În epoca revoluției din 1848 au apărut mai multe ziare în Țara Românească și în Ardeal, dar s-au remarcat prin ținuta lor combativă mai cu seamă „Pruncul român”, „Popolul suveran” și „Gazeta de Transilvania”, celelalte avînd un caracter conservator. Cf. N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922, p. 82—94.

³ cf. M. Roller, *1848 în Principate*, București, 1848, p. 9.

⁴ cf. I. Coțeanu, *Stilurile moderne ale limbii romîne literare*, în „Limba romînă”, IX (1960), nr. 2, p. 69.

dernizarea limbii noastre literare⁵. Presa progresistă din 1848 urmărește evenimentele pas cu pas, le comentează, le explică, ia atitudine, lămurește masele asupra drepturilor și îndatoririlor lor, face educația politică a acestor mase, continuînd, în felul acesta, activitatea începută de ziarele apărute în epoca premergătoare; de asemenea, ea face un pas înainte și în ceea ce privește procesul de modernizare a limbii romîne literare.

În cele ce urmează, vom prezenta aspecte ale limbii și stilului ziarelor „Pruncul romîn”⁶, „Poporul suveran”⁷ și al ziarului „Gazeta de Transilvania”⁸ din această perioadă.

Primele două, apărute în timpul revoluției, participă activ la toate evenimentele, luînd atitudine față de acestea. Credincioase revoluției, ele și-au încetat activitatea o dată cu lichidarea ei. „Gazeta de Transilvania” stă și ea în strînsă legătură cu revoluționarii din Țara Romînească, primind știri și chiar scrisori din partea lor.

Ziarul ardelean se face ecoul evenimentelor din Muntenia, susține revoluția împotriva dușmanilor ei, contribuind și pe această cale la creșterea conștiinței revoluționare a maselor din Transilvania.

Deși animate de idealurile nobile ale revoluției din 1848, ziarele amintite scot în evidență în mod pregnant limitele caracteristice ideologiei burgheze. Ne referim mai cu seamă la „Pruncul romîn”, care în articolul de fond al primului număr se adresează romînilor *din toate clasele* și aduce urări tuturor, chiar și domnitorului, care „cu acest prilej a dovedit că este *adevărat romîn și că-și iubește patria mai presus de toate*” (sublinierea noastră)⁹.

Ideea armoniei dintre clase este și mai mult subliniată în alte articole, de pildă, în cel intitulat semnificativ „Unire”¹⁰.

Împăciuatorismul burgheziei liberale manifestat de guvernul provizoriu, care a înlăturat din sînul său pe cei mai consecvenți revoluționari, este cît se poate de evident în Proclamația nr. 15, adresată „Fraților săteni”, în care li se atrage atenția că vrăjmașii lor nu sînt boierii, ci pravilele cele rele și greșelile domnilor”¹¹, ca și cum aceste pravile n-ar fi fost întocmite de boieri împreună cu domnii și n-ar fi fost în favoarea lor, ci le-ar fi fost impuse împotriva voinței lor.

⁵ cf. Gh. Bulgar, *Despre limba și stilul primelor periodice romînești*, în „Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea” vol. II, București, 1958, p. 113.

⁶ „Pruncul romîn” (abreviat Pr.r.) a apărut de trei ori pe săptămînă între 12 iunie—11 septembrie 1848, sub conducerea lui C. A. Rosetti și E. Winterhalder.

⁷ Laboratorii săi sînt, după părerea lui N. Iorga; Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 82—85 fără importanță. Între ei găsim însă și nume cunoscute: poetul I. Catina, C. I. Arion, Ionescu (de la Brad) și I. Eliade.

⁸ „Poporul suveran” (abreviat (P.s.) a apărut între 19 iunie—11 septembrie 1848 sub conducerea lui D. Bolintineanu. Colaborează Al. Zane, P. Teulescu, uneori, chiar N. Baicescu și C. Bolliac. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 86—87).

⁹ „Gazeta de Transilvania” (abreviat (G.Tr.).

¹⁰ Astfel e caracterizat Vodă Bibescu, care a acceptat constituția fiind silit s-o face și apoi a fugit peste graniță (Pr.r., 12 VI, 1848).

¹¹ „Unirea, frați romîni, ne este mai virtos acum de trebuință... și de ce să nu fim uniți? Nu sîntem toți frați, fii ai aceleiași mume? Și ca frați putem avea interese diferite?”... (Pr.r., 24 VI, 1848).

¹¹ *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. I, București, 1902, p. 615.

Această proclamație este o bază serioasă pe care gazetarii de la „Pruncul român” o utilizează din plin pentru a prezenta în mod demagogic problema împroprietăririi, ca să nu supere nici pe boieri și să nu-i îndepărteze nici pe țărani¹². Totuși sînt și voci care se ridică în favoarea țăranilor oropsiți¹³. Același ziar cere indulgență, mărinimie, generozitate față de organizatorii acțiunii contrarevoluționare, care s-a soldat și cu victime ome-nești, invocîndu-se virtutea creștinească a iertării (Pr. r., 22 VI, 1848).

O altă latură negativă a ideologiei burgheze, evidentă în aceste ziare este misticismul religios de care sînt stăpîniți colaboratorii ziarelor. Aceștia, aproape în toate articolele lor, se referă la voința divină, dau citate din textele biblice, trag concluzii în spiritul învățăturii creștine.

Acest misticism e prezent și în coloanele ziarului „Popolul suveran”, care totuși e superior celui alt prin obiectivitatea sa, prin atitudinea sa critică față de slăbiciunile guvernului provizoriu¹⁴, prin realismul cu care analizează situația internă, îmfierînd pe falșii patrioți care aleargă după posturi¹⁵.

„Gazeta de Transilvania” privește și redă în mod obiectiv stările de lucruri din Țara Romînească.

Astfel, arestarea guvernului provizoriu de către Odobescu și Solomon o caracterizează în mod just ca un act contrarevoluționar (G. Tr. 28. VI. 1848); împroprietărirea țăranilor o socotește un fapt echitabil, deoarece „mai întîi au fost țăranii, apoi boierii și toți veneticii; ... aceștia dau țăranului din pămîntul răpit odinioară (înainte de veacuri), tot de la el, atunci cînd se puseră tiranii pe capul lui” (G. Tr. 5. VII. 1848).

Unele formulări ale acestui ziar dau dovadă de o clarviziune uimitoare. Boierilor le spune că nu pot schimba „legea naturii”, deci nu vor scăpa de ceea ce se tem (G. Tr., 5. VII, 1848); în legătură cu revoluția din Moldova arată că „schimbările mari se produc numai prin fapte, iar nu singur prin vorbe, fie acelea pe cît de înflăcătoare” (G. Tr., 28 VI, 1848).

Analizînd limba în care au fost scrise aceste ziare, ne izbește caracterul modern al structurii frazelor și al vocabularului. Majoritatea neolo-

¹² „Pruncul român” într-un articol din nr. 5 al ziarului (24. VI, 1848), se adresează pe de o parte proprietarilor, cerîndu-le să nu dea crezare „vorbelor mincinoase că li se vor lua moșiile”, asigurîndu-i că „nimic dintr-ale proprietății nu se va atinge, pînă se va aduna, va chibzui și va hotărî obștească adunare”, pe de altă parte, țăranilor, spunîndu-le că: „... patria, muma noastră, își iubește de o potrivă pe toți liii săi, și precum nu suferă ca țăranul, care pînă acum gemea sub jugul apăsării, care era lipsit de cele mai sfinte drepturi ale omului să mai rămie în starea de mizerie în care se află, asemenea nu va suferi ca proprietarul să-și piarză proprietatea sa” (sublinierea noastră). (Pr.r., 24 VI, 1848).

¹³ Într-un articol intitulat „De ce mai sînt oameni nemulțumiți?” se subliniază nedreptatea de a fi lăsați să suferă două milioane și jumătate de suflete” pentru ca 6000 de proprietari să aibă cîte un pogon sau două de pămînt mai mult”... (Pr.r., 15 VII, 1848).

¹⁴ „Popolul suveran”, într-un articol din 9 VII, atrage atenția guvernului provizoriu asupra necesității de a organiza urgent „guarda națională” și a lua în privința alegerilor hotărîri care să fie dezbătute prin ziare.

De asemenea, arată necesitatea de a fi lămuriți țăranii asupra drepturilor care le revin prin constituție.

¹⁵ P.s. din 14 VII, 1848. Cf. atitudinea critică a ziarului apreciată și de N. Iorga, op. cit., p. 87.

gismelor sînt bine folosite și se prezintă în forma în care circulă și azi. Alături de ele se mai găsesc însă și neologisme neadaptate sistemului fonologic și morfologic al limbii romîne, precum și regionalisme și elemente arhaice. Această îmbinare ciudată este destul de frecventă în limba ziarelor studiate. Un exemplu concludent este următorul: „Patria este locul... de care sînt legate *suvenirile* copilăriei noastre, *suvenire* atît de dulci, *a căroră* coardă face să *tresae* omul bărbat”¹⁶, în care neologismul *suvenire*, neîntrebuințat astăzi, se află în același context cu forma arhaică *a căroră coardă* (cu *-a* epitetiv) și cu regionalismul muntean *să tresae* (verb. iotacizat).

Limba în care sînt scrise articolele este, în general, îngrijită, ziariștii evită asperitățile lingvistice în măsura posibilității, articolele scrise de corespondenți însă cuprind numeroase greșeli de limbă, neologisme neadaptate, elemente de jargon sau de limbaj familiar¹⁷.

Particularitățile fonetice popular-regionale și arhaice nu sînt prea numeroase în limba ziarelor din Muntenia, cele semnalate însă au o mare frecvență¹⁸.

Astfel:

a ardica pentru *a ridica*: „*s-a ardicat* în București stindardul libertății“; „*ardicați* stindardul libertății“ (Pr. r. 26. VI, 1848).

aideți pentru *haideți*: „*aideți* cu toți să ne scriem la guardia națională“ (Pr. r., 22. VI, 1848);

lacrămă și *lacrămi* pentru *lacrimă* — *lacrimi*: „*lacrămă* de durere“; „cu *lacrămi* se roagă“ (Pr. r., 14—15. VII. 1848).

mumă pentru *mamă*: „patria îi este *mumă*“ (Pr. r., 28. VI. 1848);

martur pentru *martor*: „stă *martur* singele nevinovat“; „stă *martură* căimăcămia Băleanului“ (Pr. r. 14—15. VII. 1848);

disimilarea lui *r* în *l* în *tutulor*, formă specific munteană: „Încrederea a reintrat în inimile *tutulor*“ (P. s., 12. VII) și disimilarea lui *n* în *r* în *amerințat*: „Guvernul astfel *amerințat* pleacă la munți“ (P. s., 5. VII. 1848), formă găsită și în „Gazeta de Transilvania“: „*a amerințat* cineva cu intervenirea armată“ (G. Tr., 12. VII). Alături de ea se găsește și forma normală *amenințat*: „Guvernul provizoriu era foarte *amenințat*“ (P. r., 25. VI. 1848); forma *rădica* pentru *ridica* reprezintă un fonetism arhaic: „să se poată *rădica din țărîină*“ (Pr. r., 15. VII. 1848).

Caracteristic muntenești sînt verbele iotacizate, după care se orientează și verbele neologice:

„pe soldații să-i *scoață din capitală* (Pr. r., 12. VII. 1848); să se *trimiță* arestuiții“ (Pr. r., 6—8. VII, 1848); (Căimăcămia) *să scoață* iară capul“ (P. s., 14. VII. 1848); „să sprijinim guvernul ca să nu *cază cauza*“ (ibid.); „cine să nu *crează*“ (Pr. r., 6—8. VII); „să *rămție* pînă ce tribunalul... va

¹⁶ Din articolul „Patria“ (P. s., 28 VI, 1848).

¹⁷ De exemplu, articolul intitulat „Despre guardia națională“ de Barbu B. Gănescu (Pr. r., 24 VI, 1848).

¹⁸ Menționăm că materialul documentar a fost extras din colecția de documente *Anul 1848 în Principatele Romîne* (abreviat *Anul 1848*) vol. I și II, București 1902, în care au fost reproduse articole și note din zărele amintite. În transcrierea exemplurilor am adoptat principiul de interpretare a ortografiei expus de B. C a z a c u în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 66—67.

hotări“ (ibid.); „trebuie să le *spui* publicului“ (P. s., 14. VII); „are voință și știe să și-o *susție*“ (P. s., 5. VII); „... *vîind* pe pămînt“ (P. s., 28. VII); „poporul să se *opuie* aristocraților“ (P. r., 10. VII); „să se *compute*“ (Pr. r., 15. VII).

În limba „Gazetei de Transilvania“ întîlnim fonetismul regional *încătrău*: „membrii guvernului provizoriu fugiră, *încătrău*, vom afla mai tîrziu“ (G. Tr., 15. VI); de remarcat este însă faptul că nu atît fonetismul cît construcțiile și calcurile lingvistice îi dau presei din Ardeal caracterul regional care o distinge.

În rostirea și scrierea neologismelor mai întîlnim șovăieli. Unele apar sub forma în care se pronunță în limba franceză, indică deci, un împrumut recent, pe cale orală, din această limbă: *anarșie, devuați, devuement, escuza* (Pr. r.) *sujetul, funcție* (P. s.) etc.

Altele au fonetismul propriu limbii italiene: *concișă, consecuință* (Pr. r.), *popol*¹⁹, *prisioneri* (P. s.). Cuvîntul „gardă“ oscilează între forma *guardia, gvardia* (Pr. r.), *guarda* (P. s.) și *garda* (G. Tr.).

Neologismele romanice venite prin filieră rusă au forma lor caracteristică: *prejudiții, soțietăți, prințipuri, finanțială* etc.

În presa ardeleană, datorită influenței latiniste, întîlnim forme ca: *testimoniu, guberniu*. Influența italiană se remarcă în *dechiarat* și *puntul*.

Mai interesante sînt însă formele care reprezintă un fel de anticipare a „pumnismului“, ca: *încordăciune și direpoiune* pentru *încordare și direcțiune*, precum și *venitoriu* pentru *viitor*: „să nu cutezi a mai cîștiga pe *venitoriu* unul mai mult decît altul“ (G. Tr., 5. VI); *pusură* = *poziție, situație*; „*Pusura* politică și rangul politic în care stau prințipatele Romînia și Moldova este pentru Europa anomalie cu totul singulară“ (G. Tr. 14 VI); și *străplînta* = *transplanta, transmite*: „Răzbunarea colcăitoare s-ar *străplînta* de la tată la fii“. (G. Tr., 12. VII).

În privința lexicului, remarcăm numărul mare de neologisme necesare pentru exprimarea noilor idei puse în circulație de revoluție. De ex.: *egalitatea drepturilor, contribuția generală, desființarea rangurilor* (Pr. r., 14. VII), *demnitatea de om, instrucția țaranului* (P. s., 9. VII), *cetățean, alegător, monopol, perspectivă* (Pr. r., 15. VII) și multe altele.

În majoritatea cazurilor, ele sînt bine întrebuițate. De ex.: „într-acest *amalgam* de *idei*, de cugetări, de *sisteme*, nici un glas *sincer* pentru *patrie*“ (P. s., 14. VII), sau „Sîntem încă sub impresia scenelor la care a fost *expusă capitala* în zilele din urmă“ (P. s., 9. VII) etc.

Fără îndoială că multe din neologismele prezente în coloanele acestor ziare au fost puse în circulație încă de către periodicele premergătoare revoluției, dar trebuie să remarcăm adaptarea lor la sistemul fonologic și morfologic al limbii romîne.

¹⁹ De remarcat e faptul că în „Gazeta de Transilvania“ cuvîntul apare sub forma *popor*: „*poporul* din București se readună în mai multe mii“ (G.Tr. 5 VII).

Uneori, însă, gazetarii abuzează de neologisme²⁰ — deși în articolele lor se adresează maselor, — introducînd numeroase franțuzisme sau italianisme în scrisul lor, în loc să caute cuvîntul corespunzător în limba română²¹.

Influențați de limbile străine pe care, desigur, le vorbesc bine, colaboratorii ziarelor amintite recurg și la calcuri lingvistice²².

În „Gazeta de Transilvania” neologismele romanice adaptate specificului limbii noastre sînt numeroase, de ex.: a dat *ocășie*, *ideea revoluției*, o frîntură a *populației*, *servilism*, mișcări *constituționale* etc., totuși aici întîlnim, comparativ, cele mai multe asperități lingvistice²³.

Colaboratorii „Gazetei de Transilvania”, pentru a fi mai bine înțeleși de cititori, recurg la glosarea cuvintelor. Un exemplu interesant este următorul: „Mitropolitul din București denumi în locul „guberniului provizoriu” „*locoținători* sau *caimacami* (pe turcește)”. (G. Tr., 5. VI). În alte cazuri se pune în paranteză cuvîntul franțuzesc din care provine neologismul respectiv: „aceea ce a dovedit este un *pledoier* (plaidoyer) elocvent pentru guvern” (G. Tr., 8. VII), sau se explică tot cu un cuvînt franțuzesc cuvîntul sau expresia romînească ce li se pare nouă: „persoane deprinse a judeca cu *ușurătate* (à la légère)” (G. Tr., 8. VII)²⁴. Tot în „Gazeta Transilvaniei”

²⁰ Întîlnim, de exemplu, cuvîntul *amor* de mai multe ori în aceeași articol: „inima tînără și plină de *amor*”; „*amorul* fratelui său”; „*amorul* patriotic”; „*amorul* patriei” (P.s., 28 VI).

²¹ Astfel de franțuzisme sînt: *arjan* pentru *banii*: „le-a luat și în arjan” (P.s. 12—14 VII); *clemență* pentru *îndurare*, „*clemența* sa sinceră” (P.s., 5 VII); *conșiență* pentru *încredere*: „fără să aibă nimeni drept a ne refuza stima și *conșiența*” (P.s., 5 VII); *furnese* pentru *cuptoare*: „toți demonii se ascunseră în *furnesele* lor” (Pr.r., 10 VII); *rampart* pentru *meterez*: „Romîniei i s-a dat... să fie puternic *rampart* între barbarism și civilizație” (Pr.r., 26 VII); *voiajuri* pentru *călătorii*: „să nu încomodeze *voiajurile* noastre de plăcere” (P.s., 9 VII); *meprisat* pentru *disprețuit*: „el să fie bătut, chinuit și *meprisat*” (Pr.r., 15 VII) etc.

Întîlnim și cîteva italianisme: *concistă* pentru *cucerire*: „Popolul romîn va fi mare / nu prin *conciste* și războaie”... (Pr.r., 10 VII); *nuvelă* pentru *noutate*, *știre*: „Această *nuvelă* a produs aici o mare senzație (Pr.r., 3 VII); *sforță* pentru *forță*, *putere*: „colonelii Odobescu și Solomon)... socotiră a răsturna guvernul și a se pune prin *sforță* în locu-i...” (P.s., 25 VI).

²² Un calc lingvistic din limba franceză este: „Siliți a *îmbrățișa* mîna Prințului” (în loc de a săruta mîna Prințului) (Pr.r., 4 VII) < fr. *embrasser*, care are și sensul de „a îmbrățișa” și acela de „a săruta”. În l. franceză se spune însă „baiser les mains”.

²³ Unele neologisme din G.Tr. sînt specific ardelenesti, de pildă *a pertracta* = a dezbată (G.Tr., 14 VII); *testimoniu* = certificat (G.Tr., 5 VII); *a detrage* = a scădea (G.Tr., 14 VII). Unele cuvinte sînt împrumuturi din limba germană sau prin filtrare germană: *privat* = particular: „interesul *privat*” (G.Tr., 5 VI), *a se coitui* = a se achita: „se *coituiesc* sărmanii cu adevărîțe goale” (G.Tr., 29 VII). Calcurile lingvistice sînt mai numeroase și, în majoritatea cazurilor, ele provin din limba germană: *a suna* = *a glăsui*, „a spune”, „a face mențiune” după germ. *lauten* „a suna” și „a glăsui” (sau după magh. *szól* „a suna” și „a zice”): ex. „Despre sosirea unei cete de turci la Galați încă sună o scrisoare” (G.Tr., 8 VII); *canal* „cale”, „mijloc”, după fr. *canal* = „cale”, „mijloc”: „între alte *canale* de propagandă națională” (G.Tr., 12 VII).

²⁴ Alte exemple de glosare a cuvintelor: „ofițerii cari *coitară* (quitté) formal” (G.Tr., 12 VII); „Judece acum fiecare dacă *ținerea* (durée) căimăcămiei nu a dovedit îndestul că revoluția nu a fost faptă a unui mic număr de oameni, ci a voinței tari a popoului” (G.Tr., 8 VII). E interesant de menționat că cele mai multe exemple provin din „Scrisoarea lui I. Voinescu II adresată Gazetei de Transilvania” (G.Tr., 8 VII).

întîlnim expresii franțuzești introduse în contextul românesc, fără explicații: „El era să-facă un *coup d'Etat*“ (G. Tr., 26. VII); „noi proprietarii de astăzi stăpînim *de bon (!) foi* moșile noastre“ (G. Tr., 5. VI). Aceste expresii sînt considerate oarecum „termeni tehnici“.

Împrumuturile nefiind socotite suficiente pentru nevoile exprimării diferitelor idei noi, ziaristii din 1848 recurg și la îmbogățirea vocabularului prin derivare.

Pentru indicarea unei acțiuni care se repetă, ei se folosesc de derivate cu prefixul *re-*: „Poporul din București se *readună* în mai multe mii...“ (G. Tr., 5. VII); „orașenii *s-au reasigurat* după evenimentele la care capitala a fost expusă“ (P. s., 5. VII)²⁵.

Derivatele cu prefixul *ne-* apropie limba acestor ziare de limba veche: *neîncăpuit* = nestrîns, neadunat: „de a nu rămîne firurile și toate celelalte felurimi de produse pe cîmpuri *neîncăpuite*“ (Pr. r., 26—29. VI); *neomenit* = inuman: „*neomenita* pildă a arendașilor“ (ibid.).

Cu ajutorul sufixelor se creează cuvinte noi, care, uneori, țin locul împrumuturilor. Din întrebuiințarea lor reiese un fapt observat de T. Vianu, și anume: încercarea de a se înlocui neologismele cu cuvinte românești sau de a întrebuiința cuvinte vechi dîndu-li-se un sens nou²⁶.

În majoritatea cazurilor, așa cum ne dovedesc exemplele, aceste încercări au dat greș. Unele dintre ele totuși au circulat cîțva timp. De ex.: *vîitorime* = *posteritate*: „Istoria va spune *vîitorimii* că cei mai mulți ostași romîni au tremurat înaintea morții“ (P. s., 12. VII). Tot cu sufixul *-ime* s-a format *cătățime* = *cantitate*: „știm că la 29 iunie se mai afla o mare *cătățime* (de proclamații) la vornicie“ (Pr. r., 8. VII). Ambele cuvinte sînt atestate în documentele vremii²⁷.

Cu sufixul *-intă* sînt derivate substantive abstracte: *cadința* = „*drept; cădere*“: „nu era în *cadința* lor să facă“ (Pr. r., 26—29. VI)²⁸ și *legătuintă* = *confederație* „conferințele *legătuintei* staturilor germane“ (G. Tr. 14. VI).

Cuvîntul *numerar* este înlocuit în G. Tr. cu *numărătoare*: „în loc de *numărătoare* se cvituesc sărmanii cu adevărînte goale“ (G. Tr., 20 VII). Un derivat asemănător este *cășunător* = *pricinuiător*: „Se vor cerceta cu de-amăruntul toate năpăstuirile țării... și *cășunătorii* relexor se vor da în judecata nației“ (G. Tr., 26. VII).

²⁵ Derivatele cu prefixul *re-* sînt destul de numeroase: „*acum îi vor renumăra* între ai lor dușmani“ (G. Tr., 12 VII); „... *revestindu-se* cu haină nobilă, cu noua constituție“ (Pr. r., 10 VII) etc. Formele *retragere*, *a se retrage* se folosesc alături de *tragere*, *a se trage*: „Guvernul face o *retragere* aîft de fatală libertății noastre“ (Pr. r., 10 VII); (Odobescu) „este silit a porunci să se *retragă* soldații în cazarmă“ (Pr. r., 22 VI); dar: C. A. Rosetti și I. C. Brătianu *se traseră* din guvernul provizoriu“ (ibid.). (Guvernul) „se mulțumește a se *trage* din capitală...“ (Pr. r., 12 (VII)).

²⁶ cf. T. Vianu, N. Bălcescu, *artist al cuvîntului*, în „Probleme de stil și artă literară“, p. 68.

²⁷ În documentele publicate de Valerianu Popovici, găsim cuvîntul *vîitorime* cu sensul de „vîitor“: „să fim scăpați pe *vîitorime* de așa dare“. Cf. V. Popovici, *Un moment din lupta împotriva exploataării a groparilor din „Băile de păcură“ de la Lucăcești-Bacău la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice“ (Iași), VI (1955), nr. 3—4, p. 128; în documentele din 1848 citim: „cu această ocazie (s-a împărțit) și o *cătățime* de vin și pîne“ (op. cit., vol. II, p. 2).

Cu sufixul *-tor/-toare* sînt derivate o serie de adjective, care, așezate lîngă un substantiv țin locul unei subordonate atributive: „împotriva trădătorilor *călcători* de jurămîntte“ (Pr. r. 6—8. VII); „stindardul german tricolor *zburător* pe palatul agenției este pentru dinșii în destulă garanție“ (G. Tr., 29. VII); „legi *fericitoare*“ (Pr. r. 15. VII); „*intristătoare*le muvele“ (Pr. r., 8. VII).

Cu sufixul *-esc* sînt formate adjectivele: *dorobănțesc* („I-a ajuns un căprar *dorobănțesc*“) (P. s., 12—14. VII); *austriacesc* („supuși *austriacești*“) (G. Tr. 29. VII); cu sufixul *-este* sînt formate adverbele *metodicește*, *vremelnicește*: „chestiunea să o dezbată *metodicește*“ (Pr. r., 14—15. VII); „ordinul lucrurilor întocmit *vremelnicește* în București“ (Pr. r., 3. VIII).

Unele din aceste derivate au rămas în limbă, cele mai multe însă au circulat foarte puțin.

Am amintit mai înainte încercarea evidentă a cărturarilor vremii de a înlocui neologismele prin cuvinte vechi, care au primit un sens nou. Ele nu s-au păstrat în limbă, dar au circulat un anumit timp. Un astfel de termen este „*cuvînt*“ cu sensul de „*motiv*“, înțîlnit și în limba scrierilor lui N. Bălcescu²⁹. Cărturarii vremii au încercat să înlocuiască neologismul *membu* cu cuvîntul vechi *mădular*, dar s-a impus totuși neologismul.³⁰ Termenul „*urmări*“ are sensul de „*fapte*“: „conduita și *urmările* acestor oameni sîlesc pe guvern... să facă să se simtă puterea ce i s-a dat de popol“ (P. s., 12. VII).

Cuvîntul *simțiment* (la N. Bălcescu: *simțiment*) înlocuiește cuvîntul împrumutat: *sentiment*.³¹

Uneori există o confuzie între cuvîntul românesc și neologismul care provine de la aceeași rădăcină, creîndu-se un echivoc. O astfel de confuzie înțîlnim la verbul *a confunda* redat prin *a cufunda*: „despotismul *cufundă* interesul nației cu al tronului“ (Pr. r., 26—29. VII); și *a se confunda* prin *a se cufunda*: „ambitioșii *se cufundă* cu trădătorii de patrie“ (P. s., 14. VII). De asemenea, *a jura* e folosit cu sensul de *a conjura*: „Romîni!... *vă jurăm* să nu vă descurajați...“ (Pr. r., 9. VII) sau termenul *nerăspunzător* cu sensul de *necorespunzător*: „Schimbare a legiunilor cîte din timp în timp se află *nerăspunzătoare* la scopul statului“ (G. Tr., 17. VII). Am amintit și confuzia între *a se trage* și *a se retrage*.

²⁸ P. V. Haneș, în *a sa Dezvoltare a limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (ed. II), București, 1927, p. 26, citează cuvîntul *cadință* în lexiconul lui T. Maier.

²⁹ T. Vianu, *op. cit.*, p. 68.

În ziarele analizate am găsit cîteva exemple: „proclamația guvernului provizoriu în care își dă socoteala de *cuvintele* care l-au silit a se trage pe munți“ (Gr.Tr. 8.VII); „mă văd silit să tac pentru două *cuvinte*: întîi că sîntem atît de săraci de bărbați demni de a sta în capul lucrurilor... și al doilea...“ (P.s., 14.VII).

³⁰ Cf. „pune pe *mădularii* guvernului la arest“ (Pr. r., 22. VI), alături de care, în același articol înțîlnim cuvîntul *membu*: „(delegația) fu primită cu cele mai vii aclamații de *membrii* guvernului“ (ibid.). Cuvîntul *mădular* alternează cu *membu* și în documentele vremii: „chemînd în posturile lor de *mădularii* ce sînt în capitală“ („*Anul 1848*“ II, p. 60); „*mădularile* obləduirii“ (ibid., p. 116).

³¹ „Cu toate *simțimentele* cele adevărat patriotice și democratice ale administratorului nostru“ (P. s., 12. VII); „*tinerii* cu nobile *simțimente*“ (ibid.).

Dorința de a evita neologismele este evidentă în construcții ca „*chemăm băgarea de samă a guvernului*“ (P. s., 19. VII) pentru „*atrăgem atenția*“ ... De altfel, în același articol întâlnim și forma: „ne grăbim a *chema atenția guvernului*“, în care totuși neologismul *atenție* este păstrat.

Uneori neologismul nu este înlocuit cu cel mai potrivit cuvînt românesc, ceea ce produce echivocuri. Astfel, în locul cuvîntului *a atîrna* = a *depinde* se întrebuițează cuvîntul *a spînzura*, de ex.: „de la chipul în care se vor face alegerile *spînzură* și persoanele care au să reprezinte pe popul“ (P. s., 3. VII) cf. documentele vremii „... de aci *spînzură* fericirea și nefericirea nației“ (Anul 1848, II, p. 203). Alteori un cuvînt românesc înlocuiește un alt cuvînt care ar fi fost mai potrivit. Astfel, *mădular* este întrebuițat pentru *memburu*³², sau *cuvîncios pentru cuvenit*³³.

De asemenea, în contextul în care se găsesc sînt nepotrivite cuvintele romînești *a se păzi*³⁴ sau *a se răsturna*³⁵. Asemenea greșeli dovedesc că încă nu s-a precizat bine sensul cuvintelor traduse, deci că normele lexicale încă n-au fost fixate.

Deși în majoritatea lor, neologismele sînt bine folosite, găsim totuși cazuri cînd ele sînt întrebuițate greșit. Astfel *faimă* are înțelesul de: *veste, știre* în exemplul: „la o singură *faimă* că boierii s-ar găti (locuitorii capitalei) se adunară cu miile“. (G. Tr., 12. VII); *știință* este întrebuițat pentru *înștiințare, informație*: („Guvernul provizoriu) ... a primit *știința* oficială de la Constantinopole“ ... (P. s., 9. VII)³⁶; *a aplica* are sensul de *a folosi*: „... oricare putere europeană s-ar feri a mai *aplica* ofițeri cari își vor fi dat demisia sau de frică, sau de necredință sau din servilism“ (G. Tr., 12. VII); *a se deduce* se utilizează pentru *a se aduce*: „... dreptatea proclamată să se poată *deduce* la culmea sa“ (Pr. r., 15. VII)³⁷.

În locul vigoaroasei expresii idiomatice: „*nedreptate strigătoare la cer*“ găsim formularea convențională: „*nedreptate reclamantă pînă la tronul dumnezeirii*“ (Pr. r., 15. VII).

În legătură cu neologismele, remarcăm faptul semnificativ că încă nu s-a fixat sensul unor termeni care s-au păstrat sub două forme, cu terminația în *-ie* și în *-iune*. De pildă, cuvîntul *rație* este folosit pentru *rațiune*³⁸.

³² („trei dintre *mădularii* guvernului provizoriu vor să piarză țara ...“ (Pr. r., 22. VI).

³³ („Proclamațiile) nu s-au trimis într-un număr *cuvîncios* la județe (= număr *cuvenit*)“ (Pr. r., 8. VII). În documentele din 1848 foarte mult exemple: timpul *cuvîncios*, deslușirile *cuvîncioase* („Anul 1848“, II, p. 154, 155).

³⁴ („Guarda națională) încă nu e organizată după principiile ce se *păzesc* la alte nații“ (P. s., 9. VII).

³⁵ (Săteanul nu are) ... un pom măcar, subt care, obosit de muncă și de suferințele vieții, *să se răstoarne* și el într-o zi de duminică“ (Pr. r., 15. VII).

³⁶ În documente: *a se lua știință* = *a fi informat* („Anul 1848“, II, p. 40).

³⁷ Alte exemple de neologisme folosite greșit: „Statuia reprezentînd România *deliberată* (= eliberată) ... fu distinsă ...“ (Pr. r., 6—8. VII); în documente: „purtînd asupra sa ... semnul *deliberării* nației“ (Anul 1848, II, p. 55); „stindardele *sanționate* = (slințite) de religie“. (Pr. r., 10. VII); „timpul este *interesant* (prețios) și nu ne iartă ca să-l pierdem cu asemenea scrieri“ (Pr. r., 5. VI); „popolul se poate *aduce* prin aceasta în *poziție* (= în situația) a dărîma bisericile, a sparge icoanele ...“ (P. s., 5. VII).

³⁸ (omul care) „a rămas în cercul faptelor prescrise de *rația* și de buna *cuvîință* ...“ (Pr. r., 10. VII).

De asemenea, remarcăm întrebuințarea pleonastică a verbului *a prefera* cu un complement circumstanțial de mod exprimat prin adverbul *bine* la gradul comparativ: (Guvernul) „se mulțumește a se trage din capitală, *preferînd mai bine* ca rușinea să cază asupra lui decît asupra nației“ (P. s., 12. VII).

Și în articolele „Gazetei de Transilvania“ găsim unele neologisme greșit întrebuințate, ca de pildă *memorial* pentru *memoriu*: „în conformitate cu *memorialul* așternut Porții“ (G. Tr., 26. VII), dar ceea ce-i mai caracteristic pentru acest ziar este folosirea numeroaselor regionalisme, ca: *a desmînta* = *a descuraja*; *a griji* = *a avea grijă*; *a se îmbia* = *a se oferi*; *a corbăci* = *a biciui* < magh. *korbács*³⁹, *a jurui* = *a făgădui*, *a jura*; *nebin-tuit* = *nesupărat* < magh. *bántani*, pe lângă care întîlnim și unele expresii romînești schimbate sub influența limbii maghiare.⁴⁰

Pe lângă regionalisme, găsim și unele cuvinte învechite: *capete* pentru *capitole*.⁴¹

Înceind acest capitol remarcăm efortul ziariștilor de a exclude din vocabularul lor cuvintele de origine turcească sau neogreacă, care sînt puțin numeroase⁴².

*

În ceea ce privește particularitățile morfologice ale limbii acestor ziare observăm, în primul rînd, nesiguranța în adaptarea neologismelor — substantive și verbe — la sistemul de declinare și conjugare a limbii romîne. Pe de altă parte, întîlnim încă numeroase forme învechite sau populare și regionale.

Numeroase neologisme apar de alt gen decît astăzi. Astfel substantivele: *clas*, *epolet*, *favor*, *ordin*, *princip* (sau *prințip*) sînt de genul neutru; *partidă*, *programă*, *sistemă* sînt de genul feminin, iar *comentarii* este de genul masculin.

Este interesantă oscilația între masculin și feminin în cazul numelui propriu *Satan* sau *Satana*.

Cele mai numeroase forme de plural neconforme cu normele de azi ale limbii literare sînt cele terminate în *-uri*. După substantive ca *pas-pasuri* s-au orientat neologismele: *bancheturi*, *consulatari*, *interesuri* (alături de care întîlnim și *interese*, care a rămas), *staturi*, *privileghiuri*, *pașaporturi*, *prințipaturi*, *puncturi*, după care s-a orientat și substantivul romînesc *car*, care se prezintă la plural sub forma *caruri*.

³⁹ Regionalisme la G. Tr.: „*vom griji* ca numele dv. să vă străluce glorios în posteritate“ (G. Tr., 12. VII); „alții mai văd și... o amăgire și *desmîntare* a soldaților prin reacționari“ (G. Tr., 8. VII). Menționăm că acest cuvînt se găsește și la I. Buda-Deleanu în prologul *Țiganiadei*: „pînă acum nu *s-a îmbiat* nimeni... cu întreprindere armată“ (G. Tr., 12. VII); „(Costachi, căpitanul de poliție), ... începuse a *corbăci* la oameni“ (G. Tr., 5. VII); „cărui a *jurui* credință“ (G. Tr., 14. VI); „dreptul *nebin-tuit* de a stăpîni și a se folosi de vreo moșie“ (G. Tr., 14. VI).

⁴⁰ Expresii neromînești, sub influența limbii maghiare: „însîrșit, ce atîta *sfarmătură de cap*“ (în loc de: *bătăie de cap* — după magh. *fejtorés*) (G. Tr., 8. VII); „(Datoria jurnalelor e) a aduce aminte *pe tot minutul*“ (în loc de: *în fiecare clipă* — după magh. *minden percben*).

⁴¹ Cuvinte învechite: „fără a mai ceti *capete* întregi din istoria patriei“ (G. Tr., 14. VI).

Toate aceste substantive sînt de genul neutru. Substantivul feminin *bază* a fost atras de astfel de substantive și îl găsim la plural sub forma *bazuri*, alături de forma *baze*.

Substantivele neutre: *clas* și *princip* (= *principiu*) formează pluralul în *-e*: *clase* și *principe*.

O serie de substantive feminine au pluralul în *-e*: *partide*, *rane*, *strade*.

Toate aceste forme, precum și pluralele ca *depeși*, *murmuri*, *timpi*, dovedesc nesiguranța, șovăiala, oglindesc un moment de tranziție de la limba literară veche, cînd încă normele nu erau fixate, la cea modernă.

În legătură cu substantivele, observăm că mult mai multe provin din infinitivul lung al verbelor decît azi. Astfel apare: *fumare* pentru *fumat*, *tăiere* pentru *tăiat*, *sprijinire* pentru *sprijin*, *intervenire* pentru *intervenție*⁴³.

În alte cazuri, prin evitarea infinitivului s-a ajuns la alte forme tot atît de efemere⁴⁴, care însă dovedesc strădania ziariștilor de la 1848 de a crea noi forme de exprimare.

Numeroase sînt însă rămășițele limbii vechi în declinarea și articularea substantivului. Numele proprii masculine sînt articulate cu articolul enclitic, uneori. Apar, astfel, forme de genitiv-dativ ca *Băleanului*, *Bibescu-lui* alături de forme uzuale astăzi: *lui Solomon*⁴⁵.

În unele articole întîlnim genitivul exprimat printr-o construcție cu prepoziția *de*, ca în limba textelor vechi: „tiranismul și călcarea *de drept* (= dreptului) ... nu pot fi recunoscute“ (G. Tr., 14. VI) ... „scopul păzirii *de liniște* (= liniștei) nu mai poate suferi amestec străin armat“ (ibid., 26. VII).

Tot aici găsim și dativul popular cu *la*: „nu putem crede *la* nici o scri-soare din cîte sosiră cu poșta“ (G. Tr., 8. VII).

O mențiune specială merită în limba „Gazei de Transilvania“ întrebuințarea pronumelui demonstrativ *aceiași*, *aceeași* în loc de *el* și *ea*, ceea ce îngreunează foarte mult exprimarea. De pildă: „... se cere a se lua o direcțiune, a pluti spre *aceiași* ca să ieși la fărîm undeva“ (G. Tr., 12. VII), sau „urîm din suflet numai politica, cînd *aceiași* vrea a preface pe epitropi în subjugători“ (G. Tr., 26. VII). Asemenea construcții sînt neromînești, ele se datoresc influenței limbii germane și au fost criticate de T. Maiorescu în „Limba jurnalelor din Austria“.

⁴² Cuvîntul neogrecesc *sofismată* apare alături de cuvîntul turcesc *tertip*: „tot acela va fi atît de ageri la minte a ne arunca în ochi vreo *sofismată* spre a se justifica“ (P. s., 5. VII); „Astfel vedem o mulțime de reacționari uneltind felurimi de *tertipuri*“ (P. s., 14. VII).

⁴³ Cf. (amploiații) „socotesc că jumătatea din ceasurile cancelariei trebuie petrecute cu *fumare* de ciubuce, cu *tăiere* sau încercare de condei“ (Pr. r., 8. VII); „a amenințat cineva cu *intervenire* armată“ (G. Tr., 12. VII); „Guvernul este încredințat de *sprijinirea* ce găsește în popol.“ (P. s., 9. VII).

⁴⁴ Participiul *promis* la plural devine substantiv: „(Guvernul) să-și ție *promisele*“ (Pr. r., 12. VII); de la cuvîntul *curaj* se creează termenul antinomic *descuraj*: „nici lametațiile nu ajută nimic, nici *descurajul* nu ne scapă“ (G. Tr., 12. VII).

⁴⁵ Cf. „stă martură Căimăcămia *Băleanului*“ (Pr. r., 15. VII); „acești oameni au fost demoralizați de mulțimea jurămintelor ce făcuseră, cînd *Bibescu-lui*, cînd *lui Solomon*, cînd nației“ (P. s., 12. VII).

Vocativul nearticulat este o altă formă învechită întâlnită în limba acestor ziare.⁴⁶

Tot ca în limba veche, adjectivul demonstrativ, relativ sau nehotărît nu-și pierde pe *a* epitetiv cînd stă înaintea substantivului.⁴⁷ De asemenea pronumele relativ *care* este întrebuințat în loc de *ce* și invers.⁴⁸

Adjectivul nehotărît *tot*, *toată* se declină. În limba veche la genitiv-dativ era precedat de prepoziția *a*, el rămînînd neschimbat. În limba acestor ziare apare precedat sau nu de prepoziția *a* și declinat împreună cu substantivul determinat.⁴⁹

Verbul prezintă cîteva aspecte populare, regionale și arhaice.

Verbele fără prefixul *-în-* apropie limba acestor ziare de limba cronicarilor⁵⁰. Tot așa și formele *străluce* și *dede* din „Gazeta de Transilvania“.

O formă regională este cea ardelenescă *lucră* pentru *lucrează*: „Guvernul provizoriu și ministerul *lucră* cu nespusă încordăciune“ (G. Tr., I. VII); tot regională este întrebuințarea verbului *a voi* pentru *a vrea*, caracteristică graiului muntean, („Să nu cugete nimeni) că... „*voi* să arăt că faptele lui sînt curate...“ (P. s., 14. VII).

Viitorul popular apare alături de forma literară⁵¹; diateza reflexivă cu dativul în locul acuzativului, are, de asemenea, un caracter popular⁵². În ziarul ardelean „Gazeta de Transilvania“ întîlnim mai mult ca perfectul perifrastic, obișnuit și azi în graiurile ardelenesc⁵³.

Multă nesiguranță se observă în conjugarea verbelor. Se conjugă fără sufixele *-ez* sau *-esc* verbe pe care noi le conjugăm cu aceste sufixe și invers, sau se face confuzia între cele două sufixe⁵⁴.

⁴⁶ Cf. „Priviți, frați, pe conirații, pe concetățenii voștri“ (Pr. r., 22. VI).

⁴⁷ Cf. „*acesta Satana* întrebuință și această barbarie“ (P. s., 12—14. VII); „... un bărbat a *căruia* viața este un șir neconținut de virtuți creștinești“ (Pr. r., 24. VI); „veți lăsa... a exersa singuri o datorie, un drept al *fiecărui* cetățean?“ (Pr. r., 22. VI).

⁴⁸ Cf. „*Care* mulțumire se cuvine bărbatului cu o simțire atît de fragedă?“ (Pr. r., 22. VI), „Priviți, frați, pe conirații... voștri, *ce* de la început n-au așteptat chemarea patriei“ (Pr. r., 22. VI).

⁴⁹ Cf. „un tiran, întinat înaintea *toatei* Europei“ (Pr. r., 26. VI); „să rămîie de exemplu urmașilor a *toatei* Romîniei“ (P. s., 14. VII); formele acestea au fost semnalate și de Gh. Bulgar, *op. cit.*, p. 101.

⁵⁰ Cf. „Toate abuzurile, toate șicanele și intrigile s-au *depărtat* pentru totdeauna“ (Pr. r., 13. VII); „ceilalți proprietari... se *spăimîntară*“ (Pr. r., 15. VII); toți alergară și se *armară*“ (Pr. r., 22. VI). Verbul *a se înscrie* apare și sub această formă și sub forma *a se scrie*, în același articol (Pr. r., 22. VI).

⁵¹ Cf. „(Proprietarii) se *spăimîntară* că *or să* le *ia* moșiile întregi“ (Pr. r., 15. VII); „(oamenii) *or să vază* că nu este nici un om carele nu cîștigă“ (ibid.).

⁵² „(Popolul romîn) ... nu *și-a răsbunat* în protiva trădătorilor călcători de jurăminte“ (Pr. r., 6—8. VII).

⁵³ Cf. „Vrăjmașii *au fost zis* că revoluția a fost condusă de o mîină de intriganți și ambițioși, de sansculoți“ (G. Tr., 8. VII).

⁵⁴ Cf. „pe oițerii vinovați să-i *degrade* (= *degradeze*)“ (P. s., 12. VII); „neguțătorii se *îndatoară* (= *îndatorează*) a forma șase mii gardă națională“ (G. Tr., 15. VII). Tot așa: *aprofundă* pentru *aprofundează* (P. s., 5. VII) și *concentră* pentru *concentrează* (P. s.,

Foarte frecvente sînt construcțiile cu infinitivul în locul celor de azi cu conjunctivul: „să nu-l lăsăm a păcătui... cînd va fi trebuință a-l îndrepta pe calea cea bună“; „... patimile ce nu pot a ne duce decît la pieire“ (P. s., 14. VII) etc.

Uneori aceste construcții alternează cu cele obișnuite azi: „Trebuie să sprijinim guvernul, ca să nu cadă cauza“; dar „să nu-l lăsăm a păcătui“ (ibid.).

O construcție ciudată este cea cu participiul în locul gerunziului: „Zis aceste cuvinte, iese îndată și aleargă iar în mijlocul fraților săi“ (Pr. r., 22. VI).

În privința folosirii timpurilor verbale, observăm că perfectul simplu este preferat în relatarea unor fapte și, în general, se întrebunțează acolo unde noi am folosi perfectul compus: „fiindcă sultanul *primi* Constituția, armata turcească nu va veni în Țara-Romînească“ (G. Tr., 15. VII); „Boieri ai fării, ... voi ce *furăți* capul ei, voi cari singuri de sute de ani *avurăți* toate bogățiile ei“ ... (Pr. r., 15. VII).

Perfectul simplu e întrebunțat și în locul mai mult ca perfectului în exemplul: „... este steagul ce Mihai Viteazul *purtă* odată pe cîmpul de război...“ (Pr. r., 6. VII).

Semnalam ca un fapt interesant, întrebunțarea imperfectului în locul perfectului compus sau al prezentului, nu numai în „Gazeta de Transilvania“, unde ar putea fi o urmare a influenței maghiare, dar și în „Pruncul român“, unde această ipoteză este exclusă: „această împrejurare este pînă acum singura care *descuraja* pe cei puțin credincioși, le *retrăgea* mîna de ajutor de la lucrările guvernului provizoriu“ (G. Tr., 12. VII) și „îndată se *schimbau* toate, o mulțime de stindarde tricolore *filfuiu* pe ulițe, ... cocardele gonite ziua trecută se *revedeau* iarăși și următoarea publicație se *împărțea* în mii de exemplare“ (Pr. r., 6—8. VIII). Fără îndoială că exemplul din „Pruncul român“ este un caz de imperfect narativ, așa cum se găsește în creația populară orală.

Prepozițiile vădesc și mai multă nesiguranță ca celelalte părți de vorbire. Uneori se întrebunțează prepoziții în construcții unde azi lipsesc: „actele... ce privesc *la* formarea Camerei“ (P. s., 9. VII); „n-ar fi crezut niciodată... *la* o întîmplare de invazie străină“ (G. Tr., 12. VII); „să ne putem apăra *în* reciprocă interesele“ (P. s., 28. VI); „și el se cuvine să suposeze *la* asemenea întîmplare a sătenilor“ (Pr. r., 26—29 VI); altădată se întrebunțează alte prepoziții decît astăzi: „s-au luat măsuri spre a se

22. VI). Numeroase sînt verbele cu sufixul *-ez*: *asigurează* alături de *asigură* (P. s., 9. VII); se *îndreptează* (P. s., 14. VII); *comandază* (Pr. r., 6—8. VII); *să dispozeze* (Pr. r., 24. VI); *să impozeze* (Pr. r., 10. VII); *respectez* (Pr. r., 6. VII).

Cu sufixul *-ez* în loc de *-esc* apar verbele: *să porecleze* (Pr. r., 6—8. VIII); *să restabileze* (P. s., 5. VII).

Verbe conjugate cu sufixul *-esc* în loc de *ez*: *garantește* (P. r., 19. VI); sau în loc de formă fără sufix: *să contribuiască* (Pr. r., 5. VI).

O formă neliterară este *pate* pentru *pășește* („ce *pate* libertatea...“), se întrebunțează însă în redarea vorbirii unui personaj odios (P. s., 5. VII).

da în tipar“ (G. Tr., 8 VII); „nici un nor nu mai poate a ne ascunde soarele de la ochii noștri“ (Pr. r., 6. VII); „au luat de pretext proprietățile ce le lipseau“ (Pr. r., 10. VII); „curierul după urmă... a adus știrea“ Pr. r., 3. VIII).

În ceea ce privește conjuncțiile, remarcăm frecvența locuțiunii conjuncționale învechite *cum că*, întrebuințată mai mult în Ardeal și conjuncția *de* cu valoare condițională ca în limba populară. De asemenea conjuncția *au* în propoziții interogative.⁵⁵

În privința particularităților sintactice nu sînt prea multe observații de făcut.

Atributul substantival genitival apare, uneori, neînsoțit de articolul genitival: „se face partizan *ideilor* ce-l favorează“ (pentru „al ideilor“) (P. s., 28. VI).

Complementul direct apare fără morfemul *pe* pentru așa numitul gen personal: „priviți-i *acei* (= pe *acei*) vrednici *cetățeni*“ (Pr. r., 22. VI); „veți lăsa, voi concetățeni, *acei* (= pe *acei*) adevărați *fiu* ai Romîniei...?“ (ibid.).

Atîtădată prepoziția *pe* este de prisos: „de la chipul în care se vor face alegerile spînzură și persoanele care au să reprezinte *pe* popor (= poporul)“ (P. s., 9. VII).

Complementul direct sau indirect nu este repetat: „nu vă mai încercați a face o reacție, ale cărei triste consecințe ați văzut (= *le-ați văzut*)“ (Pr. r., 24. VI); „vom alcătui un singur stat... o singură Romînie liberă... *cărei lucește* (= căreia îi lucește) un viitor plin de fericire“ (Pr. r., 13. VII).

Topica este uneori nefirească, găsim inversiuni și dislocări care dau stilului un aspect greoi. De exemplu: „Romînul moare pînă la unul, dacă vreo putere ar voi să ne zmulgă *un singur măcar articol*“ (Pr. r., 9. VII)⁵⁶.

Menționăm poziția conjuncției adversative *dar* în propoziția: „Divanul *dar* se unește cu Rusia“ (Pr. r. 3. VIII).

Acordul, în general, e corect, remarcăm însă că în cazul substantivelor colective acordul se face cu înțeleșul de plural al acestor substantive ca în limba veche: „popolul pierde răbdarea, pleacă *toți* la cazarmă: au unul și același cuget; nu văd decît liberarea țării“ (P.s., 5. VII).

Fraza, pe alocurea, e greoaie, mai ales în „Gazeta de Transilvania“, dar de obicei e bine construită, uneori dinamică, formată din propoziții scurte, altele se desfășoară larg, amplu, avînd menirea să comunice un

⁵⁵ Cf. „cu atîta se lămurește mai mult, *cum că* fieștecare clas are deosebit prințip“ (Pr. r., 15. VII); „acea împrejurare, *cum că* tronul Moldovei, cum și al Țării Romînești, a fost electiv... nu adăugă nici nu detrage nimic suveranității acelor două staturi“ (G. Tr., 14. VI) etc.

„De am voi să povestim toate faptele de eroism... ar trebui să vă scriem o carte întreașă“ (Pr. r., 22. VI).

„Pe ce temeii dară să dea proprietarilor dreptul de a avea în obșteasca adunare una sută reprezentanți? Au doară pe temeii proprietății?“ (Pr. r., 15. VII).

⁵⁶ Topică nefirească întîlnim și în exemplele: „desprețuind în privință-le toate *ale lui ca de tigru furioasă amenințări*“ (= toate amenințările lui furioase ca de tigrul) (P. s., 12—14. VII); sau „numind... rebeliști pe fiii adevărului, *al cărora se făcea pînă ieri a fi coleg*“ (= al căror coleg se făcea a fi pînă ieri) (P. s., 5. VII).

complex de idei, de ex.: „E destul timp de la 11 iunie; și e timp ca fiecare să alergăm, să punem mîna și să sprijinim principele constituției, ca să putem avea naționalitate, să putem avea patrie“ (P. S., 12. VII), sau: „Țăranii sînt o clasă de oameni de care sînt legate toate interesele noastre și această clasă a fost cea mai oropsită, cea mai apăsată, cea mai disprețuită; clasa țăranilor este cea mai numeroasă, este clasa care ne dă pe soldat ca să ne apere averile și stările noastre, care lucrează pămîntul și face să înflorească comerțul; e clasa care poartă greutatea țării, e clasa de la care zapciul se face domn, e clasa, însăși, care în timpii de glorie ai eroilor regimului mort ne făcea cu sudoare șosele, drumuri, ca să nu ne incomodeze voiajurile noastre de plăcere“ (P.s., 9.VII).

Numeroase sînt frazele frumoase, armonioase în cele două ziare din Țara Romînească. S-ar putea cita ca model articolul „Unire cu Moldova“ (Pr. r., 13.VII), în care frazele mai scurte sînt îmbinate cu altele mai ample, propozițiile enunțiative cu cele interogative. În „Gazeta de Transilvania“, în schimb, mai ales în articolele de fond, frazele sînt complicate și greoaie; în notele cu caracter informativ ele au o structură mai simplă și de aceea sînt mai clare.

*

Colaboratorii ziarelor studiate sînt ziarisți militanți. Insuflețiți de idealurile nobile ale revoluției, luptă pentru traducerea lor în viață, se revoltă împotriva trădătorilor și a lașilor, își exprimă dragostea nemărginită pentru patrie și popor, pe care îl doresc luminat și scos din starea de mizerie în care se găsește.

Aceste idei și sentimente dau stilului lor o nuanță caracteristică, patetică uneori, cînd evocă suferințele îndurate de popor,⁵⁷ altă dată avîntată, cînd îndeamnă poporul la unire cu „Frații moldoveni“.⁵⁸

Reminiscențele stilului biblic întîlnite în numeroase articole subliniază latura negativă, mistică, a concepției ziarisților revoluționari din 1848.

Aspectul predominant al stilului presei progresiste din 1848 este cel retoric. Ziarisții folosesc cu predilecție anumite procedee stilistice ca: repetiția, exclamația, invocația, vorbirea directă, pentru a menține treaz în mase spiritul revoluționar, pentru a le convinge și a le entuziasma.

⁵⁷ „Cum să credem că sînt oameni cari nu varsă o lacrimă de durere cînd văd că acel sătean, carele el numai nu s-a lepădat niciodată de numele de romîn, că nu are o casă în care să locuiască, un petic de pămînt pe care să-l lucreze cu sudoarea frunții, ca să lase și el moștenire copilașului său iubit, un pom măcar, subt care, obosit de muncă și de suferințele vieții, să se răstoarne și el într-o zi de duminică...“ (Pr. r., 15. VII, 1848).

⁵⁸ „... pentru orișice nație și mai virtos pentru noi, nu poate fi mîntuire decît prin unire.

Atunci pămîntul nostru, care este atît de roditor, atît de binecuvîntat de Dumnezeu se va popula, căci drepturile Romîniei de acum înainte pot rivaliza cu drepturile națiilor celor mai înaintate.

Toate abuzurile, toate șicanele și intrigile s-au depărtat pentru totdeauna, dreptatea și frăția, sublima noastră deviză, vor fi un adevăr și tot cetățeanul, tot locuitorul Romîniei se ve bucura de ele.“ (Pr. r., 13. VII), 1848.

Îmbinînd diferitele procedee stilistice se realizează pasaje de o rară frumusețe, ca următorul: „Înmoi pana în lacrimi de bucurie ca să spui lumii, să spui Europei, să spui posterității patriotismul, bravura și înțelepciunea poporului român. Fericită Romînie! pămînt sacru, care ai făcut să rodească cuvintele lui Christ, popol glorios, care ai știut să susții libertatea cu pace, ca să nu se împlinească voința celor ce slujesc răului, celor ce vroiesc a umili și a năpăstui pe fiii Romîniei, bucură-te că prin înțelepciunea ta, astăzi, soarele iluminează libertatea pe fețele romînilor!“ (P.s., 5.VII).

Acest fragment prin cadența sa largă ne amintește oarecum celebra invocație a lui N. Bălcescu de la începutul operei sale de căpetenie „Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul“.

Efectul artistic e realizat prin îmbinarea repetiției cu gradația, cu invocația. Numeroasele expresii figurate contribuie la adîncirea impresiei artistice.

Asemenea fragmente se mai găsesc în articolele scrise de acești ziarîști entuziaști, devotați cauzei poporului. Dar, trebuie să subliniem faptul că uneori avîntul degenerază în declamație, frazele devin bombastice, repetiția devine o manieră.⁵⁹

Fără îndoială că întrebuintarea acestui din urmă procedeu stilistic este de multe ori justificată. Prin repetiție se accentuează ideea de forță victorioasă a poporului în răsturnarea complotului contrarevoluționar: „Nu vă temeți dar, frați, căci *sîntem puternici* cu binecuvîntarea lui Dumnezeu, *sîntem puternici* cu deviza noastră: »dreptate, frăție«, *sîntem puternici* în unirea noastră, *sîntem puternici*, în sfîrșit, prin sîntența cauzei noastre.“ (Pr. r., 22.VI).

Numeroasele exclamații din cuprinsul articolelor, indică prezența permanentă a ziaristului militant: „Să îndrăznească idra discordiei să mai ardice capul — capul i se va zdrobi ca la 19 iunie și atunci vai! trădătorilor patriei! De ar tăcea oamenii, s-ar ardica pietrele ulițelor și ar striga răzbu-nare împotriva lor.“ (Pr. r., 22.VI).

Aceeași revoltă se zbate în sufletul patriotului împotriva semănătorilor de neîncredere și a răspîditorilor de zvonuri mincinoase: „O, ce idee rătăcită! ce cugetare ticăloasă! și vai! alceuia ce seamănă asemenea în-spăimîntări între frații noștri cetățeni!“... pentru ca să încheie cu un înfocat apel direct: „Goniți, frații mei, dintre voi pe toți semănătorii de neghină, goniți-i ori unde îi întîlniți cu asemenea vorbe“ (Pr. r., 24.VI).

⁵⁹ Chiar din primul număr al ziarului „Pruncul român“ apare repetiția: „iată *ziua* fericită, *ziua* de mult dorită, *ziua* așteptată cu atîta înfiorare, *ziua* în care v-ați arătat vrednici de numele de romîni!“ (Pr. r., 12. VI, 1848).

Acest procedeu stilistic devine însă o manieră, așa cum arată exemplele următoare: „... va face o *nedreptate* reclamantă pînă la tronul dumnezeirii, o *nedreptate* nevrednică de nobila sa revoluție, *nevrednică* de veacul al 19-lea; *nevrednică* de orice popol constituant de astăzi.“ (Pr. r., 15. VII, 1848).

Apelul direct, adresarea nemijlocită către masele populare sînt frecvente la acești gazetari, care simt vie și adîncă legătura dintre ei și cei cărora li se adresează⁶⁰.

Chiar și în articolele cu caracter teoretic vorbirea directă este prezentă. În articolul intitulat „Unire cu Moldova“, arătînd necesitatea acestei uniri și foloasele ei pentru toți românii, ziaristul face un călduros apel la moldoveni, întrerupîndu-și argumentele științifice aduse în favoarea acestui act: „Vă întindem mîna, frați moldoveni, în interesul nostru comun vă cerem unirea. Nu ne refuzați, căci binele nostru e și al vostru, și ca niște frați, ca niște fii ai Romîniei, ne vom înțelege foarte lesne; vom alcătui un singur stat, o singură nație, o singură Romînie liberă, mare și puternică, care va fi binecuvîntată de Dumnezeu, și cărei lucește un viitor plin de fericire“ (Pr. r., 13.VII).

Împletirea interogației retorice cu vorbirea directă dă o putere de convingere și mai mare ziaristului militant. Pentru a-i convinge pe cetățeni că înscrierea lor la garda națională este o datorie de onoare, el se întrebă: „... care însărcinare poate fi mai nobilă decît aceea a ne apăra înșiși vetrele, soțiile și copiii? Ce răsplătire mai frumoasă decît mulțumirea că ne-am împlinit una din cele mai simple datorii ale noastre, că am contribuit la păstrarea liniștei și a bunei orînduiei? Priviți, frați, pe confrății, pe concetățenii voștri, ce de la început n-au așteptat chemarea patriei, ci îndată... au alergat și s-au înscris...“ (Pr. r., 22.VI).⁶¹

Pentru ca să prezinte evenimentele mai viu, mai colorat, autorii unor articole recurg la prezentul istoric în nararea faptelor. Astfel, povestind desfășurarea complotului contrarevoluționar, se spune: „Glasul popoului se ridică cu energie și tiranii încep a tremura; se ascund din fața popoului; popoul se îndesă pe ulițe, și ulițele răsună de unul și același glas; una și această voință: să ni se asigure dreptatea, să ni se dea libertatea. Aleargă în casele Băleanului, Zosima, Căpitan Costache și face să se simtă că popoul din Romînia nu doarme și că are o voință și știe să o susție“... (P. s., 5.VII).

Prezentul etern e întrebuițat și el pentru a trage concluzii, a defini o situație de valoare a unui adevăr obiectiv. În articolul „Patria“ întîlnim o maximă care se apropie de celebra deviză a lui Marx: „robul n-are patrie, pentru că robul n-are nimic.“ (P. s., 28.VI).

În „Gazeta de Transilvania“ exemplele de acest fel sînt destul de numeroase, caracterizînd stilul sentențios, didactic. De ex.: „libertatea, ca toate

⁶⁰ Apelul pentru înscrierea la garda națională e scris în întregime în stil direct: „Cetățeni romîni, aideți-cu toții să ne scriem în guardia națională; aideți frați toți; Statul ne cheamă, ne cere slujba noastră; aideți, nu lăsați să treacă timpul; orice minut de zăbavă este un minut pierdut.“ (Pr. r., 22.VI, 1848).

„Pruncul romîn“ excelează prin întrebuițarea vorbirii directe. În multe cazuri se adresează cititorilor cu formulele: „frați romîni“; „cetățeni romîni“ sau „concelățeni, frați romîni“; sau „frați moldoveni“.

⁶¹ Un frumos exemplu de interogație retorică găsim în articolul în care sînt înfierăți boierii reacționari, trădători de țară: „Și rușinea de fugari și pata de vînzători cu ce o veți spăla de pe numele Dv.?” (G. Tr., 5. VII, 1848).

în lume, se naște între oareșicari dureri“ (G.Tr., 5.VII); sau „... orbul nu vede că românul de la 1848 nu mai este cel de la 1828, în 20 ani s-au prefăcut oamenii, generația, ideile de minune“ (ibid. 8.VII).

Colaboratorii acestui ziar întrebunțează destul de des stilul polemic. Ei aduc argumente, interpretează, combat părerile adverse, folosesc ironia. Astfel, ziaristul ardelean, de la început respinge ideea înțelegerii cu boierii reacționari pentru că: „unde egoismul și interesul, trufia și disprețul aristocratic, neștiința și servilismul, spiritul tiranic și lipsa patriotismului sînt predominatoare, acolo recea calculare și cumpănirea sănătoasă nu prinde loc“ (G. Tr., 5. VI); arătîndu-le, în același timp, datoria patriotică: „Dv. în loc de a o lua la fugă de rușine în țări străine, aveți patriotica datorință — *dacă o mai simțiți*, a sta pe loc, a mijloci cît mai curînd o adunare generală, a vă consulta frățește, cum fac toate popoarele, a cerceta toate izvoarele din care să vă despăgubiți, iar nu a vă vinde patria pentru interesul privat“ (ibid.).

În articolele de fond, topica afectivă este un alt mijloc de impresionare artistică folosit de ziaristii progresiști din 1848. Atributul e așezat, de obicei, înaintea substantivului determinat: „*infama* sa conduită“ (P.s., 2.VI); „*sordida* aviditate“ (G.Tr., 8.VII) etc.

Topica afectivă are o deosebită greutate în fraza lapidară: „Masca căzu. Vînzătoria de patrie se dete pe față întru toată *spurcata* ei goliciune.“ (G.Tr., 5.VI).

Întregul accent cade pe numele predicativ așezat în fruntea propoziției: „*Funestă* fu plecarea guvernului provizoriu și putea să aibă urmări mult mai triste...“ (Pr. r., 6—10.VII).

Pentru a încheia observațiile noastre asupra stilului presei progresiste din 1848 trebuie să remarcăm încă predilecția ziaristilor pentru epitetele neologice, care, fără îndoială, li se părea că exprimă mai bine ideea dorită și că este mai expresiv din cauza noutății și a sonorității lui. El este, de altfel, perfect adecvat stilului retoric, trăsătură dominantă a acestor articole, după cum am mai afirmat. De ex.: protestații *egoiste*“; „*sentiment filantropic*“; „cauza *sacră*“ (P.s., 25.VI) etc.,

Remarcăm, de asemenea, preferința pentru epitețe duble, dintre care unul poate să nu fie neologism: „*ambiiție nemernică și egoistă*“; *junimea unită și bravă*“ (P.s., 25.VI); „pe fața lor *sinistră* și *infamă* se vede un zîmbet de iudă“ (P.s., 12.VII).

Epitetul *infam* revine mai des, fiind simțit ca cel mai adecvat pentru exprimarea sentimentului de indignare împotriva trădătorilor.⁶²

Comparațiile au, de cele mai multe ori, un caracter livresc, conțin, deci, neologisme: „sflatul lor (al boierilor reacționari) seamănă cu un *sabat de demoni*“ (P.s., 12.VII); „viața noastră este împărțită în aceste 21 de articole (ale constituției) ca sîngele în artere (Pr. r., 9.VII) etc.⁶³

⁶² Cf. „*vorba infamă*“ (Pr. r., 24. VI, 1848); „victime inocente ale *infamei* trădări“ (P. s., 25. VI, 1848) etc.

⁶³ Uneori, în comparații apare și elementul popular, ca în exemplul: „*voi, părinții țării*, trebuie să stați în mijlocul tutulora, și cu viața voastră să apărați pe ceia ce sînt urșiți a se umbri sub aripelile voastre, *ca puii sub aripelile mamei lor* în cazuri de furtună.“ (Pr. r., 15. VII, 1848).

Și în metafore elementul neologic este prezent, dar nu în mod obligator⁶⁴: „(boierii reacționari) vermuiesc pe stradele capitalei“ (P. s., 12.VII); „suferințele trecute n-au stins încă din noi sămînța libertății; ea e tare înrădăcinată în inima noastră“ (Pr. r., 13. VII); „popolul român era matur spre a lepăda de pe sine haina copilăriei sale politice“ (P. r., 10. VII).⁶⁵

Analiza noastră a urmărit mai cu seamă stilul articolelor de fond, cele mai caracteristice pentru presa revoluționară și mai în măsură să dezvolte în colaboratorii ziarelor noi posibilități de exprimare. Cuprinsul acestor ziare însă este mai variat. În ele apar „note“, care conțin simple informații în legătură cu revoluția. Stilul acestora e simplu, sobru, predomină propozițiile enunțiative: „O scrisoare particulară de la Constantinopole cuprinde cele următoare: Nici rușii, nici turcii nu vor intra în România, și dacă cei din urmă adună trupe pe marginea Dunării, este numai spre paza hotarului.“ (Pr. r., 7.VII).⁶⁶ Ele mai cuprind și numeroase articole cu caracter teoretic, deoarece ziaristiții progresiști, conștienți de rolul educativ al presei,⁶⁷ nu scapă nici un prilej de a explica maselor noțiuni politice fundamentale, ca cea de patrie,⁶⁸ de jurământ pe constituție,⁶⁹ de revoluție⁷⁰. Ei se străduiesc să lămurească maselor problema proprietății,⁷¹ sau cea a alegerii reprezentanților la adunarea constituantă.⁷²

Aceste articole teoretice se aseamănă prin sobrietatea și simplitatea lor cu „notele“ amintite. În majoritatea lor, totuși, aspectul retoric nu lipsește.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Presa progresistă din anul revoluționar 1848, pe lângă incontestabile sa valoare educativă, a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea limbii noastre literare.

Deși limba în care sînt scrise zările studiate oferă încă destule exemple de stîngăcie, de forme neadaptate, de îmbinări nepotrivite de cuvinte, dintre care unele ne fac azi să zîmbim,⁷³ totuși în ansamblu ea reprezintă

⁶⁴ Un frumos exemplu de expresie figurată este următorul: „Este drept ca (atunci) cînd începe furtuna, cîrmaciul să năpustească corabia în furia valurilor?“ (Pr. r., 15. VII, 1848).

⁶⁵ Metafore cu caracter livresc întîlnite în articolele acestor ziare: „trei fatalități izbîră Constituția, acest edificiu pompos al gloriei romane“ (Pr. r., 10. VII, 1848): „... ce este populația romînă decît un *torrent furios*, animat de libertate și de curaj, alergînd la căderea despotismului“ (ibid.); „toți *demonii* se ascuseră în *jurnesele* lor“ (ibid.); „(cocoardele) sînt pe dinșii (pe sateliții căimăcămiei) un *foc nestîns pe o putrejună infectată*“ (ibid.).

⁶⁶ Asemenea *note* se găsesc și în „Popolul suveran“ și, mai cu seamă, în „Gazeta de Transilvania“.

⁶⁷ Intr-un articol din „Pruncul român“ se susține că „opinia publică nu se poate forma decît prin *citirea generală a gazetelor* și prin adunarea popoului în cluburi“ (Pr. r., 10. VII, 1848).

⁶⁸ Cf. articolul intitulat *Patria* (P. s., 28. VI, 1848).

⁶⁹ Cf. articolul intitulat *Jurămîntul* (P. s., 5. VII, 1848).

⁷⁰ Ideea de revoluție este explicată în „Gazeta de Transilvania“ din 22. VII. 1848 sub titlul „Osebiria între revoluția Țării Romînești și între alte revoluții europene“.

⁷¹ Cf. articolul lui Zotovici din Pr. r., 29. VI, 1848.

⁷² Cf. articolul intitulat „Bazurile constituante“ (P. s. 28. VI, 1848).

⁷³ În articolul intitulat „De la 28 ale trecutului iunie pînă la 1 iulie“ întîlnim numeroase expresii nepotrivite ca: „să ne omoare *naționalitatea*“; „să ne omoare *drepturile*“; sau „complotul celor ce n-au curajul a privi în față libertatea a fost mare, a fost *infernă!*“ (P. s., 5. VII, 1848).

un pas înainte în procesul de îmbogățire continuă a vocabularului și a mijloacelor expresive ale limbii, precum și în cel al modernizării și perfecționării structurii frazelor.

Din acest motiv, studiul ei prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea uneia din etapele de dezvoltare ale limbii române literare.

ЗАМЕЧАНИЯ О ЯЗЫКЕ И СТИЛЕ ПРОГРЕССИВНОЙ ПЕЧАТИ 1848 г.

(Резюме)

Автор задалась целью дать в этой работе несколько образцов языка и стиля газет „Pruncul romîn“ и „Poporul suveran“, выходявших в Мунтении во время революции 1848 г., и „Gazeta de Transilvania“ того же периода.

Вышеназванные газеты играли важную роль не только в деле политического воспитания масс, но и в том, что касается процесса модернизации румынского литературного языка.

Это нашло свое выражение в современном словарном составе языка, которым пользовались сотрудники газет для распространения новых идей, в новом построении предложений, в ораторском стиле, употребляемом для убеждения читателей.

Однако, язык этих газет обнаруживает некоторые недостатки, объяснимые для этой эпохи: с одной стороны присутствие старых областных форм, странным образом сочетавшихся с чисто литературными формами, а с другой — тенденция к злоупотреблению неологизмами, лингвистические комбинации и даже жаргонные элементы.

И стиль имеет некоторые отрицательные стороны. Порыв иногда переходит в напыщенность, и использование некоторых стилистических приемов становится марным.

Тем не менее, автор подчеркивает, что весьма похвально старание сотрудников этих газет отыскать новые формы для выражения своих идей.

OBSERVATIONS SUR LA LANGUE ET LE STYLE DE LA PRESSE PROGRESSISTE DE 1848

(Résumé)

L'auteur présente quelques aspects de la langue et du style des journaux „Pruncul romîn“ (Le jeune Roumain) et „Poporul suveran“ (Le peuple souverain) qui paraissaient en Munténie ou Grande-Valachie au temps de la révolution de 1848, ainsi que de la „Gazeta de Transilvania“ (Gazette de Transylvanie) pour la même époque.

Tous ces journaux ont joué un rôle important non seulement dans l'éducation politique des masses mais aussi dans le procès de modernisation de la langue littéraire roumaine.

La chose est manifeste dans le vocabulaire moderne employé par les collaborateurs de ces journaux en vue de répandre les idées nouvelles, dans la nouvelle structure des phrases, dans le style oratoire destiné à convaincre les lecteurs.

La langue de ces journaux trahit cependant quelques déficiences, explicables pour ce temps: d'une part, la présence de formes vieilles et régionales, mêlées de façon étrange aux formes littéraires, de l'autre, la tendance à abuser des néologismes, des calques linguistiques et même d'éléments du jargon des classes dominantes.

On observe aussi des déficiences à l'égard du style. L'élan dégénère parfois en rhétorique et l'emploi de certains procédés stylistiques devient affectation.

Il faut souligner toutefois l'effort louable des collaborateurs de ces journaux pour découvrir de nouvelles formes d'expression pour leurs idées.

A RÉGI NYELV IGEKÉPZŐINEK VIZSGÁLÓDÁSI SZEMPONTJAI RÓL

SZABÓ ZOLTÁN

Az utóbbi években két nyelvjárás igeképzőrendszerének tanulmányozásával foglalkoztam.¹ Ez a munka megkövetelte, hogy kikristályosítsam a nyelvjárás ikeképzők tanulmányozásának szempontjait. Ezután — a kikristályosított szempontok birtokában — a régi nyelv ikeképzői felé fordultam. Első lépésként az NySz. anyagát vizsgáltam meg azzal a szándékkal, hogy ennek alapján megfogalmazhassam azokat a szempontokat, amelyeket majd később a régi nyelv ikeképzőinek a vizsgálatában érvényesíthetek. Ebben a munkámban felhasználtam az említett két nyelvjárás feldolgozott anyagából azokat az adatokat is, amelyek megőrzött régiségek.

A vizsgálódási szempontok megfogalmazása során elsősorban arra a kérdésre kell feleletet adni, hogy miben jelentkezik változás az ikeképzők életében, másképpen szólva, miben található eltérést a régi és a mai nyelv, illetőleg a nyelvtörténet bármelyik két korszakának ikeképzői között, másodszorban pedig esetről esetre meg kell nevezni azokat az eljárásokat, amelyeknek segítségével egy-egy ikeképzésbeli változás lemérhető.

A megfigyelt különféle természetű eseteket összegezve megállapítható, hogy a változás megnyilvánulhat: 1. az ikeképző hangalakjában, 2. szófajalkotó szerepében és jelentésében, 3. megterheltségében, 4. termékenységében, 5. a képzőállomány rendszerében: elavult formánsok eltűnésében, új formánsok megjelenésében.

1. A legfeltűnőbb és legszembeötlőbb változások az ikeképzők hangalakjában jelentkeznek. Ezeknek a változásoknak a forrásai magától értetődően a nyelvtörténet egyes korszakaiban ható hangfejlődési tendenciák. Az ilyen természetű változásokat itt most nincs miért részletezni, minthogy az

¹ A két dolgozat: *A szamosháti nyelvjárás ikeképzői; A kalotaszegi nyelvjárás igeképzőrendszere*. Mindkettő kézirat.

A vizsgálódási szempontok megfogalmazásában a következő munkákat hasznosíthatam: D. Bátha Katalin, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése* (MNyj. I, 34—50); uő., *A magyar szóképzés története* (Bp., 1958); A. Kövesi Magda, *Képzőtanulmányok a Sopron megyei nyelvjárásokból* (MNyj. II, 71—106); Sámson Edgár, *A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői*. Pannonhalma, 1936; Szabó T. Attila, *A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban* („A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. 1945—1955“. 1956. 445—91).

igeképzők történetéből ez a viszonylag legjobban ismert, legjobban kidolgozott fejezet.

Megfigyelhetünk azonban az igeképzők hangtestében különböző alakulásmódok (mint pl. alakvegyülés, halmozás, hangátvetés, hangbetoldás) eredményeképpen létrejött változásokat is. Ilyen természetű módosulást figyelhetünk meg pl. a következő igékben: *öblönget* 'wiederholt ausspülen': Web: Amul. 101: „...vizzel *öblöngetsek*“; *mérenget* 'balanciren': Prág: Serk. 755: „...*mérenget* vedrec...“; *meringél* 'wiederholt schöpfen': Gvad: Lev. 12: „Csónakkal *meringéltem* kuttyát“. Az *-n-* ezekbe az igékbe minden bizonnyal a *lenget*, *csünget*-félék analógiájára került be (vö. TMNy. 415). Egy másik érdekes hangalakú képző a *-gat*-hoz viszonyítva bővült hangtestű *-dogat*. Pl. *iddogat* 'potito': MonOkm. XIX. 290. Pázm.: „A váradi püspökkel *iddogattunk* volt...“; *szöldogat* 'reprehendo; rügen': Gyöngy: Char. 12: „...igy *szöldogattya*“; *verdeget* 'pulsito; wiederholt schlagen': BodK. 22 b.: „...melle *verdöget*... A *-dogat* létrejöttét alakvegyüléssel magyarázhatjuk: *iszogat* × *iddogál* > *iddogat*; *szólogat* (ÉrdyK. 34: „*zologatank*...“) × *szöldogál* (MA; PPB.) > *szöldogat*; *vereget* × *verdegél* (Misk: VKert. 184: „...*verdegeti*“) > *verdeget*. A *-dogat* kialakulásának okát keresve azonban más lehetőséggel is számolhatunk, azzal ti., hogy nem kontamináció eredménye, hanem formánsok összeolvadásából keletkezett. Ugy jött létre, hogy *-d* képzős igékhez, mint pl. *nyomod* (NémGl. 133: *Nomodya*), *ugordik* (Görcs: Máty. 16: „...*ugordnak*“) *-gat* járult: *nyomdogat*, *ugordogat*, és e tovább képzett származékokból a nyelvérzék egy egységes *-dogat* képzőbokrot vont el (l. MNy. LV, 112—3).

A példaként mondott *-dogat* keletkezésének részletezésével két nagyon fontos idevágó feladat megoldásának szükségességét kell hangsúlyoznunk. Az egyik feladat az volna, hogy tisztázni szükséges az alapszó és a tulajdonképpeni képző között levő hang vagy hangcsoport jellegét (főleg a más-salhangzóké, a magánhangzóké inkább tisztázott), illetőleg azt, hogyan, milyen ok miatt ékeződtek oda be. Magyarázatra szorul tehát az, hogy például a következő *-kod* és *-koz* képzős igékben az *-n-* hogyan került be a képző és az alapszó közé: *kiszorunkodik* 'extricor, evolvor; sich herauswinden': MA: Scult. 676: „Az *b_nn_okb_ol*... *ki szorunkodhatic*“; *szállankozik* 'dispergor, ventilator; einzeln ankommen, kleinweise fallen': Pázm: Kal. 369: „Fóltonként *szállankoznak*...“ Ezekben az *-n-* feltehetőleg a *szorong(at)*, *szállong*-félék analógiás hatására került be. (A *szorong* és *szállong* *-n-*jének magyarázatát pedig l. Bartha: MNy. LI, 24—32).

A másik megoldandó feladat szorosan összefügg az előbbivel. E közbeékelte — legalábbis annak látszó — hangok jellegéből következik annak a megállapítása, hogy hová, a tőhöz vagy pedig a képzőhöz tartozik-e a kérdéses hang vagy hangcsoport. Ha a képzőhöz számíthatjuk, akkor arra a kérdésre is feleletet kell adnunk, hogy vajon az ilyen módon bővült hangtestű képzőt nem külön, önálló formánsnak kell-e tekintenünk. El kell tehát dönteni, hogy pl. a *-gat* mellett a *-dogat*, a *-doz* mellett az *-ndo*, a *-kod* mellett az *-szkod*, *-nkod* önálló képző-e vagy sem. Az itt említett példák

közül a *-dogat*-tal foglalkoztam tüzetesebben, és úgy látom, hogy mind leíró, mind pedig történeti szempontból önálló képzőbokornak tekinthetjük (MNY. LV, 112—3).

2. Az igeképzőknek két nagy csoportba (deverbális, denominális) való sorolása szófajalkotó szerepük szerint történő osztályozás. Az igeképzők e két nagy csoportja között nem ritka az átcsapás, minthogy például jellegzetesen deverbális képző is alkothat nominális alapszóból származékot (pl. *zajong*, *édesget*). Az igeképzők szófajalkotó szerepében változást csak annyit észlelhetünk, hogy mindegyik korszakban alakultak ki olyan nominális alapszóból jellegzetesen deverbális képzővel alkotott származékok, amelyek a megelőző vagy egy későbbi korszakban nem éltek. Pl. *szégyeng* 'sich schämen': JókK. 90b.: „Az irater kezdé *zeguengeny*“; *szélleg* 'vagor': 1582 KGalg. Fv2.: „... *szelleg*, latroc...“; *kényesget* 'effemino': MHEg: TOSzl. 124: „... ruházatainkkal *kényesgettetett* testeinket...“; *sulyogat* 'pondero': Helt: Mes. 348: „*Sullyogasd* és meg mérjed...“

Sok és sokféle változást a képzők szófajiságában nem találunk. A képzők életében e tekintetben meglehetősen nagy fokú az állandóság. Ennél sokkal mozgalmasabb a képzők jelentésének a története, s ez a körülmény szorosan összefügg az igeképzők jelentésének a fogalmával. Ez ugyanis a szófajalkotó szerepnél szűkebb körű, de gazdagabb tartalmú fogalom. Igazolja ezt az is, hogy a képző szófajiságát csak az alapszó szófaja határozza meg, jelentésmódosító szerepét azonban az alapszó értelme is megszabja (vö. Zsirai: MNY. LI, 1—11), ez pedig a szófajnál sokkal gazdagabb tartalmú. Érthető tehát, hogy sokkal változatosabb lehetőségeket rejt magában az igeképző jelentése, mint szófajisága. A képzők jelentésében megfigyelt változások sokfélék. Jellemzésük és rendszerezésük még megoldásra váró feladat. A többféle lehetőség közül itt most csak négy nyilvánvalónak látszó esetet említünk meg.

a) Az igeképzőnek egy bizonyos jelentésben való szereplése idővel megszűnik, egy későbbi korszakban vagy a mai nyelvben már ismeretlen. Jó példa erre az esetre a denom. *-kod* képzőnek 'valamivé válik' jelentése. A régi nyelvből több ilyen jelentésű származéka mutatható ki. Pl. *házaskodik* 'nubo; heiraten': BécsiK. 2: „Miel^ot *házaskodna(to)c*, meg aggatoc“; *keménykedik* 'hart werden': Tel: Evang. II, 460: „*Megkeménkedett* b^un^os^ok“; *józankodik* 'nüchtern werden': Czegl: Tromf. 98. Kr: „*józankodik*“.

A *-kod* képzőnek 'valamivé válik' értelmű származéka a mai irodalmi és köznyelvben ismeretlen. Nyelvjárási sajtáságként azonban ma is él ilyen jelentése. Pl. *felelevenedik* 'fölelevenedik, föléled'...; *lassodik* 'lassúbbodik, csendesedik' (MTsz).

b) Az igeképzőnek olyan jelentése fejlődött ki, amely arra a képzőcsoportra — amelynek a szóban forgó képző is tagja — nem jellemző. Ilyen a gyak. *-z*-nek a cselekvés okozását kifejező jelentése a *főz* igében (TMNY. 407; Sámson, EgyszGy. 77).

c) A származékszónak a képzőtől nyert értelme időközben megszűnik, specializálódott.

Pl. *mosogat*: 'lavo, waschen': JordK. 765: „*Mosogata* megh... seb^o-ket“; Czegl: MM. 85: „Mikor a gyermeket vízzel *mosogatod*“. De I. Balassa: 'a konyhaedényt tisztára mossa'; SzamSz.: 'edényeket mos'.

nevezget: 'nominato, vocito; oft nennen': JordK. 509: „Nem thwdon ez embert, kyt *nevezghett^ok*“. De I. SzamSz.: 'csúf névvel illet, csúf nevet ragaszt valakire'.

d) A származékszónak a képzőtől nyert konkrét, rendszerint gyakorító jelentése elavult, elvont jelentésűvé lett:

Pl. *érdekel*: 'öfter berühren': Szal: Krón. 185: „Ostora hegyi... Druget Jánost is annyira *megérdeklelte*...“; MonIrók. VIII. 383: „Az havas eső *érdekli* nyakinkat; SzamSz.: „Hájjál kentem, vízzel *érdekéltem* (a lányom haját) (= mostam); uo.: Szerencse *érdekélte* (= érte). De I. Balassa 'érdeklődést érez vmi, vki iránt'.

kereskedik 'quaerito; suchen': DöbrK. 351: „Korol iar *kereskedven*, kit meg marion“; SzamSz.: „Ne *kereskeggyetek* abba a fíjőugba. De Balassa: 'vesz és elad valamit, kereskedelmet folytat'.

3. Az igeképzők funkciójánál sokkal változékonyabb forgalmuk, s valóban az igeképzők életében a legnagyobb mozgalmasság megterheltségi fokuk² változásában jelentkeznek.

Erről a változásról szólva meg kell jegyeznünk, hogy a régi nyelv egy-egy igeképzőjének megterheltségi fokát igen nehéz meghatározni. Nem könnyű ezt elvégezni egy olyan nyelvi rendszer (mint pl. egy mai nyelvjárás) igeképzőinek leírásában sem, amelyből gazdag adatanyagunk van, és kétes esetekben újabb adatok összegyűjtésének sincs akadályja. A régi nyelv igeképzőinek tanulmányozásában azonban a rendelkezésre álló anyag korlátozott volta miatt a megterheltség vizsgálata nem egy esetben szinte megoldhatatlan feladatot jelent. Nem tudhatni ugyanis, hogy valamely származék egy bizonyos korszakban valóban nem élt, vagy pedig csak adatunk nincsen rá. Eppen e nehézségekre való tekintettel itt most csak két olyan esetet említünk meg példaként, amely az adatanyagban való bőség, illetőleg teljes hiány miatt kételyt aligha támaszthat. Az egyik említésre méltó eset az, hogy a gyakorító *-dogál* képzőnek a XVI., XVII. és XVIII. században a megterheltsége jóval nagyobb volt, mint ma, a másik eset pedig az, hogy a gyakorító *-kod* igeképzőnek a megterheltségi foka a XIX. századig a maiénál kisebb volt.

Az NySz. *-dogál* képzős adatai arról világosítanak fel, hogy a szóban forgó formáns nagyon divatos, közkedvelt képzőként szerepelt a XVI., XVII. és még a XVIII. században is. Forgalma körülbelül olyan nagy lehetett, mint ma a *-gat*-nak. Nagyon sok olyan alapszóhoz járult, amelyből ma már *-dogál* képzős igét nem ismerünk. Például: *mulatdogál* 'sich unterhalten': VirgK. 78: „Nagi vig orchauai *mulatdogal* vala“; *töldegelik* 'sich allmálig anfüllen': Helt: Mes. 179: „...fellyebb fellyebb *töldegelnéc* az viz a vederbe“; *sipoldogál* 'pfeifen': Born: Préd. 282b: „*Sipoldogal* az iuhoc elött“;

² Egy képző megterheltségi fokát a vele alkotott származékok száma határozza meg. A megterheltségi fok viszonylagos értéket fejez ki, minthogy egy viszonyítási alaphoz mérve ez kisebb, nagyobb vagy azonos fokú lehet.

uralkodogál 'imperito': MA: „*Uralkodogalom*“; *próbadogál* 'identidem tento': MA: Scult, 17: „Szerencze *próbadogáló* merészkedők“; *fizetdegél* 'pensito': Forró: Curt. 580: „Az Arachosiusoknak mind az két nemzetseg *fizetdegel* vala“; *változdogálík* 'sich allmálig verändern': Prág: Serk. 544: „Az dolgok csac mindenkor *változdogálnak*“; *szikrázdogál* 'kärglich funkeln': Csanaki: Gögh. 107: „Kikben noha nem langalhat az hit, de ugian *szikrázdogál* azért néha, néha“; *biztatdogál* 'wiederholt aufmuntern': Megy: 3 Jaj. II. 66: „Ne bánkodgyunk, mikor az urnac veszszetje hátunkon vagyon ilyen képpen *biztatdogálván*“; *bugdogál* 'wispeln': Csúzi: Síp. 347: „Itt látunk penitencia tartással *bugdogáló* magános gerliczékét“; *evezdegelik* 'hin und her steuern': Szeg: Aqu. 17: „Ama révész, a ki a temérdek széles tengeren teczése szerint *evezdegelik* a merre akar“; *sugdogál* 'wiederholt flüstern': Fal: Const. 857: „Mit *sugdogálsz* pogány?“

A *-dogál* képzővel szemben a *-kod*-nak a XVIII—XIX. századig a maihoz viszonyítva megterheltségi foka jóval kisebb volt. A XVI. századig az NySZ.-ben egy adatunk sincs rá, a XVII. századból is csak három adat tanúskodik meglétéről (csapkod, csipked, szurkod). Egy-egy nyelvjárásban természetesen már azelőtt is termékenyebb képző lehetett, a legtöbb nyelvjárásban azonban csak nagyon kevés származékban szerepelt (vö. Szily: MNy. VIII, 328—9). Ha nagyobb lett volna a forgalma, akkor adatok is tanúskodnának róla, hiszen egyrészt olyan közhasználatú, nagyon gyakran előforduló igékhez járul, mint csap, csíp, kap, köp, lép, nyom, másrészt pedig ugyanezen igék *-dos* vagy *-doz* képzős származékaira meglehetősen sok adatunk van. Hogy a *-kod* csak újabban lett nagyobb forgalmú képző, azt néhány mai nyelvjárásban való kisebb fokú megterheltsége is bizonyítja. A SzamSz. tanúsága szerint a Szamosháton ismeretlen képző, egy származékára sincs adat. A köznyelvinél jóval kisebb a megterheltsége a *-kod*-nak a szlavóniai nyelvjárásban is (Bartha: MNyj. I, 40). A kalotaszegi nyelvjárásban pedig — ahol megterheltségi foka ugyan azonos a köznyelvivel — a *-kod* képzős származékok felhasználási foka kisebb, mint a velük szembenálló *-dos* képzősöké. Az említett tények mind azt igazolják, hogy a *-kod* újabb keletű, néhány nyelvjárásban csak most van elterjedőben.

4. Az igekötők megterheltségi fokának növekedése, illetőleg csökkenése szorosan összefügg a képzők produktivitásának³ változékonyságával, hiszen egy formáns termékenysége abban nyilvánul meg, hogy mind több és több szóhoz csatlakozik, vagyis megterheltségi foka állandóan növekszik. A képzők életének e felfelé ívelő, mozgalmas szakasza után a nyugalom ideje következik: a szóban forgó képző megállapodik az addig létrejött származékokban, más, új szavakhoz többé nem járul. Ezzel a képző improduktív válik. Helyét egy más, azonos jelentésű formáns foglalja el. Nem egy esetben elavultságát bizonyítja az is, hogy a nyelvérzék nem tekintvén már termékenynek, megtoldja egy produktív képzővel, és e bővülésből aztán egy új

³ Egyetértésben az újabb idevágó irodalom (Ruzsiczky: Nyr. LXXXII, 200—1; K. E. Majakovszkaja, *Vengerszkiej jazik*. II. Moszkva, 1959. 19—20) műszóhasználatával az eddig használt *élő* képző helyett *termékeny* vagy *produktív*, az *elavult* helyett pedig *nem termékeny* vagy *improduktív* képzőről beszélek, fenntartva az *élő* megnevezést a felismerhető, az *elavultat* pedig a fel nem ismerhető képző megnevezésére.

képzőbokor alakul ki. Az elsődleges származék képzőjének szerepét éppen ez folytatja. Ezzel az esettel találkozunk például a gyakorító *-dok*, *-dek*, *-dök* és a belőle *-l*-lel tovább képzett *-dokol*, *-dekel*, *-dököl* képző életében. Az újonnan létrejött képzővel alkotott származékok aztán idővel kiszorítják a forgalomból azokat a képzett igéket, amelyekben az elavult képző kövületként maradt meg, így megterheltségi foka egyre inkább csökken. Utolsó származékának kivészésével az elavult képző fejlődésének utolsó szakaszába lép, kiesik a képzőállományból. A képzők életének ez a szakasza azonban — bár összefügg a formánsok elevevenségével — már a képzőállomány rendszerét érintő kérdés.

Az elmondottakra jó példa a gyak. *-dok* és ennek fejlődéséhez szorosan kapcsolódó *-dokol* képző történetének néhány adatokkal igazolható mozzanata. Ezeknek az adatoknak bemutatása helyett hivatkozunk Sámson Edgár idevágó tanulmányának (Az *érdek*-féle igék nyelvtörténeti tanulságai. Pais-Eml. 160—5) teljes adattárára. Jól kivethető ebből az adatok előfordulásának időrendje; XV. század: *nyomdok*, *öldök*; XVI. század: *bujdok*, *faldok*, *érdek*, *esdek*, *mendek*; XVII. század: *fuldok*, *jődök*; XVIII. század: *bukdok*; XIX. század: *tündök* (i. m. 164). A *-dok* képzős származékok helyébe lépő *-dokol* képzősök⁴ vagy ugyanabban a században, vagy pedig a következő században bukkannak elő⁵, és mind a mai napig közismertek (i. m. 160—2, 164).

Az igeképzők termékenységében mutatkozó változásokról még azt kell megjegyeznünk, hogy egy formáns improduktívá válása rendszerint csak a nyelvjárások egy részében, esetleg nagy részében megy végbe. Néhány tájegységben továbbra is termékeny maradhat (vö. Kőrösi: Nyr. XI, 17). A visszaható *-ul* például a csángóban még ma is produktív formáns (Nyr. IX, 530).

Az igeképzők produktívitasának meghatározása igen nehéz és nagy körülményesté igénylő feladat. Nehéz a mai igeképzőrendszer tagjait is ilyen szempontból minősíteni, bár adatanyag rendszerint korlátlan mértékben áll a kutató rendelkezésére, és több, eddig már érvényesített szemponttal is élhet. Egy olyan korszak igeképzőinek a minősítése azonban, amelynek képzőrendszerét — éppen a rendelkezésre álló adatanyag korlátozott volta miatt — nem ismerjük, talán megvalósíthatatlan feladat. A régi nyelv igeképzőit ilyen szempontból minősíteni célzó eljárásunkban két szempontot kell tekintetbe vennünk.

a) Viszonyítási alapot kell keresnünk, vagyis egy korszak igeképzőinek termékeny voltát nemcsak a szóban forgó korszak rendszerén belül határozhatjuk meg, hanem egy megelőző vagy utána következő korszakban betöltött szerepükhöz viszonyítva is.

b) A viszonyítás során a vizsgált képző megterheltségi fokában észlelhető különbség jó kiindulási alap. Ez arról tájékoztathat, hogy a képző ter-

⁴ Csak a *jődök*-nek és a *mendek*-nek nincs *-dokol* képzős társa (l. Sámson i. m. 161—2).

⁵ Csak a *faldokol* és *érdekel* első előfordulási ideje korábbi, mint a *faldok*-é és *érdek*-é (uo.). A *haldokol* is megelőzi a *haldok* ige első előfordulását (uo. 161).

mékenységében is lehet különbség. A nagyobb megterheltségi fok ugyanis a képző produktívására vallhat, a kisebb pedig arra, hogy elevensége csökkent, improduktívá lett.

Az előbb részletesebben tárgyalt *-dok* például a XVI. és XVII. században termékeny képző lehetett, mert megterheltségi foka e két évszázadban nagyobb, mint később.

Az adatanyag korlátozott volta az ilyen természetű vizsgáladásokban nagy óvatosságra int.

5. Az igeképzők életének — mint az előző részben már láttuk — két végpontja egy új igeképző megszületése, és egy elavult formáns kivészése. Az igeképzők életének ez a két szakasza egy adott korszak igeképzőrendszerével függ össze, az ilyen természetű változásnak ugyanis az a következménye, hogy egy korszak igeképzőrendszere egy másiktól elsősorban bizonyos képzők meglétében vagy hiányában különbözik. A mai irodalmi és köznyelv például már nem ismeri a gyakorító *-dok*, *-dog*, a denominális *-hül*, *-het*, *-hít* képzőt. E képzőknek egyetlenegy származéka sincs ma forgalomban az irodalmi és köznyelvben. Vagy a ma több származékból kimutatható gyakorító *-kod* a XV. és XVI. században még nem élt, egy származékára sincs adatunk abból a korszakból.

Egy korszak igeképzőrendszerének ilyen szempontból való jellemzésében nyelvjárási különbségekkel is számolnunk kell. Arra gondolunk ugyanis, hogy egy korszak igeképzőállománya sem egységes. Például néhány mai nyelvjárásban kizárólagosan nyelvjárási igeképzőként él a visszaható *-góz*, *-gőz* (MNy. LIV, 145—6). A NySz. adatanyagában is van egy ezzel a képzővel alkotott származék: *kulcsológózik* 'sich klammern': Gvad: Hist. 52: „Karjaival lábaira *kótsológóddzott*“. Ez a XVIII. század végéről való képzett ige is minden bizonnyal nyelvjárási sajáttság. Nem valószínű tehát az, hogy régebb a *-góz* valamennyi nyelvjárásban vagy a nyelvjárások többségében ismert lett volna, ma pedig csak néhány nyelvjárásban használnák. Legálábbis ez az egy adat inkább arról tanúskodik, hogy a *-góz* a XVIII. században is nyelvjárási sajáttság lehetett. Nem meglepő e tekintetben az sem, hogy Gvadányi egyik munkájában fordul elő. Köztudomású ugyanis, hogy Gvadányi mintegy három évet töltött Szatmár környékén⁶, érthető tehát, hogy e vidék nyelvjárása ilyen vonatkozásban is hatással volt rá.

Nyelvjárási különbségekkel az igeképzők más természetű sajátságait érintő változásokban is számolnunk kell. Ilyenekről azonban — a képzők hangalakjában mutatkozókat nem számítva — pillanatnyilag alig tudunk valamit, de reméljük, hogy a szépen fejlődő nyelvjárástörténeti kutatások eddigi tudásunkat e tekintetben is gazdagítani fogják.

CU PRIVIRE LA STUDIUL SUFIXELOR VERBALE ALE LIMBII MAGHIARE VECHI (R e z u m a t)

După ce a studiat sufixele verbale ale două graiuri, autorul a început să se ocupe de sufixele verbale ale limbii vechi. Ca un prim pas a început cercetarea materialului din „Magyar Nyelvtörténeti Szótár“ (Dicționarul istoric al limbii maghiare) cu scopul de a

⁶ Huzamosabb ideig élt ezenkívül a Felső-Tisza vidékén és Máramarosban. (Pintér, MagyIt. IV, 412).

elabora pe baza acestuia criteriile pe care le va putea valorifica mai târziu în studierea sufixelor verbale ale limbii vechi.

În elaborarea acestor criterii în primul rând trebuie să răspundem la întrebarea, ce anume se schimbă în viața sufixelor verbale; în al doilea rând, de la caz la caz, trebuie să determinăm procedeele cu ajutorul cărora putem stabili particularitățile unei schimbări în evoluția sufixelor. Totalizând diferitele cazuri observate, putem constata că schimbarea în viața sufixelor se poate manifesta în: 1. structura fonetică, 2. în funcția și sensul sufixelor, 3. în frecvența lor, 4. în productivitatea sufixelor precum și 5. în sistemul sufixelor, adică în dispariția sufixelor învechite și în apariția celor noi.

După tratarea acestor posibilități se atrage atenția și asupra faptului că majoritatea schimbărilor are un caracter dialectal: unele schimbări au avut loc numai în anumite graiuri, și nu pot fi considerate comune, care ar fi acționate în fiecare grai.

ОТНОСИТЕЛЬНО ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ СУФФИКСОВ В ДРЕВНЕМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

На основании материала, взятого из Magyar Nyelvtörténeti Szótár (Исторический словарь венгерского языка), автор пытается оформить критерии в диахроническом изучении суффиксов. Разрабатывая эти критерии, автор пытается ответить на вопрос, какие изменения происходят в употреблении глагольных суффиксов, и напоминает о способах, с помощью которых можно установить особенности изменений в эволюции суффиксов. Объединяя в одно целое различные замеченные случаи, автор полагает, что изменения, происходящие в употреблении суффиксов, могут появляться; 1. в фонетической структуре, 2. в функции и в значении суффиксов, 3. в их многократности, 4. в продуктивности суффиксов, а также и 5. в системе суффиксов, т.е. в исчезновении устаревших суффиксов и в появлении новых суффиксов.

SUR L'ÉTUDE DES SUFFIXES VERBAUX DE L'ANCIEN HONGROIS

(Résumé)

Mettant en oeuvre les matériaux extraits du „Magyar Nyelvtörténeti Szótár“ (Dictionnaire historique de la langue hongroise) l'auteur s'efforce d'élaborer les critères de l'étude diachronique des suffixes; cette tâche l'amène à rechercher ce qui change dans la vie des suffixes verbaux, et il rappelle des procédés permettant d'établir les particularités d'un changement dans l'évolution des suffixes. Rassemblant les différents cas observés, l'auteur constate que le changement dans la vie des suffixes peut se manifester: 1. dans la structure phonétique, 2. dans la fonction et le sens des suffixes, 3. dans leur fréquence, 4. dans leur productivité, 5. enfin dans leur système, c'est-à-dire dans la disparition des suffixes vieillissants et l'apparition de suffixes nouveaux.

STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR RELAȚIILOR LINGVISTICE ROMINO—GERMANE

de

MARGARETA SZILAGYI

Studiul relațiilor lingvistice romino—germane prezintă un deosebit interes, atât pentru istoria limbii române, cât și pentru dialectologia săsească din Transilvania. Lucrul acesta a fost sezisat și în trecut de mai mulți lingviști. Astfel, Adolf Schullerus, unul dintre cei mai de seamă dialectologi sași, scrie în 1901: „O analiză temeinică a influenței române asupra graiurilor noastre face parte, desigur, din sarcinile cele mai urgente ale dialectologiei noastre”¹. Totuși, această problemă n-a constituit, pînă acum, obiectul unei vaste și multilaterale cercetări.

În cele ce urmează nu ne ocupăm de influența germanică anterioară secolului al X-lea².

În studierea relațiilor lingvistice romino-germane, lingviștii s-au mărginit aproape numai la lexic. Astfel, Gustav Kisch, în lucrarea sa *Nösner Wörter und Wendungen*³, publică numeroase cuvinte de origine română intrate în graiurile săsești din nordul Transilvaniei. Într-un număr mai mic, găsim cuvinte de origine română și în alte lucrări care tratează graiurile săsești⁴.

¹ A. Schullerus, „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 1901, XXIV, 1, 14—15.

² Pentru aceasta cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, ed. III, București, 1962, p. 75—80.

³ Din „Bistritzer Gymnasialprogramm“, 1900.

⁴ Vezi și G. Kisch, *Vergleichendes Wörterbuch der Nösner siebenbürgischen- und mosel-frankisch-luxemburgischen Mundart*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 1905, XXXIII, 5—274; *Nordsiebenbürgisches Namenbuch*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 1907, XXXIV, 9—153; *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 1929, XLV, 33—329. Fr. Kramer, *Idiotismen des Bistritzer Dialektes*, în „Gymnasialprogramm“, Bistritz, 1875/76 (I. Teil), 1876/77 (II. Teil).

Meritul lui Emil Grigorovița⁵ este după A. Schullerus⁶, de a fi adunat și explicat din punct de vedere etimologic cuvintele examinate de el. În schimb însă, lucrarea lui János Brenndörfer⁷ se bazează în cea mai mare parte pe un material adunat din graiurile vii⁸. Totodată, Brenndörfer nu se mărginește la tratarea unor cuvinte izolate, ci le dă în context. Acestea sînt meritele lui Brenndörfer față de Grigorovița, dar greșește și el cînd nu indică locul, anul, informatorul etc. pentru fiecare cuvînt. Într-o lucrare științifică aceste date sînt absolut necesare. Pe bună dreptate se întrebă Schullerus (în recenzia amintită), de unde oare știe autorul că cuvintele din capitolul I al lucrării au o circulație generală, sînt într-adevăr general cunoscute, sau că cele cuprinse în capitolul al II-lea sînt cunoscute numai în regiuni mai restrînse. Nefiind deci întocmită conform normelor lexicografice, tehnica glosării prezintă lipsuri mari.

Trebuie menționat că toate aceste lucrări, cît și altele mai mărunte⁹, s-au ocupat aproape în întregime cu latura lexicografică, neglijînd în parte latura teoretică în problema relațiilor lingvistice romîno-germane. Meritul autorilor constă în faptul că ei au adunat un material vast, care a fost valorificat în parte de Dicționarul graiurilor săsești¹⁰. Totodată, acest material va fi de un real folos la întocmirea monografiei relațiilor lingvistice romîno-germane, cuprinsă în planul de activitate științifică al Catedrei de limba germană de la Universitatea „Babeș—Bolyai“.

Influența romînă asupra graiurilor germane din Banat n-a constituit încă obiectul unei lucrări. Hans Hagel și Hans Bojar, care s-au ocupat cu graiurile germane din Banat, au neglijat această problemă. Doar în lucrarea lui E. Lammert găsim tratată și influența romînă. Importanța și necesitatea studierii influenței romîne în graiurile germane din Banat a fost subliniată de Walter Wagner în articolul *Aufgaben der Mundartforschung im Banat*¹¹.

⁵ E. Grigorovița, *Dialectul așa numit săsesc al germanilor din Transilvania și elementele romîne cuprinse în el*, în „Noua revistă romînă“, București, 1900; *Rumänische Elemente und Einflüsse in der Sprache der Siebenbürger Deutschen*, în „Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten“, II, 1901.

⁶ A. Schullerus, „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, XXIV, 1901, I, 14.

⁷ J. Brenndörfer, *Román elemek az erdélyi szász nyelvben*, Budapest, 1902.

⁸ Despre această lucrare cf. A. Schullerus, „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, XXVI, 1903, I, 36—45; G. Kisch, „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, XXVI, 1903, 5, 65—69; S. Pușcariu, „Zeitschrift für Romanische Philologie“, XXVIII, 1904.

⁹ G. Pașcu, *Sprachliche Beziehungen zwischen den Rumänen und Sachsen auf dem Gebiet der Pflanzennamen*, „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift“, 55, 1932, 217—222; M. Fuss, *Alphabetarische Zusammenstellung der sächsischen, ungarischen, wallachischen und deutschen Trivialnamen in Siebenbürgen wildwachsender oder allgemein kultivierter Pflanzen*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, alte Folge, III, 1847, 2, 201 ff; Fr. Kraus, *Nösnerländische Pflanzennamen*, Bistritz, 1943.

¹⁰ *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch mit Benutzung der Sammlungen Johann Wolfs*, hrsg. vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Au apărut pînă în prezent: Vol. I de A. Schullerus, Berlin—Leipzig 1908—1926, vol. II de G. Keintzel, A. Schullerus și Fr. Hofstädter, Berlin—Leipzig, 1911—1926, vol. V, fasc. 1 și 2 de J. Roth și G. Göckler, Berlin—Leipzig, 1929—1931.

¹¹ W. Wagner, „Neuer Weg“, 19 mai 1957.

• Cu influența germană asupra limbii romîne s-a ocupat mai întii Ion Borcia în lucrarea *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*¹². Materialul cercetat este grupat mai întii pe capitole, ținîndu-se seama de originea influenței germane și de sfera semantică a cuvintelor, iar apoi este tratat în ordine alfabetică într-un glosar. Borcia studiază influența săsească din Transilvania separat de influența austro-germană. Influența săsească este mai larg cercetată, deoarece, după cum consideră autorul (p. 19), aceasta este mai veche și mai interesantă. Elemente săsești se găsesc, după el, în următoarele sfere semantice: construcția de case, părțile corpului, prelucrarea lemnului și terminologia unor meserii. Influența germană de origine austriacă este grupată în următoarele subcapitole:

1. Influența în terminologia militară.
2. Influența în administrație.
3. Influența prin negustori și meseriași germani.
4. Influența germană în limbajul minerilor din Munții Apuseni.
5. Influența germană în Banat.
6. Influența coloniilor germane din Bucovina.
7. Influența germană asupra intelectualilor, mai ales în Transilvania.

Cu privire la partea a doua a lucrării (Rumänische Dorfnamen sächsischen Ursprungs in Siebenbürgen), trebuie să observăm că la numele de locuri de origine săsească nu avem, în cele mai multe cazuri, forme vechi din graiurile săsești respective, ci transformări (Umbildungen) ale formelor scrise, oficiale.

Cu o altă problemă a relațiilor lingvistice romîno-germane se ocupă Augustin Bena¹³. Noi sîntem de acord cu critica făcută de Teodor Roșculeț¹⁴ acestui studiu, însă considerăm totodată că trebuie să reținem și ceea ce e valoros în lucrare. Este meritul incontestabil al lui Bena de a fi stabilit unele legi fonetice care au servit drept punct de plecare pentru lucrări ulterioare.

Problema raporturilor lingvistice romîno-săsești prezintă un interes deosebit și pentru studiul limbii din textele vechi romînești în care C. Lacea¹⁵ și N. Drăganu¹⁶ au găsit elemente săsești. Astfel, studiul relațiilor lingvistice romîno-germane poate avea o oarecare importanță și pentru filologia romînă. După părerea lui N. Drăganu, studierea elementelor săsești ar putea oferi noi date asupra originii acestor texte.

După 23 August 1944, în urma poliției juste a partidului în problema națională, precum și a ajutorului material acordat de partid și guvern, se încep o serie de anchete dialectale în care se studiază și graiurile săsești. Primii care s-au ocupat de problema relațiilor lingvistice romîno-germane au fost lingviștii romîni.

Incepînd din anul 1948, Mircea Zdrenghea a făcut o anchetă în acest sens în comuna Cîlnic. Ca prim rezultat, M. Zdrenghea a prezentat la

¹² I. Borcia, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, Leipzig, 1903.

¹³ A. Bena, *Limba romînă la sașii din Ardeal*, Cluj, 1925.

¹⁴ T. Roșculeț, în „Viața romînească”, vol. LXVI, 1926, 121—126.

¹⁵ C. Lacea, *Copiștii Psaltirii Scheiene*, în „Dacoromania”, III, 461—471.

¹⁶ N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise romînești*, în „Dacoromania”, III, 472—508.

9 ianuarie 1950, la Institutul de lingvistică din Cluj, o comunicare intitulată *Raport asupra anchetei dialectale la sașii din Cîlnic*. Continuînd ancheta în Cîlnic și în Petrești, M. Zdrenghea a ajuns la unele rezultate valabile, mai ales în domeniul foneticii, pe care le-a publicat în studiul *Limba romînd vorbită de sașii din Cîlnic*¹⁷. Pentru Congresul internațional de lingvistică de la Oslo (1957). M. Zdrenghea a scris lucrarea *Rumänisch-deutsche Sprachbeziehungen*¹⁸. Lucrarea prezintă în esență o sistematizare a rezultatelor obținute pînă atunci în acest domeniu¹⁹, precum și condițiile care au favorizat împrumuturile dintr-o limbă în alta.

Un material valoros cu privire la influența germană în limba romînd, nevalorificat pînă în prezent în acest sens, se găsește în lucrările publicate la rubrica „Termeni tehnici” din revista *Cum vorbim*²⁰ și mai ales în materialul publicat și nepublicat al *Atlasului lingoistic romînd*²¹.

Lucrarea *Elementele germane în limba romînd* (pe baza A.L.R.) de Alexandra Roceric reușește să contureze ariile termenilor tehnici germani pătrunși în limba romînd, grupînd acești termeni după anumite criterii. Autoarea ridică un mare număr de probleme din domeniul foneticii, morfologiei, semanticii fără scopul de a le adînci istoricește. O completare a acestor aspecte ale cercetării ar fi însă binevenită, căci ar înnoi prin studierea diacronică a fenomenelor urmărite nu numai metoda tradițională de cercetare, ci ar sprijini și studiile din domeniul istoriei relațiilor economico-culturale ale celor două popoare²².

Cu influența romînd în graiurile săsești din Transilvania s-a ocupat după 23 August 1944 Grete Klaster-Ungureanu, în lucrarea *Wirtschaftliche und gesellschaftliche Beziehungen zwischen den Rumänen und Sachsen im Spiegel des siebenbürgisch-sächsischen Wortschatzes*²³. Important este că Klaster consideră cercetarea relațiilor lingvistice romîno-săsești nu ca

¹⁷ M. Zdrenghea, *Limba romînd vorbită de sașii din Cîlnic*, „Studii și cercetări științifice”, Cluj, II, 1951, 328 și urm.

¹⁸ M. Zdrenghea, în „Mélanges linguistiques”, București, 1957; lucrarea a apărut și într-o formă revizuită sub titlul „Raporturi lingvistice romîno-germane”, în „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai, Philologia”, 1958.

¹⁹ J. Turcuș, „Analele științifice ale Universității »Al. I. Cuza« din Iași, Științe sociale”, III, 1957; W. Wagner, *Rumänisch-Deutsche Sprachbeziehungen*, „Volkszeitung”, 42, 1953, martie 13, și G. Richter, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* III, 1960.

²⁰ În revista „Cum vorbim” vezi: G. Olaru, *Termeni din Construcție*, I, 1949, 1, 26—29; Dem. Ahritculesei, *Termeni din întreprinderile petrolifere*, II, 1950, 2, 28—29; G. Georgescu, *Vocabular tipografic*, II, 1950, 3, 34—35; W. Richard, *Vocabular tehnic ciferist*, II, 1950, 11/12, 36; Gogu Georgescu, *Vocabular tipografic*, II, 1950, 11/12, 37; Șt. Lupan, *Cum vorbim în industria chimică*, II, 1951, 3/4, 41—42. În alte reviste: W. Richard, *Termeni de metalurgie*, III, 1951, 5, 24; N. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, „Studii și cercetări științifice”, fasc. I, III, Iași, 1957, 1—187; M. Homorodeanu, *Contribuții la studiul terminologiei miniere romînești*, în „Cercetări de lingvistică”, II, 1957, 193—206; L. Onu, *Influențe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, în „Fonetica și dialectologie”, București, 1958, I, 145—180.

²¹ H. Protze, „Deutsche Literaturzeitung”, 1958, 7/8, 624 ff.

²² A. Roceric, *Elemente germane în limba romînd* (pe baza A.L.R.) în „Fonetica și dialectologie”, București, 1961, III, 177—188.

²³ G. Klaster-Ungureanu, „Revue de linguistique”, III, 1958 și „Revista de filologie romanică și germanică”, II, 1958, 2, 101—118.

un scop în sine, ci ca un mijloc potrivit pentru clarificarea unor probleme istorice, criticînd pe unii istorici burghezi care au afirmat că între populația săsească și romînă n-au existat relații pașnice de conviețuire. Pe baza studierii influenței romîne la sașii din Transilvania, Grete Kloster-Ungureanu combate această teorie. Autoarea studiului mai discută și alte probleme teoretice cu privire la cercetarea relațiilor lingvistice romîno-săsești, ca: vechimea împrumuturilor, condițiile în care s-au făcut împrumuturile, prin care bilingvi, romîni sau sași, s-au realizat împrumuturile etc. Noi nu sîntem de acord cu toate afirmațiile susținute de Grete Kloster, însă trebuie să afirmăm că această lucrare constituie un mare progres față de altele asemănătoare, prin faptul că studiază împrumuturile nu numai din punct de vedere lexicologic, ci ia în discuție o serie de probleme teoretice deosebit de importante. Cu o altă latură a influenței romîne asupra graiurilor săsești din Transilvania se ocupă Gisela Richter în lucrarea *Zur Bereicherung der siebenbürgisch-sächsischen Mundart durch die rumänische Sprache*, prezentată mai întîi la Sesiunea științifică a Filialei Cluj a Academiei R.P.R. și publicată apoi în revista *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*²⁴. Gisela Richter studiază, mai ales pe baza materialului din Arhiva Dicționarului graiurilor săsești aflată la Sibiu, calcurile lingvistice din limba romînă și unele influențe de natură sintactică.

Cu influența romînă asupra graiurilor săsești din Transilvania s-a mai ocupat și Helmut Protze²⁵. Dicționarul terminologiei tehnice meșteșugărești a graiurilor săsești din nordul Transilvaniei²⁶ cuprinde și el un număr mare de cuvînte de origine romînă.

*

Cu toate că, după cum s-a văzut, pînă în prezent s-au elaborat mai multe lucrări cu privire la relațiile lingvistice romîno-germane, totuși acest domeniu constituie încă un cîmp larg de activitate științifică. Necesitatea cercetării în prezent a acestor relații se impune mai mult ca oricînd. Și aceasta din mai multe motive:

1. În cadrul Academiei R.P.R. se lucrează la elaborarea istoriei limbii romîne. Această lucrare, care este planificată în cinci volume, va trebui să cuprindă un capitol și despre influența germană asupra limbii romîne.

2. În cadrul Secției de științe sociale din Sibiu a Filialei Cluj a Academiei R.P.R. se lucrează de mai mulți ani la întocmirea Dicționarului graiurilor săsești. Pentru ca volumele Dicționarului să prezinte în mod veridic graiurile săsești, va trebui să se includă și numeroasele elemente romîne. Lucrările scrise pînă în prezent însă nu oferă un material suficient.

Ținînd seama de necesitatea și importanța studierii relațiilor lingvistice romîno-germane, Catedra de limbi germanice de la Universitatea „Babeș—Bolyai“ a inclus — așa cum am spus mai sus — în planul științific de șase ani, o monografie a relațiilor lingvistice romîno-germane.

²⁴ G. Richter, „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, III, 1960, 37—56.

²⁵ H. Protze, *Zum rumänischen Einfluss im Siebenbürgisch-Sächsischen*, în „Vol. omagial Em. Petrovici“ (sub tipar).

²⁶ Fr. Kraus, *Wörterbuch der nordsiebenbürgischen Handwerkssprachen*, Siegburg, 1957.

În cursul anului 1960 s-au efectuat lucrările premergătoare elaborării acestei lucrări. Astfel, s-a întocmit bibliografia cu privire la relațiile lingvistice romîno-germane și s-au extras cca 2000 de fișe, cuprinzînd elemente romîne pătrunse în graiurile săsești și cuvinte de origine germană intrate în limba romînă. S-a prelucrat astfel o parte din *Herm. Mag. Akten* din *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, *Urkundenbuch*, rubricile *Termeni tehnici* și *Glosar regional* din revista „Cum vorbim” și „Limba romînă”, cît și lucrările care tratează terminologia tehnică din limba romînă (Arvinte, Homorodeanu, Onu etc.). În sprijinul importanței surselor amintite, dăm un singur exemplu. În *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*, la pag. 3 citim următoarele: „item 500 den. a Walachis nostris, qui superstiti remanserunt de censu eorum Walachorum, et 2700 den. et eosdem dedit pro defectu argenti dati a civibus nostris, omnibus computatis in debitis remansit ipse Jacobus 257 den.” „item 400 den. propinatos sacerdoti Walachali”. Acest citat e o dovadă a relațiilor oficiale dintre sași și romîni, fapt care presupune folosirea limbii romîne de către sași și invers, cunoașterea graiurilor săsești de către unii romîni. Pe baza materialului adunat se elaborează în anul curent capitolul despre fonetică al monografiei, iar în anul 1962 morfologia, 1963 sintaxa și 1964—65 vocabularul. Paralel cu elaborarea monografiei vom întocmi și lucrări speciale care se vor prezenta la sesiunile științifice ale cadrelor didactice și la Institutul de lingvistică din Cluj. Astfel, ne vom ocupa cu cercetarea elementelor germane în terminologia tehnică din diferite întreprinderi industriale din Cluj, influența romînă în presa și în periodicele în limba germană din R.P.R. și influența germană în opere literare romînești.

ИЗУЧЕНИЕ ВОПРОСА О ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ РУМЫНО-НЕМЕЦКИХ В ЕГО НАСТОЯЩЕЙ СТАДИИ

(Резюме)

В статье автор рассматривает исследования, сделанные до сих пор в отношении взаимного влияния румынского и немецкого языков, на территории нашей страны. Анализируя положение по данному вопросу, автор излагает план монографии об этих влияниях. В отличие от предыдущих работ, создаваемая работа займется исследованиями лингвистических явлений в их историческом освещении, с начала совместной жизни румынского народа с немецким национальным меньшинством.

DER GEGENWÄRTIGE FORSCHUNGSSTAND DER RUMÄNISCH-DEUTSCHEN SPRACHBEZIEHUNGEN (Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit wirft die Verfasserin einen Überblick über die bisherigen in unserem Land unternommenen Forschungen rumänisch-deutscher Sprachbeziehungen. Nach der Besprechung des gegenwärtigen Forschungsstandes wird der Plan einer Monographie der rumänisch-deutschen Sprachbeziehungen dargelegt. Die bereits begonnene Arbeit untersucht — zum Unterschied von früheren Versuchen — die sprachlichen Erscheinungen historisch, vom Beginn des Zusammenlebens des rumänischen Volkes und der deutschen nationalen Minderheit.

PROBLEMELE VOCALISMULUI ENGLEZ PENTRU STUDENȚII MAGHIARI

de

MIHAIL BOGDAN și EVA SEMLYÉN

Greutățile pe care studentul maghiar le întâmpină în însușirea unei pronunțări corecte engleze, credem că sînt legate în primul rînd de sistemul vocalic.

Nu putem neglija, desigur, nici unele probleme ale consonantismului, de exemplu consoane engleze inexistente în maghiară, ca fricativele [θ], [ð], semiconsoana [w], precum și unele particularități caracteristice privind rostirea lui *r* (fricativă în engleză, vibrantă în maghiară), sau aspirarea ocluzivelor surde în poziții inițiale (p, t, k). Problemele ridicate de consonantismul englez pentru studenții maghiari le credem minore față de cele ridicate de rostirea vocalelor.

Dificultatea cea mai mare pentru studentul maghiar — ca și pentru cel român — se naște, firește, din marea discrepanță ce există între ortografia și sunetele limbii engleze. Studentul maghiar, ca și cel român, obișnuit cu o ortografie, am putea spune, riguros fonetică, este în primul rînd derutat de existența a 21, sau chiar 24 sunete vocalice (vocale și diftongi)¹, notate prin 5 litere. Raportul între cuvîntul scris și cel rostit constituie o problemă aparte, ce își poate găsi rezolvarea prin cunoașterea unor numeroase „reguli de citire”, cu cel puțin tot atît de numeroase excepții. Cunoașterea regulilor de citire poate fi însă adesea înșelătoare. Studentul, avînd uneori iluzia unei pronunțări corecte, poate greși în redarea riguros exactă a valorii vocalei engleze respective. Este cunoscut fenomenul în care vorbitorii unei limbi străine sînt atrași în ceea ce am putea numi un „subiectivism fonetic”, rostind vocalele propriei lor limbi în credința că le rostesc pe cele ale limbii străine.

De aici găsim în manuale și în dicționare mai vechi vocala neengleză *ö*, introdusă în locul vocalei engleze Nr. 11 [ə:], în cuvinte ca *bird*, *girl* etc. Aceeași soartă o are vocala Nr. 10 [Δ], de ex. *trust* [trΔst], *rummy* [rΔmi], *rugby* [rΔgbi] au dat în maghiară *trösz*, *römi*, *rögbi*².

¹ Daniel Jones, *An Outline of English Phonetics*, Heffer, Cambridge, 1956.

² Faptul a fost semnalat și de Mihail Bogdan în *Vocalismul englez și problemele lui pentru romîni* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series IV, fasciculus 2, Philologia, 1960.

Tot așa cum în engleza introdusă în România vocala rotunjită anterioară *ö* făcea odinioară slujbă pentru două vocale englezești: Nr. 10 [Λ] din *but* și Nr. 11 [ə:] din *bird*, în engleza vorbită în Ungaria se întâmplă același lucru. Sîntem înclinați să credem că dacă în restul țării noastre *ö* a fost introdus prin filieră franceză, în Transilvania introducerea lui se datorește influenței maghiare, deoarece *ö* este un sunet maghiar fără corespondent în limba romînă.

Rostirea vocalei *ö* în loc de [ə:] în cuvinte englezești este semnalată în lucrări ca :

Yolland Arthur *Magyar és Angol Szótár*³, unde vocala Nr. 11 [ə:], notată *ö*, este socotită identică cu sunetul din *föld* („*ö* olyan hang mint a magyar föld szóban”).

Fest-Biró-Willer *Angol-Magyar és Magyar-Angol Szótár*⁴, unde vocala Nr. 11 [ə:], notată *ö* este socotită ca *e* cu colorit de *ö*, colorit care se resimte mai ales înainte de *r* („*e* — *ö* - s színezetü *e*, különösen kiérzik az *ö*-s színezet az *r* hang előtt”).

Aceeași explicație o dă Bíró Lajos în *Express English*⁵,

Tot astfel recomandările acelorași surse pentru vocala engleză Nr. 10 [Λ] este în direcția unei vocale anterioare rotunjite. Yolland⁶ notează vocala Nr. 10 cu [ɔ] și recomandă o pronunțare între *ö* și *é*. Ex. *but* notat [bɔt] = *bö-ét*, cu o trecere bruscă de la *ö* spre *é* („[ɔ] e fordított c-vel olyan hangot jelöltem, amely *ö* és *é* között áll: pl. *but* [bɔt] = *bö-ét*, az átmenet gyors kiejtéssel észrevétlenné válik”). Întrebuințarea semnului [ɔ] de Yolland — deși la el are o valoare specială —, totuși prin răspîndirea alfabetului fonetic internațional în învățămîntul limbii engleze a contribuit la confuzia [Λ] = [ɔ]. Fest — Bíró — Willer⁷, fac o recomandare asemănătoare, notînd [Λ] = *u* ex. *tub*, corespunde unui *a* scurt maghiar, cu un ușor colorit de *ö* („*tub* = *dézsza*, jelölve (tub). *u*: megfelel a rövid magyar *a*-nak, de halvány *ö*-s színezettel”).

Dacă la romîni corectarea acestei greșeli este ușoară, sunetul [ə:] putînd fi identificat pentru scopuri practice un o lung romînesc⁸, la studenții maghiari corectarea este mai dificilă, datorită faptului că în limba maghiară nu avem o vocală corespunzătoare. Singura soluție este arătarea studentului maghiar că vocala Nr. 11 [ə:] se deosebește în primul rînd de vocala maghiară *ö* prin nerotunjirea buzelor și în al doilea rînd printr-o coborîre a limbii spre o poziție centrală însoțită de o relaxare a mușchiului lingual.

Nu tot astfel este cazul vocalei Nr. 10 [Λ] rostită și ea greșit *ö*, unde am putea găsi un echivalent satisfăcător în vocala maghiară *á*, ex. *hát* rostit însă scurt. Acest lucru este cu atît mai valabil, cu cît se observă în

³ Franklin Társulat, Budapest, 1905, p. VI.

⁴ Az Athenaeum kiad sa, Budapest, p. 3.

⁵ Delta, Budapest, p. 4.

⁶ *Op. cit.*, p. VI.

⁷ *Op. cit.*, p. 4.

⁸ Mihail Bogdan, *op. cit.* p. 105.

engleza zilelor noastre puternica tendință de coborîre și înaintare a vocalei Nr. 10 [ʌ].⁹

Creдем că rostirea lui *ö* pentru [ʌ] se datorește caracterului voalat al vocalei engleze, iar avansarea și coborîrea acestei vocale în zilele noastre justifică recomandarea unui *á* cu mențiunea să fie scurt. Trebuie atrasă atenția specială ca buzele să nu fie rotunjite.

Găsim frecvent la maghiari și rostirea *a* pentru această vocală engleză, ex. *but* rostit *bat*. Recomandarea în acest sens este semnalată de dicționarul lui Yolland.

Lucrări mai recente ca : Kónya Sándor—Országh László *Rendszeres angol nyelvtan*¹⁰, fac un pas serios spre rezolvarea acestei probleme, recomandînd în primul rînd excluderea vocalei anterioare rotunjite *ö* din învățămîntul limbii engleze și dînd indicații cu un caracter mai precis relativ la pronunțarea vocalelor engleze respective. Astfel pentru vocala Nr. 10 [ʌ] recomandarea este să se pronunțe fără rotunjirea buzelor. Constată că pronunțarea *ö* este complet greșită („... szélesre húzott ajakkal, a legkisebb ajakkerekítés nélkül mondjuk ki”).

Cît despre vocala Nr. 11 [ə:] aceiași autori recomandă just pronunțarea lui cu buze puțin întredeschise, întinse, fără rotunjire („a közép felé előretölt nyelvel, keskeny ajaknyílással, szélesre húzott ajakkal mondjuk ki. Félig zárt, viszonylag hosszú, ö-szerű hang, de kimondása közben az ajkat nem szabad a magyar ö kiejtémódja szerint kerekíteni”).

Recomandările lui Kónya—Országh corespund într-adevăr realității, dar rămînem la părerea noastră că s-ar obține rezultate mai rapide identificîndu-l pe [ʌ] cu un *á* scurt. (Vezi mai sus)

Indicațiile lui Kónya—Országh sînt însoțite de schițe a poziției buzelor, ceea ce arată în modul cel mai categoric caracterul nerotunjit al vocalelor respective.

Vocala Nr. 12 [ə], schwa, neexistînd nici ea în limba maghiară, a dat naștere la o confuzie și mai mare, fiind confundată cu mai multe vocale. Astfel, Yolland¹¹ identifică vocala schwa cu un *ö* pronunțat foarte scurt socotind că această vocală ar apărea numai la sfîrșitul cuvintelor („ə a tulajdonképpen egészen röviden kiejtett ö csak a szók végén fordul elő”).

Se înțelege de la sine că această recomandare trebuie corectată în două privințe:

- eliminarea rotunjirii,
- precizarea că vocala schwa apare nu numai final, ci și inițial și medial.

De altfel, la Yolland întîlnim o lipsă de consecvență în tratarea acestei vocale, pe care uneori o identifică și cu *e*. Ex. *ocean* transcris [o^hseñ] adică [ʰouʃæn] pentru [ʰouʃ(ə)n], alteleori cu [ə] notat [ã] ex. *revision* [revizsãn] = [revizən] în loc de [ri'viʒ(ə)n].

⁹ I. C. Ward, *The Phonetics of English*, Heffer, Cambridge, 1939, p. 201; W. Horn și M. Lehnert, *Laut und Leben*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1934, p. 165.

¹⁰ Terra, Budapest, 1957.

¹¹ Op. cit. p. VI.

Cît despre Fest—Biró—Willer, la ei sunetul schwa nici nu e menționat, iar în text e notat prin $a = [\text{æ}]$, ex. *above* [a-'bʊv] ceea ce înseamnă [æ'bʊv] pentru [ə'bʌv], tot așa și în *ocean* ['oʃan] = ['ouʃæn] în loc de ['ouʃ(ə)n], *satchel* transcris ['sachel] adică ['sætʃæl] pentru ['sætʃ(ə)l].

Országh, pe de altă parte, definind în mod just vocala schwa ca fiind formată prin relaxarea mușchiului lingual și recomandînd corect eliminarea acestei vocale în anumite contexte fonetice, totuși poate induce în eroare prin acordarea acestui sunet a unei nunațe de \bar{o} sau e .

Dat fiind greutatea acestui sunet pentru maghiari, credem că problema rostirii lui își poate găsi o rezolvare corectă numai prin indicații referitor la poziția limbii și a buzelor, însoțite de audiții. La noi, studenții maghiari cunoscători ai limbii romîne rezolvă ușor această problemă, identificîndu-l pe [ə] cu \bar{a} .

Odată rezolvată problema acestor trei vocale [ʌ, ə:, ə], celelalte sunete vocalice ale limbii engleze își găsesc corespondente satisfăcătoare în limba maghiară.

Luînd în ansamblu cele două sisteme vocalice —cel englez și cel maghiar—, trebuie precizat că limba maghiară are mai multe vocale decît engleza: 14 față de 12. Dintre acestea, cinci vocale maghiare nu au nici un corespondent englezesc. E vorba de vocalele anterioare rotunjite \bar{o} , $\bar{ö}$, $\bar{ü}$, \bar{u} și vocala posterioară \bar{o} ; iar trei vocale engleze [ʌ, ə:, ə] nu au corespondent maghiar.

Aceste două grupuri de vocale au dat naștere problemei cele mai dificile pentru studenții maghiari, problemă pe care am încercat s-o rezolvăm în prima parte a lucrării de față.

În ceea ce privește restul vocalelor engleze și maghiare, se constată o apropiere suficient de mare spre a înlesni studentului maghiar însușirea corectă a vocalelor engleze. Astfel, și în maghiară avem ceea ce am putea numi perechi de vocale, a căror diferență nu poate fi sesizată decît de o ureche formată în acest sens.

Celor doi i [i, i:] englezi le corespund doi i maghiari, cu valori calitative și cantitative suficient de apropiate pentru a le socoti, din punct de vedere practic, vocale asemănătoare.

Cf. engl. *hid* [hid] magh. *hidd*

„ *heed* [hi:d] „ *hid*

Se remarcă însă că din punct de vedere riguros științific, ambele vocale maghiare sînt puțin mai ridicate și mai avansate decît corespondentele lor engleze¹².

Vocalele engleze [e, æ] —maghiare, \acute{e} , e — sînt de asemenea foarte apropiate din punct de vedere practic, deși e maghiar este puțin mai ridicat și mai lung decît cel englez:

Cf. engl. *let* [let] magh. *lét*

„ *lap* [læp] „ *lep*

„ *sad* [sæd] „ *szed*

Perechile engleze [a: — ʌ] își găsesc rezolvarea în limba maghiară prin accentuarea deosebirii cantitative, cu precizarea că vocala [a:] este pos-

¹² Kónya — Országh, op. cit. p. 11.

ENGLISH VOWELS AND THEIR PROBLEMS FOR HUNGARIAN STUDENTS

(Abstract)

The authors point out that the English vowel system offers greater difficulties to the Hungarian speaking student than does the consonant system. A frequent error of English pronunciation with Hungarian students is the uttering of the δ vowel for the English vowels [ʌ] as in *but* [bʌt] and [ɜ:] as in *bird* [bɜ:d]. This error can be corrected only by careful training in the case of [ɜ:] which has no corresponding vowel in Hungarian; whereas a satisfactory variety of [ʌ] may be obtained by shortening the Hungarian vowel *á* as in *hdi*.

Regarding the English vowel system as a whole, the authors show that the existence of "pairs" of vowels in both languages, such as [e — æ] in English and [é — e] in Hungarian makes it comparatively easy for the Hungarian speaking student to grasp the phonemic peculiarities of the English vowels.

MEGJEGYZÉSEK TUDOR ARGHEZI EGY VERSÉNEK KÉT FORDÍTASAHOZ

NAGY MARIA

Az Utunk egyik régebbi évfolyamában lapozgatva (XII—1957, 5.sz. 6.) egymás mellett találjuk Tudor Arghezi *Mihni* című versét és ennek két magyar fordítását: *A nyugtalan barátot* Szemlér Ferenc és a *Gyötrődést* Kányádi Sándor tolmácsolásában. Első olvasásra is szembetűnők az eredeti vers és a két változat közötti stiláris különbségek, ezért önkéntelenül is fölmerül a kérdés: melyik fordítás nyelve közelíti meg leginkább a finom értelmi és hangulati árnyalatokban gazdag román költeményt. Az összehasonlítás eredményét summázó felelet megfogalmazása azonban részint azért nem könnyű, mert a műfordítás kérdései maguk is igen bonyolultak, részint mert a fordítók olyan egyéniség művének közvetítésére vállalkoztak, mint Tudor Arghezi.

A nagy román költő stílusa, nyelvművészete annyira mélyen gyökerezik a román nyelv legrejtettebb törvényszerűségeiben, hogy műveinek más nyelven való megszólaltatása széles fordítói palettát kívánó munka. Vas István mondja, hogy a fordítónak valahogyan minden nagy munkája előtt a magyar nyelv elemeiből kell kikevernie azokat a színeket, amelyek a kiválasztott műhöz kellene, mert ezeket nem lehet készen kapni¹. Szemlér Ferenc és Kányádi Sándor előtt éppenséggel nem álltak raktáron, mivel Arghezi költői stílusának színeit sok összetevő szövi árnyalatossá. Amint egyik jeles román kutató megállapítja róla, szívesen olvaszt szótárába különböző nyelvjárásokból származó szavakat, rozsdájuktól tisztított archaikus kifejezéseket, magateremtette neologizmusokat és szokatlan, meglepő szókapcsolatokat². A legtöbb eredetiségről azonban Tudor Vianu szerint mondattani újításai tanúszkodnak, ezekben támaszkodik ugyanis a legkevésbé elődei gyakorlatára³.

Mindezt azért volt szükséges elmondanunk Arghezi nyelvéről, mert az említett stílusjegyek szinte hiánytalanul fellelhetők a költő *Mihni* című versében:

¹ Vö. *Jegyzetek a fordításról*. „Csillag”, VIII—1954, 6. sz. 1131.

² Vö. Ov. S. Crohmălniceanu, *Tudor Arghezi*. București, E.S.P.L.A. 1960. 325—26.

³ Idézi Ov. S. Crohmălniceanu, i. m. 300.

E trist diaconul Iakint
 Și temerile lui nu mint.
 Fur și tîlhar întru Hristos,
 El printre frați trecu sfios.

Căci pe cînd schivnicii cu toții
 Se pedepsesc amar, ca hoții,
 Cu post uscat și ascultare,
 Jertfind în Săptămîna Mare,

Trupu-i bălan, de osîndit,
 Cu pravila s-a răzvrătit
 Și, făcînd cruci, bătînd mătănii,
 Se simte stîrv între jigăanii.

La el, azinoapte, în chilie,
 A 'ntîrziat o fată vie,
 Cu sînii tari, cu coapsa fină
 De alăută florentină.

Toți sînții zugrăviți în tindă
 Cu acuarela suferindă,
 Ai cinului monahicesc,
 Scrufîndu-l, îl disprețuiesc.

Și Dumnezeu, ce vede toate.
 În zori, la cincî și jumătate,
 Pîndind, să iasă, prin perdea,
 O a văzut din cer pre ea.

Az előzőekben idézett sajátosságok közül — a tartalmi mondanivaló természetének megfelelő, az egyházi élet fogalomköréből vett szavak mellett — a vers nyelvének alaptónusát a tájnyelvi szavak és archaizmusok adják meg: *fur* (tolvaj), *bălan* (szöke), *pravilă* (törvény), *stîrv* (hulla), *jigăanii* (szörnycetegek, fenevadak), *alăută* (lant, hegedű). A régies hangulat keltésében a *pe* prepozíció archaikus pre alakjának, az *întru Hristos* mai nyelvben szintén nem használatos kifejezésnek és a inverzióknak (a második versszak második sora és az utolsó versszak negyedik sora) is fontos szerepe van.

Ezek a nyelvi formák azonban nemcsak amiatt jelentősek, hogy régies voltukkal kissé az egyházi életfelfogás megcsontosodottságának párhuzamát asszociálják. Expresszivitásukat nagyban növeli egy másik, stílárís alapfunkciójuktól eltérő vonás: a költő kezében a maró ironia eszközei. Az egyházi élet törvényét megszegő, tette miatt bánkódó barát lelki nyugtalan-ságának rajzába az archaizmusok viszik a pejorációba fúló ironia (lásd az első két versszakot) haragos színeit.

A nyelvi régiességek mellett a jelzőknek, a hasonlatnak és a pusztá szövegösszefüggésből fakadó hatásoknak van stílárís értéke.

A jelzők közül különösen az *acuarela suferindă* (szenvedő akvarell) szokatlan, metaforikus jelző érdemel figyelmet, mert sajátos költői eljárás bélyegét viseli magán és a *coapsa fină* | *De alăută florentină* (flórenci hegedű tökéletességű csipő) jelzősorban rejtőző hasonlat a mögötte megbújó költői szemlélet miatt. Az ironikus élű mondanivalót a vers egyetlen közbevetett kifejezetlen hasonlata: *se pedepsesc amar, ca hoții* (keservesen büntetik magukat, akár a tolvajok) foglalja csattanós költői ítéletbe.

A költemény stílusjegyeinek e vázlatos elemzése után vegyünk szemügyre, milyen eszközökkel, mennyit tükröz szerepükből a fordítások nyelve.

1. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a fordítók visszaadják Arghezi mondanivalójának ironikus és régies alaptónusát. Az archaikus árnyalatot azonban az eredeti verstől eltérően nem lexémákkal, hanem alaktani formánsokkal és inverziókkal biztosítják. Szemlér fordításában az előbbi játszik kizárólagos szerepet:

— a száraz böjt és testi fék
töltvén ki husvét szent hetét	— s az úr, ki mindent lát, ma épp
reggel rél ötkor néze szét
— s a lány comb szebb vala talán	s külsvén a függönye mögött,
az égből észrevette őt.

Kányádi mindkét lehetőséggel egyformán él:

— s keresztet hányva vezekel	A lányt meglátta biztosan
— Fönről lesvén míg kisuhan,	— Gyötrődik szerzetes Jakint

Igaz ugyan, hogy az eredeti vers archaikus, népies használatú szóalakjai egyben az ironizálás eszközei is, a fordításokban pedig az ironia más forrásból fakad: a vallásos tartalmú szó és a közhasználatú, a szövegösszefüggésbeni helyzetéért pejoratív árnyalatú szó társításának groteskségéből.

Szemlélnél:

— Törvényt szegett a teste, mit
a végület leterít
s keresztet hányva, térdrehullva
úgy jár, mint élők közt a hulla. | — S a csarnok akvarelljein
megfestett szerzetesi kín
megannyi szentje most sötét
gúnyral mereszi rá szemét. |
|--|--|

Kányádinál:

— S keresztet hányva vezekel	— Bűnbánóan koptalt, szenvedett
— S kiket a szerzetesi rend
Szenvedő akvarellbe kent	— Krisztus szolgálja: gaz, zsvány!

Jónak tartható-e az a fordítói eljárás, mely az eredetitől eltérő eszközökkel dolgozik? Nyilvánvaló, hogy sem Szeidlér, sem Kányádi nem támaszkodhatott arra a többé-kevésbé jól bevált fordítói gyakorlatra, amelyet például Sadoveanu *A Nyestfiak* című regényének fordítója igen jó érzékkel követett. Ő ugyanis a régi fejedelmi kor hangulatának idézésére valamelyik magyar nyelvjárás szókészletéből, vagy a nyelv elavult szavainak rétegéből kölcsönözte a román archaizmusok, tájszavak helyébe a párhuzamos alakokat.⁴ Nem folyamodhattak hasonló eljáráshoz, mert a vers archaizmusainak magyar megfelelőihez nem azonos hangulati velejárók társulnak. A tőlük választott megoldás tehát nem helyteleníthető, a fordítás hitelességét szolgálja.

Nem véletlen ebből a szempontból az sem, hogy a két fordító egymástól függetlenül tolmácsolja csaknem azonos eszközökkel a vers régies, ironikus alaphangját.

2. Ennek a kérdésnek a tisztázása után világitunk rá néhány olyan részletre, amelyben a fordításoknak nem sikerült visszaadniuk az eredeti mű tartalmát, hangulati árnyalatait. Minden itt tapasztalható eltérés annak a következménye, hogy az Argezitől használt hasonlatok, jelzők stilisztikai szerepét vagy egyáltalán nem mentették át a fordítások nyelvbe, vagy megmásították. A legszembetűnőbb mindkét költőnél a negyedik versszak fordításában a hasonlat elhagyása:

⁴ Vö. Domokos Sámuel, Sadoveanu „A Nyestfiak” című regényének magyar fordítása. „Magyar Nyelvőr” LXXXII, 316—18.

Kányádi:

Mert amig mindenik barát
Buzgón sanyargatta magát,
Bűnbánóan koplalt, szenvedett,
Atbőjtölte a Nagyhetet

Szemlér:

Mert míg a többi szerzetes
bűnbánatot tart és keres,
a száraz bőjt és testi fék
töltvén, ki kúsvét szent hetét

Amint a *Mihniri* című vers rövid elemzése során utaltunk rá, ez a kis hasonlat sajátos költői szemléletet sűrít magába — nem véletlenül hasonlítja Arghezi a szerzetesek életmódját a tolvajokéhoz —, ezért nagy a stílusértéke. A versszakban kifejeződő erősen ironikus élű eszmei tömörítési tehát sem Szemlér, sem Kányádi nem adja vissza, mert nem fordítja le a hasonlatot.

Ennek a versszaknak a fordítása más szempontból is kifogásolható. Sok fölösleges halmozást találunk mind Szemlérnél (bűnbánatot *tart* és *keres*, | *a száraz bőjt* és *testi fék* ...), mind pedig Kányádinál (Bűnbánóan *koplalt*, *szenvedett*, | *Atbőjtölte* a Nagyhetet). Ezzel az eljárással az eredeti vers stílusesszövegeinek ökonomikus rendszerét fellazítják, ugyanakkor elszegényítik az eszmei tartalmat.

Nem haladhatunk tovább szóltanul az ötödik versszak gyönyörű művészi jelzőjének fordítása mellett sem. Szemlér és Kányádi egyaránt hasonlattá oldja. Ez nem is kifogásolható, hiszen a *coapsa fină* | *De alăută florentină* jelzősorban a világirodalom egyik jól ismert hasonlata (a nő hangja, alakjának formája hasonlít a hegedűhöz) lappang. Kányádi *Győt-rődésében* a nyelvjárási alakú, pejoratív árnyalatú *csipejű* szó fosztja meg hamvasságától:

Cellájában az éjszaka
Egy lány hált: a kék maga,

Telt keblű és lágy *csipejű*,
Mint egy florenci hegedű.

Emellett a *lággy* jelzőt sem érezzük találónak, mivel a florenci hegedű hasonlattag szemléltető funkciójú jelzőt kívánna, s nem olyat, amelyben a hangulati tényező az uralkodó elem.

Szemlér a tőle teremtett hasonlatba átmenti a finomság, törekenység képzetét:

s a lággy comb szebb vala talán,
mint a florenci porcelán

de elejti a szemléltetésben, a forma érzékeltetésében játszott szerepét. A hideg élettelen anyag képzetének a felkeltésével meg számúzi az életet a képből (a hegedű a hangjában él). A *lággy* jelző itt sem pontos. Ha a hasonlóul választott porcelán keménységére gondolunk, akkor egyenesen értelemzavarónak kell tartanunk. Szemlér hasonlatának más szépséghibája is van: a rímhívó *talán* hangrendi monotonitást eredményez.

Nem tükröződik egyik fordítás nyelvében sem a versszak *vie* (élő, eleven) jelzője mögött meghúzódó sejtető szándék sem (akaratlanul is tudatunkba idézi antoním párját, kiemeli, hogy nem látomásról van szó). Kányádi a jelző helyett *a kék maga* kifejezést használja, s ezzel a nagy értelmi többlettel túllépi a *vie* jelzőtől kiváltott stílushatás határát. Szemlér

fordításából teljesen hiányzik ez az érelemárnyalat, mivel ő a jelzõt kihagyja: *az ő zárkájában ma éjjel | egy lányka ült...*

Ezek mellett a nagy írói szabadsággal, de kevés fordítói hűséggel tolmácsoló részletek mellett néhány kisebb pontatlanságra is rá kell mutatnunk. Kányádi például helyenként túlfokozza a hangulati telítettséget azzal, hogy nagyobb expresszivitású szavakat használ, mint amilyenekkel Arghezi élt. Az ötödik versszak eufémizáló *d'ntirziat* (időzött) igéjét a bizalmasabb *hált*-tal fordítva erősíti, negatív irányba tolja az eredeti kifejezés hatását. Másutt ennek az eljárásnak az ellentétéként egy-egy, az Arghezitől használt szavak értelmétől távol álló szókapcsolattal tompítja a nagyon is célzatos mondanivaló ironikus élet, mint ahogy azt a második versszak utolsó sorának fordításában teszi: *A se simte stîru între jigăni* (hullának érzi magát a fenevadak között) pejoratív árnyalatát nem tükrözi *A pokol kínja tölti el* sor. Ugyanezt a megállapítást Szemlér *Ugy jár, mint élők közt a hullá* hasonlatára is vonatkoztathatjuk, bár ez értelmileg sokkal közelebb áll az eredetihez.

Árnyalati különbségek más vonatkozásban is megfigyelhetők. Különösen a jelzők fordítása nem mindig pontos (Szemlér például Arghezi egyik tipikus jelzőjét — *acuarela suferindă* — nem hasonló metaforikus jelzővel fordítja, hanem más természetű szókapcsolatokkal), ezek azonban a tartalmi mondanivaló közvetítésében nem jelentenek lényeges eltulodásokat, ezért nem térünk ki bemutatásukra.

A fordítások nyelvének e rövid és vázlatos elemzéséből talán kicseng a válasz a bevezetőben fölített kérdésre is. A két fordító a magyar nyelv természetének megfelelő, de Arghezi eljárásától különböző eszközökkel sikerülten adja vissza a román költemény alaptónusát. Azonban a finom sejtések és a legkeményebb megfogalmazások között ingadozó részletek kidolgozásában nem minden esetben közelítik meg azokat a csúcspontokat, amelyeket Tudor Arghezi, napjaink legnagyobb román lírikusa versében elért. Ez annak tulajdonítható, hogy a vers hajszállinóm árnyalatait vagy vaskosabb színekkel tolmácsolták (vonatkozik ez elsősorban a *Gyötrődés* nyelvére), vagy egyáltalán fel sem villantották.

OBSERVAȚII ASUPRA A DOUA TRADUCERI ALE UNEI POEZII A LUI TUDOR ARGHEZI

(Rezumat)

Articolul confruntă cele două traduceri în limba maghiară (traducerea lui Szemlér Ferenc și cea a lui Kányádi Sándor) ale poeziei *Mihuri* de Tudor Arghezi.

Schițează trăsăturile caracteristice ale stilului poeziei de mai sus, apoi studiază redarea acestora în limba traducerilor. Drept rezultat al acestor confruntări sînt următoarele concluzii:

Ambii traducători au reușit să redea coloritul arhaic-ironic al poeziei lui Tudor Arghezi. În timp ce la Arghezi, din punctul de vedere mai sus arătat, rolul principal îl au arhaisme, în cele două traduceri acest „colorit” nu s-a putut reda prin procedee asemănătoare, fiindcă cuvintele corespunzătoare în limba maghiară sau nu sînt arhaisme sau nu provoacă efectul dorit. De aceea, aceste efecte stilistice sînt obținute prin întrebuintarea diferitelor forme morfologice ale cuvintelor sau prin expresii.

Traducătorii au reușit să redea tonalitatea fundamentală a limbii poeziei, însă în redarea detaliilor n-au reușit să se apropie de culmile atinse de Arghezi în versiunea originală a poeziei. Această se datorește faptului că nuanțele fine ale poeziei au fost tălmăcite ori prin culori mai dure (ceea ce se referă mai ales la limba traducerii lui Kányádi), ori n-au fost sesizate de loc.

ПО ПОВОДУ ДВУХ ПЕРЕВОДОВ СТИХОТВОРЕНИЯ ТУДОРА АРГЕЗИ

(Резюме)

В статье сопоставлены оба перевода на венгерский язык (перевод Семлера Ференца и Каниади Шандора) стихотворения Тудора Аргеши „Грусть”.

Намечаются характерные черты стиля вышеназванного стихотворения, затем изучается их передача на языке переводов. Показано, что переводчикам удалось уловить основную архаическую музыкальность в языке стихотворения, но во передаче деталей им не удалось приблизиться к той высоте, какую достиг Аргеши в подлиннике стихотворения. Это объясняется тем фактом, что тончайшие оттенки стихотворения были переданы или более резкими красками, или не были схвачены совсем.

OBSERVATIONS SUR DEUX TRADUCTIONS D'UNE POÉSIE DE TUDOR ARGHEZI

(Résumé)

L'article confronte les deux traductions en langue hongroise (celle de Szezlér Ferenc et celle de Kányádi Sándor) de la poésie *Mihiri* de Tudor Arghezi.

Après avoir esquissé les traits caractéristiques du style de cette poésie, l'auteur étudie leur transposition dans la langue des traductions; les traducteurs ont réussi à rendre la tonalité fondamentale archaïque de la langue dans la poésie, mais, pour le rendu des détails, ils ne sont pas parvenus à approcher des sommets atteints par Arghezi dans le texte original. Cela est dû au fait que les nuances fines de la poésie ont été traduites en couleurs trop dures, ou bien qu'elles n'ont pas été saisies du tout.

GERUNZIUL ÎN FUNCȚIE DE PREDICAT ÎN GRAIUL LIPOVENILOR DIN COMUNELE SARICHIOI ȘI JURILOVCA (REG. DOBROGEA)

de

CLARA PASZTERNAK, LADISLAU LUKACS și MAGDALENA NAGY

Una din particularitățile sintactice ale graiului lipovenilor din comunele Sarichioi și Jurilovca, reg. Dobrogea, este întrebuințarea gerunziului nu numai în funcție de complement circumstanțial, ci și în funcție de predicat. Fenomenul din urmă este cu totul străin limbii literare ruse. După cum se știe, în limba literară rusă gerunziul joacă rolul de complement circumstanțial sau de predicat accesoriu, secundar. În nici un caz însă el nu poate fi predicat propriu zis.

Fenomenul în chestiune observat la lipovenii anchetați este cunoscut și în unele din graiurile rusești de pe teritoriul Uniunii Sovietice.

Gerunziul întrebuințat în calitate de predicat în graiul studiat este un gerunziu de aspect perfectiv și se termină, de obicei, în -мшы (-шы).

Ceea ce ne atrage atenția este înainte de toate faptul că gerunziul-predicat se formează mai totdeauna din verbe intransitive. Despre aceasta mărturisesc exemplele de mai jos:

Муш мой зьбал'ёмшы; Он был зьбал'ёмшы; Каро́за зьбал'ёмшы;
Она́ была зьбал'ёмшы; Св'е^н ты́ вы́м'е^н ршы; Св'е^н ты́ был'и вы́м'е^н ршы.

Хло́п'е^н ц мой (был) жьнымшы (жан'омшы); Мы (бы́ли) вы́спамшы;
Св'е^н то́к н'и (был) свáлымшы.

În astfel de exemple, ca Он (был) вы́пымшы (вы́п'имшы) și altele gerunziul-predicat este însă format din verb tranzitiv. Gerunziile de această natură sînt mai puțin productive decît acelea formate din verbe intransitive. După părerea lui P. S. Kuznețov și aceste gerunzii sînt intransitive, deoarece ele în calitate de predicat nu pot avea un complement direct¹.

¹ *Материалы и исследования по русской диалектологии*, vol. III, Editura Academiei Științelor U.R.S.S., Moscova—Leningrad, 1949, p. 63.

În ce privește gerunziile de tipul *жънѣмшы* la prima vedere par a fi formate din verbe tranzitive (*жънѣтъ*). Dar în realitate lucrurile stau altfel. Aceste gerunzii sînt formate nu din verbe tranzitive, ci din verbe intransitive cu particula *-ся жънѣцца*. Dacă predicatul s-ar fi exprimat nu prin gerunziu, ci printr-o altă formă a verbului, atunci aceasta ar fi forma verbului reflexiv (*Он жънѣлса*). În consecință, gerunziul, în funcție de predicat, format din verbe reflexive cu particula *-ся* are forma nereflexivă, însă cu o semnificație intransitivă. Deci gerunziul-predicat din graiul studiat, spre deosebire de limba literară, nu poate să aibă forme reflexive, chiar dacă e format din verbe reflexive. Dar și acest predicat stă întotdeauna fără complement direct.

Pe lângă gerunziu, în calitate de predicat lipovenii întrebunțează și forme la indicativ ale verbului respectiv (timpul prezent, trecut sau viitor). Se pune întrebarea: oare este vreo diferență între predicatul verbal și cel exprimat prin gerunziu? Evident că există o deosebire între ele și aceasta trebuie căutată în semnificația de timp a predicatului.

Gerunziul face parte din predicatul nominal în calitate de nume predicativ. Acest predicat nominal poate fi exprimat fie numai printr-un gerunziu fără verb copulativ, fie prin gerunziu însoțit de verbul copulativ *был*. De ex.: *Он зъбал'ѣмшы — Он был зъбал'ѣмшы*. Semnificația de timp a acestui predicat diferă atît de predicatul exprimat prin verbul respectiv la timpul prezent, cît și de acela exprimat prin verbul la timpul trecut.

Cu privire la semnificația de timp a predicatului exprimat prin gerunziu însoțit de verbul copulativ *был* sau fără acesta din urmă N. N. Durnovo scrie următoarele: „Participiul trecut neflexibil (gerunziul) au început să întrebunțeze în mai multe graiuri velicoruse de nord în calitate de predicat cu semnificația *perfectului*: *Он ушоччи* (el nu e de față, deoarece a plecat), *дом сгор'евши*ș. a. m. d.; în îmbinarea lui cu verbul copulativ la timpul trecut același participiu a căpătat semnificația de mai mult ca perfect: *Он был ушоччи, она была разд'евши*”².

Din cele de mai sus rezultă că trăsătura semnificației de timp a gerunziului-predicat fără verbul copulativ *был* este tocmai particularitatea semnificației de timp a *perfectului*, avînd deci valoarea de perfect: acțiunea s-a petrecut în trecut, iar rezultatul ei există în momentul vorbirii. Analiza observărilor noastre confirmă tocmai acest înțeles al gerunziului-predicat fără verb copulativ. De ex.: *Он н'и мѡжѣтъ' ѳвар'ѳт' з-вѡм'и — он вѣп'имшы* înseamnă că „el a băut în trecut, iar beția există și în prezent, în momentul vorbirii”.

Gerunziul-predicat însoțit de verbul copulativ *был* are valoarea de mai mult ca perfect: el exprimă o stare din trecut care este rezultatul unei acțiuni îndeplinite mai înainte. De ex.: *Он был вѣп'имшы; Она была зъбал'ѣмшы* etc.

Gerunziul în funcție de predicat poate fi întrebunțat în graiul lipovenilor nu numai în locul verbului respectiv la indicativ, ci și în locul participiului în formă scurtă de diateza pasivă cu sau fără verb copulativ. Astfel

² N. N. Durnovo, *Очерк истории русского языка*, p. 337, din *op. cit.*, p. 64.

în exemplele: У-м'е^н н'е плáт'а (былá) парвámшы (în loc de forma lit. порвано); У-нас св'е^нты (были) пал'ймшы în loc de: политы); Св'е^нток (был) сламámшы (în loc de: сломан); Он (был) в'ыбрымшы л'уд'ам'и у-сфат (în loc de: выбран); Лáўка (былá) з'ч'ин'омшы (în loc de: закрыта); У-кан'е наўá (былá) сламámшы (în loc de: сломана) etc.

Gerunziile din exemplele de mai sus sînt formate din verbe tranzitive, dat fiind faptul că participiile pe care le înlocuiesc (de diateză pasivă) se pot forma numai din verbe tranzitive. Însă în rolul lor de predicat (gerunziu-predicat) sînt intransitive în urma faptului că și participiul pe care îl înlocuiesc nu poate să aibă un complement direct, precum și în urma celor spuse mai sus despre gerunziul-predicat.

Gerunziul-predicat tratat în lucrarea de față își are originea în participiul de diateză activă, timpul trecut, care cu timpul și-a pierdut declinarea și schimbarea după gen și număr, devenind deci neflexibil.

Propozițiile cu predicatul exprimat prin gerunziu le socotim ca propoziții personale, dar cu pierderea acordului predicatului cu subiectul, ceea ce e de înțeles, dacă luăm în considerare procesul de formare a gerunziului din participii (gerunziul e un nume predicativ neflexibil și ca atare nu se acordă cu subiectul conform legilor gramaticale existente).

În ce privește întrebuintărea gerunziului-predicat pe teritoriile dialectale rusești, cu toate că el are o răspîndire mai mare la nord, nu este însă o particularitate exclusivă a nordului. Doar, gerunziul însuși adeseori se prezintă într-o formă care de obicei este caracteristică graiurilor rusești centrale³ și de sud. Este vorba despre forma în -мшы. În consecință, fenomenul studiat este, foarte probabil, cel din graiurile velicoruse de sud sau centrale atît ca formă, cît și ca funcție.

Această constatare, împreună cu fenomenele fonetice și gramaticale observate de noi de pînă acum, va contribui și ea la stabilirea teritoriilor dialectale ale Rusiei, de unde au venit în țara noastră strămoșii populației ruse din regiunea Dobrogea.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ В РОЛИ СКАЗУЕМОГО В ГОВОРЕ ЛИПОВАН СЕЛ САРИКИНОЙ И ЖУРИЛОВКА (ОБЛ. ДОБРУДЖА)

(Резюме)

В настоящей работе рассматривается одна из синтаксических особенностей говора сёл Сарикой и Журиловка (обл. Добруджа) — употребление деепричастия в качестве сказуемого.

Обычно это деепричастие образуется от непереходных глаголов. Об этом свидетельствуют примеры личных наблюдений авторов.

³ Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы, Москва, 1957, карта No. 166.

Рассматриваемое деепричастие выступает в качестве именной части составного сказуемого или с нулевой связкой, или со связкой „был”. Временное значение такой формы сказуемого авторы объясняют, опираясь в этом на объяснении Н. Н. Дурново.

В работе рассмотрено деепричастие, употребляемое и в роли сказуемого вместо кратких причастий страдательного залога.

В конце работы авторы пытаются сравнить данное явление с соответствующим из великорусских говоров.

DU GÉRONDIF EN FONCTION DE PRÉDICAT DANS LE PARLER DES LIPOVANS DES COMMUNES SARICHIOI ET JURILOVCA (RÉG. DE DOBROUDJA)

(Résumé)

Le phénomène étudié est une des particularités syntaxiques du parler russe-lipovan de Sarichioi et Jurilovca, communes de la Dobroudja.

Ce gérondif est formé d'ordinaire à partir de verbes intransitifs; c'est ce dont témoignent les exemples relevés personnellement par les auteurs.

Le gérondif examiné a un rôle de nom prédicatif dans le prédicat nominal avec ou sans le verbe copulatif au temps passé. La valeur temporelle de ce prédicat est expliquée par les auteurs à l'aide de l'interprétation de N. N. Dournovo.

On étudie aussi le gérondif employé dans la fonction de prédicat à la place des participes de forme courte à la voix passive.

Enfin les auteurs essayent de comparer le phénomène en question avec celui des parlers russes du centre et du sud.

NEHÁNY NÉPETIMOLÓGIA

BALOGH DEZSŐ

Közelebbről, 1959 és 1960 nyarán a székely tájnyelvi atlasz anyagának (a Maros völgyének, valamint a Mezőség délkeleti szegélyének falvaiban végzett) gyűjtése során figyeltem fel az alább következő néhány adatra. Ezek, úgy gondolom, tovább szaporítják a magyar nyelvjárástani szakirodalomban eddig nyilvántartott népetimológias alakulások számát.

Asztalváta ~ *asztalháta*. Az előbbit a Régen rajoni Disznajón, az utóbbit a Marosvásárhely rajoni Mezőpaniton jegyeztem le; mindkettőt 'szövőszék' jelentésben. Az *asztalváta* alak előfordul a Beszterce rajoni Zselyken is (MTsz). Nem kétséges, hogy mindkét szó első tagja a szláv eredetű *esztováta* ~ *osztováta* (EtSz) tájszó *eszto-*, *oszto-* tagjának az *asztal* szóval való téves azonosítása a nevek hasonlósága alapján. Ehhez persze fel kell tételeznünk azt, hogy a szláv kölcsönszót összetett szónak fogták fel. Így magyarázható meg a *-váta* ~ *-háta* váltakozás is. Nyilván ehhez is a hangalaki hasonlóság szolgált alapul.

Boroscshány. Szintén Disznajóról való adat 'orgonafa, orgonavirág' jelentésben. A szónak a magyar nyelvjárásokban az alábbi fontosabb alakjai ismeretesek: *borostyán*, *burusnyán*, *borocsán?* (vö. MNy. XI, 133.), *csējány*, *csejány*, *borocsejány*, *boroscsejány*, *boroscseján*, *barisnya* (?), *bruscshin boroszlán* (EtSz, MTsz, Sófalvi Károly: Adalékok a magyardécei nyelvjáráshoz; Gálffy Mózes: Néhány népetimológia, „Studia Universitatis Babeş—Bolyai“, Philologia, 1959, 164). Az EtSz szerint a különböző nyelvjárási alakok külön-külön átvételek. A *boroscshány* második felét, a *csihány*-t azonosnak kell tekintenünk a 'csalán' jelentésű tájszóval. Ugyanígy magyarázza Gálffy Mózes a Maroshévíz rajoni Ratosnyán feljegyzett *barascshán* ~ *barascshá* alakot (vö. i. h.). Ez a népetimológia szintén a fenti módon alakulhatott ki. A szláv eredetű szó (EtSz, SzótSz) összetételként való felfogásának következtében változott át a *-csējány* ~ *-cseján* tag *-csihány* alakká nyilván a hangalak hasonlósága alapján. Ezt a feltevést valószínűvé teszi az, hogy a *csējány*, *csejány* alak a mezőségi nyelvjáráshoz tartozó Magyardécsén külön is használatos 'csalán' jelentésben (Sófalvi, i. m. 6, 19).

Jőféj. A Marosvásárhely rajoni Mezőpanit községbeli szó 'vőfély' jelentésben. A szó hangalakjának megváltozása összefügg a vőfély jelentésével:

'Az esküvői szertartáson a vőlegény megbízottja, aki a vendégeket meghívja, a menyasszonyt esküvőre vezeti, és a lakoma közben a vendégeket mulattatja' (BalSz.). Eredeti jelentése 'a vőlegény barátja, fele' (BalSz.). A *vőfély* első tagjának hangalaki változása a hivatató vőfély házhoz jövése mozzanatával kapcsolatos szemlélet előtérbe kerülésének eredményeként mehetett végbe, tehát azonos a *jön* ige nyelvjárási *jő* alakjával.

Körélabé. A német eredetű *kalarábé* (SzófiSz) az erdélyi magyar köznyelvben *karalábé*-nak hangzik. E szó *kara*- tagjának a címszóbeli népetimológias alakváltozata jellemző a mezőségi nyelvjárára. A valamiképpen összetett szónak tekintett *karalábé* jelentés nélküli *kara*- tagjában nyilván a *kóró*, *kóré* 'növényeszár' (MTsz) tájszót találjuk.

Lidikör 'női kézitáska' (Gernyeszeg, Marosvásárhely rajon). Minden bizonnyal a francia eredetű *retikul* (BalSz.) nyelvhasználatban elferdített *ridikül* alakjának népetimológias változata. Az első két szótagot a nyelvjárásban azonosíthatták a *Lidi* női névvel. A *-kül* > *-kör* változásban a hangalaki hasonlóság mellett esetleg közrejátszhatott az, hogy a női kézitáskák között valóban van kör alakú is. A *lidikör* hangalak kialakulásában hangátvetéses jelenségre is gondolhatunk (*rékli* > *lékri*, *revolvoer* > *levoerver* stb.).

Sín. A Marosvásárhely rajoni Csitszentivány községben jegyeztem fel, jelentése 'sí'. Előfordul ugyanott *sínez* származéka is: 'Mennek síezni', 'mennek sízni'. Gállfy Mózes ugyanilyen alakban és ugyanilyen jelentésben lejegyezte a Csík rajoni Kásztonföltiz faluban. A *sín* szó három jelentése közül (vö. BalSz.) ide valószínűleg 'a vasúti kocsi pályája' jelentés kapcsolódik. A *sí* és *sín* jelentésátvitelre a nevek hasonlósága mellett az is alapul szolgálhatott, hogy a vasúti kocsiknak a sínen való előrehaladása és a sízőknek a havon való lefelé csúszása egyaránt akadály nélkül történik, sőt a két egymás mellé helyezett sítálpnak a vasúti sínpárhoz való alakhi hasonlósága is közrejátszhatott. Ebben az esetben névátvitellel állunk szemben.

CITEVA ETIMOLOGII POPULARE

(R e z u m a t)

Articolul conține câteva etimologii populare din materialul cules în anii 1959 și 1960 pe valea Mureșului, în Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară. Majoritatea acestora încă n-a fost publicată, deci articolul este o mică contribuție la mărirea numărului etimologiilor populare cunoscute în literatura de specialitate.

НЕСКОЛЬКО НАРОДНЫХ ЭТИМОЛОГИЙ

(Резюме)

Статья содержит несколько народных этимологий из материала, собранного в 1959—1960 г. в долине Муреша, в Автономной Венгерской области. Большинство из них ещё не было опубликовано, таким образом, статья является маленьким вкладом в расширение числа народных этимологий, известных в литературе по специальности.

QUELQUES ETYMOLOGIES POPULAIRES

(Résumé)

L'article présente quelques étymologies populaires empruntées aux matériaux recueillis en 1959 et 1960 dans la vallée du Mureș, dans la Région Mureș-Autonome Magyare. La plupart de ces étymologies n'ont pas encore été publiées et l'article accroît ainsi modestement le nombre d'étymologies populaires connues jusqu'ici dans la littérature de spécialité.

A PROLETÁRIRODALMAK A LEGALITAS ÉS ILLEGALITAS KÖRÜLMÉNYEI KÖZÖTT

CSEHI GYULA

A két világháború közötti proletáriródalomak¹ hagyatékának kutatásában országonként és nemzetközi viszonylatban is nyilvánvalóan részt kell venniük a különböző országok marxista irodalomtörténészeinek. Ezekben a kutatásokban a szovjet irodalomtudomány érthetően továbbra is vezető szerepet játszik. A „Gorkij Világirodalmi Intézet” és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának más intézetei, többek között a szlavisztikai és orientalisztikai intézetek, valamint a szovjet főiskolák nagy tapasztalattal rendelkező kutatóinak osztagai, sorukban az európai és az Európán kívüli irodalmak számos kiváló ismerőjével, jó néhány éve tervszerűen és szervesen foglalkoznak a szocialista realizmus genezisével és ebben a keretben a proletáriródalomak történetének tanulmányozásával.²

A mai szovjet irodalomtudományban igen élénk az érdeklődés a szocialista realizmus nemzetközi vonatkozásai, keletkezése és fejlődése iránt. Számos összefoglaló jellegű szovjet tanulmány foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Az utóbbi években mind több író-monográfia, cikkgyűjtemény jelenik meg. Az európai irodalmak tanulmányozása mellett a szovjet irodalomtudo-

¹ A „proletáriródalom” elnevezéssel a különböző európai és egyes ázsiai országokban a húszas évek végén és a harmincas években kialakult irodalmi mozgalmakat jelöljük, amelyek a kommunista pártok eszmei és szervezeti irányítása alatt fejlődtek és amelyek országonként, majd nemzetközi téren is kommunista írói szervezeteket teremtettek. A proletáriródalomak általános jellemzését lásd: Csehi Gyula, *Proletáriródalomak a két világháború között*, „Korunk”, 1961. 4. sz.

A jelen tanulmány önálló része egy, a munkáirodalom általános kérdéseivel foglalkozó terjedelmesebb munkának. Ezért nem jelentkeznek benne olyan más helyen tárgyalt kérdések, mint például a szovjetirodalom vezető szerepe és megtermékenyítő hatása a fiatal proletáriródalomokra. A hazai proletáriródalom fejlődését, amely az „illegális típusú” proletáriródalomak közé tartozik, felvázoltam *Irodalmunk baloldali forrásvidékén* című tanulmányomban. („Utunk”, 1958/3., 4. és 5. sz.) és a román munkáirodalomról szóló cikksorozatomban („Utunk”, 1961/13., 14., 15., 16. és 17. sz.).

² A „Gorkij Világirodalmi Intézet” kutatási terveit a „Вопросы литературы”, a következőképpen foglalja össze: „Az intézet kutatói tevékenysége négy igen fontos filológiai probléma kidolgozására irányul: a realizmus fejlődésének alapvető szakaszai a világirodalomban; a szocialista realizmus genezise és fejlődése; a nemzeti irodalmak kölcsönös kapcsolatai és kölcsönhatásai; a nemzeti irodalmak fejlődésének törvényszerűségei”. 1960/7. sz. 214.

mány fokozatosan érdeklődési körébe vonja Ázsia, Afrika, Észak- és Latin-Amerika irodalmait.

T. Motiljova, a neves szovjet irodalomtörténész, szintetikus tanulmányok és értékes monográfiák szerzője, amelyek közül témánkban különösen figyelemre méltó Romain Rollandról szóló könyve és Anna Seghers-életrajza³, a külföldi irodalmak szovjet kutatóinak 1960. május 4-én tartott értekezletén az elért eredményekről a következőket állapította meg: „Kritikánk sokat ír a külföldi szocialista realizmusról. Egyértelműen elismeri, hogy az a haladó irodalom nemzetközi módszere, amely különböző országokban különböző formákat ölt és feltartóztathatatlanul fejlődik az egész világon. Tanulmányok jelentek meg a szocialista realizmus mestereiről Franciaországban, Chilében, Lengyelországban, Kínában. A szocialista realizmus fejlődésének jelen állapotában arra kell törekednünk, hogy minden munka hozzon valami újat az általános elméleti kérdések tisztázásában“⁴. Motiljova bírálta azokat a kutatókat és kritikusokat, akik kitérnek ez elől a feladat elől, és az adatfeltárássra, az egyes írók életének és művének elszigetelt elemzésére szorítkoznak.

Az általánosítási kísérletek szükségszerűleg vitatható kérdéseket is vetnek fel. Az igazságot ezen a téren is csak a marxista módszeren alapuló felfogások és megoldások összevetésével, viták útján lehet megközelíteni. Maga Motiljova „A szocialista realizmus kérdései a külföldi irodalmakban“⁵ című tanulmányában a szocialista realizmus néhány elméleti kérdésének vizsgálata mellett (a szocialista realizmus újító jellege, viszonya az úgynevezett dekadens áramlatokhoz stb.) kísérletet tesz arra is, hogy megállapítsa a „szocialista realizmus mint nemzetközi irodalmi mozgalom fejlődési szakaszait“⁶. Motiljova következtetéseit így foglalja össze: „Ha nyomon követjük a szocialista realizmus nemzetközi irodalmának alapvető fejlődési szakaszait korai forrásaitól kezdve a jelen időpontig, felismerjük ennek a fejlődésnek fő irányát: a szocialista eszmék általános, kifejtetlen, néha deklaratív igenlésétől ezen eszmék konkrét képekben való megtestesítéséig; a dokumentáris és féldokumentáris prózától a művészi elbeszélésig és végső fokon a legnehezebb s legtartalmasabb műfajig, a regény-époszig; a kizárólagosan a proletár élcsapat harcának szentelt művektől az egész nemzeti élet széles átfogásáig; az egyes országok egyes élenjáró íróinak külön fellépésétől sok országra kiterjedő és számos írói egyéniséget felölelő hatalmas irodalmi mozgalomig. A szocialista realista irodalmat megteremtő írók körének kiszélesedése a különböző országokban érthető módon oda vezet, hogy ez az irodalom tematikájában, műfajaiban, stílusában mind változatosabbá válik, és a különböző nemzeti formák mind több és több elemét foglalja magában“⁷. A szerzőnő Pablo Neruda példájára hivatkozva, jegy-

³ Т. Мотылева, *Творчество Романа Роллана*, Гослитиздат, Москва, 1959; Т. Мотылева, *Анна Зегерс, Критико-биографический очерк*, Гослитиздат, Москва, 1953.

⁴ „Вопросы литературы“ 1960/7. sz. 214.

⁵ Т. Мотылева, *Вопросы социалистического реализма в зарубежных литературах*, „Вопросы литературы“ 1958/11. sz., 42—77. 1958/11. sz., 42—77.

⁶ *I. m.*, 49.

⁷ *Uo.*

zetben utal arra is, hogy a „széleskörű epikus ábrázolásra, a monumentális szintézisre való törekvés, ami az írók társadalmi látókörének kitágulását s az élenjáró irodalom és a nép élete közti kapcsolat elmélyülését mutatja, világosan követhető nemcsak a prózában, hanem a jelenkori szocialista realista költészetben is”⁸. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a kép, amelyet így megrajzol, kissé egyoldalú és kissé leegyszerűsíti a szocialista realizmus keletkezésének és kialakulásának, fejlődésének a folyamatát. Ennek pedig, véleményünk szerint, az az oka, hogy a szocialista realista irodalom hatalmas forrásvidékének csak egyik ágát, a közvetlenül a proletárellet ábrázoló irodalmat és többnyire származásukra nézve is proletár írók (a kommunista munkásírók⁹) által teremtett alkotásokat veszi tekintetbe. Holott a szocialista realizmus nemzeti áramlatait és természetesen világáramlatát, sok más forrás is táplálta, s mindezek egyesüléséből alakult ki az a folyam, amelyet ma a világművészet fő áramlatának, vezető áramlatának tekintünk.

Különösen fontos, hogy messzemenően tekintetbe vegyük az egyes nemzeti irodalmak sajátos fejlődési formáit. A nemzetközi fejlődés jellemzésébe csak azokat a vonásokat szabad belefoglalnunk, amelyek úgyszólván a vizsgált folyamat legáltalánosabb, mindenütt érvényesülő törvényszerűségeit testesítik meg.¹⁰ Úgy tűnik, hogy a T. Motiljova megrajzolta kép első sorban a német fejlődésből indul ki, amelyre a leginkább vonatkoztatható. Más országok proletáriródmái lényegében hasonló, de konkrét vonásaikban mégis eltérő utakon fejlődtek.

Annak tudatában, hogy a rendelkezésünkre álló, egyelőre töredékes anyag nagymértékben megnehezíti az általánosító következtetések levonását, megkockáztatjuk néhány vonással árnyalni, kiegészíteni és talán helyesbíteni is a T. Motiljova által megállapított fejlődési skémát.

A kérdés megközelítésének legcélszerűbb útja az lehet, ha kiindulási alapként néhány irodalom szocialista realista ágának konkrét fejlődését és „létezési feltételeit” vesszük szemügyre. Ez az eljárás, amint a továbbiakból remélhetőleg elég meggyőzően kitűnik, már csak azért is indokolt, mert a proletáriródmái törekvések mindenütt mint a kommunista pártok közvetlen ideológiai és szervezeti hatása alatt kialakuló tudatosan forradalmi

⁸ Уо.

⁹ A „proletáriró” kifejezést általánosabb értelemben használjuk: egyaránt vonatkozhatjuk a munkásság soraiból kiemelkedett kommunista írókra (munkásírók) és a proletár ideológiát magukéva tevő nem-proletár származású kommunista írókra. Az egész nemzetközi proletáriródmára kiterjeszhetjük a „Wir sind die rote Garde” című német proletáriródmái antológia recenziójának felfogását: „... nicht allein die Herkunft ist entscheidend bei den Schöpfern und Trägern der proletarisch revolutionären Literatur, sondern wesentlich ist ihre ideologische Klassenverbundenheit, ihre Stellungnahme zu den revolutionären Kämpfen der Arbeitklasse” (Franzika Arndt, *Viele Quellen — ein grosser Strom*. „Neue Deutsche Literatur”. 1960/2. sz., 142).

¹⁰ A proletáriródmák összehasonlító tanulmányozásában alkalmaznunk kell a marxista szellemű összehasonlító irodalomtörténet eljárásait, amelyeket az utóbbi években tisztáztak. Erről lásd: В. М. Жирмунский, *Проблемы сравнительно-исторического изучения литературы*; И. Т. Неупокоева, *Вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействий национальных литератур*, Известия А.Н. СССР. 1960/3. sz. Az összehasonlító irodalmi kutatás marxista módszerének kérdését összefoglalóan ismerteti Cséhi Gyula, *Irodalmi kapcsolatok és hatások*. „Utunk”, 1960/31. sz.

irodalmi mozgalmak jelentkeztek¹¹. Maguk a mozgalmak s még inkább képviselőik, a kommunista írók, jóban-rosszban osztoztak az európai kommunista pártok, s velük együtt maguk a népek sorsában¹².

A különböző európai irodalmak összehasonlítása megmutatja, hogy a proletárirodalom másként, viszonylag kedvezőbb körülmények között fejlődött azokban az országokban, ahol a polgári demokrácia uralkodott, a munkásosztály valamelyes szervezkedési szabadsággal rendelkezett, és maguk a kommunista pártok legálisan működtek (Franciaország, az 1933 előtti Németország, Csehszlovákia stb.). Ezzel szemben Olaszországban és azokban a főként kelet-európai országokban, ahol a burzsoázia uralma szinte mindvégig terrorista formában, a nyílt vagy egy ideig álcázott fasizmus formájában valósult meg, ahol a formális demokrácia maradványait is félresöpörték s a kommunista pártokat illegálitásba szorították (Olaszország, Románia, Magyarország, Lengyelország, Bulgária stb.), a proletárirodalom is az illegálitás, vagy egyes esetekben a féllegálitás körülményei között alakult ki és fejlődött. Természetesen, a polgári demokrácia viszonylag kedvező körülményei sem voltak állandók. Hiszen a német proletárirodalom legális fejlődésének a szakaszát már 1933-ban lezárta a hitlerizmus uralomrajutása. Ugyanez történt Csehszlovákia 1938-ban bekövetkezett megcsonkítása, majd megszállása után. A francia proletárirodalom pedig előbb a Francia Kommunista Párt betiltásának (1939), majd a hitlerista megszállásnak súlyos próbatétele elé került.

A társadalmi és a politikai viszonyok mély hatása, amely általános kísérő jelensége a társadalom és az őt tükröző irodalom kölcsönviszonyának, a két világháború között újszerű formában jelentkezett. Hiszen ennyire tudatos, ideológiailag ennyire egy osztályt — a munkásosztályt — és annak exponensét — a kommunista pártot — szolgáló irodalom nem létezett a korábbi időkben. Nem beszélhetünk a proletárirodalmakról anélkül, hogy ezt az alapvető és meghatározó tényezőt állandóan tekintetbe ne vennők. Mivel azonban irodalomról, művészetről van szó, nagy hiba és a marxista módszertől való elhajlás lenne elhanyagolni a sajátos tényezőket, amelyek abból fakadnak, hogy az irodalom általában, tehát a kommunista irodalom is, alapvető társadalmi meghatározottsága mellett relatív „önmozgással“ rendelkezik.¹³ A proletárirodalom esetében a „készen talált gondolati anyag“, az egyes irodalmak távolabbi és közelebbi hagyatéka volt s konkrét

¹¹ A proletárirodalmak eszmei tudatosságának vizsgálatában nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy ezek az irodalmak az októberi forradalom után alakultak ki, esztétikai téren már a szovjet irodalom példájára támaszkodtak. Az irodalom pártosságáról szóló lenini tanítás, különösképpen Lenin *Pártszervezet és pártirodalom* című munkájának elterjedése és ismerete szinte mindegyik országban kimutatható, mégpedig már a proletárirodalom kialakulását közvetlenül megelőző években.

¹² Itt csak a két világháború közötti időszakot vizsgáljuk. Maga a jelenség természetesen megnyilatkozik a második világháború utáni helyzetben is, amikor a nemzetközi kommunista mozgalom fejlődésének új szakaszába lép, kialakul a szocialista országok világrendszere és a proletárirodalmak folytatója, a jelenkori szocialista realista irodalom a szó legszorosabb jelentésében világáramlattá válik.

¹³ Erre nézve lásd Engelsnek I. Blochhoz és H. Starkenburghoz intézett leveleit (Marx — Engels, *Válogatott levelek*. Szikra, Budapest, 1950. 492—494. és 545—548.).

ten a kommunista tudatosodás folyamán átmenő írók előző tapasztalatai, nemcsak állampolgári, hanem esztétikai meggyőződéseik, eszményeik által hatott. Emellett a proletárirodalmak, mihelyt kinőtték gyermekbetegségeiket, mindinkább felismerték azt, hogy az ugyan még burzsoá vezetés alatt álló nemzeten belül, osztályfeladataik mellett s azoknak alárendelve, nemzeti feladataik is vannak; szövetségeseket kell keresniök a haladó polgári és kispolgári írók táborában, s még kérlelhetetlen és kompromisszumot nem ismerő harcukat sem vivhatják meg sikeresen a dekadencia és a reakció ellen a művészetben ezek nélkül a szövetségesek nélkül.

Ezekkel a szempontokkal kell megközelítenünk a proletárirodalom hagyatékát, és ezek segítenek bennünket összehasonlító munkánkban is.

Az összehasonlítást három európai irodalom példáján kíséreljük meg, annak a világos tudatában, hogy csak vázlatot, vitaanyagot, munkahipotézist adhatunk és nem lehet igényünk végleges eredményekre.

A francia forradalmi proletárirodalom példájából indulunk ki. Nemcsak azért, mivel művészi teljesítményeit túlzás nélkül kiemelkedőknek nevezhetjük. Barbusse, Aragon, Éluard, Jean-Richard Bloch, Vaillant-Couturier s társaik művei úgyszólván kötelező alkotórészeivé váltak a mai haladó olvasó irodalmi „fegyvertárának“. Hanem azért is, mert ennek az irodalomnak fejlődését gazdagon kísérik alapítóinak, elsősorban Barbusse-nek és Aragonnak kritikái és elméleti munkái. Elméleti írásaik nemcsak a szocialista realista esztétika kidolgozásában játszanak nagy szerepet, hanem azokat a szellemi csatákat is megörökítik, amelyeket a francia proletariátus és a Francia Kommunista Pár oldalára álló írástudók és művészek vívtak meg „A tűz“ megjelenésétől napjainkig. És van még egy körülmény, amely szintén megkönnyíti munkánkat. Jean Larnac és Andrejev könyvei¹⁴ marxista megvilágításban összképet is adnak a francia irodalom fejlődéséről a két világháború között.

A francia proletárirodalom útját lényegében két nagy kommunista író művével érzékeltetjük. Nem csupán egyéni fejlődésük néhány vonását rajzoljuk meg, hanem egyben mint a francia forradalmi irodalom két fázisának tipikus képviselőit is igyekszünk bemutatni őket. Az első Henri Barbusse¹⁵.

Barbusse távolról sem volt kommunista vagy akár szocialista, amikor „A tűz“-et megírta. Lenin erre a könyvre már egészen korán felfigyelt és többször is hivatkozott reá, mint a tömegek forradalmi tudatosodásának irodalmi dokumentumára. Lunacsarszkijjal folytatott beszélgetésében Barbusse hangját a világot átható „hatalmas hangnak“¹⁶ nevezte. De Lenin arra is rámutatott, hogy a későbbi forradalmár író „úgy ment a háborúba, hogy

¹⁴ Jean Larnac, *La Littérature française d'aujourd'hui*, Éditions Sociales, Paris, 1948; А. П. Андреев, *Французская литература, 1917—1945*, Издательство Московского Университета, Москва, 1959.

¹⁵ Barbusse életének és művének eddig legalaposabb ismertetését Annette Vidal könyve adja: *Henri Barbusse soldat de la paix*, préface de Marcel Cachin, Les Éditions Français Réunis, Paris, 1953; esztétikai és kritikai nézeteiről lásd: V. Brett, *Barbusse, critique littéraire*, Europe, 1960. február; Csehi Gyula, *Henri Barbusse és a szocialista realizmus kezdetei*, „Utunk“, 1960/35. sz.

¹⁶ Annette Vidal, *i. m.* 87.

maga is a legbékésebb, legszerényebb, legtörvénytisztelőbb kispolgár volt¹⁷. Leninnel szinte egyidejűleg nyilvánított véleményét Gorkij is „A tűz”-ről, a könyv 1919-ben megjelent orosz kiadásának előszavában: „Egyszerű könyv ez, prófétai haragtól áthatott, az első könyv, amely a háborúról egyszerűen, szigorúan, nyugodtan, az igazság legyőzhetetlen erejével beszél... az igazság szigorú költészetét szólaltatja meg...”¹⁸

„A tűz” nemcsak a tömegek tiltakozását fejezte ki, és nemcsak tudatosodásukat segítette elő. Barbusse a tömegek spontán háborús tapasztalatából indul ki, de eljutott a pártig, a forradalmi cselekvésig és a szocialista realizmusig. Érett és elismert író volt már, amikor ezen az úton első lépéseit megtette. Politikai tudatosodása fokozatosan kihatott művészi, írói fejlődésére is; erről tanúskodnak szépirodalmi művei („Clarté”, 1919, „Les enchainements”, 1925, a „Faits divers” címen összegyűjtött riportjai és dokumentáris elbeszélései, 1928 stb.). Elsőnek vált a radikalizálódó francia írók közül kommunistává. Miután ez megtörtént, kezdettől fogva feladatának tekintette, hogy a haladó írókat a politikai tudatosodás, az aktív harc felé segítse. Irodalomszervezői tevékenységéből született a Clarté-csoport¹⁹. Alapítója volt a köztársasági frontharcosok francia szövetségének, a nemzetközi frontharcos szövetségnek, szervezője a harmincas évek nagy antifasiszta kongresszusainak. Nagy része volt abban, hogy az 1934. február 6-i fasiszta puccskísérelt visszaverésében és a népfront kialakulásában kommunista és nem kommunista írók, művészek egyaránt jelentős szerepet játszottak.

Barbusse egy ideig úgy vélte, hogy mint kommunista író, hatékonyabban szolgálhatja a pártot, ha szervezetileg sorain kívül marad. Három évvel a „Clarté” című folyóirat megjelentetése után — amikor Franciaország minden falára ki volt ragasztva egy uszító plakát, mely a forradalmárt mint „a fogában-kést-szorító-ember”-t ábrázolja — belépett az üldözött pártba: „Ha egyszer elfogadtam eszméiket — írta —, vállalnom kell kockázataikat is”²⁰. A Francia Kommunista Párt és a Kommunista Internacionálé hűséges fia maradt utolsó leheletéig.

¹⁷ Lenin *Művei*, 29. k., 525.

¹⁸ А. М. Горький, *Предисловие к книге А. Барбюсса „В огне”, „О литературе, литературно-критические статьи”, Советский Писатель, Москва 1953, 170—175.* Gorkij előszava első ízben mint Barbusse könyvének ismertetése jelent meg a „Коммунистический Интернационал” című folyóirat 1919. júniusi számában. 1935-ben Gorkij előszavát kiegészítette néhány az akkori helyzetre vonatkozó bekezdéssel és főként a könyvnek a békeharcban, a szovjetellenes háború elleni harcban játszott nagy szerepét méltatta. „Ugy vélem, hogy Barbusse és más, vele szellemben rokon írók munkájának szocialista forradalmi értéke különösen jól és világosan látszik ebből a szempontból. Könyve az utóbbi 15 év során az elsők között józanított ki ezer és ezer a vértől megrészegeedett koponyát, s a napjainkban szakadatlanul növekedő antifasiszta mozgalom Barbusse-ben egyik legelső alapítóját ismeri föl” — fejezte be cikkét Gorkij.

¹⁹ Különösen fontos dokumentuma Barbusse ideológiai fejlődése e szakaszának a *La Leur dans l'Abîme* című brosurája (1920), amelyben a Clarté-csoport programját jejtette ki.

²⁰ Barbusse-nek a Francia Kommunista Párthoz való csatlakozásáról lásd Annette Vidal, i. m. az *Henri Barbusse et le Parti Communiste* című fejezetet, 122—131. Barbusse vált első ízben Nyugat-Európában gorkij-i típusú íróvá, aki művészi alkotásaival s a kommunista párt harcában való részvételével egyaránt szolgálta a munkásosztályt és a szocializmus ügyét.

Barbusse, mint kommunista nemcsa szépírói művével és közéleti harcával járult hozzá a francia és a nemzetközi kommunista irodalom fejlődéséhez, hanem mélyreható elméleti tisztázó munkával is. Barbusse is azok közé a nyugati kommunista írók közé tartozott, akik már a szovjet irodalom fejlődésének első, az 1934-es kongresszussal záródó szakaszában, az oroszországi vitákkal és vívódásokkal párhuzamosan keresték az új, kommunista művészet megalapozásának az útját.

Ennek az útkeresésnek, amelyet szépírói műve alkotásokban tükröz, dokumentumai Barbusse kritikai írásai és irodalompolitikai cikkei. Amikor 1926-ban átvette a Francia Kommunista Párt központi lapja, az „Humanité“ irodalmi rovatának a vezetését, „Un nouvel élan“ című programcikkében ezt írta: „Nem tekintjük a művészetet, az irodalmat, a tudományt a társadalom nagy, logikus fejlődésétől távolosó feudum-lélének... A művészi alkotás kifejezője és terméke az ember és az emberek mély formáinak és vitális válságainak. Harcos szerepet kell játszania a társadalmi küzdelmekben... Annak a művészi és irodalmi fejlődésnek az alapjait és támaszait fogjuk keresni, amelynek eljött már az ideje; népi, egészséges, fiatal, erőteljes és világos művészetet, amely lánggra lobbantja, támogatja s ugyanakkor ki is fejezi a felszabadulásra törekvő tömegek hatalmas kiáltását. Igyekezni fogunk lerombolni a túlméretezett tekintélyeket, a kiadók és a kotériák előidézte művészi inflációt. Nyomorúságos értékére fogjuk leszállítani a dekadencia, a bomlás, a szubtilitás, finomkodás és perverzió egész bizantinizmusát, amellyel nemzedékeink meg vannak fertőzve“²¹. Barbusse, aki az 1927-ben tartott moszkvai értekezleten részt vett a forradalmár írók nemzetközi szervezetének megalapításában, betegsége miatt távolmaradt az 1930-as harkovi kongresszusról²², amelyhez azonban üzenetet intézett. Azt kérte, hogy „igyekezzenek minél harkovebről meghatározni a proletárirodalmat és a forradalmi irodalmat“²³. Harkov után pedig számos cikkében foglalkozott a proletárirodalom elméleti kérdéseivel. Itt csak néhány gondolatát idézhetjük, amelyeket feltétlenül ki kell egészítenünk annak a harcnak a felelevenítésével, amelyet Barbusse a proletárirodalom fejlődése során a kommunista írók eszmei egységéért és az új irodalom magas művészi színvonaláért vívott. Ebben a harcában az értelmiségi körökből származó írókat a proletariátus ideológiájának, fegyelmének elsajátítására, a munkásírókat pedig az írói mesterség elsajátításának fontosságára figyelmeztette:

„Új tehetségeket kell felfedezni; meg kell érteni az intellektuelekkel — és ez nem a feladat legkönnyebb része —, hogy individualizmusok és

²¹ Idézi Annette Vidal, *i. m.* 170.

²² Az októberi forradalom tizedik évfordulójának ünnepeire Moszkvába érkezett kommunista írók kimondták egy nemzetközi proletárirodalmi szervezet létesítését, amelynek az egyes országokban sorra helyi szervezetei alakultak. Ez a szervezet hívta össze 1930-ban Harkovba a forradalmi írók nemzetközi konferenciáját, amelyen a szovjet írók küldöttsége mellett Johannes R. Becher, Anna Seghers, E. E. Kisch, Hans Marchwiza, Ludwig Renn, Louis Aragon, Elsa Triolet, Michael Gold, Giovanni Germanetto, Zalka Máté, Illés Béla, a kínai Emi Sziao és mások vettek részt.

²³ Idézi Vidal, *i. m.* 173.

az »elefántcsonttorony«, amelybe bezárkóznak, elzárja őket az élet élő forrásaitól; de meg kell érteni a fizikai dolgozókkal is, hogy nem elégséges munkásnak lenni ahhoz, hogy valaki proletáriró legyen, és hogy az írói mesterség éppen olyan nehéz és éppen annyi gondosságot követel, mint a kőműves, a kovács vagy az órás mestersége.²⁴

Barbusse írói csoportja: Vaillant-Couturier, Léon Moussinac, Jean-Richard Bloch és társaik voltak Franciaországban a kommunista pártot követő irodalom első képviselői. Mindnyájan a francia kritikai realizmus és a naturalizmus iskoláján nevelkedtek.

A Kommunista Párthoz való csatlakozásuk után nem váltak egy csapásra, mintegy varázsűtésre kommunista írókká. Mindegyiküknél külön-külön tanulmányt igényelne annak feltárása, hogy milyen módon „lényegült át” esztétikai felfogásuk, milyen, gyakran kacskaringós ösvények vezetnek korábbi műveiktől érett kommunista alkotásaikig. Egy dolog biztos: itt is a dialektika érvényesült. Előző ideológiájukat, előző alkotói felfogásukat úgy „tagadták” meg, úgy „haladták túl”, hogy az új magán viselte a régi értékeinek, de nemcsak értékeinek, hanem kölönceinek is nyomát.

Magának Barbusse-nek is nyilván mély átalakuláson kellett átmennie ahhoz, hogy az „Enfer” szerzőjéből, a Les pleureuses” költőjéből a „Feu” írójává, az „Enchaînements”, a „Faits divers” szerzőjévé váljék. Jean-Richard Blochot is hosszú és kanyargós út vezette el az „...et Compagnie”-től utolsó művéig, az emigrációban írt Toulon-drámáig.

Ugyanezek a kérdések még bonyolultabb formában jelentkeztek, ha szabad így neveznünk, a „második nemzedék” kommunista íróinál, akik közül Aragon²⁵ választottuk tipikus példaként vázlatunkhoz. Ezek a költők és írók egy kétségtelenül „modernista” irányzattól, a szürrealizmustól jutottak el a kommunista pártig és a szocialista realizmusig. A szürrealizmusra, mint modernista irodalmi áramlatra és mint esztétikai koncepciója teljes egészében érvényes Bóka László meghatározása: „A modernizmus azoknak a legújabbkori s zömmel polgári művészeti irányzatoknak gyűjtőneve, amelyek a művészet megújítását nem a társadalmi fejlődésből következő s azt elősegítő új eszmék kifejezésén át akarják megvalósítani, hanem pusztán formai újítással, a bizarr vagy bomlott formák öncélú szenzációjával akarják a művészi fejlődés látszatát kelteni”²⁶. A francia szürrealisták vezetői 1926-ban egy közös politikai aktust hajtottak végre. Larnac könyvében ezt így ismerteti: „1926 novemberében az Ötök, ahogy őket akkor nevezték: Aragon, Breton, Éluard, Péret, Unik beléptek a pártba... 1930-ban, a »Második szürrealista manifesztum« kiadása után, André Breton... elszakadt a kommunistáktól. Aragon pedig, aki 1931-ben egy Oroszországban, Jacques Sadoul társaságában tett utazásról tért vissza, amely megerősítette kommunista meggyőződéseiben, szakított a szürrealisták csoportjával.

²⁴ I. m. 171. l.

²⁵ Aragon írói fejlődéséről lásd Hubert Juin, *Aragon*. Gallimard, Paris, 1960. Műveinek bibliográfiája: *Луи АрAGON, био-библиографический указатель*, Издательство Всесоюзной Книжной Палаты, Москва, 1956.

²⁶ Bóka László, *Modernizmus, modernség, kritika*. „Élet és Irodalom”, 1959. július 10.

amelynek pedig egyik irányítója volt. Felismerte a politikai cselekvés parancsoló szükségességét. Kétségkívül még mindig nagyra becsülte a költői szót, de felismerte, hogy sürgősen túl kell haladnia az ígét és el kell jutni a cselekvésig. A »Le surréalisme au service de la révolution« harmadik számában meghirdette a dialektikus materializmus egyetlen forradalmi filozófiaként való elismerését és ennek a materializmusnak fenntartás nélküli megértését és elfogadását.

A »La Littérature et la Révolution mondiale«²⁷ harmadik számában közölt »Front rouge« című poémája oly félreérthetetlen állásfoglalást jelentett, hogy üldöztetésnek tette ki, amelytől csak háromszáz intellektuel nyilatkozata mentette meg.²⁸ Szürrealistának lenni és kommunistának lenni egyszerre — nyilván lehetetlen. Lehetetlennek bizonyult az Ötök esetében is. Aragon és Eluard ennek az ellentmondásnak a megoldásában nem a régi realizmushoz való „visszatérést“, hanem egy új realizmus felé való úttörést választották. André Breton rövid ideig vendégszerepelt a kommunista mozgalomban, majd visszatért a szürrealizmushoz, annak pápája lett most már a szó egyértelműen modernista, dekadens jelentésében, beleértve a kommunista-ellenességet is. A két egymással ellentétes út lehetőségének magyarázatát abban a tényben találhatjuk meg, hogy a modernista áramlatok, iskolák és iskolácskák a Bóka által jellemzett objektív reakciós vonásaik mellett, mint a konformista és konzervatív irodalom elleni lázadás, mint a XIX. századi bohémség burzsoáriogató kihívásainak a folytatásai, mint „irodalmi forradalom“ jelentkeztek azoknak a költőknek a tudatában, akik a háború alatt Svájcban alakult „Dada“ csoporthoz, majd a szürrealizmushoz csatlakoztak. Burzsoáellenesség, háborúellenesség, „anti-konformizmus“ jellemezte ezeket az írókat. Merész újításaik az irodalmi formában a radikalizálódó Aragon számára a kommunizmushoz való csatlakozása után egy ideig a proletáriródlom adekvát formájának tűntek. Ezért akarta a szürrealizmust „a forradalom szolgálatába“ állítani. Már a harmincas évek legelején felismerte, hogy ez lehetetlen, és levonta ennek minden következtetését. Az első imperialista világháborúból a háború elleni gyűlöletből átitatva visszatérő Aragon politikai fejlődésében a marokkói nép ellen vezetett gyarmati háború kiváltotta felháborodás, a szovjet valóság megismerése, mint költőt pedig elsősorban Majakovszkij példája segítette. Írói útjának részletes rajza nem tartozik ide. Idéztük szürrealista kezdeteit. Idézzük az írói út mai szakaszának mérlegét, a költő hatvanadik születésnapja alkalmából, 1957-ben, hozzá intézett üdvözlét: „Költő, regényíró, politikai harcos, harminchárom éven át, a marokkói háború elleni harcban való részvétele óta, az algériai háború elleni harc mai napjáig mindig a vártán — kevés ember van, akinek a francia kultúra és nemcsak a francia, hanem az egyetemes kultúra annyit köszönhetne. Kevés ember van, akinek a neve, mint az övé, a földgolyó minden sarkán annyira idézné népünket, álmait és harcait.“²⁹

²⁷ »La Littérature et Révolution mondiale“ a proletárirók nemzetközi bürojának orosz, német és francia nyelven megjelent folyóirata volt, amely később a »La littérature internationale“ címet vette fel.

²⁸ Larnac, i. m. 71—72. l.

²⁹ Pour saluer Aragon. »La Nouvelle Critique“, sept.—oct. 1957, 159.

A kommunista Aragon írói műve, amely a szürrealizmustól a szocialista realizmushoz vezetett, egyik legszebb bizonyítéka a kommunista eszmék megtermékenyítő hatásának, esztétikai és emberi értékének, abban az esetben, ha a marxista—leninista ideológia magvai egy nagy írói tehetség és egy nagy jellem termékeny talajára hullanak. Aragon, mint regényíró a harmincas évek közepén, a Szovjetunió határain kívül az elsők között tett kísérletet arra, hogy a széles társadalomábrázolás kritikai realista hagyományát a szocialista realizmus jegyében folytassa és kiteljesítse. Ebből a törekvésből keletkezett a „Le monde réel” regényciklusa, amelynek első kötete, a világszerte hatalmas sikert aratott „Bázei harangok” 1934-ben jelent meg, és amelynek kötetei átnyúlnak a második világháború végéig, az „Aurélien” című regényéig³⁰. A „való világ” egyes szereplői megjelennek Aragon másik nagy regényfolyamában, a „Kommunisták”-ban. Aragon regényírói művének újabb csúcspontját jelenti 1958-ban írt történelmi regénye, a „Nagyhét”. A költői életmű végtelen gazdagságában egyaránt ott találjuk a harmincas évek elejének szándékosan és úgyszólván „provokálóan” agitatív szabadverseit, a „Hourra, l'Oural!” (1934) kötetben a Szovjetunióbeli utazás lírai-riporterri beszámolóját, az ellenállási költészet legszebb darabjait, amelyek egy része legálisan jelent meg, másik részük pedig a francia Résistance földalatti kiadójánál látott napvilágot. Majd a háború utáni időszakban a nagy poémák kora kezdődik egészen a XX. kongresszus utáni élet-mérlegig, a „Le roman inachevé”-ig. Aragon esztétikai, kritikai és képzőművészeti írásai is végigkísérik a francia és nemzetközi kommunista irodalom egész fejlődését, kezdve a „Pour un réalisme socialiste”³¹-nek a maga korában merészen újító következtetéseitől a háború utáni nagy tanulmányokig, krónikákig és kötetekig. Aragoné többek között az az érdem is, hogy a kommunista írók körében akkor általánosan elterjedt nézetekkel szemben³², elsőnek ismerte fel és hirdette a harmincas évek elején a szocialista realizmus lehetőségét olyan országokban, amelyekben még a tőkés uralkodnak. „Mindig azt állítottam, hogy a szocialista realizmus lehetséges kapitalista országban is, — idézte ezeket a régi vitákat Aragon 1954-ben, a második szovjet írókongresszus szöszékéről —, feltéve ha a művész, az író, a feltörő munkásosztály ideológiáját magáévá téve, képes arra, hogy a szocializmus perspektívájában saját népének, saját nemzetének tudományos, történelmi megismerésén alapuló realista művészetet teremtsen meg.”³³

³⁰ A *Le monde réel* ciklus a következő kötetekből áll: *Les cloches de Bâle* (1934), *Les Beaux Quartiers* (1936), *Les Voyageurs de l'Impériale* (1942) és *Aurélien* (1944).

³¹ Aragon felfogását érzékelteti az „Europe” 1938-as évfolyamában megjelent tanulmánya: *Réalisme socialiste, réalisme français*.

³² Ennek a felfogásnak elméleti alapja az az érv volt, hogy a szocialista realizmus csak a már megvalósult szocialista társadalom adekvát művészete lehet. Ikertesvére ez annak a hibás nézetnek, amely szerint a szocialista művészet kivirágzására csak a szocializmus teljes felépülése után kerülhet sor. Mindkettőt maga a történelmi fejlődés cáfolta meg.

³³ *Речь Луи Арагона*, „Второй Всесоюзный Съезд Советских писателей, 15—26 декабрь 1954 года, Стенографический отчет”, Советский писатель, Москва, 1956, 493. l.

A francia proletáriródlomban természetesen jelentkezett maga a munkásélet és munkásharc ábrázolása is, Léon Moussinac „La tête la première“ (1931) és „La manifestation interdite“ (1934)³⁴ című írásaiban és még inkább Jean Fréville „Pain de Brique“ című regényében (1937). Felleptek a munkásosztályból kiemelkedő írók is: André Philippe (L'acier), Tristan Rémy (La grande bataille), Eugène Dabit (Hôtel du Nord) stb.

A francia proletáriródlom fejlődése tehát nem egyezik azzal a skémával, amelyet Motiljova ad. Kialakulásának és beérésének folyamatában ennek az írodlomnak más jellegű kérdéseket, problémákat kellett megoldania.

A népfronti években a munkásmozgalom akcióegysége, antifasiszta harcának sikere, a kommunista párt tekintélyének növekedése, nem utolsósorban a Szovjetunió hatalmas gazdasági, kulturális és művészi fellendülésének hatása, szemben a németországi hitlerista diktatúra embertelenségével, a kommunista írók számára sok szövetségést szerzett a haladó polgári írók soraiból.

Ugyancsak ezekben az években bontakozott ki a marxizmus—leninizmus iránti érdeklődés a francia kommunista párt körül csoportosuló értelmiségiek körében. Ezek az értelmiségiek a marxizmus általános propagálásán túlmenően, megkísérelték a marxista—leninista módszer konkrét alkalmazását is a természet- és társadalomtudományok, valamint a művészet-értelmezés területén. Törekvéseikből születtek az *A la lumière du marxisme* címen megjelent tanulmánykötetek. Jean Fréville szerkesztésében ugyanebben az időszakban jelent meg, az első orosz gyűjteményes kiadások nyomán, Marx és Engels, majd Lenin írodlomról, művészetéről szóló írásaiban válogatása francia nyelven, valamint az első francia marxista kritikus, Paul Lafargue kritikái és esztétikai cikkeinek a gyűjteménye.³⁵

A marxista—leninista eszmék elterjedésének erről a szakaszáról írja a francia kommunista párt totitkára, Maurice Thorez, aki maga is nagy klasszisú író³⁶: „A költők, írók, kritikusok és írodlomtörténészek munkaszobájuk csendjében elámulva ismerték fel, hogy Marx és Engels megszabadította őket az előítéletektől és a rutintól, kiragadta őket a bizonytalanság, az illúziók és a magány karmaiból, és visszavezette őket az életbe... Bátran állíthatjuk, hogy »Az írodlomról és a művészetéről« első gyűjteményének megjelenésével a marxizmus betört azokra a területekre, amelyeket eddig a burzsoá kritikusok korifeusai tartottak fenn féltékenyen a maguk számára. Az írodlalmi alkotó munka szintén megérezte a gyűjtemény jóté-

³⁴ Érdekes, hogy a *Manifestation interdite* tárgyát, egy a Sacco és Vanzetti kivégzése ellen szervezett munkástüntetést, Anna Seghers is feldolgozta az *Auf dem Wege zur amerikanischen Gesandtschaft* című elbeszélésében (1930). Erről lásd: Андреев, *Французская литература*, 27—30.

³⁵ Paul Lafargue, *Critiques littéraires*. Introduction de Jean Fréville. Editions Sociales Internationales, Paris, 1936.

³⁶ Maurice Thorez jelentős publicisztikai és elméleti munkái mellett, melyek kiadása összegyűjtött műveinek sorozatában folyamatban van, *Fils du peuple* című önéletrajzát (új, bővített kiadás: Editions Sociales, 1960) a francia proletáriródlom legkiválóbb művei között is számon tartják.

kony hatását. A marxista gondolat alapot adott a társadalmi haladásra, a világ átalakítására törekvő realizmusnak.³⁷

A francia proletárirodalom, amely már a harmincas évek végén a nagy nemzeti hagyomány letéteményesévé vált, és legkiválóbb képviselőinek művei által tanúságot tett a marxista eszmék és a kommunista ideológia valóban mély megtermékenyítő hatásáról, nemcsak saját teljesítményeivel érdemel figyelmet. A munkásosztály világnézetének és pártjának nagy sugalmazó és irányító erejéről tanúskodik a „szövetségesek és útitársak” serege, amelyet fel tudott sorakoztatni a nemzeti függetlenség, a társadalmi haladás és a békevédelem frontján. Roger Martin du Gard regényciklusának, a „Thibault-család”-nak utolsó kötete és epilógusa és mindenekelőtt Romain Rolland ideológiai és művészi fejlődése tanúskodik erről a legékeszőlőbben.³⁸ A kommunista és párttag Barbusse vitája a huszas években Romain Rolland-nal, aki már akkor a munkásosztály szövetségesének tekintette magát, de féltette a „szellem függetlenségét” a proletárpárt fegyelmétől, nemcsak azzal a közvetett önbírálattal végződött, amelyet Romain Rolland gyakorolt Barbusse halálakor, elismerve, hogy Barbusse elsőnek találta meg a cselekvés útját. Hanem azzal a fordulattal is, amit Romain Rolland művében utolsó nagy regénye, az „Elvarázsolt lélek” jelentett. Mint ismeretes, Romain Rolland életének utolsó szakaszában teljesen azonosult a forradalmi proletariátussal, a Szovjetunióval és a kommunizmus ügyével.³⁹

A két világháború közötti franciaországi kommunista irodalom készítette elő a kommunista írók vezető szerepét az ellenállás irodalmában és azt a fejlődést, amelynek során a háború utáni időszakban a Francia Kommunista Párt által vezetett irodalom az előfutárok kis csoportjából széles, gazdag, termékeny és harcoss irodalmi mozgalommá izmosodott.

A németországi proletárirodalom felel meg leginkább a T. Motiljova adta fejlődési vázlatnak, amelyet a francia irodalom viszonylatában konkretizálni, kiegészíteni törekedtünk.

Németországban is az első világháború, a háborút követő forradalmi helyzet nagy osztálycsatái, a versailles-i béke jármába hajtott ország mély megrázkódtatásai adják azt a „társadalmi háttér”, amelyre az irodalmi fejlődés egésze és a német proletárirodalom keletkezésének és fejlődésének képe kirajzolódik.

Három történelmi mozzanatot kell kiragadnunk, még mielőtt a német proletárirodalom kérdéseire nyúlnánk. Az egyik a háború, az októberi forradalom, a vérbefojtott Spartacus-lázadás, a bajor proletárdiktatúra győzelme és bukása; a második az úgynevezett weimari köztársaság korszaka, amikor a németországi kapitalizmus is átment a „viszonylagos stabilizálódás” időszakán; végül is, 1933-tól kezdve a hitlerista fasizmus időszaka. A világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején csírá-

³⁷ „Советская культура” 1955. febr. 5. sz. Idézi Андреев, *Французская литература*, 42.

³⁸ A munkásmozgalom hatásáról Roger Martin du Gard művére lásd André Stil, *La méthode de Roger Martin du Gard*, 1958.

³⁹ Romain Rolland eszmei fejlődését és utolsó éveiben elfoglalt álláspontját a legalaposabban Motiljova ismerteti Romain Rollandról szóló könyvében, 333—409. és 449—485.

zott ki a német proletárirodalom, a weimari köztársaság idején vált szervezett, tudatos irodalmi áramlattá és az antihitlerista ellenállás időszakában érték be, mint annyiszor korábban is a német történelem során, emigrációban legnagyobb mesterei s tehetséges írói⁴⁰.

Miután a fiatal Német Kommunista Párt kigyógyult a baloldaliság gyermekbetegségéből, rohamosan hatalmas tömegpárttá szerveződött, amelynek szétágazó sajtója, napi- és hetilapjai, kiadványai voltak, és amely maga körül a tömegszervezetek egész sorát, többek között számos munkáskultúrszervezetet teremtett meg.

E tekintetben a Német Kommunista Párt mind szervezetileg, mind tömegbefolyásában messze kiemelkedően az első helyet foglalta el a két világháború között az európai kommunista pártok sorában.

Szükséges volt ezt a helyzetet röviden felvázolni ahhoz, hogy a német proletárirodalom fejlődésének néhány sajátosságát jelezve, egyben e sajátosságokat meghatározó körülményekre is utalhassunk.

A francia fejlődéshez viszonyítva a különbséget abban látjuk, hogy a német proletárirodalomban a világháború elleni lázadást kifejező haladó, sőt forradalmi szellemű írók mellett, akik az expresszionizmus iskoláján mentek keresztül és annak formalista nyúgeitől fokozatosan megszabadulva, a német kommunista párton keresztül utat törtek a forradalmi realizmushoz — a szocialista realizmushoz, nagyszámban jelentkeztek a húszas évek derekán tollforgató munkások, a kommunista sajtó levelezői, újságírói és szerkesztői, akik közül számos írótehetség emelkedett ki. Az expresszionizmusból jövő kommunista írók és költők útja, legáltalánosabb vonásaiban, hasonlít a francia szürrealisták forradalmár csoportjának a fejlődéséhez. Közéjük tartozott Johannes R. Becher, a XX. század legnagyobb német költője, Bertolt Brecht, a nagy drámaíró stb. A munkásírók közül Willi Bredel, Adam Scharrer, Hans Marchwiza a legjelentősebbek. Csak a „jellegzetes példák” módszerével élhetünk ebben az esetben is, annál is inkább, mivel a német „forradalmi proletárirodalom” (így nevezte magát ez az írói mozgalom) összefüggő történetét ugyan még nem írták meg, de összefoglaló jellegű tanulmányok és az egyes írók életrajzai, valamint antológiák és a két világháború között keletkezett művek újrakiadásai a Demokratikus Német Köztársaságban, a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban, elég gazdagon bemutatják ennek az irodalomnak a teljesítményeit, valamint eszmei fejlődését, esztétikai vitáit is. A német proletárirodalom értékelése időszerű viták középpontjába került a Német Demokratikus Köztársaság irodalmi életében, különösen a IV. Német Írókongresszuson és 1958-ban az új német irodalom fejlődési kérdéseinek elemzésekor⁴¹.

⁴⁰ A jelenkori német irodalom fejlődéséről lásd Georg Lukács, *Skizze einer Geschichte der neuen deutschen Literatur*, 2. Aufl., Berlin, Aufbau, 1955; *Литература Германской Демократической Республики*, „Сборник статей”, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1958; az utóbbi részletes bibliográfiát ad, melyet kiegészít: *Schriftsteller der Deutschen Demokratischen Republik. Biographischer-bibliographischer Nachweis*. Verlag für Buch und Bibliothekwesen, Leipzig, 1955.

⁴¹ A német Írókongresszusról lásd „IV. Deutscher Schriftstellerkongress, Januar 1956., Protokoll. Teil 1—2.” Berlin, 1956. Az egyes művek új kiadásai mellett, a németországi proletárirodalomról összképet adnak a következő fontosabb válogatások: *Wir sind*

A német proletáriradalomnak, mint szervezett és gazdag termést hozó mozgalomnak történetében a hitleri diktatúra uralomrajutása éles határpontot jelent. Fejlődését nem tudta megtörni. Éppen ellenkezőleg. Otthon Németországban ugyan minden haladó politikai és szellemi áramlattal együtt, a német proletáriradalom is a föld alá szorult⁴², de a német proletárirók vezető helyet vívtak ki maguknak bátor és hűséges magatartásukkal, elvszerűségükkel és igazi hazafiságukkal a német emigrációs irodalomban, s a száműzetés viszontagságos éveiben a legtöbbjük írói életműve is kiteljesedett. Nagy részük volt abban, hogy valóra vált Heinrich Mann-nak az első szovjet írókongresszushoz intézett levelében foglalt értékelése és jóslata: „Míg otthon a butaság már most messze maga mögött hagyta a megszokott mértékét, a száműzött irodalom... útban van afelé, hogy jobbá váljék, mint amilyen különben az irodalom átlaga volt. Ha majd később Németország jobbá válik, mint amilyen volt, úgy remélhetőleg ez az irodalom szellemi előfutárának fog bizonyulni.”⁴³

A német proletárirók a több mint egy évtizeden át tartó száműzetésben bizonyították be azt, amit francia elvtársaik a hitlerista megszállás éveiben dokumentáltak: a XX. században a kommunisták minden téren, az irodalom és a művészet nagy nemzeti felszabadító hivatásának teljesítésében is élen járnak. Tudatosságuk, fegyelmük, áldozatkészségük, a legsúlyosabb megpróbáltatások idején is megnyilvánuló, tudományosan megalapozott történelmi optimizmusuk erőforrás volt nemcsak önmaguk, hanem a demokratikus, antifasiszta harc minden résztvevője számára. Ez a magyarázata annak, hogy a hitleri rendszer összeomlása után, a Német Demokratikus Köztársaságban a kommunista írók és költők hűséges szövetségesekre találtak a polgári humanizmus különböző égtájairól származó nagy íróművészekben (Arnold Zweig, Leonhard Frank, Lion Feuchtwanger stb.) és az emigrációban kialakult fegyverbarátság mellett szilárdan kitartott a kor legnagyobb német írója, Thomas Mann is, aki meghalt, még mielőtt véglegesen hazatérhetett volna.

Azok a német kommunista írók, akik ilyen bátran és hatékonyan állották meg a helyüket a hitleri fasizmus éveiben és akik az emigráció viszontagságaiban értékes, maradandó művekkel gazdagították a német irodalmat s egyben a proletáriátus irodalmának nemzetközi kincsesárát, zömmel az első világháború, a németországi forradalmi harcok, majd a Német Kommunista Párt vezette politikai, ideológiai és művészi küzdelem kohójában edződtek.

die rote Garde. Proletarisch-revolutionäre Literatur von 1914 bis 1933. Herausgegeben von Dr. Edith Zenker. Mit einem Geleitwort von Otto Gotsche und einem Nachwort von Dr. Gerhard Seifert. Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig, 1959; *Rotes Metall. Deutsche sozialistische Dichtung 1917—1933.* Aufbau-Verlag, Berlin, 1960; *Die Zeit trägt einen roten Stern. Deutsche Schriftsteller berichten über Revolution und Klassenkampf.* Aufbau-Verlag, 1959.

⁴² A németországi antifasiszta ellenállás irodalmáról: И. М. Фрадкин, *Литература антифашистского сопротивления в Германии*, „Литература Германской Демократической Республики”, 86—129.

⁴³ Heinrich Mann, *Brief an den Kongress der Sowjetschriftsteller*, „Neue Deutsche Blätter“, 1. Jahrg. nr. 12, 1934. Sept. 779.

Nemrégiben jelent meg a Német Demokratikus Köztársaságban egy irodalmi lexikon, amely a német irodalom nagyjai mellett első ízben közli a német kommunista írók életrajzi adatait és műveik jegyzékét⁴⁴. A lexikonban szereplő kommunista írói életrajzokat az egyes írók egyéni vonásai és sajátosságai mellett, bizonyos mértékig osztályozhatjuk is. Úgyszólván két jellegzetes írói életrajztípust különböztethetünk meg. Az egyik ilyen típus a polgári, nem egy esetben nemesi környezetből származó író, aki kommunista íróvá lett — és az is maradt: Johannes R. Becher, Anna Seghers, Rudolf Braune, Ernst Fischer, Egon Erwin Kisch, Berta Lask, F. C. Weiskopf, Ludwig Renn, Friedrich Wolf, Bertolt Brecht tartoznak sok más társukkal ebbe a kategóriába. De nagy számban szerepelnek ebben az írólexikonban olyan írók is, akiknek életrajzában nem tanulmányaik felsorolása, nem főiskolai diploma, hanem kétkézi mesterség jelzi az életiskolát, amely íróvá nevelte: a vasesztergályos Willi Bredel, a bádigos Otto Gottsche, a kisegítő munkás Karl Grünberg, a szerelő Hans Lorbeer, a bányász Hans Marchwitza (természetesen ez a felsorolás sem teljes).

A német proletárirodalom fejlődésének jellemző sajátossága a munkásíróknak ez a nagy fajsúlya, valamint a munkásélet és a munkásharc olyan gazdag ábrázolása, amilyenre a Szovjetunió kívül ebben az időszakban sehol másutt még távolról sem találunk példát.⁴⁵

A kommunista munkásírók jó része közvetlenül a munkásmozgalomból, a kommunista párt soraiból jön. Munkás—munkáslevelező—újságíró—szerkesztő—író: ez a tipikus életútja ezeknek az íróknak⁴⁶. Két nagy témát hoztak magukkal. Az egyik a huszas évek vége felé már úgyszólván történelmi téma: a háború és a háború utáni forradalmi harcok ábrázolása. Ezzel párhuzamosan jelentkezett a munkás-önéletrajz mint irodalmi forma. Majd munkásírók a közvetlen jelen irodalmi ábrázolásához fordultak, s regényeket írtak a Német Kommunista Párt vezetete harcokról, amelyeknek nemcsak szemtanúi, hanem aktív résztvevői voltak.

Nemcsak a szerzők származása volt szokatlan az irodalomban. Mondanivalójuk is újszerű volt. Az NKP központi lapja, a „Rote Fahne“ azt értékelte bennük, hogy „egyéniségek és magán-szenvedélyek“ helyett „az idő konfliktusait és a tömegek harcait ábrázolták.“⁴⁷ Az életanyag hitelessége, a forradalmi lendület, a politikai tudatosság, amellyel ezek az írók

⁴⁴ *Deutsches Schriftstellerlexikon von den Anfängen bis zur Gegenwart*, von Günther Albrecht, Kurt Böttcher, Herbert Greiner-Mai, Paul Günther Kron, Volksverlag, Weimar, 1960.

⁴⁶ A német munkásmozgalom irodalmi ábrázolásáról lásd I. Kljuschnik, *Das Thema der Arbeiterbewegung im deutschen proletarisch-revolutionären Roman Anfang der dreissiger Jahre*. „Kunst und Literatur“, 1958/6. sz.

⁴⁷ A német proletárirodalom kialakulásában és gyors fejlődésében a kommunista sajtó és könyvkiadás szükségletei mellett nagy szerepet játszottak, mint az irodalomnak „társadalmi rendelést“ adó szervek a pártpropaganda és a kommunista párt által irányított munkás-kultúrmozgalom különböző formái. Ezek közül a szavalókórusokról, az agit-prop-és színjátszócsoportokról és a munkás-színház szerepéről lásd: Klaus Plutzner, *Das revolutionäre Arbeitertheater in Deutschland*, „Schriften zur Theaterwissenschaft“, Band 1, Berlin, 1959, 375—493.

⁴⁷ Idézi Kljuschnik, „Kunst und Literatur“, 1958/6. sz. 611.

az irodalmi alkotást a párt harcának szolgálatába állították, valóban új utakat nyitott a forradalmi irodalomban. És ez az irodalom be is hatolt a munkásolvasók tömegébe.

Már kezdettől fogva kitűnt, hogy a forradalmi harc és a munkástéma meghódítása még nem jelenti a forradalmi írásművészet megvalósítását. Bredel első regényének recenziójában a „Rote Fahne“ ezzel a művel, és Marchwitza első írásaival kapcsolatban szövé is tette, hogy „inkább leíró, mint ábrázoló eszközeikkel mindketten gyakran még a jelenségek felületén maradnak, ahelyett, hogy behatolnának társadalmi és lélektani összefüggéseik mélyére.“⁴⁸

A német proletáriradalom fejlődését természetesen egyoldalúság lenne pusztán a „munkásírók“ vonalán követni. Ugyanebben az időszakban kellett megívniok harcukat az új, realista, forradalmi ábrázolásért a kommunista párthoz csatlakozó „irodalmi szakembereknek“, Bechernek, Brechtnek, Friedrich Wolfnak, Ludwig Renn-nek, Theodor Plivier-nek, akikhez éppen ezekben az években olyan nagy írótehetségek csatlakoztak a fiatal évjáratokból, mint Anna Seghers, aki 1928-ban az „Aufstand der Fischer von St. Barbara“ című regényével megnyerte a legnagyobb német irodalmi jutalmat, a Kleist-díjat, és ugyanebben az évben belépett a Kommunisták Németországi Pártjába.

Nemcsak a német, hanem általában a nemzetközi proletáriradalom fejlődésében nagy jelentőségű eszméi és esztétikai tisztázódáshoz vezettek azok a viták, amelyek a harmincas évek elején a proletár-forradalmi irodalom kérdései körül Németországban, főként a Proletár-forradalmi Írók Szövetségének „Linkskurve“ című folyóiratában és a pártsajtó hasábjain folytak le.⁴⁹ Ezeket a vitákat az irodalom és a valóság kölcsönös kapcsolatának, az irodalmi ábrázolás sajátosságainak értelmezése és ennek az értelmezésnek két irányban való kisiklása váltotta ki. A német irodalomban is jelentkezett, főként a munkásírók alkotásaiban, a dokumentáris ábrázolás, az élmény-irodalom, a tények irodalma — riportok, önéletrajzi írások formájában. Magukban a munkásregényekben is a dokumentumhoz, az átélt eseményhez való ragaszkodás jutott túlsúlyra. Ezzel a jelenséggel azonban nemcsak a német munkásírók műveiben találkozunk. Körülbelül ugyanebben az időben jelennek meg Ludwig Renn dokumentáris regényei, a „Krieg“ és a „Nachkrieg“. Theodor Plivier is ezt az ábrázolási eljárást alkalmazta a német haditengerészek életéről és háborúellenes fellépéséről, a nevezetes kieli matrózfelkelésről szóló „Des Kaisers Kuli“ című regényében, valamint a „Der Kaiser ging, die Generale blieben“ című könyvében. Számos más példát is idézhetnénk.

Az irodalmi ábrázolás az élethez való közeledésének, a valóság dokumentáris értékű bemutatásának ebből a különben örvendő jelenségéből

⁴⁸ I. m. 612.

⁴⁹ A német proletárirók szervezete a „Bund proletarisch-revolutionären Schriftsteller“, 1928-ban alakult. A szervezet „Linkskurve“ című folyóirata 1929-ben indult. Történetéről: Trude Richter, *Becher und der Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller*, „Sinn und Form, Beiträge zur Literatur, herausgegeben von der Deutschen Akademie der Künste, Zweites Sonderheft Johannes R. Becher“, Rütten und Loening, Berlin, é. n.

egysek azt a következtetést vonták le, hogy a „régí irodalmi formák“, amelyek az élet „újraelésén“, a képzelet erejével való „újrateremtésén“ alapultak — elavulttá váltak.

Ezekben az „elméletekben“ könnyen felismerhetjük az oroszországi proletkult ismert tételeit az új, forradalmi proletáriródlalom szakításáról a kizsákmányoló társadalmak teremtette „elavult“ irodalmi formákkal, a „tények irodalmáról“ szóló elméletét, amely ekkor már megcáfolt és túlhaladott felfogás volt a szovjet irodalomban. Hiszen az a harmincas évek elején már olyan művekkel bizonyította e nézetek tarthatatlanságát, mint a „Vasáradat“, a „Cement“, a „Csendes Don“ első kötetei, Fegyin, Leonov és sok más társuk regényei, számos színdarab és lírai gyűjtemény. Ezzel kapcsolatban emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy végső fokon a szovjet irodalom gazdag pozitív tapasztalata minden szülelő proletáriródlmat az elképzelhető legnagyobb mértékben segítette tévelygéseinek gyors legyőzésében, de pusztá létezésével és hatalmas eredményeivel nem tehetta már eleve lehetetlenné az ilyen tévelygéseket. Vissza kell képzelnünk magunkat abba a történelmi időszakba, amelyben például a német proletáriródlalom kikristályosodásának és elméleti vitáinak folyamata lezajlott (hózzávetőlegesen 1928 és 1933 között), és tekintetbe kell vennünk azt, hogy magában a szovjet irodalomban is a végleges és mindenki számára evidens tisztázást csak az 1934-es kongresszus hozta meg. A szovjet tapasztalatok alkotó átvételét más körülmények is fékeztek és hátráltatták. Ilyen körülmények voltak például Németországban a német szellemi életre hagyományosan jellemző elvont teoretizáló hajlam, amitől a proletáriródlalom teoretikusai sem voltak mentesek. Ehhez járult az a tény, hogy éppen a XX. század elején maga a német irodalom viszonylagosan szegény volt nagy és pozitív példákban. Nem utolsó sorban hatott az a kétségtelen szakítás az előző irodalmi fejlődés hagyományaival, amely ennek következményeképpen a német proletáriródlalom keletkezési szakaszában jelentkezett.

Összehasonlításí alapként emlékeztethetünk arra, hogy ugyanezek a kérdések távolról sem jelentkeztek ilyen élesen a francia proletáriródlalomban. Ott a hagyomány folytonosságát olyan kommunista írók is biztosították, mint Barbusse és Jean-Richard Bloch. Barbusse, aki tudatosan kereste az új, kommunista irodalom útjait, ösztönösen törekedett a hagyomány és az újítás összhangjára, valamint arra is, hogy a kommunista írók fegyverbarátságát a nem kommunista, de haladó és népbarát társaikkal mindenáron — természetesen nem elvi engedmények árán — biztosítsa. Barbusse számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy a regény mint kialakult, gazdag hagyományokra visszatekintő műfaj továbbra is vezető szerepet fog játszani, mindenesetre úgy, hogy új eszmeiséggel telítődik: „A regény a nagy poéma modern formája“ — írta. „Az egyszerű és tökéletes poéma, amely a legtestvéribb módon hasonlít a valósághoz; a legtagasabb és legtisztább világ, amely egyáltalán a gondolat rendelkezésére állhat. A regényíró-költőnek az igazság drámájára kell gondolnia, a múlt, a jövő és a kötelesség nagy és megindító kérdéseire és semmitől sem szabad visszariadnia, hogy kifejezze azt, ami van.“⁵⁰ Saját fejlődésében is felis-

⁵⁰ Idézi Annette Vidal, 86.

merte Barbusse a folytonosság és az újítás dialektikáját. Legalábbis erről tanuskodik a „Suppliantes“ című regényéről szóló vallomása: „... Irodalmi, ahogy nevezhetnök, architekturális szempontból már ezt a művet is oly módon alkottam meg, ami egyidejűleg regény is és poéma is, olyan, mint azok a könyvek, amelyeket azóta is írtam.“⁵¹

Ezek után érthető, hogy Barbusse számára fel sem vetődött a „tények irodalmának“ szembeállítása a „fantázia“, a művészi fikció irodalmával. Ugyanazt az igazságot igyekezett művésziileg megismerni és hatékonyan kifejezni az olyan műveiben, amelyek a kritikai realizmus formáit folytatták („Le Feu“, „Clarté“), amelyek szerkezete a regény-poéma és a nagy történelmi víziók romantikus ötvözetéből fakadt („Les enchainements“, „L'élévation“ stb.) és magából a forradalmi tapasztalatból, európai és Szovjetunió-beli utazásaiból táplálkozó dokumentáris írásaiban („Faits divers“ és különösen a Szovjetunióról szóló könyve: „Voici ce qu'on fait de la Géorgie“). Annak bizonyítására, hogy ugyanazok a kérdések, amelyekkel a nemzeti és történelmi sajátosságok folytán oly kemény és heves vitákban kellett megbirkóznia a fiatal német proletáriróadalomnak, viszonylag könnyen tisztázódtak a francia elvtársaiknál, idézzük egy francia munkásíró, Eugène Dabit az 1935-ös párizsi kultúrávédelmi írókongresszuson tartott beszédének néhány részletét:

„A proletáriróadalom születése még újkeletű. A XX. század kezdete óta maguk a proletariátus emberei, országok és a körülmények szerint, egyre-másra megkísérelték elmondani életüket, fájdalmaikat, harcukat; ki tudták fejezni osztályuk gazdaságát, árnyalatait, törekvéseit. Különbségeket láttak ott, ahol a burzsoá neveltségű írók csak formátlan tömeget vettek észre; le tudták leplezni az övéikről terjesztett hazugságokat. Igaz, hogy még csak másodlagos műveket hoztak, de máris gazdagabbá tették az irodalmat, melynek hősei eddig többnyire csak polgárok vagy rendkívüli lények voltak; kiterjesztették, visszaadták az emberi méltóságot sok olyan embernek, akiktől addig megtagadták azt.

De a proletáriróadalom különböző célokat tűzhet ki maga elé és valósíthat meg. Az, hogy forradalmi irodalomnak kell lennie, hivatásának egy része; hogy nem szabad megfélemlenie minden egyes ember sorsának sajátos vonásairól, hivatásának egy másik és nem is legjelentéktelenebb része. A magam részéről elvetem azt, hogy irodalmunk korlátozásokat fogadjon el és hogy csak egyetlen osztály erkölcsseinek a leírására szorítkozzék... számunkra, akiknek legalább olyan nehéz harcokat kell megvívni és akiket nem támogat egy egész nép csatlakozása⁵², az irodalomnak nem szabad arra korlátozódnia, hogy proletáriróadalom legyen. Az egész kultúrát akarjuk a proletariátus rendelkezésére bocsátani, minden csökkenés nélkül. Nem akarjuk a nagy áramlatokon kívül tartani és a rosszul felfogott tisztaság s autenticitás örvén vakvágányra taszítani. Ezért feladatunk, jövőknek kérdése, birtokba venni a kultúra minden titkát.“⁵³

⁵¹ I. m. 47.

⁵² Dabit itt a párizsi kongresszuson felszólalt szovjet írókra céloz, akik a szovjet irodalom tapasztalatáról, az író és a szovjet nép kapcsolatáról számoltak be beszédeikben.

⁵³ Eugène Dabit, *Au Congrès des Ecrivains, Tous les secrets de la Culture, „Commune“*, 3e année, 1935. szept. 25.

A francia proletárirodalomnak is meg kellett küzdenie azért, hogy ezeket a helyes elveket érvényesítse az írói mozgalomban, és még inkább alkotásaiban. Elégséges például arra utalnunk, hogy Barbusse-nek mind a „Clarté“-mozgalom és a „Clarté“ folyóirat időszakában, mind később, a „Monde“ megjelenésének idején kétfrontos harcot kellett folytatnia. Egyesek támadták azért, mert a kommunista párthoz csatlakozott, mások pedig, éppen a párt irodalmár tagjainak soraiból, elvtelen engedményekkel vádolták a nem-kommunista írókkal való szövetség megvalósításáért.

Mindezek a kérdések kavarták a német proletárirodalomnak a harmincas évek elején kialakult vitáiban, polémáiban.

A születő proletárirodalom fejlődési nehézségeiből, a munkásírók művészi tapasztalatának akkori szegénységéből, formakésztségük fejletlenségéből — egyesek — erényt akartak kovácsolni. A másik táborban ellentétes irányú elfogultság jelentkezett. Elismerték a „dokumentum-irodalom“ autenticitásának értékét, de ezt az ábrázolási módot egészében mégis alacsonyabbrendűnek nyilvánították és a fiatal munkásirodalom elé a német polgári irodalom legkiemelkedőbb alkotásait állították — nem eszmei, hanem minőségi eszményként, mérceként.⁵⁴ Ezek a viták újból felelevenedtek a német írók 1958-as értekezletének vitáiban.⁵⁵

Történelmi távlatból visszatekintve ezekre a polémiákra, azt állapíthatjuk meg, hogy az egyik tábor sem volt mentes — különben a helyzet és a felmerülő problémák forradalmi újdonsága által magyarázható — egyoldalúságtól. A „minőségi igény“ felvetése, amely megegyezett a harkovi kongresszus szellemével és határozataival, indokolt volt. Am ez az igény nem jogosított fel a születő új proletárirodalom teljesítményeinek alábecsülésére. A munkásírók ingerültsége viszont, amellyel annak idején a szerintük és az induláskor talán valójában is túlzott minőségi igényeket fogadták, nyilván nem segítette elő azt, hogy nekigyürkőzzenek a nagy feladat megoldásának: a teljes értékű, mély művészi hatást kiváltó, tehát eszmeileg is hatékonyabb művek megteremtésének. A német munkásíróknak is meg kellett birkóznuk azzal a feladattal, amelyet a Szovjetunióban a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának nevezetes határozata „A párt politikájáról a szépirodalom területén“ már 1925-ben leszögezett. Ez a határozat rámutatott arra, hogy a proletárirókat hegemon szerep illeti meg a szovjet irodalom fejlődésében, de egyben arra is figyelmeztetett, hogy „ki kell harcolniok a történelmi jogot erre a hegemoniára.“⁵⁶ Vagyis műveik eszmei-művészi színvonalával kell bizonyítaniok a proletár-ideológia fölényét: „Mivel bennük látja a szovjet irodalom előjövendő vezetőit, a pártnak minden eszközzel harcolnia kell bármilyen könnyelmű és elfogult magatartás ellen a régi kulturális hagyatékkal és nemkülönben a művészi szó szakembereivel szemben.“⁵⁷ Ezzel túlmenően pedig ugyanez

⁵⁴ A dokumentumirodalom vitáját ismerteti Schlenstedt, *Die Reportage bei E. E. Kisch, Rütten und Loening*, Berlin, 1959, 91—97.

⁵⁵ A vita anyagát lásd: A „Neue Deutsche Literatur“ 1958. augusztusi számában; kivonatol: „Korunk“, 1958. szeptember, 1339—1346.

⁵⁶ О политике партии в области художественной литературы. Резолюция ЦК РКП (б) от 18 июня 1925 г., „Русская Советская литература“, Москва, 1951, 8—12.

⁵⁷ Uo.

a határozat azt is megállapította, hogy a pártnak harcolnia kell „a tisztán melegházi proletárirodalom kísérletei ellen is; a jelenségek széles átfogása egész bonyolultságukban: nem bezárkózni egyetlen üzem kereteibe; nem egy műhely, hanem egy nagy harcos osztály irodalmára van szükség, olyan osztály irodalmára, amely a parasztok millióit vezeti maga mögött — ezek kell, hogy legyenek a proletárirodalom keretei.”⁵⁸

Lényegében ezeket a feladatokat oldották meg, a forradalom utáni Szovjetunió helyzetétől természetesen erősen elütő körülmények között, a két világháború közötti proletárirodalmak és maga a nemzetközi proletárirodalom egészében.

Német viszonylatban az 1930—32-es vitákra a végleges és megnyugtató választ az emigráció éveiben adta meg az egyes írók és az egész proletárirodalom fejlődése. Ennek bizonyítékát egyaránt kereshetjük a fiatal német proletárirodalomban nevelkedett munkás és értelmiségi „alapfoglalkozású” írók művében. Becher, Seghers, Brecht, Wolf, Bredel, Marchwitza, Gotsche és sok más társuk az emigráció keserű éveiben olyan műveket alkottak, mint Becher lírai és epikus költeményei, amelyek őt az egész német nép nagy nemzeti költőjének rangjára emelték, Seghers regényeinek sora a bécsi felkelés regényétől a nagy ellenállási regényekig, „Das siebte Kreuz“-ig és a „Die Toten bleiben jung“-ig, Brecht epikus drámái, Bredel munkáscsalád-trilógiája és sok más. Ezeknek az íróknak nemcsak műve, hanem személyes életrajza is magán viseli egy nagy történelem-alakító osztály hűségese és áldozatos szolgálatának pecsétjét. Koncentrációs tábor, emigráció, az antifasiszta német írók találkozása sok más ország haladó íróival, nemcsak a fasiszta felkelők és interveniensek ellen élethalál-harcát vívó köztársasági Spanyolország véréztatta földjén, az ott megtartott második kultúravédelmi írókongresszuson, hanem a nemzetközi brigádok soraiban is; majd azoknak, akik életben maradtak, részvétele az első valóban szabad és valóban demokratikus német állam, a Német Demokratikus Köztársaság szocialista kultúrájának építésében — ezek az életrajzi adatok nemcsak a német népnek válnak dicsőségére, hanem annak a német proletárirodalomnak is, amelynek soraiban vitatkozva, egymással éles eszmei harcokat megvívva ezek az írók nevelkedtek. A német proletárirodalom a hitleri fasizmus rémuralmának két évtizedében váltotta valóra azokat a feladatokat, amelyeket Motiljova jelölt meg: a regényeposzok megteremtését, a proletár élcsapat harcának, az egész nép életének széles távlatában való ábrázolását.

Továbbra is érdekes és időszerű feladat marad annak a néhány évnek a részletes vizsgálata, amelynek során Németországban a proletárirodalom kialakult és szervezeteileg, eszmeileg megerősödött. Ezek a kutatások, mint a már feltárt anyagból is kiténik, teljes egészükben igazolni fogják Johannes R. Becher éleslátását, aki 1929-ben felismerte, hogy az egész német irodalom fejlődésének legfontosabb eredménye ezekben az években a proletárirodalom megjelenése volt, és aki 1930-ban megállapította, hogy „amint 1927 óta a politikai helyzet is megváltozott, alapvetően megváltozott

⁵⁸ I. m. 345—346.

a proletárirodalom helyzete is. Egyes elvtársak irodalmából irodalmi mozgalommá vált⁵⁹.

Csak egytérthetünk a „Wir sind die Rote Garde“ című német proletárirodalmi antológia recenzensének azzal az igényével, hogy a német proletárirodalom történetét részleteiben is fel kell tárni és azzal a reményével, hogy az „Arbeitsgruppe zur Erforschung der proletarisch-revolutionären Literatur“ teljesíteni fogja ezt a feladatot, és „pótolni fog ezen a téren mindent, amit eddig elmulasztottak.“⁶⁰

Ez a remény bizonyossággá válik, miután megismerkedünk az „Arbeitsgruppe“ tevékenységének első évéről szóló összefoglaló jelentésével.⁶¹

A francia és a német proletárirodalmak lényegében a kommunista pártok legalitásának körülményei között alakultak ki. A Francia Kommunista Párt és a hozzá kapcsolódó irodalmi mozgalom számára a „dröle de guerre“ és a hitlerista megszállás éve (1939—1945) végső fokon rövid — igaz, nagy megpróbáltatásokkal terhes — közjátékot, legális életüknek csupán időleges megszakítását jelentették. A hitlerista rendszer 1933 elején bekövetkezett uralomrajutása egy évtizednél hosszabb időre szorította illegitátságba a kommunista pártot és irodalmát, de maga a német proletárirodalom mégis a legalitás körülményei között alakult ki és érte el fejlődésének elég magas fokát. Kelet-Európában, Csehszlovákia kivételével, még a formális polgári demokrácia sem létezett a két világháború közötti időszakban. A román, a magyar, a lengyel, a bolgár, a jugoszláv, a görög, a balti kommunista pártok a mély illegitátság körülményei között vezették népeik felszabadulási küzdelmeit. Ezekben az országokban a proletárirodalom az általános politikai helyzetnek megfelelően sajátos körülmények között alakult ki és fejlődött. Ezek a körülmények különben még Kelet-Európában is országról országra jellegzetes eltéréseket mutattak, de a legális pártok vezette irodalmakkal szemben mégis minden ilyen irodalomra jellemző közös vonásokat állapíthattunk meg.

A bolgár proletárirodalmat nemcsak azért választottuk az ilyen, illegális típusú proletárirodalom példajaként, mivel egyedül ennek az irodalomnak a története áll rendelkezésünkre.⁶² Ezen túlmenően úgy tűnik, hogy a bolgár proletárirodalom bizonyos történelmi adottságok folytán viszonylag teljesebben tükrözi az ilyen irodalmak vonásait, és teljesítményeiben, tömeghatásában is kiemelkedik a kortársi kommunista testvér-irodalmak közül. Ennek nem az az oka, mintha a két világháború közötti

⁵⁹ „Linkskurve“, 1930. okt., idézi Kljuschnik, „Kunst und Literatur“ 1958/6. sz. 626.

⁶⁰ Franziska Arndt, *Viele Quellen — ein grosser Strom*, „Neue Deutsche Literatur“, 1960. 2. sz. Az „Arbeitsgruppe zur Erforschung der proletarisch-revolutionären Literatur Deutschlands“ a német proletárirodalom hagyatékának tudományos feltárására alakult. Ujabbán a Deutsche Akademie der Künste keretében működik.

⁶¹ *Zur Geschichte der sozialistischen Literatur in Deutschland zwischen 1917 und 1933*. Ausgearbeitet vom Kollektiv der wissenschaftlichen Mitarbeiter der Arbeitsgruppe F. Albrecht — K. Kändler — A. Klein — E. Mehnert. Különnyomat a „Weimarer Beiträge-Zeitschrift für deutsche Literaturgeschichte“, 1960/4. számából, 780—816.

⁶² A modern bolgár irodalom történetét a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának szlavisztikai intézete adta ki: *Очерки болгарской литературы XIX—XX веков*, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1959.

Bulgária politikai viszonyai kedvezőbbek lettek volna a többi kelet-európai országok viszonyainál. Egyetlen adat megcáfolja ezt a feltevést: az 1919-ben megalakult bolgár kommunista párt, 1923-ban történt betiltásától az 1944. szeptember 9-i fegyveres felkelésig, szakadatlanul mély illegalitásban működött. A legújabbkori bolgár történet néhány sajátossága azonban kellő magyarázatát adja a bolgár proletárirodalom viszonylagos erejének. Ilyen sajátosságok közé tartozik az, hogy Bulgária csak 1878-ban vívta ki függetlenségét s szabadult fel a török megszállás alól. A felszabadító harc folyamán kialakult forradalmi-demokrata ideológia, melynek legkiemelkedőbb képviselője Hriszto Botev volt, tovább hatott a fiatal bolgár kultúrában. Oroszországon kívül egyedül a bolgár munkásmozgalomban következett be már a XX. század elején a szociáldemokrata párt forradalmi balszárnyának, a „tyesznjákoknak“ ideológiai és szervezeti elkülönülése az oportunistáktól. A Blagojev vezette „tyesznjákok“ ideológiai tisztázó munkájukban állandó érdeklődést mutattak az irodalom és az esztétika kérdései iránt. Ennek folytán a bolgár proletárirodalom már a kilencvenes évektől kezdve az első világháború végéig terjedő időszakból számottevő szocialista irodalmi és marxista kritikai hagyatéokra támaszkodhatott.⁶³ Egy másik pozitív tényezőt is meg kell említenünk. A bolgár nép hagyományos barátsága ez nagy testvérével, az orosz néppel, amely az oroszországi munkásmozgalommal, a haladó, majd szocialista orosz irodalommal való szoros kapcsolataiban folytatódott. Ezt egyaránt elősegítette a két ország földrajzi közelsége és a bolgár nyelv közeli rokonsága az orosz nyelvvel. Amennyiben a rendelkezésünkre álló töredékes adatok alapján egyáltalán lehetséges ilyen összehasonlításokat tennünk, úgy tűnik, hogy a kelet-európai országok közül Bulgáriában terjedt el fordítások és értékelések formájában a legintenzívebben a szovjet irodalom, és így hatása is a lehető legközvetlenebb és legmélyebb volt.

Mindezek a bolgár munkásmozgalom alakulását meghatározó tényezők kedvezően hatottak ki a bolgár proletárirodalomra is. Minden más ilyen irodalommal ellentétben az 1890—1918-as időszakból már kialakult szocialista író-kádereket örökölt, és már ebben az első periódusban jelentkezett Bulgáriában a marxista kritika is.

Milyen történelmi keretben fejlődik a bolgár proletárirodalom? Néhány vonással felvázoljuk Bulgária politikai fejlődését az első világháború végétől az 1944. szeptember 9-i felkelésig.

Az első világháborút, a központi hatalmakkal szövetséges Bulgária vereségét, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követő időszakban Bulgáriában is nagy osztályharcok bontakoztak ki. Már 1919-ben — az elsők között — megalakult a Bolgár Kommunista Párt. A burzsoázia a tömegek nyomása alatt engedményekre kényszerült. A Paraszt-szövetség vezetőjének, Alekszandr Sztambolinszkijnek elnöklétével haladó politikai programot hirdető kormány alakult. A reakciós elemek ezt a kor-

⁶³ Blagojev kritikai írásainak gyűjteménye: Д. Благоев, *Литературно-критически статъи*, София, изд. на БКП, 1951;

mányt 1923 júliusában államcsinnyel megbuktatták, és ezzel Bulgária már a fasiszlás és a nyílt terror útjára lépett. Az új terrorrezsim ellen ugyanennek az évnek szeptemberében a Kommunista Párt fegyveres felkelést szervezett, amelyet a reakciónak sikerült vérbe fojtania. A Kommunista Párt illegálitásba szorult. 1927-ben megalakult a legális Munkáspárt, amely a kommunista párt közvetlen irányítása alatt működött. 1929-ben Bulgáriára is kiterjedt a gazdasági világválság, és annak radikalizáló hatása alatt az 1931-es választásokból az ellenzéki polgári pártok kerültek ki győztesen. De még a valójában csak látszat-demokratizálást végrehajtó új polgári kormányt is elsöpörte 1934-ben egy újabb államcsíny. 1934-től kezdve a felzabradulásig, Bulgáriában nyílt terrorrendszer uralkodott.

Ebben a keretben fejlődött a bolgár proletárirodalom. A háború utáni nyílt osztályösszeütközések és a tömegek által kiharcolt viszonylagos szabadságjogok lehetővé tették, hogy a Bolgár Kommunista Párt körül tömörült írók idősebb nemzedéke (Poljánov, Baklanov, Todor Pavlov stb.) mellett felsorakozzék az új írónemzedék, amely már ebben az időszakban olyan nagy forradalmár költőt adott, mint a fiatalon elhunyt Hriszto Szmirnenszkij.⁶⁴ Ebben az időszakban a Kommunista Párt legális politikai és irodalmi sajtóval rendelkezett. Hriszto Szmirnenszkij és társai költészetében a háborúellenes téma mellett már ekkor jelentkezett a Szovjetunió, a nemzetközi munkásmozgalom témája, és a kezdeti elvont, szimbolikus, allegorikus ábrázolásmód mellett megjelent a hazai valóság, a munkások és a parasztok életének realista bemutatása. Ezeknek az elemeknek az alapján tekintik a bolgár irodalom történetének szerzői Szmirnenszkijt az első olyan bolgár kommunista költőnek, akinek művében lényegében már megtestesültek az új alkotási módszer, a szocialista realizmus jellemző vonásai.⁶⁵

Gazdagon jelentkezett ebben az új proletárköltészetben az 1923-as szeptemberi felkelés témája, olyanannyira, hogy az egész irodalmi áramlatot „szeptemberi irodalomnak“ nevezték el.

Az új erők beáramlása a fiatal bolgár proletárirodalomba meggyorsult az 1929-es válság idején. Tehetséges költők jelentkezése mellett — ezekben az években közölte első verseit Nyikola Vapcarov,⁶⁶ fejlődésnek indult az elbeszélő próza is. Az 1934-es fasiszta államcsínyig a proletárirodalom saját folyóiratokkal is rendelkezett. 1932-ben megalakult a proletárirók szervezete, „A munka és a harc íróinak szövetsége“. 1934 után a legális lehetőségek mindinkább leszűkültek, saját, proletárirodalmi orgánumaik a bolgár kommunista íróknak már nem lehettek, s publikálási lehetőséget csak a demokratikus irodalmi sajtóban találtak. Erre azonban biztos alapot adott az a tény, hogy a harmincas évek elejétől kezdve Bulgáriában is megvalósult a demokrata írók antifasiszta egységfrontja, amelyben a kom-

⁶⁴ Смирненский, *Избранное (стихи и проза)*, Гослитиздат, Москва, 1954; életéről és művéről lásd Г. Каравелов, *Христо Смирненски, Биографичен очерк*, Български писател, София, 1955.

⁶⁵ *Очерки болгарской литературы . . .*, 331.

⁶⁶ Н. Вапцаров, *Песни о человеке (избранные стихи)*, Гослитиздат, Москва, 1952.

munista írók vezető szerepet töltöttek be. A bulgáriai irodalom fejlődésében ez a demokratikus és antifasiszta tábor szilárd frontot alkotott a dekadens áramlatokkal szemben, amelyeket a bolgár szimbolizmus és az úgynevezett „tisztá művészet”-csoport képviselt, valamint a nyíltan nacionalista és reakciós irodalommal szemben is. Akár Franciaországban és Németországban, (a jelenség általános és szinte minden európai országban kimutatható), Bulgáriában is sikerült a realista, majd a proletár forradalmi irodalomnak szövetségeseket szereznie a modernizmus képviselői köréből. Ebben a tekintetben jellemző Ljudmil Sztोजановnak, a nagy bolgár költőnek és prózaírónak a fejlődése.⁶⁷ Sztोजанов irodalmi tevékenységét még az első világháború idején kezdte meg. A szimbolisták csoportjához tartozott, majd, a húszas évek közepén, revideálta esztétikai pozícióit, és alkotásaiban a realista elemek jutottak túlsúlyra, közéleti tevékenységében pedig hazájában és nemzetközi téren aktív résztvevője volt az antifasiszta és békevédelmi harcnak. Részt vett a párizsi és spanyolországi kultúrvédelmi írókongresszusokon is. Mint az orosz irodalom hivatott ismerője és fordítója, Sztोजанов a nagy klasszikusok mellett szovjet írók és költők műveit is tolmácsolta bolgár nyelven. Bonyolult művészi és állampolgári fejlődésének során Sztोजанов már a felszabadulás előtt a proletárirók szövetségességévé lett, műveit pedig forradami, demokratikus és szocialista eszmék hatották át. Mindez megkönnyítette számára a felszabadulás után a szocialista realizmus érvényesítését alkotásaiban. Sztोजанов is egyik példája annak a következetes fejlődésnek, amely a régi nemzedék íróinak legjobbjait mint szövetségeseket és útítársakat a proletariátushoz elvezette, és művészetüket is megtermékenyítette a szocialista humanizmus eszméivel. A bolgár proletáriróadalom legnagyobb teljesítményeit a költészetben Szmirnenszkij után Georgij Karaszlavov, Hriszto Radevszkij, a második világháború idején az ellenállási mozgalomban a bolgár nép felszabadulásáért életét áldozó Nikola Vapcarov, a prózában pedig Orlin Vasziljev képviselték.

A francia és német, illetve a bolgár proletáriróadalmak fejlődésének vázlatos rajza feltehetően nemcsak arra alkalmas, hogy ezen irodalmi áramlat két jellegzetes „típusának” létezését bizonyítsa. Módot és alkalmat ad arra is, hogy e két „típus” közös vonásait és külön-külön jellemző sajátosságait felismerhessük.

Az alapvető eszméi azonosságból kell kiindulnunk. Mindezek az irodalmak a kommunista pártok eszméi és szervezeti vezetése alatt alakultak ki, és éppen ezért kellett osztozniuk e pártok sorsában. De a legalitás körülményeinek meghatározó szerepe mellett számos más árnyaló tényezőt is tekintetbe kell vennünk. Azt már láttuk, hogy a nyugat- és közép-európai kommunista pártok legalitása sem volt állandó a két világháború közötti időszakban. Az NKP legalitásának végét vetett a hitleri diktatúra időleges győzelme (1933), amely nemcsak az ellenforradalmi reakció szennyes hullámával árasztotta el hamarosan szinte egész Európát, hanem az egye-

⁶⁷ Л. Стоянов, *Избрани произведения*, Т. 1—6, Болгарски писател, 1953—1956; *Избранное*, Госполитиздат, Москва, 1953; fejlődéséről: Д. Ф. Марков, *Людмил Стоянов. Творческа еволюция Стоянова-поета от символизма к реализму*, „Ученые записки Института Славяноведения, Т. 3, 1951.

megszállás alá kerülő országokban még a demokratikus szabadságjogok irmagját is kiirtotta. A szocializmus és a demokrácia elleni hadjáratában a hitleri fasizmus hűséges szövetségeseire talál: az egyes országok reakciós burzsoá köreiben. Ennek példája az, hogy a Francia Kommunista Pártot, még a hitleri megszállás előtt, a „radikális“ Daladier-kormány tiltotta be.

Magát a polgári demokráciát, mint mindig, minden illúzió és szépítés nélkül kell vizsgálnunk akkor is, amikor a proletáritudalmak sorsát követjük nyomon. Még Franciaországban is, amely pedig a polgári demokrácia klasszikus országa az európai kontinensen, a kommunista pártra, vezetőire és híveire, a pártot követő értelmiségiekre nemegyszer csapott le a kemény és kegyetlen terror. Ez történt például a Ruhr-vidék megszállása, a marokkói háború, a nagy gazdasági válság idején stb.

Ha lehet, még gyakoribbak és még kíméletlenebbek voltak a demokratikus hagyományokat nélkülöző „demokratikus“ weimari köztársaság „túlkapásai“ a német proletáritudalom képviselőivel szemben. Különösen a munkásírók életrajzának vissza-visszatérő motívuma az, hogy „irodalmi hazaárulásért“ („literarischer Hochverrat“) vagy ilyen hazaárulás kísérletéért megjárták a politikai bűnözőkre kimért várfogságot. Idézzük ennek a Németországra „tipikus“ írói útnak egy epizódusát Hans Marchwitza német kommunista munkásírónak az 1935-ös párizsi kultúrvédelmi kongresszuson tartott beszédéből: „Azonnali hatállyal elbocsátottak, mivel vezetője voltam egy sztrájknak. Ekkor megírtam lapunknak az üzemben szerzett tapasztalatainkat. Akkoriban rövid elbeszélésekkel próbálkoztam, amelyek meg is jelentek nyomtatásban. A legnagyobb örömöm az volt, amikor munkástársaim megveregették a vállamat: »Jól megírtad, Hans. Ne sajnáld őket, cserdíts oda ezeknek a kizsákmányolóknak.« Negyvenéves koromban írtam meg első regényemet.⁶⁸ Oh, nem tolvaj- vagy detektívregényt, hanem egy Ruhr vidéki felkelés történetét. Az akkori kormány hamarosan betiltotta könyvemet, és engem majdnem bedutyiztak. Azt mondták: a szerző művészi eszközökkel fejez ki államellenes tartalmat, a könyv annál veszélyesebb. Pedig csak az igazságot írtam, egy igaz történetet, amelyet bármikor ellenőrizni lehet.“⁶⁹

Az igazságért vívott harcukért és az igazság megírásáért sorra megismerkedtek a weimari köztársaság börtöneivel olyan írók, mint Ernst Toller, Willi Bredel és sok más társuk.

Ugyanakkor a formális polgári demokrácia, viszonylagos szervezkedési és sajtószabadságával igen alkalmas volt arra, hogy demokratikus illúziókat ébressen és tápláljon az értelmiségi körökben, fokozza az értelmiségiek individualizmusát. A polgári sajtó és könyvkiadás óriási számbeli és anyagi túlsúlya a kommunista pártok több mint szerény lap- és könyvkiadási lehetőségeihez képest, nagymértékben kiszolgáltatta a haladó írókat is a polgári kiadóknak, és mivel egyes kiadók, üzleti érdekeiknek megfele-

⁶⁸ Ez a regény a *Sturm auf Essen*.

⁶⁹ Hans Marchwitza, *Rien que notre expérience* (Discours prononcé au Congrès des Écrivains) „Commune“, 3e année, 1935. okt. 26.

lően, időnként haladó jellegű műveket is kiadtak, ez megint csak az írók és művészek illúzióit táplálta.

Arnyaltan kell vizsgálnunk a másik „típus“, az illegalitásba szorított kommunista pártok vezetése alatt kialakuló proletárirodalmak konkrét fejlődési körülményeit is. Itt tekintetbe kell vennünk egy rendkívül fontos tényezőt, amelynek példáját már láttuk a bolgár fejlődés kapcsán. Tudni illik, a bolsevik párt példáján okuló kommunista pártok minden egyes országban igyekeztek összekapcsolni az illegális pártmunkát a legális munkával, és erre, gyakran a legszörnyűbb körülmények között is módot találtak. A kommunista pártok kezdeményezésére kialakult demokratikus tömegszervezetek, munkás- és parasztpártok, nemzeti-forradalmi szervezetek sajtója adott időnként megnyilvánulási lehetőségeket a forradalmi pártirodalmak számára olyan körülmények között, amikor nyílt sisakkal, saját forradalmi zászlajuk alatt már egyáltalán nem léphettek fel.

A legális lehetőségek bizonyos mértékben meg is szaporodtak, miután a francia népfront tapasztalatain okulva a Komintern hetedik kongresszusa kidolgozta a széles antifasiszta és népfronti politikai stratégiáját és taktikáját. Az illegális kommunista pártok fokozottabb figyelmet szenteltek a legális munkának, és ennek érdekében fokozatosan felszámolták a tömegkapcsolataikat akadályozó szektás megnyilvánulásokat. Különben is, ahogy a polgári demokrácia sem jelentette azt a bizonyos „abszolút írói szabadságot“, amelynek abszurditását oly meggyőzően leplezi le Lenin, az egyes olyan országok politikai helyzete, ahol a kommunista pártok illegalitásban küzdöttek, sem volt mindig egyformán nyomasztó. Még az ilyen országokban is előfordultak olyan helyzetek, amikor a jogtíprás és a terror valamit enyhült, és amikor a forradalmi írásművészet is inkább utat talált a nyilvánosság felé. Mindenesetre a forradalmi szépíróknak és kritikusoknak, amennyiben egyáltalán szóhoz akartak jutni hazájukban, nemritkán kellett élniök a két világháború között is az „átkos eposzsi nyelvel“, amelyről Lenin beszél. Egyes proletárirodalmakban kettőség alakult ki. Az otthon élő kommunista írók úgy írtak, „ahogy lehetett“, természetesen nem elvi engedményeket tettek, hanem a legális közlés érdekében burkoltan fejezték ki mondanivalójukat. Azok a kommunista írók pedig, akik emigrációba kényszerültek és külföldön adták ki egyes műveiket, nyíltan kommunista szellemű könyveket írtak. A legális és az illegális kommunista irodalmak életkörülményeit a konkrét történelmi fejlődés egyes esetekben váratlanul megváltoztatta, többnyire negatív, de egyes esetekben, kivételesen, pozitív irányban is. Például, miközben a német proletárirodalom léte gyakorlatilag lehetetlenné vált a hitleri Németországban, egyes olyan országokban, amelyek kommunista pártjai már hosszú évek óta illegalitásban éltek, viszonylagosan (persze, igen-igen viszonylagosan) továbbra is megmaradtak korlátozott legális megnyilvánulási lehetőségek. Annak illusztrálására, hogy ez a fejlődés országoként mennyire „egyedi vonásokat“ mutat, érdemes lesz itt a magyar és a lengyel proletárirodalom példáját idézni, amelyekben nagy súllyal szerepelnek az ún. „emigráns“ irodalom képviselői, akik közül a legtöbben a Szovjetunióban éltek számüzetésük éveit, ott írták meg műveiket, s ezek többnyire előbb jelentek meg orosz nyelven és a Szovjetunió más nyelvein is, mint a szerző anyanyelvén.

Figyelemreméltó ágai a proletárirodalmak áramlatának a japán és kínai proletárirodalmi törekvések. A japán forradalmi proletárirodalom eredményeiről már a szovjet írók 1934-ben megtartott első kongresszusán szó esett, amikor is az egyik szovjet felszólaló a következőképpen nyilatkozott a japán proletárirodalomról: „Ha megkérdeznék, mit tartok legjobbnak a proletárirodalomban a Szovjetunió határán túl, őszintén megvallom: a japán proletárirók műveinek egész sorát. Vegyük Kobayashit.⁷⁰ aki rövid elbeszéléseket írt az 1928-as letartóztatásokról. Olvastam, ahogy munkásaink is olvasták ezeket az elbeszéléseket. Ha pedig ugyanennek a Kobayashinak a »Rákkonzervhajú« című elbeszélését vesszük, meg kell mondanom, hogy számomra, aki nyomon követem a tudományos szakirodalmat, ez a mű többet mondott a japán proletariátus helyzetéről, mint az egész szakirodalom...⁷¹ A szovjet írókongresszuson felszólalt japán proletárirók mozgalmáról, a munkásmozgalommal való kapcsolatairól, Kobayashi halálának körülményeiről, valamint egy másik nagy japán proletáriró, Tokunaga műveiről.⁷²

Az 1934-es szovjet írókongresszuson már kialakult proletárirodalmi mozgalmról számolhatott be a kínai írók képviselője, Emi Sziao is:

„Az idősebb kínai írók legnagyobbika, Lu-Szin, akit a kínai Csehovnak neveznek, nagy szerepet játszik a kínai irodalom baloldali forradalmi áramlatában. A munkások és a dolgozó tömegek forradalmi platformján áll, és kérlelhetetlen harcot folytat minden reakciós csoportosulás ellen, amely a fehér irodalmi irányzatot szolgálja, amely támadja a baloldali mozgalmat és hazugsággal, csalással támogatja a Kuomintangot a szovjet terület elleni hadjárataiban. Meg kell mondanunk, hogy ez az író valóban erélyesen támogatja a fiatal nemzedéket. Publicisztikai cikkeiben és politikai fellépéseiben Lu-Szin a Szovjetuniót védelmezi, és fellép az imperializmus kiszolgálóinak minden szovjetellenes rágalma ellen. Lu-szin tevékenysége erős befolyást gyakorol a széles dolgozó tömegekre. Ellenségeink számára veszélyt jelent, de a forradalmi erők megbízható vezetőre találtak személyében az irodalmi arcvonalon. Lu-Szin elvtárs részt kívánt venni ezen a kongresszuson, amelyre meghívást kapott. Sajnos nem tehetett eleget ennek a meghívásnak. Önök tudják, hogy miért.⁷³ Ezt az írórt meg kellett itt említenünk. Egy másik író, Mao-dun, mély illegitásban él. Kínában nagy tekintélynek örvend. Nem sorolom fel itt könyveit. Csak azt említem, hogy a »Tavaszi selyem« című könyvből film készül. Még az üzleti célokat

⁷⁰ Kobayashi Takiji (1903—1933) a japán proletárirodalom kiemelkedő képviselője. Börtönben halt meg.

⁷¹ *Kongress der Sowjetschriftsteller. Schlussworte*, „Neue Deutsche Blätter“, 1. Jahrg. 1934/12. sz.

⁷² *Kongress der Sowjetschriftsteller. Diskussionsreden*. Hitsikato (Japán) „Neue Deutsche Blätter“, 1. Jahrg. 1934/12. sz.

⁷³ Ebben az időben Lu Szinnek, aki Csang Kaj-sek ellenforradalmi fellépése után tiltakozásul lemondott a kantoni egyetemen viselt állásáról és Sanghajba költözött, bujdoskolnia kellett az üldöztetés elől.

Lásd H. T. Федоренко, *Китайская литература, Очерки по истории китайской литературы*, Гослитиздат, Москва, 1956, 473.

követő folyóiratok is kénytelenek írónk műveit közölni, különben nehezen találnának olvasókra. Az utóbbi időkben jelent meg Mao-dun nagy könyve, a »Hajnalhasadás«. Ez a könyv a Csang Kaj-sek és a Fi Ju-sian közötti polgárháború eseményeit ábrázolja. Mao-dun leírja a kínai és a külföldi kapitalisták versengését, leír egy selyemszövődei sztrájkot és bemutatja a kommunista sejt szerepét ebben a sztrájkban. Leír egy parasztfelkelést is. Ellenségeink kénytelenek elismerni, hogy ezek a könyvek a modern irodalom csúcsteljesítményeit jelentik.⁷⁴ A kínai proletárirodalom hőskorát idézte fel Nyikolaj Tyihonov 1954-ben, a második szovjet írókongresszuson „A világ jelenkori haladó irodalmáról“ tartott jelentésében: „Amikor a szovjet írók első kongresszusán felszólalt Kína küldötte, közölte, hogy Lu-Szin, a nagy kínai író, ismeretes okból, nem vehetett részt ezen a kongresszuson, és hogy egy másik kiváló író, Mao-dun sok más íróval együtt mély illegálitásban él, Dzsou Si, Hu En-pin, Bai Man, majd Ciu Ciu-bo és sok társuk »vérükkel írták meg a kínai forradalmi proletárirodalom történetének első oldalát« (Lu Szin). De már akkor, húsz évvel ezelőtt, ott láthattuk Lu Szin körül kortársainkat és barátainkat: Mao Dunt, Go Mo-zso-t, Lao Se-t, Ke Dzsun-pint-t, Emi Sziaot... és másokat, akik ma is folytatják a nagy kínai irodalom művét.⁷⁵

A kínai proletárirodalom története, amelynek viszonylag részletes ismertetése rendelkezésünkre áll N. F. Tedorenko orosz nyelvű kínai irodalomtörténetében⁷⁶, a kínai történelem, kultúra és irodalom alakulásának következtében rendkívül sajátos vonásokat mutat. Valójában a kínai proletárirodalom vívta meg és vezette győzelemre a döntő harcot a modern értelemben vett irodalomért. Le kellett küzdenie a hagyományos, külön, nem beszélt nyelvvel, szigorú ábrázolási, műfaji és stiláris hagyományokkal rendelkező régi irodalmi kánonokat, amelyek mind az élő népi nyelvtől, mind a szélesebb olvasóközönségtől távol álltak, s csak a beavatottak szűk köre számára voltak érthetők és élvezhetők. A proletárirodalom a kínai forradalom harcaiban alakult ki, és mindvégig aktív tényezője volt ennek a harcnak. Akárt a kínai proletariátus és a kínai dolgozó nép, a kínai proletárirodalom is súlyos véráldozatokat hozott az imperialisták és kiszolgálóik, a Kuomintang-klikk elleni küzdelemben. De ebben a küzdelemben alakultak ki elszánt és edzett káderei is, akik a mai kínai irodalom idősebb nemzedékét, derékhadát alkotják.

A két világháború közötti időszakban számos, itt nem említett európai és Európán kívüli irodalomban is kicsíráztak, többé-kevésbé gazdagon, a proletárirodalom elemei, amelyek azután, a második világháború utáni időszakban hozták meg gazdag termésüket. Ez a helyzet például Angliában, Ausztráliában, Hollandiában, Norvégiában, Svédországban, Izlandban stb. Úgy tűnik, hogy az Egyesült Államokban viszont éppen a két világháború közötti időszakban érte el a közvetlenül kommunista eszmeiségű irodalom

⁷⁴ *Kongress der Sowjetschriftsteller. Diskussionsreden. Emi Siao.* (China) „Neue Deutsche Blätter“, 1. Jahrg. 1934/12. sz.

⁷⁵ Доклад Н. Тихонова: Современная прогрессивная литература мира, „Второй съезд советских писателей“, 421.

⁷⁶ Fedorenko, i. m., az „Irodalmi forradalom“-ról szóló fejezet (162—205.), valamint a Lu Szinről, Go Mo-zso-ról és Mao Dunról szóló monografikus fejezetek. (457—590).

és még inkább a kommunista eszmék megtermékenyítő irodalmi hatása azóta még túl nem haladott csúcspontját. Ez érthető is, ha arra gondolunk, hogy az 1929-es nagy gazdasági világválság Amerikában robbant ki, és dramatikusan, tragikus fejleményeivel egyik napról a másikra döntő módon megcáfolta a „prosperity” mítoszát. Erre reagáltak az amerikai irodalom egészséges erői. Jellemző dokumentuma ennek a helyzetnek S. Dinamov 1937-ben megjelent tanulmánya „Az amerikai irodalom újjászületéséről”⁷⁷.

A két világháború közötti proletárirodalmak történetét egyelőre nemzeti és nemzetközi viszonylatban csak töredékesen ismerjük. Amikor majd kibontakozik ennek a hatalmas irodalmi mozgalomnak teljes képe, nemcsak a szocialista realizmus keletkezés- és fejlődéstörténetének egyik legfontosabb fejezete fog feltárulni előttünk. A proletárirodalmak alapos ismerete egyben a kommunista pártok által vezetett felszabadító mozgalmak sok mozzanatára is fényt fog vetni. Ez érthető is, hiszen amint maga az emberiség sem ismer a nemzetközi proletármozgalomhoz mérhető szervezett és tudatos történelemformáló erőt, úgy az irodalmak történetében is példa nélküli ez a mozgalom, amelyhez hasonló mérvű tudatossággal, áldozatkészséggel és szervezettséggel még nem szolgálta az irodalom a haladás, a szabadság és a humanizmus ügyét.

LITERATURILE PROLETARE IN CONDIȚIILE LEGALITĂȚII ȘI ILEGALITĂȚII (Rezumat)

Studiul — capitol al unei lucrări de proporții mai mari despre problemele cercetării comparative a literaturii muncitorești — pornește de la definirea literaturilor proletare ca un curent literar de esență comunistă, încheiat pe plan național și internațional în perioada dintre cele două războaie mondiale, sub directă influență ideologică și organizatorică a partidelor comuniste, în numeroase țări europene (Franța, Germania, România, Cehoslovacia, Bulgaria, Ungaria, Polonia etc.) și în unele țări din Asia (China și Japonia).

Autorul, referindu-se la unele lucrări anterioare — în special la studiul „*A proletărirodalmak a két világháború között*” (Literaturile proletare în perioada dintre cele două războaie mondiale), publicat în numărul 4/1961 al revistei „Korunk”, și la seria de articole despre istoricul literaturii muncitorești din țara noastră, publicate în anii 1958—1961 în săptămânalul „Utunk” —, arată că în știința literară marxistă s-a ajuns la clarificarea trăsăturilor generale ale literaturilor proletare și este îndeobște recunoscută necesitatea studierii aprofundate a acestui curent, atât în ce privește dezvoltarea fiecărei literaturi naționale în parte, cât și pe planul relevării trăsăturilor comune, a paralelismelor, a legăturilor și influențelor reciproce pe plan internațional.

Studiul „Literaturile proletare în condițiile legalității și ilegalității” este o încercare de a schița tipologia acestor literaturi, relevând trăsăturile specifice pe care le arată fiecare dintre ele în urma condițiilor concrete istorice. Aceste trăsături specifice sînt de fapt formele de manifestare ale trăsăturilor comune care caracterizează literaturile proletare din diferite țări.

În scopul elucidării acestor probleme autorul pornește de la caracterizarea comparativă a trei literaturi proletare europene: cea franceză și germană, ca exemple ale literaturilor proletare de *tip legal* și cea bulgară, ca exemplu al literaturilor proletare de *tip ilegal*, făcînd bineînțeles referiri frecvente și la alte literaturi.

În ce privește literatura proletară din Franța se arată o serie de trăsături specifice ale acestui curent, ca legăturile de continuitate cu tendințele progresiste, anticapitaliste și

⁷⁷ S. Dinamov, *La renaissance de la littérature américaine*, „La littérature internationale”, 1937/2. sz.

populare din perioada istorică precedentă, urmările pozitive asupra evoluției ideologice și estetice ale trecerii pe poziții marxiste și aderării la Partidul Comunist Francez a unor scriitori formați la școala realismului și naturalismului (aici se insistă în special asupra lui Barbusse); rezolvarea justă a problemei tradiției și inovației în noua literatură de esență comunistă; rolul unor scriitori de proveniență muncitorească în cadrul literaturii proletare franceze etc.

Exemplul celei de „a doua generații” a scriitorilor comuniști francezi (Aragon, Eluărd etc.) oferă prilej pentru elucidarea drumului care duce de la diferitele curente moderniste, în special de la *suprarealism*, la realismul socialist în cazul unor artiști formați în cadrul acestui curent, care însă, în cursul clarificării lor ideologice și situării lor pe pozițiile de luptă ale partidului comunist, ajung la convingerea că pe lângă acțiunea lor cetățenească ei trebuie să servească cauza proletară și prin arta lor, și recunosc că arta comunistă nu poate să fie o artă formalistă, de experimentare gratuită, ruptă de mase, ci numai o artă profund realistă care unește elanul revoluționar cu accesibilitate și eficiență, fără însă să renunțe la scrierea drumurilor noi în arta contemporană.

În comparație cu literatura proletară franceză, literatura din Germania arată, pe lângă asemănările de bază, o serie de trăsături distinctivă care își au explicația în condițiile concrete în care această literatură s-a născut și s-a dezvoltat, și în tradițiile instructive deosebite ale literaturii germane față de cea franceză.

În Germania literatura proletară, care s-a încheșat ca un curent de sine stătător în anii 1928—1933, și-a recrutat cadrele în primul rând dintre scriitorii și poezii curentului *expressionist* german, care a avut o aripă radicală, antirăzboinică (Becher, Brecht etc.). Un fenomen caracteristic literaturii proletare germane este de asemenea numărul relativ mare al scriitorilor muncitori ieșiți din rândurile membrilor de partid care activau în presa de partid, trecând în evoluția lor prin școala scrisului comunist de la corespondenții voluntari și redactorii la creația beletristică (W. Bredel, Hans Marchwitza etc.). Relativa bogăție a acestei literaturi se explică prin faptul că Partidul Comunist German a devenit din punct de vedere organizatoric și al influenței de masă partidul comunist cel mai puternic, după P.C.U.S., în Europa. P.C.G. a dispus de o rețea largă de organe de presă, de edituri și organizații culturale proletare care au oferit cadrul necesar pentru o largă mișcare literară. În presa comunistă germană s-au desfășurat, în anii 1930—1933, discuții largi cu privire la liniile de dezvoltare ale literaturii proletare (discuția despre reportaj, discuția cu privire la valoarea estetică a noii literaturi etc.), care au contribuit la elaborarea principiilor esteticii realismului socialist.

Condițiile de activitate legală a partidelor comuniste au permis dezvoltarea unei mișcări literare comuniste destul de largi și destul de bogate. Aceste literaturi s-au bucurat de posibilitatea afirmării directe a crezului comunist al scriitorilor. În Franța, cu excepția anilor de ocupația hitleristă, literatura comunistă s-a dezvoltat permanent în aceste condiții. În Germania însă, venirea la putere a dictaturii fasciste hitleriste a pus capăt legalității partidului, a desființat libertățile democratice, așa încât literatura proletară germană s-a maturizat în emigrație, iar evoluția ei legală a putut fi reluată abia după eliberarea Germaniei de către Armata Sovietică, în special în Republica Democrată Germană.

Într-o serie de țări partidele comuniste au fost împinse în ilegalitate și, în tot cursul perioadei dintre cele două războaie mondiale, au activat în condițiile ilegalității. Formarea și afirmarea curentului literaturii proletare în unele țări s-a desfășurat în aceste condiții, ceea ce a avut o serie de urmări asupra acestui curent și i-a imprimat unele trăsături specifice care deosebesc literaturile proletare de tip ilegal de cele de tip legal. Autorul exemplifică specificul literaturilor proletare de tip ilegal cu materialul literaturii proletare bulgare. Acest exemplu a fost ales în urma faptului că volumul *Schița dezvoltării literaturii bulgare în veacurile XIX—XX*, editat de către Institutul de Slavistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., oferă o privire sintetică asupra literaturii bulgare contemporane, inclusiv asupra curentului proletar din această literatură. Literatura proletară bulgară, prin bogăția ei, permite să se releve trăsăturile acestui curent, cu valabilitate tipologică mai largă.

În literaturile proletare de tip ilegal se observă aplicarea de către partidele comuniste a metodei îmbinării activității legale cu cea ilegală. În ilegalitate, scriitorii legați de partid își afirmă pozițiile comuniste adaptându-se condițiilor concrete schimbătoare, politice și de cenzură, creînd, cînd există asemenea posibilități, organe de presă și edituri aproape des-

chis comuniste. În condițiile înăsprirei persecuțiilor ei tind să-și creeze posibilități de manifestare în presa legală democratică și prin edituri cu acest caracter. În cazul unor literaturi proletare se observă de asemenea rolul important al literaturii în emigrație. În acest domeniu trebuie relevat în primul rând azilul oferit de către U.R.S.S. pe baza internaționalismului proletar, scriitorilor comuniști persecutați și operelor lor.

Materialul privitor la literatura proletară bulgară este completat cu referiri la unele literaturi proletare de tip ilegal din Europa, precum și la literatura proletară din China și Japonia.

ПРОЛЕТАРСКИЕ ЛИТЕРАТУРЫ В УСЛОВИЯХ ЛЕГАЛЬНОСТИ И НЕЛЕГАЛЬНОСТИ КОММУНИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

(Резюме)

Данная статья является главой из обширной работы по вопросам сравнительного изучения международной рабочей литературы. Автор исследует на материале пролетарской литературы Франции, Германии, Болгарии и некоторых других европейских и внеевропейских литератур (в особенности китайской и японской) некоторые закономерности коммунистического литературного движения периода между двумя мировыми войнами. Автор ставит своей целью выявить влияние легального и нелегального положения компартии на творчество и мировоззрение писателей, участвовавших в этом движении, и на литературный процесс в целом.

Автор стремится доказать, что возникновение и развитие литературных течений, вдохновляемых идеями коммунизма, было закономерным явлением, вызванным уровнем и потребностями классовой борьбы.

Несмотря на общие черты этих литератур, в каждой можно отметить особенности, которые объясняются двумя главными причинами. С одной стороны, надо учесть различия в национальных традициях и влияние этих традиций на литературное движение, которое являлось их приемником и продолжателем. С другой стороны, известное влияние оказали на развитие пролетарской литературы и конкретные общественно-политические условия каждого этапа исторического развития.

Параллельное изучение пролетарской литературы Франции и Германии способствует выявлению влияния национальных литературных традиций, ибо, в период возникновения пролетарской литературы, компартии этих стран боролись в условиях легальности.

Во Франции на фоне национальных традиций критический реализм и натурализм оказали известное влияние на первых писателей коммунистов. В дальнейшем имело место переход левого крыла сюрреалистов на позиции коммунизма и социалистического реализма.

В Германии не было такой непосредственной преемственности между реализмом и натурализмом с одной стороны и пролетарской литературой с другой; руководящая роль в формировании коммунистической художественной литературы принадлежала левым экспрессионистам и в отличие от Франции, немаловажную роль играл отряд рабочих — писателей, вышедших из рядов немецкого революционного пролетариата.

Пример болгарской литературы служит выявлению специфических черт коммунистических литератур „нелегального типа“.

Это преимущественно пролетарская литература центральной и восточной Европы, Китая и Японии, стран, в которых компартии находились в данном периоде на нелегальном положении. Вследствие этого в данных странах не могла существовать легальная коммунистическая печать, не имелось легальных издательств. Однако, эти тяжёлые условия не могли воспрепятствовать возникновению коммунистического литературного движения, богатого замечательными произведениями. Конечно, авторы этих литератур приспособлялись к сложным условиям нелегальности. Фактически они работали на одном из легальных или полулегальных участков пролетарской классовой борьбы. В своих произведениях они пользовались „эзоповской речью“ или печатали свои книги в эмиграции, чтобы обращаться к трудящимся своих стран с художественным словом, призывающим к борьбе и к вере в конечную победу.

LES LITTÉRATURES PROLÉTARIENNES DANS LES CONDITIONS DE LA LÉGALITÉ ET DE L'ILLÉGALITÉ

(Résumé)

L'article est un chapitre tiré d'un travail plus étendu consacré à l'étude comparative de la littérature ouvrière internationale.

L'auteur étudie, sur le matériel des littératures prolétariennes française, allemande et bulgare, avec de fréquentes références à d'autres littératures européennes et extra-européennes (spécialement à la littérature chinoise et japonaise), certains aspects des mouvements littéraires communistes, aspects liés aux conditions respectivement légale ou illégale des partis communistes, en relevant la répercussion de ces conditions sur l'oeuvre et sur les conceptions des écrivains ayant participé à ce mouvement dans la période d'entre les deux guerres mondiales.

L'auteur démontre que l'apparition et l'évolution de courants littéraires d'inspiration communiste dans de nombreux pays était un phénomène historique, déterminé par les nécessités et le niveau des luttes de classe. En partant des traits communs à toutes ces littératures, on peut constater cependant des particularités dues d'un côté aux traditions littéraires nationales dont les mouvements littéraires prolétariens étaient les héritiers et les continuateurs, et de l'autre à la situation politique et sociale concrète. L'analyse parallèle des littératures prolétariennes française et allemande permet de relever les traits spécifiques dus aux différences dans les traditions littéraires nationales, les deux partis communistes ayant développé leur activité durant la période de formation des littératures prolétariennes dans les conditions de la lutte légale. En France on constate en effet l'influence directe du réalisme et du naturalisme, et le passage de l'aile révolutionnaire des surréalistes au communisme et aux conceptions du réalisme socialiste. Par contre, en Allemagne a lieu, dans cette période, une rupture de continuité avec les traditions du réalisme et du naturalisme; le rôle prépondérant appartient aux écrivains et poètes venus de l'expressionnisme radical et antimilitariste; de même, à l'encontre de la littérature prolétarienne française, en Allemagne nous sommes les témoins du rôle important joué par les écrivains issus directement des rangs du prolétariat et ayant passé par l'école du journalisme révolutionnaire.

L'exemple de la littérature prolétarienne bulgare offre la possibilité de relever les traits caractéristiques des littératures communistes de „type illégal“.

Il s'agit, en l'occurrence, des littératures révolutionnaires des pays de l'Europe centrale et orientale, ainsi que de celles du Japon et de la Chine, pays où les partis communistes „illégalisés“ ont mené la lutte libératrice pendant toute cette période dans les conditions de la terreur contre-révolutionnaire, étant privés des libertés démocratiques bourgeoises, si modestes qu'elles fussent, et, partant, de la possibilité d'éditer leur propres journaux légaux, de fonder des maisons d'édition etc. Ces conditions extrêmement difficiles n'ont pu, cependant, empêcher la naissance de mouvements littéraires communistes dans ces pays, mouvements fertiles en oeuvres d'une haute tenue esthétique qui ont dû, bien entendu, s'adapter aux conditions compliquées de l'illégalité.

Les littératures prolétariennes de „type illégal“ ont formé un des secteurs légaux et semi-légaux de l'activité des partis communistes en illégalité. Elles ont dû mettre en oeuvre des méthodes très variées, du langage „ésopique“ dont parlait Lénine à la publication des livres à l'étranger, pour faire parvenir aux masses laborieuses de ces pays leur message de lutte et de foi humaniste.

FOAIA DUMINECII (1837)

Contribuții la istoria presei românești din Transilvania

de

IOSIF PERVAIN

La sfârșitul secolului XVIII (1789—1795) și în primele decenii ale veacului următor, transilvănenii fac repetate încercări de a scoate „novele” românești¹.

Exemplul altor popoare le dovedise, mărturiseau unii deschizători de drum, „cum că a scrie gazete sau novele și acele a le împărtăși oamenilor neamului său e cea mai încuviințată mijlocire a lumina noroadele cu întimplatele ale altora fapte, a le abate de la rău și a le aduce spre cele mai bune”². Dintre încercările anterioare anului 1837 importantă este a lui Zaharie Carcalechi, care a tipărit la Buda, — în 1821, 1829—1830 și 1834 —, *Biblioteca românească*³. Revista a fost urmată, în 1837, de *Foaia duminicii, spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștințe, alcătuită de o soțietate a celor învățați*⁴. O tovărășie a cărturarilor din Brașov nu a existat în anii 1836—1837⁵. Prin urmare, problema condițiilor care au dus la editarea *Foii duminicii* trebuie altminteri rezolvată.

După 1830, „deșteptarea națională” a românilor, maghiarilor și a sașilor transilvăneni a luat avânt⁶. La români, lupta în direcție națională

¹ Vezi despre ele J a k a b E l e k, *Az erdélyi hirlaprodalom története 1848-ig* (Istoria literaturii periodice din Transilvania pînă la 1848), în „Ertekezések a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből”, vol. X, nr. 9, Budapesta, 1882; J a n c s ó B e n e d e k, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria năzuințelor naționale românești și starea lor actuală), vol. II, Budapesta, 1899, p. 278—288; I. I. C h e n d i, *Inceputurile ziaristicei noastre (1789—1795)*, Orăștie, 1900; D. P o p o v i c i, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 278—281, și E. P o p, „Societatea filosofoască...” din 1795, în „Transilvania”, 77 (1946), nr. 1—4, p. 1—15.

² A l e x i e L a z a r u, *Înștiințare*, în „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 104.

³ Vezi I. L u p a ș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, vol. I (1922), p. 120—137.

⁴ De la nr. 7 (14 august), semestrul II, înainte, acest titlu: *Foaie de duminică spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștințe*; de la nr. 22 (29 mai), semestrul I, încolo. „o soțietate a celor învățați” devine „o soțietate de învățați”.

⁵ Vezi și N. I o r g a, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea — de la 1821 înainte — în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. I, București, 1907, p. 306.

⁶ Pentru maghiari, vezi G á l K e l e m e n, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)* (Istoria colegiului unitarian din Cluj), vol. I, Cluj, 1935, p. 337 și urm.;

a prins viață cu deosebire în trei centre: Blaj, Sibiu⁷ și Brașov. La Brașov negustorii cer „slobozenie“, tocmai în deceniul 1830—1840, pentru deschiderea unei școli „spre podoaba nații noastre“, înființează o însoțire de „cultură și petrecanie“ (1835), transformată cu timpul în Casină română, și se lasă cucerii de ideile înaintate expuse de Bariț în *Disertație despre școli, pentru toți credincioșii de legea grecească din Brașov*⁸. Mărturii ca acestea l-au îndemnat pe Bariț să scrie: „Iubiți fii ai nații, eu îndrăznesc a vă vesti, ca un fenomen neașteptat, cum că în Brașov civilizația și anumit rîvna de a vedea sporiu în literatură la ai noștri prinde rădăcini“. Sub *ai noștri* autorul înțelege, în primul rînd, pe reprezentanții negustorilor înstăriți: frații Iuga, Rudolf Orghidan, G. Nica și N. Nicolau, a căror dorință „fierbinte... de a folosi în tot chipul nații sale“ o laudă⁹.

Cu unii dintre cei amintiți (Orghidan, Iuga „cel mai mare“ și „cel mai tînăr“ etc.), Bariț și T. Cipariu au discutat, în august 1836, „asupra ideii de a înființa o foaie de literatură populară în limba noastră, căci la vreo publicațiune de cuprins politic astădată încă nu cuteza să cugete nici un român“¹⁰. În același an (sfîrșitul lunii septembrie), Bariț se stabilește la Brașov, unde trăia, din 1832, un om întreprinzător, Johann Gött, proprietar de tipografie (fostă a lui Schobel). Gött se arătase preocupat, încă din 1834, de fondarea unui săptămînal în limba germană¹¹. Văzîndu-l înclinat spre înfăptuire de cultură, românii brașoveni se pun în legătură cu el și hotărăsc să publice, de la 1 ianuarie 1837, un jurnal: *De obște foaie a duminicilor romînească*. Hotărîrea o atribui lui Bariț, I. Barac, Gött și Dimitrie Marin; realizarea ei a revenit celor trei „dătători afară“ ai foii: Barac, Orghidan și Gött¹².

S. Benkő, *Societățile culturale clujene din prima jumătate a sec. XIX și rolul lor în formarea intelectualității burgheze*, în „Studii și cercetări de istorie“ (Filiala din Cluj a Academiei R.P.R.), VIII (1957), nr. 1—4, p. 143—162; pentru sași: H. Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren*. Festschrift der Buchdruckerei Johann Gött's Sohn, Brașov, 1933, p. 70 și urm.

⁷ Vezi G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 29 și urm.; C. Suciuc, *Lupta Blajului pentru chestiunea națională, pe teren politic, pe timpul episcopului Lemeni*, în „Cultura creștină“, XV (1925), nr. 2, p. 66—67; id., *Brașovul și Barițiu*, *ibid.*, nr. 9, p. 314—321.

⁸ Vezi Andrei Bîrseanu, *Istoria școlilor centrale gr. or. din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani al gimnasiului*, Brașov, 1920, p. 19—30 și 53a—54a (Anexe); *Casina română, Brașov, 1835—1935*, Brașov, 1935, p. 10 și urm., p. III—X (Anexe).

⁹ *Inștiințare de cărți*, în „Foaie literară“, 1838, nr. 5 (29 ian.), p. 40. Vezi și N. Iorga, *lucr. cit.*, p. 305—306.

¹⁰ *George Barițiu, 12/14 mai 1812—1892*. Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892, Sibiu, 1892, p. 9; *Călătorie în Muntenia la 1836 de T. Cipariu*, în „Prietenii istoriei literare“, vol. I, București, 1931, p. 360—362. Bariț, Cipariu, S. Bărnuțiu, I. Rusu și I. Cristoceanu dezbătuseră „nevoia unei gazete în Blaj“, în 1833—1834, vezi G. Bogdan-Duică, *lucr. cit.*, p. 34.

¹¹ H. Tontsch, *lucr. cit.*, p. 70—74, 86 și urm.; A. Banciu, *Suflete uitate: Boghiciu*. — *Cu câteva pagini din istoricul unei tipografii*, în „Țara Bîrsei“, II (1930) nr. 4, p. 297.

¹² Transcriu din „Foaia duminicii“, 1837, semestrul I, nr. 1 (2 ianuarie), p. 6 (recte: 8): „Cu slobozenia celor mai mari, tipărit cu cheltuiala domnilor *Rudolf Orghidan și Dimitrie Marin*. Cu tipariul lui *Ioan Gätt*, în Brașov“. Numerele 2—26, semestrul I, și

„Dătătorii afară” difuzează, la 1 decembrie 1836, o *Arătare de subscriere la o alegere a adîncului de rarituri pentru toate duminicile spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștință la toate ramurile romînești*. Prospectul are două pagini și a apărut sub formă de foaie volantă. L-am găsit, întâmplător, în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. Fiind pînă astăzi necunoscut cercetătorilor, îl reproduc în *Anexa I*¹³.

Prospectul, — la care editorii au adăugat o *foaie de probă*, de urma căreia nu am reușit să dau, preamărește împărăția „nemăsurată” a științelor, anunță condițiile de prenumerare și intenția redacției de a „îndeletnici cu plăcere duhul cetitorilor, ... prin *novelar, romante, istorii și scurte conșepturi*, din cărțile cele mai alese de la Lipsia tipărite, în limba nemțască, franțozască, italienească, ruscă și englezască”. *Arătarea de subscriere* ... nu făgăduia, deci, nimic original, ci numai traduceri de materiale culese din izvor străin. Din această cauză, programul îmi pare scris de Barac, obișnuit să-și limiteze interesul la tălmăciri și prelucrări. Consider că tot el s-a îngrijit și de redactarea gazetei. Părerea o confirmă Bariț¹⁴ și indicația de mai jos privind articolele cuprinse în numerele 1—26 (3 iulie—25 decembrie 1837), semestrul II: „Tălmăcite sau tradusă după limba nemțască de Ioan Barac, translator al Brașovului”. Nedrept față de Barac, Orghidan a mistificat lucrurile. Extrag dintr-o scrisoare a sa către episcopul V. Moga (8 martie 1837), trimisă — probabil — și lui I. Lemeni: „De la zi 1 a anului curgătoriu, am întreprins planul de a da cetitorilor din nația mea lucrurile și științele acelea prea mult folositoare ce să cuprind în așa numita parte nemțască *Sonntag-Magazin*, tipărită romînește sub titula *Foaia duminicii*, cu socoteală cum că întru o stare ca aceasta, întru care la noi atîta de puține cărți să află în limba națională vrednice de cetit pentru luminarea și dezvoltarea neamului, să vor afla dintr-un milion două sute de mii romîni a patrii noastre atîția cetitori pentru numita foaie, încît fără să-mi fie înzadarnice multele chiel-tuieli, pînă în capet nu va să înceteze ieșirea ei. Cu atîta mai vîrtos, că eu din partea mea am întrebuițat toate mijloacele mie cunoscute, spre a mulțami pă cetitori cu tipărirea cărții acestia; iară de altă parte am nădăduiț și nădăduiesc cum că toți cei înțelepți vor fi știind cît de greu

1—26, semestrul II, s-au imprimat numai „cu cheltuiala a d. Rudolf Orghidan”; celălalt negustor, D. Marin, falimentase (vezi C. C. Mușlea, *Contribuțiuni la viața și opera lui Gheorghe Barițiu*, în „Gazeta Transilvaniei”, 105 (1942), nr. 75, p. 3, și nr. 76, p. 2). Despre aportul lui Barac va fi vorba în altă parte.

Este greșită părerea lui B. Baiulescu (*Monografia comunei bisericesti gr. or. romine a Sîntei Adormiri din Cetatea Brașovului, cu acte și dovezi*, Brașov, 1898, p. 28—28) și N. G. V. Gologan (*Cercetări privitoare la trecutul comerțului din Brașov*, București, 1928, p. 68—69) că și Ioan Boghici a contribuit la editarea *Foii duminicii*. A rectificat-o A. X. Banciu, *lucr. cit.*, p. 295.

¹³ Nu menționează *Arătarea* nici N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, în *Publicațiunile periodice romînești*, vol. 1, 1913, p. 258, nici I. Colan și G. Bogdan-Duică, biografii lui Barac, nici alți istorici literari.

¹⁴ *Foaia duminicii* a apărut „sub redacțiunea bătrînului translator Ioan Barac și cu speșele cetățeanului comerciant Rudolf (Radu) Orghidan”, vezi *Decretu în polerea căruia s-a înființat în Transilvania cel de înți ziaru politic în limba romînească*, în „Observatoriul”, VIII (1885), nr. 36. Vezi și G. Călinescu, *Istoria literaturii romine de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 123.

este tot începutul și cum că noi românii la lucruri de acestea sîntem numai începători¹⁵.

Foaia duminicii apare la 2 ianuarie 1837, continuîndu-se pînă la 25 decembrie. S-au „îvit“ în total 52 de numere. Numerotația se face semestrial, de la 1 la 26. În cele 420 de pagini ale sale revista a îmbrățișat domenii foarte variate: botanică și zoologie (*Maslinul, Mărul Evei sau poama cea oprită (Tabernaemontana dichotoma), Șarpele idolesc (boa constrictor), Jirafi, Căpriorul sau șapul de munte, Lama, Dromedariul și cămila* etc.); „găzdișagul de țarină“ în Anglia (*O casă englezească la sate*); tehnică, geografie, probleme de cultură generală (*Telegraful, Cum să face indigo, comunicarea lui Arago, în „sesia“ Academiei Franceze, despre fîntînile „articești“, Lăcuiitorii de la Madagascar, Pogorirea sau căderea apei de la Canada, Eschimoșii, Teatrul cel vechi, Biserica Marcului în Veneția, Zidul cel mare de la Hina* etc.). Apoi, Barac manifestă un viu interes față de sclavii negri, a căror neguțătorire o socotește „de ocară pentru omenire“ (*Minunata scăpare dintr-o robie alghiricească, Tîrgul robilor în Jamaica, Pedeapsa robilor, — o istorie întemeiată pe adevăr, luată din „scrisori englezești“*), față de Rusia și moscoviți (*Petru cel Mare (istoria vieții), Palatul cel de marmoră în S. Petruburg, Munții cei alunecoși de gheață în Rosiia* etc.). Transcriu din *Starea cea de acum de la Mosca*: „Mergînd în tîrgul Cremel, te încungiură bisericile, palaturile și prăvăliile, cu atîta minunată podoabă una preste alta, cum nu să mai vede în toată lumea. Mai întîi se vede Arsenalul, care încă nu este isprăvit; lîngă dînsul este Siatul, un palat cu trei rînduri, cu foarte mulți dregători împărătești. Mai încoalea este Visteriile, Museumul și Conzistoriumul, și lîngă dînsul o linie lungă a cetățuiei rezidenții împărătești. Dimpotrivă este turnul cel de clopote în opt cornuri a lui Ivan Veliki, care cu înălțimea lui împodobeste toată cetatea“.

Informația este, în general, fără adîncimi, pe măsura unor cititori slab sau de loc cultivați. Simplu, Barac le vorbește acestora despre bumbac, un puf plăcut și moale, „plin de semințele unui pom sau tufă, care se află în gradurile cele largi și mai călduroase ale lumii cei vechi și noao“ (*Facerea bumbacului*); despre „lucrurile vinelor“, prin care „este sufletul . . . de față“ în tot trupul omului (*Omul. Menageria fraților Thales*); despre cetatea de la Hunedoara și însemnătatea tagmei negustorești în „soțietatea cetățenească“; despre patine („călțuni de lemn“) și schiuri, numite „în-călțămintele cele de săniuță“. „Cînd nu sînt lunile cele iuți de iarnă plăcute pentru primbări, se spune în *Călțuni de lemn pre gheață, săniuță*, tot nu-ș pierd ele aerul cel slobod, a nu să folosi oamenii cu dînsul, și cînd nu să pot nici sănia, cînd nu ieste cale de sanie, tot să află loc de joc pre ape, unde îngheață rîurile, văile și lacurile, de să face gheață lucie, pentru desfătarea și mișcarea trupului omenesc, unde tinerimea, partea bărbătească, îș poate ascuți puterea mai cu războlită strălucire, decît întru un palat îmbulzit de joc“. Pe lîngă atare curiozități, mai apar în coloanele

¹⁵ Scrisoarea apud. B. Baiulescul, *lucr. cit.*, p. 159. Vezi și N. Iorga, *Sensul „Gazetei Transilvaniei“*, în „Analele Academiei Romîne“, Memoriile secției istorice, seria III, vol. XX (1939), p. 290—291.

gazetei scene din Evul mediu francez (*Lupta lui Macarie (Macaire) cu câinele, căruia i-au fost omorît pre stăpînul său*), descrierea Vienei, biografia lui Mahomed al II-lea, *Adelaida de Sargans, D. de Vart. (O istorie după limba franțuzească, scoasă de Prințesa de Abrantes)*, Irînturi din *Călătoria în Orient* a lui Lamartine (vezi *Băile femeiești la Răsărit*) și îndemnul ca romîinii să producă înșiși, din napi, zahărul de trebuință: „Așadară, pentru ce să trimitem noi sume de bani mulți în țări depărtate după acest feliu de mărfuri, dacă crește și la noi acest lucru, din care să poate face și aici? Numai să se înmulțască rodul și fabricile acestea. Că în Țara Franțuzească atîta s-au sporit . . . , cum că din 11 de funți de napi să poate scoate 10 funți de zahăr” (*Napul cel de zahăr*). Indemnul atestă o concepție sănătoasă la autorul *Istoriei prea frumosului Arghir*. De altminteri. Barac se orientează satisfăcător și în alte privințe, de exemplu atunci cînd divulgă tertipurile „comedianților” (*Măestria comedianților*)¹⁶, cu care aceștia prostesc mulțimea naivă, cînd combate superstițiile și dă în vileag mișeliile la care s-au datat „popii druidilor”, cînd critică „nebuniile fantastice” născocite în vechime. Citim în *Paradisea sau pajora și vasiliscul*: „Scriitorii istoriilor firești mai vîrtos . . . acestea doao dihanii, pre care ei încă nu le-au fost văzut, destul de bine le-au alcătuit din adevăr și din fabulă poeticească, și numai cu atîta să deosebesc una de alta, încît fabulă despre pajoră este deșchisă și drăgălașe poveste, pre lîngă cea mai nepotrivită credință deșartă idololatră din vremile cele mai de demult, care au clocit o făptură minunată, supt nume de vasilisc. După cum acum o deșartă credință ca aceasta să vede că au ieșit numai din prostie, care să arată neîncetat și să cunoaște, în fabulațiile lor însuși caracteruindu-să, de au scos această păreche minunată, pre vasiliscul însuși copilul său, dintr-un ou de cocoș. Cocoana prostie l-au ouat și blîndul ei bărbat l-au clocit. Viața și umblarea acestui foale schimbat geme, cum să așteaptă, de nebuniile fantastice. Că porunca credinței deșarte și a prostiei trece departe preste credință și preste adevăr, și nu are hotar”.

Adelaida de Sargans, Lupta lui Macarie cu câinele, un scurt extras din Wieland etc. țin de beletristică. În *Foaia duminicii* ea este destul de anemic reprezentată: ici o nuvelă, două (*Făcînd bine aduce dobînzi. Clironomisirea*), dincolo mici narațiuni (*Intîmplarea lui Așe cu un aligator, O priză de tabac*) și, în mai multe numere, versuri nesemnate, dar care poartă stigmatele unui stihuitor slab în condei, cum a fost Barac. Intr-un catren, el sfătuieste la veghe asupra dușmanului:

*La gardul bătrîn grijește,
Că supt el e șarpele,
Și smulgîndu-l te păzește,
Să nu-ț muște talpele;*

într-alte versuri elogiază hărnicia albinelor și condamnă patima banului:

¹⁶ „Măiestriile comedianților și a oamenilor celor tari să arată ori prin năluciri, sau să țin de legea mecanicească și fizicească”.

*Să nu porți banul în pungă
Vreme multă și prea lungă,
Că numai îl nărăvești,
Și el apoi se deprinde
Cu năravul a te vinde
Ca să nu-l mai stăpânești.*

În *Învățătură* se laudă „averea duhului“:

*Nu este nici o avere
Mai bună și pre plăcere
Ca averea duhului,
Că omul dintr-însa poate
Să dea la toți, și la toate,
Și tot îi rămîne lui,*

iar într-o poezie fără titlu, Barac cîntă primăvara „drăgăstoasă“:

*Cînd adapă norii dumberăvi și fînață,
Toate cîmpurile cele cu verdeață,
Și cu florile lor unde se răsfață,
Își ține natura pruncii săi în brață.*

De asemenea, scriitorul își exersează talentul, în *Ieri și astăzi*, pe un motiv din tema „soartei alunecoase“ (fortuna labilis):

*Ieri au fost vreme frumoasă,
Limpede și călduroasă,
Ceriul vînat cu lumină,
Vreme bună și serină.
Astăzi nor și bate vîntul,
Ploaia răcește pămîntul,
Și barometrul arată
Vreme și mai spulberată.
Întră ieri și întră azi
Ce schimbare și necaz.*

Stihurile sînt cenușii; peste ele nici o muză nu s-a milostivit să-și coboare harul. Le-a supraviețuit doar gîndul scriitorului de a-i ajuta pe semeni să devină mai buni, mai „goi“ de patimi. În proză, Barac și-a exprimat idealul social și moral în *Moarte și nemurire*, o bucată cu vădite reminiscențe din Young: „Moartea poate să vie totdeauna, numai să facă omul bine, să trăiască pentru sine și pentru soțietatea sa, să șteargă lacrămile nenorociților și să nu-și astupe urechile sale cătră strigarea celor ce pătinesc și cătră glasul cunoștinței sufletești“.

Tot literaturii îi aparține și eseul *Pentru idile*, modestă contribuție la clarificarea istoricului și trăsăturilor ce definesc această specie a liricii.

S-ar părea, arată Barac, că idila s-a născut în Grecia, „hrănitoare“ tuturor „măiestriilor frumoase“. În realitate, „idilele, fiindcă sînt o izvodire

firească alcătuită de stihuri poeticești, care scoate și înalță simțire[a] minții omenești, la cele mai multe noroade pre pământ, dacă au ajuns în gradul cel adevărat al închipuirii esteticești, s-au făcut cunoscute și poftitoare. Că cei mai mulți din vremile acestea au fost păstori, și oare acelea să nu fie fost plăcute, ca să cînte și să facă muzică, măcar cum au fost ele de singuratică?”

Deși existente la toate popoarele, totuși „bucoliile“ au ajuns la desăvîrșire mai întîi în Țara Grecească, prin Stesihor, Asclepiades și Teocrit, venit din Siracuza. Idilele acestuia cuprind „în sine caracterul și moraliteturile năvăvirilor bune“. Insuși numele speciei derivă din greaca veche, în care termenul avea mai multe sensuri, era „de multe cuprinzătoriu“. Astăzi, continuă autorul, prin idilă se înțelege „un cîntec păstoresc, ciobănesc, de pescari sau de vînător, care arată chipul vieții și simțirile cele de multe feluri ale oamenilor acelora în starea cea singuratică firească și le numără la poezia istoricească și dramaticească“. Asemenea cîntece, mai izbutite decît ale lui Teocrit, a compus în timpurile noastre Gessner, care „s-au băgat prea adînc în Arcadiile sale cele idealicești“. Datorită lui Gessner și altora, idila a devenit o ramură a literaturii căreia i se impune să aibă un „cuget“ estetic și moral. Îndoitul ei scop se realizează prin evocarea unei lumi de pace și armonie în sînul naturii, a unor oameni ce trăiesc în locuri de o „formă estetică deplină“ și în libertate. Libertatea acționează favorabil asupra moravurilor; ea „varsă“ adevăr în mințile umane, înmoaie inimile, „învață simțirea a fi bună“. Pentru a-și argumenta considerațiile, Barac citează „povața“ idilelor lui Ewald Christian von Kleist, din care apreciază cu deosebire pe *Irin*. Rezumă poezia, în proză și în versuri, dar în așa fel încît să reliefeze ideea că idilele au într-adevăr un „cuget moralicesc“ și tind să cultive rîvna cunoașterii îndatoririlor ce ne revin „după legile firii“. Reproduc cîteva versuri:

*O rămii cu folosință
Spre virtute cu credință
Pentru fericirea ta.
Plîngi cu cei ce plîng, și fă-le
Bine, săracilor dă-le
Dintr-al tău, nu te uita.
Ajută după putință
Pentru cel cu cuvîință
Binele lumii cîstit,
Și să fii cu bărbăție
La lucruri de vrednicie
Ca să te vezi folosit.*

[.]

*O, fiiule, fii cu minte,
Fii înțelept la cuvinte,
Și virtutea să păzești
Și vei avea și tu bine
Vei fi norocit ca mine,
După fire să trăiești.*

Originalul, tradus de Barac „slobod“, sună:

*O, bleib der Tugend immer treu
Und weine mit den Weinenden
Und gieb von deinem Vorrath gern
Den Armen! Hilff, so viel du kannst,
Zum Wohl der Welt, sei arbeitsam!
[.]
O Sohn, sei fromm und tugendhaft!
So wirst du glücklich sein wie ich,
So bleibt dir die Natur stets schön.*

Părțile prelucrate în proză sînt ceva mai izbutite. Citez începutul din *Irin*:

*An einem schönen Abend fuhr
Irin mit seinem Sohn im Kahn
Aufs Meer, um Reusen in den Schilf
Zu legen, der ringsum den Strand
Von nahen Eilangen umgab.
Die Sonne tauchte sich bereits
Ins Meer, und Fluth und Himmel schien
Im Feu'r zu glühen.*

Barac a tălmăcit versurile așa: „Poetul ne zugrăvește o seară de primăvară caldă și limpede, frumoasă, unde pescarul Irin cu fiul său trecea marea lină la țărzure, ca să puie vîrșile în trestie. Soarele s-au afundat în mare și cînd i să spărga razele cele de pre urmă în spumele valurilor, să vedea tot luciul apei dinaintea lor, ca cînd ar înota în foc. Fiul pescariului să minunează de această privesște înaltă a firii“.

Foaia duminicii oferea, așadar, publicului cunoscător de buchii prilej de plăcută și folositoare lectură.

S-a pus, de către mai mulți, problema surselor de informare a lui Barac. Orghidan, Bariț, Szinnyi József și G. Bogdan-Duică au numit patru izvoare: *Sonntag-Magazin*, *Pfennig-Magazin*, *Bilder-Heller u. Pfennig-Magazin* și *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publizistik*¹⁷. Titlul exact al *Unterhaltungsblatt*-ului este *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publicität*. Foia a ieșit la Brașov, în 1837, datorită eforturilor depuse de Gött și Wilhelm Németh, care au înlocuit-o, în același an, cu *Blätter für Geist, und Vaterlandskunde*, supliment la *Siebenbürger Wochenblatt* (1837—1849)¹⁸. N-am avut posibilitatea să consult nici una. Sînt însă și eu tentat să cred că Barac s-a inspirat mai ales din ele.

O chestiune importantă este și aceea a cauzelor care au provocat sistarea *Foii duminicii*. Bariț a explicat astfel încetarea revistei: „Lucru mai

¹⁷ G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac. Studii*, București, 1933, p. 21—22, și I. Verbină (= I. Pervain), *De la „Pfennig-Magazin“ la „Foaia duminicii“ și „Icoana lumii“*, în „Studii literare“, vol. I (1942), p. 208—209.

¹⁸ H. Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, Verlag für Hochschule, 1935, p. 49, 88 și 97; H. Tontsch, *lucr. cit.*, p. 86 și urm.

populariu nici că se putea. Editoriul [R. Orghidan] însă comise eroarea că deschise abonament chiar și numai pe cîte un trimestru. Toți acurgeau la curiozitatea aceea; în trimestrul dintii abonații era peste 800; în trimestrul însă din urmă rămaseră ceva preste 150, prin urmare editoriul păgubi 800 fl. m.[onedă] c.[convențională] la acea mică întreprindere de un an¹⁹. Pasajul înfățișează laptele în culori trandafirii, exagerează numărul abonaților din primul trimestru²⁰ și, pe deasupra, Bariț nu dezvăluie aici că el, Orghidan și Gött au decis, în iunie și iulie 1837, să ia *Foaia duminicii* „din mîinile bătrînului Barac” și să publice în locul ei o gazetă „mai serioasă”. Plin de bucurie, Bariț a comunicat planul lui I. Heliade Rădulescu (în 30 sept. 1837; vezi *Anexa II*)²¹, iar în decembrie a răspîndit vestea, printr-o *Înștiințare literară*, întregii obști romînești. Volanta (2 pagini) a fost atașată, mi se pare, la ultimele numere din *Foaia duminicii*, constrînsă de împrejurări să-și anunțe singură sfîrșitul. *Înștiințarea* (vezi *Anexa III*) completează un gol în istoria presei ardeleni, în cadrul căreia Barac figurează în capitolul rezervat precursorilor. Cu toate acestea, aprecierile nu i-au fost întotdeauna favorabile. Dacă Bariț²², Gheorghe Asachi²³, N. Iorga²⁴ și G. Călinescu²⁵ au știut să prețuiască drept meritele *Foii duminicii*, în schimb T. Cipariu²⁶ și G. Bogdan-Duică²⁷ au scris despre ea în termeni excesiv de tari. Împotriva lor pledează materialul publicat în revistă, care ne dă dreptul să susținem că *Foaia duminicii* a însemnat, în condițiile anului 1837, o realizare meritorie.

¹⁹ „Transilvania”, I (1868), p. 611. Vezi și *Decretu, loc. cit.*

²⁰ Citez din scrisoarea adresată de Orghidan lui V. Moga: „Bunătatea Preasfinții Tale, tuturor cunoscută, și dragostea cea mult lucrătoare, de toți fiii nații pină acum simțită, mi-a dat și mie îndrăzneală... de a-mi așterne cu dulce nădejde rugămîntea următoare, care purcede singur din dorul de a folosi iubitei mele nații”. Rugămîntea sună: episcopul să poruncească „la fiii [săi] cei sullețești” și preoților „a să prenumăra la *Foia duminicii*”. Ar fi apelat acest „neguțătoriu și burgesu de Brașov” la sprijinul vlădiciei, dacă avea 800 de abonați? Nu, de bună seamă.

²¹ Ciorna scrisorii se găsește la Biblioteca Academiei R.P.R. Filiala Cluj, fondul Bariț.

²² Vezi „Transilvania”, I (1868), p. 611, *Decretu, loc. cit.*, și *Înștiințarea literară (Anexa III)*.

²³ Vezi „Albina romînească”, 1837, nr. 36, p. 157. De altminteri, Asachi a reproduș unele bucăți din foaia lui Barac în „Icoana lumii”, vezi I. Verbină, *lucr. cit.*

²⁴ *Istoria literaturii romînești*, p. 306—307, și *Sensul „Gazetei Transilvaniei”*, p. 291.

²⁵ *Lucr. cit.*, p. 123.

²⁶ Scriindu-i în 27 aug./8 sept. 1837 lui Bariț, Cipariu se declară nemulțumit de conținutul *Foii duminicii*, deplînge faptul că Orghidan își „periclitează” banii și propune ca acesta „să se îngrijească de alt redactor sau tîlmăcătoriu, și să nu se uite că Barac e tîlmăcătoriu *ex officio*, că ex officio poate să fie tîlmăcirea cum va fi, sașii de acolo [Brașov] știu că nu caută mult la eleganție, — ci să se uite ca să-și înmulțească prenumerații, și pre cari-i are să nu-i piarză. De va rămînea redacția tot așa, nu știu ce folos mult poate să pricinuiască *foaia aceea*” (Biblioteca Academiei R.P.R., ms. 994, f. 30 r). În continuare se ironizează stihofilia translatorului: „De versurile care înnădește și împle foaia, din care îrebuie să aibă o grămadă de toată măsura, — cum se va pofți, la întîmplare —, încă am rîs uneori, mai cu seamă de acele ce sună cam de *amor*, aducîndu-mi aminte că autorul, săracul, după vrîsta și starea-i, cum auzeam, mai că și-o fi uitat ce felu de D-zeu-i acela. Unele-s ciudate” (*ibid.*, f. 30 v).

Vezi și G. Bariț, *Correspondenții între doi ardeleni asupra ortografii*, în „Foaia literară”, 1838, nr. 8 (19 februarie), p. 61.

²⁷ Ioan Barac, p. 21.

Redactorul, format din punct de vedere intelectual în perioada Școlii ardelenne (1780— 1830), și-a propus o seamă de idealuri luminate: combaterea superstițiilor, răspîndirea de cunoștințe folositoare omului simplu, popularizarea progreselor științei etc. Desigur, pentru a face din revistă o publicație cu adevărat vie, Barac ar fi trebuit să adauge acestor idealuri unele preocupări născute în etapa de pregătire a revoluției din 1848. Dar el nu s-a arătat prea receptiv la noile probleme ale timpului. A sesizat însă rolul fabricilor în economie și de aceea a cerut ca românii să pășească pe calea industrializării treptate.

Într-o urare apărută în ultimul număr al *Foii duminicii*, Barac spunea:

*Cu aceasta se sfîrșește
Anul și se înnoiește
Ca și chipul de pre bani;
Cel nou să gratulăiește
Tuturor, și să poștește
Fericirea la mulți anii*

Noul an (1838) va îmbogăți lista periodicelor noastre cu *Foia literară*, *Foia pentru minte, inimă și literatură* și cu *Gazeta de Transilvania*. Sub conducerea lui Bariț, ele aveau să ducă la o mare înflorire prestigiul gazetăriei românești.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A N E X E

I

Arătare de subscriere la o alegere a adîncului de rarități pentru toate duminicile, spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștință la toate ramurile românești

Lipsa științii noastre cei omenești întru toate ramurile, ajungînd pînă la atîta vreme a veacului, îș cere de la toate închipuitele lucruri cea după puțină însușire. Drept aceea, în jos însemnata redacție ș-au închipuit o unire cu mai mulți bărbați despre chipul și cunoștințele cele nemărginite, de a da afară în tipariu, pentru sporiul științelor, un jurnal încuviințat supț titula *De obște foaie a duminicelor românească*.

Lățirea cunoștințelor celor folositoare este darul cel mai frumos ce să poate face veacului său. Noi poțim după cea mai bună puțință a noastră, cu cuget sănătos și cu bunăvoință a face trebuința noastră. Nemăsurată este împărăția științii, că cuprinde lumea toată, adecă cele trecute și cele de acum, ceriul și pămîntul, uscatul și marea. Sîrguința noastră trebuie să meargă pînă acolo ca din toate țările acestea, din toate ramurile acestea să să alegă cele mai folositoare și mai noao, care îndeletnicește preceperea, întrucît să poate cu un chip plăcut, spre desfătarea cetitorului iubit.

Cu cele mai adevărate firești stări împrejur, mari întimplări, interesante lucruri, și cu descrierea unor bărbați vestiți vom da afară foaia noastră. Datornicește ne vom strădui a îndeletnici cu plăcere duhul cetitorilor noștri, prin *novelar, romante, istorii și scurte confepțuri* din cărțile cele mai alese de la Lipsia tipărite, în limba nemțască, fra[n]țozască, italienească, rusască și englezască, în limba cea romînească tălmăcite, care unde să va putea potrivi; vom aduce stările împrejur prin niște idee curat lucrute, ca să dăm poțitorului cetitoriu încredințare, și mai vîrtos vom avea grijea cea mai mare a arăta gazetele noastre cu chipul cel dinafară și cu cuprinderea lor cea mai destoinică. De ar putea să aibă redacția noastră, a acestui izvor adînc, o trecere bună de bucurie, ca să ni să ușureze cheltuiala cea mare, vom pune toată silința întru adevăr în tot chipul a îndestula pe cinstiții subscriși ai noștri.

Din acest izvor va ieși, în darea afară peste săptămână, în toată simbăta câte un număr de o coală; formatul și hirtia va fi după alăturata aici foaie de probă, cu un tipariu curat și deslușit, de care în toată vremea va fi grijea cea mai mare.

Prețul subscrierii pentru $\frac{1}{2}$ de an, unde la un an închipuiesc 52 num. o legătură, a să plăti înainte, cu primirea numărului celui dintii, este numai 2 fl. c. m. în bani de argint. Și să vor da nezmintit afară începând de la 1 ianuarie 1837.

Tocmirile să primească la cei în jos numiți.

Persoane private, carii vor binevoi a să pune la rîndul prenumerațiilor, vor primi la 10 exemplare unul de cîinste.

Tocmirile să să poștească a să face cu adresul: Cătră dătătorii afară de cea de obște *Foia duminicii rominească*, nemțește: *An die Herausgeber des allgemeinen walachischen Sonntags-Blattes*, în orașele:

Arad	domnul profesor	Alexandru Gavra
Blaj	” ”	Timotei Tipariu
București	domnul	Rudolf Orghidan
	”	Valbaum și Vaise
	”	Iosif Romanov
Bălgrad	”	Teofil Constantin
Verșeș	”	Iosif Gaut
Galaț	”	Nic. Ciurcu și d. Crețoescu
Craiova	”	Iordache David
	”	Țeno Nicolae Dupin
Murăș-Vașarhel	”	Ioan Dimitrie Fogarași
Ploești	”	Marinciu Stanciu
Roman	”	Gheorghie Ioan
Sibiu	”	Buhhandlungul lui Tiri
	”	Em. Manolovici
Sasreghen	”	Ioan Muntean
Timișoara	”	Gheorghie Iuga
Făgăraș	”	Ioan Golian
Iași	”	Nic. Gheorghiu și tovărojie (sic)

Brașov, în 1 dechembrie 1836

Dătătorii afară a *Foii duminicilor rominești*

II

La d. Eliad

1837, 30 sept. st. v.

Prea cîstite domnule!

Nimic nu ar fi, au fost și nu este mai de dorit, decît niște împreună înțelegeri mai adese între noi, căror după ce firea ne-au pus stavilă Carpații, îngerul cel ucigătoriu, ciuma, au dat prilej la mii de alte piedeci, care ne precurmă comunicația, și vai ce comunicației! Nu de măruri, domnule, că aceasta nu mă interesează, ci de cugete, care este mai scumpă decît toată averea Societății de India. Iată, domnul meu, mă nădușă bucuria și nu știu cu ce cuvinte să încep a vă înștiința cum că... stăpînire [a a îngăduit] romînilor din Ardeal, care după socoteala mai de pre urmă făcută trec păște 1 200 000, să aibă o gazetă politică și literară. Eu pricinile bucurii noastre nu sînt în stare să le număr acuma, zic numai atîta: ... avem slobozenie de gazetă, care noi încă de la iulie o am fost început²⁸, însă numai ca traducere după cea nemțască de aici, căci așa ne era iertat a da un aseme-

²⁸ Bariț se referă la „Foaie de săptămîină”, despre care H. Tontsch, *lucr. cit.*, p. 110 scrie: „Juli 1837: *Fóia septămînei*. Red. George Barițiu. Tip. Ión Gött. Einmal wöchentlich, doch musste nach den zwei ersten Numern des weitere Erscheinen infolge Zensurverbotes eingestellt werden”. Vezi și N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *lucr. cit.*,

nea lucru la lumină, dar nu ca gazetă originală rom., cu red.[acție] neatirnată. Cu care unii dintră naț.[ionalistiți] cei mai ferbinți nefiind mulțumiți, au cercat să ceară slobozenie întregă și au dobândit. Păste puțin să va face de toate pă larg înștiințare, căci redacția de acum a *Foii de dum.[inecă]* încetînd, să va împreuna cu foaia cea pol.[itică], pref.[ăcută] în gazetă literară. Socotesc că de nu pentru stilul nostru, dar cel puțin pentru lucrurile în foile noastre coprinse vom căpăta și în acele dooă patrii prenumerați zeloși, precum și collucrători la foaia literară a noastră, care luîndu-se din minile bătr.[îmului] Barac va lua alt ton, alta formă, alt[ă] limbă [șters: stil], altă ort.[ografie] etc., aite litere, adecă cu lit.[ere] lăt.[inești].

Am norocire a-ți trimite... exemplare din cuvîntarea-mi scolast.²⁹, din care mă voi ruga să binevoiești a împărtași la dd. binevoitorii miei, pă carii eu nu-i numesc, fiind incredințat că-i știi d-ta. Căci la cine aş trimite la alții, decît la d. I. Văcărescu, Cîmpinean, Poenar, Florian ș. cil. (sic). Numa mă rog să nu căutați pretutindenea logică, și din neputința mea, și iarăș căci atotputernica țenzură de aici uită de multe ori de logică și sfîșie pă întreg.

Aducătorii acestora..., din Saxonia născut, ar dori să capete ceva condiție, dînd lectii din limbile nemț. și lătinească, pă care încă o vorbește, sau la un comptoir undeva, căci au mai slujit: mă rog să binevoiești a-l recomanda în vreo parte.

III

Inștiințare literară

Anul se împlinește de cînd să arată *Foaia de duminică* în mijlocul publicului românesc cetitoriu. Ea a folosit cel puțin atîta, că a slujit de mijloc prin care să se cunoască mai deplin gustul și trebuințele romînilor — anumit în patria noastră — în cele ce se tin de știință și literatură. De nu se cerca, nu se știa, și noi ne bucurăm din suflet cum că, după înștiințările și împărtașirile a mai multor literați cu noi pînă acum făcute, cunoaștem că romînul încă poștește de aci nainte o hrană pentru inima și mintea sa mai săftioasă: și *Foaia de duminică*, cu sfîrșitul anului curgătoriu, va să înceteze.

Dar cum, domnilor! noi ardelenii, atunci cînd frații noștri de păste Carpați citesc cinci, șase gazete și foi literare în limba romînească, să rămînem de la o astfelu de întreprindere, care cel mult patru sau cinci sute de patrioți și naționaliști literați și bine simțitori sînt în stare de a o sprijini și ținea în floare? În veacul acesta, cînd limba noastră,

p. 264. Titlul periodicului, scris cu litere latine, este *Foe de septemana din Transilvania*. Au apărut numai 2 numere (de cîte 4 pagini fiecare, formatul „Foi literare“), în 3 și 10 iulie 1837. Culeg cîteva informații ce interesează viața efemeră a publicației:

a) „Prenumărația să face pă *Foaia de săptămină* din Transilvania și pă *Foia duminică*“ (nr. 1, p. 1);

b) „Avem nădejde că vom face mai multă plăcere publicului românesc cetitoriu, dacă *Foia* aceasta se va împreuna cu *Foia duminică*, care de aci nainte va să slujască de adaos literal“ (*Inștiințare*, în nr. 1, p. 4);

e) „Cu cheltuiala a d. Rudolf Orghidan, la care și să aillă“ (*ibid.*);

d) „Să face cinstiților noștri cetitori cunoscut, precum că numărul alăturat despre *Foia de săptămină* s-au adăogot numai spre probă, iar cîștigînd slobozenie de la I. C. Gubernium al Ardealului de a o putea da afară, numaidecît să vor trimite și aceste numere, iar pînă atunci să vor ivi numai *Foile duminică* singure, în toată săptămina, pă poștă“ (nr. 2, p. 8).

Dim restul materialului spicuiesc o singură știre: „*Bucium*. O răscoală urbarială a slujbașilor de aici, escată din nesupunerea lor cătră domnul locului, a dat pricină la o execuție militară, care pentru nențălegerea ce domnea într-amîndoă părțile nu s-a putut altfelu isprăvi, decît după ce treizăci de țărani slujbași fuseră răniți. Inșă totuși, după aceea toate s-au pus la liniște“ (nr. 1, p. 5). Amănunte despre răscoală apud. I. Tóth Z. *Mișcările țărănești din Munții Apusei pînă la 1848*, București, 1955, p. 121 și urm.

²⁹ G. Baricz, *Cuvîntare scolasticească la examenul de vară în școala romînească din Brașov, în Cetate, zisă de... Brașov, 6 iulie 1837*. S-au tipărit în Tipografia lui Ioan Ghett.

prin râvna bărbaților atîta de nepregetori, au făcut pași care însuș pă străini pun la mirare, todeodată dovedind în faptă cum că limba romînească este destoinică de a să putea deplini, regula și îmbogăți ca oricare alta; și încă cu atîta mai mult, cu cît are izvoare mai bogate, pă maica și surorii sale, de unde să se poată ajutara. Ardelenii, mai mult decît un milion și doă sute mii romîni, să râmîie tocma acumă răci și nesimțitori pentru limba sa, pă care, precum toate națiile, așa și dinșii săi cuvîne să o aibă de pavăză și paladiul său? Nu, domnii miei, nu; acesta ar fi prea jalnic lucru a prîcepe o astfelu de răceală în fiții acestii nații. Literații și cetitorii noștri nu potesc să înceteze foaia aceasta, ci numai planul ei să se schimbe, apucîndu-se mijloace ca acelea care cu cît ne simțim mai rămași, cu atîta mai pă scurtă cale să ne apropie cătră scoposul cel adevărat, și atunci sînt prea gata a ne da mină de ajutoriu, cu fapta și cu cuvîntul. Numele *Foi de duminică* va înceta, iară în locul acestiia va ieși *Foaia literară*.

Mai întii, adecă de la a. 1838 ian. 1, de sine, iar păste puțin după aceasta se va împreuna cu *Gazeta politică* romînească, care, pentru niște stări împrejur opăcitoare, îndată la începutul anului nu va putea ieși, ci puțin după aceea.

Planul *Foi* noastre *literare*, supt o altă redacție deosebită, unui romîn nu-i va fi greu de a-l gîci. Și ca să lăsăm de o parte altele, care s-ar ținea de alegerea materiilor ce vor să între la această foaie, sîrghița noastră cea mai nepregetătoare va fi a împărtăși cît să poate pă cititorii noștri din M. Monarhie cu sporiul ce îl fac romîni în cele doă provincii vecine, în toate ramurile literaturii; și iarăș pentru dinșii a scoate la vedere și pă ceriul romînesc feliurimi de șene istoricești și naturale din clasică noastră Transilvanie; care probleme credem că nu ni le va socoti nimenea de ușoare. Pentru aceasta, cea dintii și mai ferbinte a noastră cerere, cătră toți literații noștri, va fi ca, pă lîngă corespondenții ce-i vom avea, să nu-și pregete nici unul a trimite cîte ceva din rodul cetanii, cunoștiințelor și a geniului său la foaia noastră, fie aceea original sau traducere; noi toate le vom primi cu multămită și recunoștință, în numele întregii nații. Poate cineva la scrierile sale să-și puie numele cel adevărat sau altul iscodit, dar anonim nu putem să tipărim. Așa numai într-acesta chip se va face foaia aceasta adevărată avere a romînilor. Noi într-această întreprindere a noastră cu atîta mai mare îndrăzneală avem a ne ruga la toți cei ce pot da ajutorință, cu cît sîntem încredințați cum că nimenea nu se va îndoi despre curățenia cugetului nostru și despre singurul dor de a folosi romînilor; mai vîrtos cine știe cum că la noi pînă acum orice carte s-a tipărit avu cel puțin trebuință de 10—15 ani pînă s-a vîndut. Și din *Istoria* lui Petru Maior despre începutul romînilor, care la noi este clasică în felul său, la 1812 tipărită, încă la 1833 era lăzi pline de exemplare nevîndute. Iată că pofta de cîștiguri ar fi deșertă!

Prețul foi va fi pă jumătate de an 2 fl. 24 cri. argint, iar pă un an întreg 4 fl. 48 cri. arg., cu poșta, iar fără poșta numai 2 fl. pă jum. de an și 4 fl. arg. pă un an. Și pînă la ieșirea gazetii romînești se va trimite împreună gazeta nemțască³⁰ tot cu acelaș preț.

Prenumerafia se poate face la toate deregătoriile de poștă, precum și la toți dd. corespondenții noștri, carii la cererea noastră vor avea bunătate a se însărcina cu primirea adresurilor și a banilor, și cu trimiterea lor.

La a. 1838 zi 1 ianuarie, adecă sîmbătă, va ieși numărul cel dintii a foi, și subscrișii trag asupra sa răspunderea de a păzi acuratețā cît se poate de mare întru tipărirea și trimiterea acestii *Foi literare*.

Brașov, 1837 dechemvrie 9

Ioann Gätt, tipăritoriul.
G. Bariț, redactor.

³⁰ „Siebenbürger Wochenblatt“ sau „Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publicität“. Bariț a publicat, la 26 decembrie 1837, și o *Înștiințare de prenumerație*, vezi „Foaie literară“, 1838, nr. 1 (1 ian.), p. 8.

ЖУРНАЛ „FOAIA DUMINECII”

(Резюме)

Среди первых периодических изданий в Трансильвании числится и журнал „Foaia duminecii”, издаваемый Иоаном Барак в Брашове, в 1837 г. Журнал „Foaia duminecii” издавался за счет купца Рудольфа Оргидана.

Проспект журнала и материал, напечатанный в нём, показывают, что Барак стремился дать своим читателям самые разнообразные сведения (по ботанике, зоологии, географии, истории, общей культуре и др.). Он пытался также бороться против суеверий и против постыдной торговли рабами; поддерживал выращивание сахарной свёклы жителями Трансильвании и, вообще, стремился служить, в пределах возможности, делу социального и культурного прогресса.

В журнале печатали и художественную литературу: стихи Барака, разные рассказы, переведенные с иностранных языков, отрывки из „Путешествия на Восток” Ламартина и идиллию Клейста „Ирин”.

В Приложениях напечатаны проекты журналов „Foaia duminecii” и „Foaia literară”, а также и неизвестное письмо Г. Барика к Элиаде-Рăдулеску от 30-го сентября 1837 г.

„FOAIA DUMINECII”

(Résumé)

Au nombre des premiers périodiques roumains de Transylvanie figure aussi „Foaia duminecii”, éditée par Ioan Barac à Braşov, en 1837, et imprimée grâce aux subventions du commerçant Rudolf Orghidan.

Le prospectus de la revue et les matériaux qui ont paru dans ses colonnes montrent que Barac s'est efforcé de donner à ses lecteurs des connaissances aussi variées que possible (de botanique, zoologie, géographie, histoire, culture générale etc.). Il a combattu les superstitions et la honteuse traite des esclaves, il a encouragé la culture de la betterave sucrière et s'est mis, en général, au service de la cause du progrès social et culturel.

La revue publia aussi de la littérature: des vers de Barac, divers récits traduits, un fragment du *Voyage en Orient* de Lemartine et l'idylle *Irin* de Kleist.

Dans les *Annexes* on publie les prospectus de „Foaia duminecii” et de „Foaia literară” de Gh. Bariţ, ainsi qu'une lettre de Gh. Bariţ à I. Heliade Rădulescu, datant du 30 septembre 1837.

MAXIM GORKI ÎN PAGINILE „VIEȚII ROMÎNEȘTI“ (1920—1940)

de
MIRCEA CROITORU

Numeroase și incontestabile sînt meritele celei mai importante publicații literare romînești contemporane — „Viața romînească“ — în istoria culturii noastre. Nu intră însă în intenția autorului să i le releve și să le analizeze aici. Scopul nostru este evidențierea unui aspect mai puțin cercetat al activității desfășurate de revistă în cea de a doua perioadă a existenței sale, în perioada dintre cele două războaie. E vorba de activitatea de popularizare a culturii sovietice pe care revista a dus-o cu perseverență încă de la cel dintîi număr al ei reapărut după primul război mondial, în anul 1920, și pînă la ultimul, suprimat în anul 1940, în atmosfera apăsătoare generată de dictatura fascistă.¹ Activitatea de popularizare a literaturii sovietice constituie un aspect valoros al acelei campanii „stăruitoare și curajoase împotriva fascismului intern și internațional — campanie susținută deopotrivă pe plan politic și ideologic, cultural și economic...“², pe care revista a dus-o în perioada de mari frămîntări politice, sociale și culturale dintre cele două războaie. Aprecierea acestei activități, se înțelege, trebuie să aibă în vedere, înainte de toate, condițiile istorice concrete în

¹ Printre lucrările care tratează această problemă trebuie citat, în primul rînd, articolul lui G. C. Nicolescu, *Ecouri din mișcarea literară sovietică în vechea „Viață romînească“*, în „Tribuna“, an. III (1959), nr. 5 (31 ian.), special consacrat activității depuse de revistă în domeniul popularizării literaturii sovietice. Tangențial, sub un aspect sau altul, problema e pusă într-o serie de alte lucrări, cuprinzînd uneori interesante contribuții și sugestii, ca: Alex. Leon și Dumitru Hîncu, *Aspecte ideologice din activitatea vechii „Vieți romînești“ (1906—1940)*, în „Viața romînească“, IX (1956), nr. 3, p. 221—230; Al. Piru, *Opera lui Ibrăileanu*, București, E.S.P.L.A., 1959; Savin Bratu, *Ibrăileanu omul*, București, Ed. tineretului, Colecția „Oameni de seamă“, 1959; Teodor Virgolic, *Ideile leniniste despre literatură și artă în presa romînească dinainte de eliberare*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, an. IX (1960), nr. 1, p. 35—51; Dan Hăulică, *Ideile lui Lenin despre artă în publicistica noastră dintre cele două războaie (Mărturii și ecouri)*, în „Viața romînească“, XIII (1960), nr. 4, p. 61—67; Tamara Gane, *Traduceri din literatura sovietică*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, an. VIII (1959), nr. 1—2, p. 231—255. Cu toate acestea, un studiu monografic de amploare tratînd problema contribuției „Vieții romînești“ la cunoașterea și popularizarea literaturii sovietice în țara noastră în perioada interbelică nu există încă.

² Alex. Leon și D. Hîncu, *op. cit.*, p. 229.

care ea s-a desfășurat: perioada respectivă a fost dominată din plin de politica antisovietică promovată de guvernele burgheze care s-au perindat la conducerea țării. România fusese inclusă în „cordonul sanitar” destinat să apere interesele capitaliștilor europeni de „pericolul comunist”. Orice articol despre Uniunea Sovietică scris de pe poziții obiective căpăta în această situație o importanță deosebită pentru cercurile largi de cititori avizi să cunoască adevărul asupra realității sovietice. Publicarea unui asemenea articol constituia un act de curaj civic, o luare de atitudine față de punctul de vedere oficial. Ea însemna în același timp o raliere, conștiință sau nu, la lupta acelor forțe în frunte cu P.C.R. care militau pentru apropiere și înțelegere cu primul stat socialist. „Viața românească” a fost una din publicațiile cu larg răsunset în rîndurile publicului cititor, pentru care literatura rusă și sovietică a constituit o preocupare permanentă. Articolul lui A. Leon și D. Hîncu (vezi nota 1), tinzînd să dea o apreciere critică de ansamblu activității progresiste desfășurate de revistă, subliniază contribuția ei în acest domeniu: „În toți acești ani »Viața românească« a făcut cu adevărat mult pentru cunoașterea Uniunii Sovietice în lumina ei reală, pentru popularizarea realizărilor ei pe plan economic, social și cultural, pentru familiarizarea publicului nostru cu fenomenul atît de inedit pentru ei al literaturii realiste, al marilor scriitori ruși și sovietici.”³

*
BCU Cluj / Central University Library Cluj

Unul din marii scriitori ruși și sovietici pentru care revista „Viața românească” a manifestat un deosebit interes a fost întemeietorul noii metode realist-socialiste, Maxim Gorki. Semnificativ ne pare în această privință faptul că, în primul ei număr, revista publică, sub semnătura principalului ei animator, G. Ibrăileanu (iscălit aici C. V.-raja), la rubrica „Note pe marginea cărților”, o scurtă dar consistentă notă rezumativă despre Maxim Gorki.⁴ Nota este interesantă prin faptul că Ibrăileanu, „bun cunoscător al literaturii clasice ruse”, după cum subliniază Al. Piru⁵, încearcă aici să definească locul lui Gorki în literatura rusă și în literatura universală contemporană. Criticul „Vieții românești” sublinia în primul rînd caracterul realist și umanist al operei gorkiene. El intuia cu multă perspicacitate caracterul inovator al operei lui Gorki, scoțînd totodată în evidență faptul că aceasta este continuatoarea tradițiilor majore ale literaturii clasice ruse: „Gorki apăru ca o continuare a celei mai pure tradiții literare rusești, ca un reprezentant al laturii celei mai caracteristice a marii literaturi nordice, dar în același timp ca un scriitor de o desăvîrșită actualitate.”

³ *Idem, ibidem.*

⁴ C. V. *Maxim Gorki. Notă rezumativă* în „Viața rom.” XII (1920), nr. 1, p. 76—77. După cum remarcă Tamara Gane, în perioada imediat următoare Marii Revoluții din Octombrie, mai ales între anii 1918—1925, în România în genere se observă un interes accentuat față de opera lui Gorki, personalitatea scriitorului ajungînd din nou în centrul atenției și „mobilizînd aspirațiile maselor care se solidarizau tacit sau deschis cu marea cauză a poporului sovietic.” (Tamara Gane, *op. cit.*, p. 235).

⁵ Al. Piru, *op. cit.*, p. 145.

Drept precursori ai lui Gorki, Ibrăileanu indica pe Dostoevski și pe Tolstoi, dar se grăbea să menționeze că Gorki reprezintă față de aceștia „o evoluție și o corectare”. Deosebirea esențială dintre ei o constituie, după opinia criticului, caracterul specific al realismului lui Gorki: Dostoevski și Tolstoi căutau în sufletul omenesc izvorul vieții morale, răspunsuri la marile probleme ale existenței, punctul inițial al însănătoșirii morale a Europei civilizate. Atitudinea lor față de umanitatea mizeră, socotea criticul, poate fi considerată drept un romantism evanghelic.⁶ Gorki, din contra, este un realist: „La Gorki oamenii mici, ignoraanți, pierduți, nu mai sînt sfinți, nu mai sînt moralști, nu mai sînt revelatori, dar sînt profund oameni. Viața de mizerie, situația de paria le dă o adîncime sufletească neobișnuită” — scria Ibrăileanu.

Gorki se mai distinge apoi de precursorii săi și prin concepția lui artistică, prin stilul său: „În Gorki se întrunesc în chip rar și fericit cele două atitudini față de realitatea umană, atitudinea morală și atitudinea estetică.” Și criticul încheia: „Maxim Gorki este un mare artist și, împreună cu Romain Rolland, scriitorul cel mai profund uman dintre contemporani.”

Articolul despre Gorki al lui Ibrăileanu, după cum observă Savin Bratu, constituia o ilustrare a aceluși program democratic, a acelei „dorințe de a sluji morala și frumosul” pe care criticul o afirma cu vigoare în articolul publicat în același prim număr la rubrica „Miscellanea”.⁷

În același număr, și tot sub semnătura lui Ibrăileanu, revista recenza două cărți ale lui Gorki: *Copilăria mea* și *Un an de revoluție rusească*.⁸ Ultima, apărută la București în anul 1919, cuprindea articole scrise de Gorki în perioada aprilie 1917—iulie 1918 în publicația de nuanță menșevică „Novaia jizni”.

Criticul „Vieții românești” punea în mod greșit pe același plan aceste cărți atunci cînd considera că ele se înrudesc prin „profunditatea gândirii și înălțimea punctului de vedere”. Ibrăileanu dădea o înaltă apreciere primei părți a trilogiei autobiografice gorkiene: „»Copilăria mea« — scria el — ne arată viața plină de mizerii, de chinuri, de prematură și dureroasă experiență la care a fost supus copilul care trebuia să devină marele scriitor și apostolul unui nou ideal. În această autobiografie Gorki ne zugrăvește, cu puterea lui obișnuită, mediul adesea dantesc, întotdeauna tulbure și apăsător, în care s-a dezvoltat pînă la vîrsta de zece-unsprezece ani. Peripețiile sînt variate și de cele mai multe ori tragice în umilitatea lor, iar tipurile sînt rediate în diversitatea lor cu relieful obișnuit la acest scriitor...”

Referitor la o doua carte, criticul scria că avem de-a face cu „zbaterea uneia din cele mai înalte și sensibile conștiințe omenești...” Ibrăileanu însă nu sesiza faptul că această „zbatere” și învîmirile aduse de Gorki

⁶ Vorbind despre realismul lui Tolstoi, pe care îl delinea drept un „romantism evanghelic”, Ibrăileanu nu găsea formula cea mai fericită. Forța realismului tolstoian rezidă, după cum a demonstrat V. I. Lenin în articolele sale despre Tolstoi, nu în predica lui religioasă, ci în reflectarea profundă a revoluției ruse, a democrației țărănești, cu toate părțile ei slabe și puternice.

⁷ Savin Bratu, *op. cit.*, p. 359.

⁸ „Viața rom.”, XII (1920), nr. 1, p. 174—175.

revoluției își aveau originea în neînțelegerea vremelnică de către scriitor a sensului istoric al acesteia. După cum se știe, în anii 1917—1918, în articolele publicate în gazeta „Novaia jizni“, mai ales în ciclul intitulat *Gînduri inoportune*, Gorki s-a situat pe o poziție nejustă, a săvîrșit o serie de greșeli politice, esența cărora consta, după cum menționează critica sovietică, în „lipsa de încredere în țărănime ca un aliat activ al proletariatului, în subestimarea forțelor creatoare ale clasei muncitoare și exagerarea rolului intelectualității.“⁹

Cauza acestor greșeli o constituia faptul că scriitorul, înconjurat la Petrograd de rămășițele vechii intelectualități burgheze înlăturate de la putere, se lăsa pradă impresiilor produse de diferite fenomene negative izolate, pierzînd la un moment dat, sub influența acestora, perspectiva revoluționară. Lenin a criticat aspru poziția lui Gorki, fiind ferm convins că viața însăși îl va face pe scriitor să renunțe la opiniile lui eronate. Acest lucru s-a și întîmplat. În iulie 1918, cînd gazeta „Novaia jizni“ a fost desființată, Gorki declară: „Dacă ar fi suprimat-o... cu o jumătate de an mai de vreme, ar fi fost mai bine și pentru mine și pentru revoluție.“¹⁰

Scăpînd din vedere acest lucru, după toate probabilitățile din cauza insuficienței informării, explicabile pentru acea vreme (să ne amintim de faptul că Ibrăileanu căzuse la un moment dat pradă zvonurilor calomnioase despre o pretinsă suprimare a scriitorului) criticul ieșean încheia totuși prin a sublinia sprijinul efectiv acordat de Gorki revoluției: „Știm, atîta știm, că Gorki face să se tipărească milioane de cărți și broșuri pe care trenurile le răspîdesc în toate părțile Rusiei...“

În același an revista recenza *Amintirile despre Tolstoi* ale lui Maxim Gorki, apărute în revista germană „Der Neue Merkur“, subliniind efortul lui Gorki de a reda pe marele clasic rus ca pe un om real, cu calitățile și lipsurile sale, și nu ca pe un sfînt.¹¹ În numărul următor revista însăși publica aceste amintiri, în traducerea lui Ionel Teodoreanu.¹² Această traducere, după cum precizează Savin Bratu, fusese făcută la cererea lui Ibrăileanu, care, prin Gorki, căuta să se apropie de înțelegerea revoluției, a transformărilor radicale care aveau loc în Rusia Sovietică și asupra cărora în acel timp el poseda atît de puține și, adeseori, eronate informații.¹³

În 1922, în cadrul unei cronici teatrale, M. Sevastos remarca printre piesele jucate pe scena Teatrului Național din Iași *Crimă și pedeapsă* după Dostoievski și *Azilul de noapte* de Maxim Gorki.¹⁴ Interesant de reținut

⁹ Vezi, de pildă, K. D. Muratova, *M. Gorki v borbe za razvitie sovetskoj literatury*, Izd. Akademii Nauk SSSR, Moskva—Leningrad, 1958, str. 14.

¹⁰ Apud K. D. Muratova, *op. cit.*, p. 16.

¹¹ „Viața rom.“, XII (1920), nr. 9, p. 476—477.

¹² *Ibid.*, nr. 10, p. 570—590.

¹³ Savin Bratu, *op. cit.*, p. 427.

¹⁴ „Viața rom.“, XIV (1922), nr. 2, p. 283—286. Această cronică la „Azilul de noapte“ corectează afirmația criticului sovietic I. A. Kojevnikov, care, în studiul său intitulat „Gorki în România“ consideră că după Revoluția din Octombrie piesele lui Gorki nu s-au mai jucat pe scenele oficiale ale teatrelor din România, citînd în acest sens (după N. Moraru, Studii și eseuri, Buc., E.P.L.A., 1953 [2], p. 131) doar o singură montare a „Azilului de noapte“, realizată în anul 1930 de către echipa Sindicatelor Unitare. (Cl. I. A. Kojevnikov, *Gorki v Rumîniy*, în „Gorkovskie citenia“, 1953—1957., Izd. Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1959, str. 442.)

cu acest prilej faptul că, vorbind de ultima piesă, și căutînd să releve mesajul ei adînc uman, autorul cronicii relatează pe scurt conținutul unei alte opere gorkiene, al cunoscutei legende despre Danko, comparîndu-l pe Gorki cu eroul acestei legende: „Ca și Danko, Gorki — ținîndu-și parcă deasupra capului inima aprinsă, arată oamenilor, rătăciți în întuneric, o cale plină de lumină.”

În 1925, revista recenzează volumul apărut la Paris „M. Gorki, *Lénine et le paysan russe*”¹⁵, asupra căruia revine peste un an la rubrica „Miscellanea”, în articolul intitulat „Gorki și țărănul rus”.¹⁶

De remarcat faptul că revista ia aici atitudine față de aprecierea negativă dată de Gorki țărănimii, socotind că avem de-a face cu o imagine întunecată a acesteia, necorespunzătoare realității. Caracterizînd paginile lui Gorki drept „frumoase, dar adesea nedrepte”, revista scria că în sufletul țărănimii există calități care îi permit o rapidă ascensiune pe scara valorii morale și sublinia că însuși Gorki vorbește despre o reînviere a țărănimii, drept e, „cu prețul distrugerii intelectualilor și clasei uvriere”. Animată de vechea ei mentalitate democratică, revista socotea că în lupta pentru ridicarea țărănimii nici o jertfă nu e prea mare. Demn de reținut este fără îndoială și faptul că „Viața romînească” se făcea totodată ecoul admirației scriitorului față de Lenin, citînd următoarea apreciere gorkiană: „Lenin este un erou de legendă care și-a smuls din piept inima sa înfocată spre a lumina drumul ce va scoate omenirea din abjectul haos contemporan, din băltoaca pestilențială și sîngeroasă a etatismului înăbușitor și putred.”

Ca o încercare de a trata problema atitudinii lui Gorki față de revoluție într-un plan teoretic general, cu implicații filozofice, trebuie considerat articolul publicat de M. Mancaș în cadrul cronicii literare: „Maxim Gorki și ideea de revoluție”¹⁷.

Intenționînd să releve concepția gorkiană despre revoluție, autorul, neeliberat încă la acea dată de anumite confuzii ideologice, nu reușea acest lucru decît în mică măsură, deoarece omitea rolul decisiv pe care l-au avut în formarea acestei concepții cunoașterea marxismului, prietenia scriitorului cu Lenin, contactul cu realitatea rusă revoluționară. Cu toate acestea, articolul are însă meritul de a fi relevat caracterul realist inovator al concepției lui Gorki. În accepția pe care o da Mancaș realismului gorkian din romanul *Mama* — de transpunere artistică a ideologiei socialiste — el se apropia de definirea lui Gorki ca un scriitor realist-socialist: „Îmbinînd idealul unei concepții de viață superioară cu realitatea, pe care o consideră chinuitoare și nedreaptă în societate (e vorba de societatea țaristă, M. C.), Gorki a exprimat sintetic aspirațiile de totdeauna ale mulțimii, sub forma unei pătrunzătoare și obiective analize.”

Tocmai sesizarea faptului că Gorki este exponentul literar al unei concepții revoluționare rămîne valabilă în articolul lui M. Mancaș, nelipsit de altfel, după cum am mai remarcat, de anumite confuzii.

¹⁵ *Ibid.*, XVII (1925), nr. 6, p. 356—357.

¹⁶ *Ibid.*, XVIII (1926), nr. 2—3, p. 368—369.

¹⁷ *Ibid.*, XIX (1927), nr. 5, p. 255—259.

După apariția acestui articol urmează un interval de câțiva ani în care revista nu mai publică nici un articol consacrat în mod special lui Gorki. Absența materialelor dedicate creației lui Gorki nu trebuie însă interpretată ca o slăbire a interesului față de literatura sovietică în genere. Din contra, în perioada respectivă „Viața românească“ a deslășurat în această direcție o intensă activitate, publicînd atît lucrări de sinteză asupra prozei și poeziei sovietice, cît și o serie de articole și recenzii despre un șir de scriitori ca Vs. Ivanov, V. Kataev, F. Gladkov, M. Șolohov, I. Ehrenburg, S. Esenin etc. Numele lui Gorki revine în anul 1936, într-o scurtă însemnare intitulată „Maxim Gorki“, apărută cu prilejul morții scriitorului și semnată C.N.N. (-egoită)¹⁸.

Însemnarea, cuprinzînd cîteva date și considerații generale asupra vieții și operei lui Gorki, nu prezintă vreun interes deosebit. Merită a fi reținută doar aprecierea rolului jucat de romanul *Mama* în istoria prefacerilor revoluționare din Rusia, roman în care „lumea veche, burgheză, și aceea nouă a tinerilor, cu aprigul lor dor după prefacerile ce aveau să vină, apar într-un etern conflict.“

Un mult mai mare interes prezintă articolul amplu al Verei Pamfil intitulat „Gorki și literatura rusă“, apărut un an mai tîrziu, în 1937. Acesta se numără, fără îndoială, printre cele mai interesante articole despre Gorki apărute în presa literară românească înainte de 23 August 1944.¹⁹ Valoarea lui e determinată, în primul rînd, de poziția materialistă, progresistă, adoptată în tratarea problemelor de literatură, în al doilea rînd, de amploarea și importanța acestor probleme. În centrul articolului, care tindea spre o apreciere sintetică a întregii opere și activității a scriitorului, stă determinarea poziției deosebit de importante ocupate de Gorki în ansamblul literaturii ruse și sovietice, sublinierea caracterului progresist, a conținutului umanist al operei gorkiene. Toate aprecierile emise asupra creației lui Gorki decurg din definirea scriitorului ca un ultim reprezentant al realismului critic rus și același timp ca primul clasic al literaturii proletare. Gorki este văzut ca un reprezentant al artei revoluționare, „plin de încredere în misiunea clasei muncitoare, constructoare a unei vieți mai fericite“, ca un scriitor care a promovat în literatură ideile clasei muncitoare. Gorki înseamnă începutul unei epoci noi în literatura rusă, opera lui cheamă omenirea spre o viață mai bună, bazată pe munca liberă creatoare: „Gorki a servit umanitatea cu puterea inepuizabilă a pasiunii, cu pana literatului, a criticului și a publicistului. Numele lui Gorki a devenit în scurt timp sinonimul luptei pasionate și perseverente pentru prefacerea revoluționară

¹⁸ *Ibid.*, XXVIII (1936), nr. 6—8, p. 92—93.

Moartea marelui scriitor a produs o profundă impresie asupra opiniei literare progresiste românești. Acest lucru îl dovedesc numeroasele articole sau însemnări apărute în acele zile într-o serie de publicații literare. „Cuvîntul liber“, de pildă, publică un bogat material consacrat lui Gorki în două numere consecutive (nr. 34 din 27 iunie și nr. 35 din 4 iulie 1936); revista „Reporter“ închină scriitorului o pagină întregă (nr. 10—11 din 4 iulie 1936); „Adevărul literar și artistic“ publică pe prima pagină un articol intitulat „Maxim Gorki“, semnat de M. Sevastos, însoțindu-l de un portret al scriitorului (nr. 812 din 28 iunie 1936).

¹⁹ „Viața rom.“, XXIX (1937), nr. 8—9, p. 40—49.

a lumii... Maxim Gorki — citim mai departe — se plasează alături de militanții științei, artei și revoluției, care au consacrat toată puterea geniului lor conducerii omenirii și ajutorării ei în lupta împotriva obscurantismului și reacțiunii.“

Prin aceasta articolul lua poziție contra valului reacționar care începuse să bîntuie cultura românească, amenințată de influențele nefaste ale fascismului deghizat în haina diferitelor curente mistice. „Gorki — sublinia V. Pamfil — a absorbit din cultura trecutului ce a fost mai bun: umanitarismul nobil și încrederea în om“.

Remarcînd faptul că dezvoltarea literară e strîns legată de dezvoltarea societății, articolul cita în sprijinul acestei teze următoarea afirmație a lui Gorki: „Literatura n-a fost niciodată afacerea personală a unui Stendhal sau Lev Tolstoi, ea aparține totdeauna epocii, țării clasei.“²⁰

În continuare articolul trecea în revistă principalele perioade de dezvoltare a literaturii ruse. Periodizarea aceasta se baza pe cele trei faze principale ale mișcării de eliberare din Rusia: faza nobililor și a moșierilor, a revoluționarilor-raznocinți și a proletariatului, indicate de Lenin în 1912 în articolul intitulat „În memoria lui Herzen“.²¹

Dar articolul „Vieții românești“ nu se limita la literatura rusă a secolului al XIX-lea, ci cuprindea și perioada sovietică pînă la moartea lui Gorki. Literaturii sovietice îi sînt consacrate de altfel șase din totalul de zece pagini cît numără articolul.

O deosebită atenție se acorda operei care a pus bazele literaturii sovietice, romanului *Mama*. În articol se sublinia că opera lui Gorki a apărut într-un moment de covârșitoare importanță pentru literatura rusă, în momentul în care, dezorientați în urma înfrîngerii primei revoluții ruse din 1905, o serie de scriitori progresiști încep să defăimeze revoluția, adoptînd o atitudine binevoitoare față de regimul reacționar: „Romanul lui Gorki e o epopee a muncitorimii revoluționare, a luptei sale eroice, a entuziasmului tineresc. El îndeamnă pe cititorul deprimat de regimul reacționar al lui Stolîpin să-și regăsească stăpînirea de sine, vigoarea de luptă, încrederea în victoria democrației... Astfel Gorki introduce în atmosfera bolnăvicioasă a literaturii decadente un curent de viociune, dorința de luptă, încrederea în progres.“

În anii care au urmat după Revoluția din Octombrie — se remarcă mai departe în articol — Gorki își închină toate forțele creșterii și dezvoltării continue a literaturii sovietice, în care vedea o uriașă forță socială: „Opera de organizare și de îndrumare a acestei forțe sociale a fost pentru Gorki scopul suprem al vieții sale. El a depus toată energia, toată vigoarea sa artistică pentru formarea adevăratei literaturi a clasei muncitoare...“

O mare atenție acorda V. Pamfil teoriei literare a lui Gorki, activității lui de critic literar: „În calitate de critic literar Gorki manifestă o claritate neobișnuită pentru înțelegerea perspectivei literare, unind-o cu o analiză profesională migăloasă a textului, temei, ideilor.“ Autoarea sesiza princi-

²⁰ Vezi: *Gorki despre literatură. Articole de critică literară*, Buc., Ed. „Cartea Rusă“, 1956, p. 360.

²¹ Cf. V. I. Lenin, *Opere*, vol. 18, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 15.

palele scopuri pentru care milita Gorki: lărgirea orizontului intelectual prin însușirea unei culturi cât mai vaste, lupta împotriva neglijenței și a grabei în munca literară, lupta pentru perfecționarea neconținută a formei și a limbii operei artistice.

Demne de reținut sînt considerațiile asupra metodei realismului-socialist cuprinse în articol. Citind definiția dată realismului-socialist în Statutul Asociației Scriitorilor Sovietici, articolul o dezvoltă și o concretiza prin numeroase exemple luate din literatura sovietică. Citirea acestora (să nu uităm că ne aflăm în anul 1937) aducea un real serviciu popularizării literaturii sovietice. Articolul insista asupra caracterului inovator al realismului-socialist. Pornind de la afirmațiile lui Gorki că subiectele operelor literare variază în decursul dezvoltării istorice a societății de la o epocă la alta și de la o clasă la alta, articolul sublinia faptul că la baza subiectului operelor realist-socialiste stau evenimente de mare importanță socială, aflate însă în strînsă legătură cu soarta și caracterul unor eroi concreți: „Pentru scriitorii sovietici interesele individului se contopesc cu interesele societății. În operele lor ei tind să redea realitatea prin zugrăvirea omului în manifestările lui multilaterale, unind astfel armonios individualul cu socialul...”

Referindu-se la eroul literaturii sovietice, articolul sublinia că acesta este omul nou născut în focul revoluției, omul cu alte patimi, sentimente, emoții și frămîntări, care a făcut din munca creatoare o sărbătoare și și-a îmbogățit spiritul cu adevăratele comori ale gîndirii tuturor popoarelor. El — se menționa în articol — are o importanță educativă enormă, deoarece învață pe cititor „cum trebuie să trăiască, să mediteze, să simtă, să acționeze omul nou, constructorul conștient al societății.”

În ceea ce privește tematica literaturii sovietice, Vera Pamfil, deși accentua caracterul ei actual, o limita. Ea excludea astfel din preocupările scriitorilor sovietici tema istorică, domeniu în care literatura sovietică dăduse pînă la acea dată o serie de realizări valoroase. Interesant de subliniat cu acest prilej următorul amănunt: redacția revistei, într-o notă, socotea necesar să intervină spre a lămuri afirmația din articol referitoare la „caracterul restrictiv” al tematicii sovietice — la obligativitatea scriitorului de a trata teme capabile să intereseze marele public cititor. Redacția scria: „Și caracterul imperativ al acestei obligații nu este nici mai mult nici mai puțin coercitiv decît acela al oricărei alte școli ori mode literare...”

Această notă redacțională, deși punea un arbitrar semn de egalitate între realismul socialist și „oricare altă școală ori modă literară”, își avea fără îndoială rostul ei bine stabilit: ea trebuia să prevină eventualele atacuri din partea presei reacționare, care nu ar fi pierdut prilejul să clameze încă odată despre „îngrădirea” libertății creatoare a scriitorului sovietic. În articol există însă o serie de afirmații izolate susceptibile de obiecții. Straniu suna, de pildă, fraza următoare: „... Tinerii scriitori speră că vor reuși să creeze (subliniat de noi, M.C.) o nouă formulă literară, aceea a realismului socialist.” Ea venea în contradicție cu restul articolului, în care realismul socialist era tratat ca o „formulă literară” existentă, într-

chipată în diferite opere literare. Asemenea afirmații nu anulează însă valoarea articolului, care constituia pentru vremea când a apărut o caldă și competentă pledoarie în favoarea lui Gorki și a literaturii sovietice în întregime. Această pledoarie, această afirmare categorică a valorii creației gorkiene răsuna de altfel răspicat și în ultimele fraze ale articolului: „Numele acestui genial artist al cuvîntului, acestui prieten neprihănit al celor ce muncesc, va arde ca o flacără vie în inima omenirii lucrătoare. Ieșit din mijlocul clasei proletare, Gorki a rămas pînă la moarte slujitorul ei devotat, apărătorul intereselor și susținătorul conștient al idealurilor sale conducătoare.”

Dînd o înaltă apreciere lui Gorki, articolul „Gorki și literatura rusă” îl fixa astfel în conștiința publicului cititor românesc ca pe cel mai de seamă reprezentant al literaturii sovietice.

În același număr al revistei, în cadrul rubricii „Vecinii noștri”, publicistul progresist Gh. Dinu înregistra moartea lui Maxim Gorki.²² Cu acest prilej, Gh. Dinu vorbea de romanul rămas neterminat al marelui scriitor: *Viața lui Klim Samghin* — imagine pregnantă a drumului parcurs de intelectualul burghez renegat, drum care duce în mod inevitabil în lagărul reacțiunii și al contrarevoluției. Destinul lui Klim Samghin, evocat de Gorki pe fondul istoric a patru decenii de viață rusească, capătă un sens general, valabil și pentru alte epoci și locuri: acesta e drumul indivizilor condamnați la piere deoarece s-au rupt de propriul popor și au pornit contra lui. Pentru intelectualitatea românească de la sfîrșitul deceniului al patrulea, a perioadei de fascizare a țării, pentru care problema legăturii cu poporul devenise deosebit de acută, figura lui Samghin constituia un avertisment oportun. Însemnarea din „Viața românească” avea meritul că atrăgea atenția asupra operei gorkiene, deși nu scotea suficient în evidență caracterul demascator al acesteia.

Ultimul articol închinat lui Gorki în seria antebelică a „Vieții românești” îl constituie cronică teatrală scrisă de Mihail Sebastian cu prilejul reprezentării la București a piesei *Azilul de noapte*.²³ Ea se remarcă printr-un puternic spirit polemic, care decurgea din intuirea sigură a conținutului profund uman al piesei lui Gorki, ostil societății burgheze. Subliniind caracterul revoluționar al piesei, Sebastian demasca cu curaj tactica de escamotare a acestui caracter, adoptată de teatrele burgheze în montarea piesei. „*Azilul de noapte* este o piesă revoluționară din care teatrul (era vorba de teatrul „Regina Maria”, M.C.) a făcut un spectacol confortabil”, declara Sebastian. Și continua ironic: „Teatrul are arta de a amortiza loviturile periculoase, schimbîndu-le direcția și de a nu răspunde întrebărilor grave, prefăcîndu-se că nu le aude.”

Cronicarul dramatic își ilustra această caracterizare negativă a teatrului burghez și cu alte exemple, extrem de semnificative, luate din viața teatrală a Germaniei lui Hitler. „În teatru — scria Sebastian — problemele de conștiință pot fi foarte ușor escamotate, prin transformarea lor în probleme de regie. Piesele lui Schiller se mai joacă și astăzi în Germania

²² „Viața rom.”, XXIX (1937), nr. 8—9, p. 114—119.

²³ *Ibid.*, XXXI (1939), nr. 1, p. 140—141.

hitleristă, deși nu este vers în *Wilhelm Tell*, în *Hoții*, sau în *Fecioara din Orleans*, care să nu cheme libertatea și să nu blesteme tirania...“

Revenind la piesa lui Gorki, cronicarul sublinia contrastul dintre lumea zugrăvită de ea și lumea burgheză, în fața căreia ea este reprezentată: *Azilul de noapte* e o dramă de revoltă socială, care se joacă de 30 ani în cele mai elegante săli de spectacol din lume. E o piesă de declasați, pe care o aplaudă din generație în generație un public de burghezi. E, în sfârșit, un apel disperat pe care-l ascultă fără să-l audă o societate împăcată cu sine.

Azilul de noapte vine din străfunduri sociale cu care publicul de teatru nu are nimic comun. E o dramă care se petrece la fund și la periferie, dar se joacă în centru și la lumină. Cei care trăiesc această dramă nu o vor vedea niciodată la teatru, cei care o văd la teatru, nu o vor trăi niciodată în viață.

...E o suferință care protestează, care întreabă, care cere răspuns — continua pe același ton incisiv M. Sebastian. Dar cortina cade la timp și spectatorul sensibil, care a avut poate un moment de jenă morală, își regăsește la lumină conștiința lui de om respectabil cu hirtii de identitate în regulă, cu adresă stabilă. Hotarele se restabilesc imediat. Eroii lui Gorki rămân în lumea lor depărtată, iar publicul trece în foyer ca să discute despre jocul actorilor. Teatrul a făcut din *Azilul de noapte* un spectacol și acest lucru e suficient pentru a înlătura orice semnificație de protest...“

Cu această cronică semnificativă despre *Azilul de noapte*, firul articolelor consacrate lui Gorki se rupe. Atmosfera politică devine din ce în ce mai apăsătoare: valul pustiitor al fascismului pornea să se reverse asupra Europei. Prologul celui de al doilea război mondial începe. Firul va fi reînnoțat mai târziu, în 1944. Acum Gorki avea să apară cititorului și spectatorului român în toată splendoarea sa.

Aprecierile închinatelor lui Gorki în paginile celei mai însemnate reviste românești dintre cele două războaie, urmărite cronologic, permit să distingem o linie ascendentă: ea pornește de la însemnări destul de reduse, fiind apoi spre articole ample, de prezentare sintetică a întregii lui creații. Desigur, nu tot ceea ce s-a scris în această perioadă despre Gorki poate fi acceptat fără nici o obiecție, după cum am văzut. Condițiile reduse de informare sileau pe autorii articolelor să se limiteze la enunțarea unor adevăruri de ordin comun, în alte cazuri, în sfârșit, autorilor înșiși le lipsea o orientare fermă în problemele tratate. De aici, o serie de confuzii. „Viața românească“ nu a făcut însă niciodată loc în paginile ei stieriei antisovietice. Din înălțimea punctului de vedere marxist-leninist al zilelor noastre, noi putem aprecia la justa lor valoare meritele, tradițiile ei democratice în acest domeniu, contribuția ei concretă la întreținerea unei atmosfere favorabile în jurul literaturii sovietice. Relevării câtorva aspecte ale acestei contribuții i-a fost consacrat articolul de față.

МАКСИМ ГОРЬКИЙ В ЖУРНАЛЕ „VIAȚA ROMINEASCĂ”

(1920—1940)

(Резюме)

В своей статье автор рассматривает мало исследованную сторону деятельности журнала „Viața românească” в период между двумя мировыми войнами, а именно. популяризацию, на его страницах, творчества Максима Горького, основоположника социалистического реализма. Эта деятельность включается в ту смелую и упорную борьбу, которую журнал, занимающий демократическую позицию, вёл против внутреннего и внешнего фашизма, в соответствующий период. Популяризация советской культуры и литературы встречала серьёзные препятствия из-за антисоветской политики буржуазных правительств тогдашней Румынии. Несмотря на эти помехи, журналу „Viața românească” удалось не только ознакомить читателей с литературной и культурной жизнью Советского Союза, но и обсуждать некоторые основные, революционные черты творчества Горького.

В этом отношении автор представляет статьи из журнала „Viața românească”, посвящённые Максиму Горькому, хронологически, подчёркивая, что они следуют по восходящей линии, которая начинается краткими заметками и стремится к синтетическому изложению деятельности великого советского писателя. Среди тех, которые понимают глубокий, гуманный призыв в творчестве Горького, мы можем назвать известного критика Г. Ибраилану и драматурга М. Себастьяна.

В заключение автор отмечает, что, несмотря на тяжёлые условия, в которых этот журнал вёл свою деятельность, он внёс ценный вклад в популяризацию творчества Горького в прежней Румынии.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MAXIME GORKI DANS LA REVUE „VIAȚA ROMINEASCĂ”

(1920—1940)

(Résumé)

L'article s'occupe d'un aspect moins étudié de l'activité de la revue „Viața românească” au cours de la période entre les deux guerres mondiales, à savoir la publication dans ses pages de l'oeuvre de Maxime Gorki, le créateur du réalisme socialiste. Cette action s'encadre dans la campagne persévérante, courageuse et démocratique que la revue mena contre le fascisme interne et externe. La diffusion de la littérature et de la culture soviétiques avait à surmonter de sérieux obstacles à cause de la politique antisoviétique menée par les gouvernants bourgeois de la Roumanie de l'époque. En dépit de ces obstacles, „Viața românească” réussit non seulement à informer ses lecteurs sur la vie littéraire et culturelle de l'Union Soviétique, mais aussi à débattre quelques problèmes essentiels, à implications révolutionnaires, de la création de Gorki.

Dans ce sens, l'auteur présente chronologiquement les articles de „Viața românească” consacrés à Maxime Gorki, lesquels s'inscrivent sur une ligne ascendante qui part de notes assez brèves et tend à présenter d'une manière synthétique l'activité du grand écrivain soviétique. Parmi ceux qui ont déchiffré le message profondément humain de l'oeuvre de Gorki se trouvent le critique G. Ibrăileanu et le dramaturge M. Sebastian.

On constate que, en dépit des conditions difficiles qui ont entravé son activité, „Viața românească” a apporté une précieuse contribution à la diffusion de l'oeuvre de Gorki en Roumanie.

PROBLEMA PROCESULUI DE FORMARE A FOLCLORULUI MUNCITORESC

de
DUMITRU POP

Limitînd sfera folclorului la creația spirituală a populației rurale, cercetătorii din trecut au lăsat în afara interesului lor o parte însemnată a patrimoniului folcloric național: creația maselor populare orășenești. Chiar dacă era uneori amintită, lucrul acesta se făcea mai ales cu scopul de-a o combate. În mod reacționar, termenul „mahala” era echivalat cu mizeria morală, cu desfrîul etc. Se ascundea însă intenționat cauza mizeriei, a celei materiale în primul rînd: exploatarea care măcina viața populației muncitoare din suburbiile orașelor.

Transformările revoluționare care au avut loc după eliberare în viața țării noastre, transformări care au scos și muncitorimea suburbiilor din mizerie și suferință, s-au răsfrînt amplu și în domeniul folcloristicii. Ele au determinat, între altele, o nouă viziune asupra creației populare orășenești. Folclorul muncitoresc a intrat în acești ani în centrul atenției specialiștilor¹. Rezultatele cercetărilor de pînă acum s-au concretizat în publicarea unor texte de cîntece muncitorești² și a celor dintîi încercări teoretice în acest domeniu³. Oricum, cercetările sînt abia la început, astfel că pe tărîmul acesta în fața folcloriștilor noștri stau încă sarcini mari.

În cele ce urmează ne propunem să discutăm o problemă teoretică de bază: problema procesului istoric de formare a folclorului urban, muncitoresc. Lămurirea ei poate contribui și la mai buna înțelegere a noțiunii de „folclor muncitoresc”, precum și a caracterelor specifice ale acestuia.

¹ Vezi M. Pop, *Problemele și perspectivele folcloristicii noastre*, în „Revista de folclor”, I (1956), nr. 1—2, p. 19; V. D. Nicolescu, *Din viața unor vechi cîntece muncitorești*, *ibid.*, VI (1961), nr. 1—2, p. 11.

² *Din folclorul nostru*, București, 1953, p. 309—313; *Doine, cîntece, strigături*, *ibid.*, 1955, p. 334—340; *Flori alese din poezia populară*, *ibid.*, 1960, p. 393—401; *Cîntece muncitorești revoluționare*, *ibid.*, 1957 etc.

³ *Prefața la Cîntece revoluționare muncitorești*; L. Stănculeanu, *Cîntece din ilegalitate*, în „Muzica”, 1951, nr. 3—4; D. Pop, *Curs de folclor literar românesc*, Partea I, Cluj, 1957, p. 118—122; M. Pop, *Prefața la Flori alese...*, p. XIII—XVI; A. Fochi, *Contribuții la cercetarea cîntecului muncitoresc*, în „Revista de folclor”, V (1960), nr. 3—4, p. 77—97; V. D. Nicolescu, *lucr. cit.*; Oct. Păun, *Cîntecul muncitoresc*, în „Tribuna”, V (1961), nr. 18.

Înainte de a intra însă în dezbateră propriu-zisă a chestiunii se impun câteva precizări de orientare. E de prisos să mai subliniem falsitatea teoriei în virtutea căreia faptele de folclor se opresc la porțile orașelor, rămânând astfel în afara zidurilor lor. Dimpotrivă, trebuie subliniat că în mediul urban folclorul este cu mult mai bine reprezentat decât se crede în general, mai ales dacă înglobăm în conceptul de folclor și celelalte domenii ale vieții spirituale populare, nu numai creația artistică. Povești, cîntece, snoave ș. a., alături de credințe și superstiții populare, apar deseori nu numai pe buzele populației muncitorești, ci și pe buzele meseriașilor, negustorilor, funcționarilor și chiar intelectualilor, după cum la balurile și petrecerile cu dans din același mediu pătrund și jocuri populare. Avem de-a face, în cazul meseriașilor, negustorilor etc., fie cu un fenomen de supraviețuire a folclorului rural prin interpreți veniți din mediul sătesc, fie cu o recepție de folclor, respectiv cu propagarea folclorului dincolo de condiția socială proprie lui.

Cînd zicem „folclor urban” ne gîndim însă nu la simplii consumatori, ci la creatorii de folclor, prin urmare la acei ce alcătuiesc marea masă a orașelor și pentru care producția aceasta nu reprezintă un fenomen incidental de preluare sau de moștenire, ci manifestare spirituală curentă, tipică și esențială.

Notăm în continuare că noțiunea de „folclor urban”, muncitoresc implică nu numai creația, plămuirile acestui mediu social. Cînd zicem folclor urban ne gîndim la *repertoriul folcloric orășenesc*, repertoriu ce se deosebeste de cel rural nu numai prin prezența unor producții proprii, rezultate din condițiile social-politice caracteristice, ci și prin prezența unor elemente izolate de viață orășenească, precum și printr-o anumită configurație. Lipsesc de pildă din cuorinsul lui unele specii tipice satului (cîntecul cununii la secere de ex. nu își găsește aci rostul), altele apar cu o frecvență mai mare decât acolo. Repertoriul urban înglobează apoi o seamă de creații de proveniență cultă, care pătrund, de regulă, cu timpul și în mediul rural (romanțe, cîntece din filme etc.). Cîmpul folclorului urban se îngustează în anumite sectoare în favoarea altora noi. Incluzerea în sfera lui a unor producții de origine cultă e privită de unii cu rezerve, dacă nu cu ostilitate. În principiu, din moment ce sîntem de acord cu ideea că unele piese culte pot deveni populare, folclorice, în creația rurală, nu există nici un temei ca în cazul folclorului urban să ne abatem de la acest criteriu. O întrebare se poate totuși pune: pînă unde trebuie să se meargă în această direcție? Cînd anume se poate spune că cutare producție cultă a devenit parte integrantă a folclorului urban? Probabil că rezervele amintite sînt cauzate chiar de neglijarea acestei chestiuni delicate. Atributul de „popular”, în sens de „folcloric”, îl conferă piesei culte — ca de altfel oricăror plămuiți individuale — numai largă răspîndire și persistența ei activă în masa populară orășenească, împrejurări care se repercutează și asupra conținutului și formei producției (a textului și melodiei dacă e cazul, a aspectului stilistic și manierei de interpretare etc.). Așadar, nu tot ceea ce se poate auzi în graiul populației muncitorești constituie fapt folcloric, ci numai ceea ce s-a învrednicit de aprobarea masei largi în urma unei eficace verificări în timp, numai ceea ce s-a încetățenit în circulație.

O problemă viu discutată — ce e drept mai ales oral — privește valoarea ideologică și artistică a folclorului urban. Respingem din capul locului poziția reacționară, ilustrată răzleț de unii cercetători burghezi, care îl situează în mod tendențios la periferia artei și moralei sau în afara lor. Nu vom nega însă existența — izolată și efemeră totodată — în masa populară a unor cîntece deficitare din amîndouă punctele de vedere. Trebuie precizat că ele sînt expresia unor inși ne semnificativi pentru masa populară, după cum ele nu sînt tipice pentru creația folclorică cu care ne ocupăm. În formularea unei poziții obiective în problema aceasta e necesar să se țină seama de deosebita diversitate a mediului folcloric urban, atît în ceea ce privește îndeletnicirea și profilul cultural al oamenilor, cît și proveniența lor regională și gradul de integrare în viața orașului. Diversitatea aceasta constituie în general o premisă de căpetenie pentru înflorirea unei creații pline de originalitate. Numai că topirea diferitelor stiluri și modalități artistice în unul singur pretinde timp. Lipsa unei îndelungate tradiții a folclorului nostru muncitoresc în comparație cu cel sătesc explică desigur limitele unor piese. Pe de altă parte, ritmul înnoirii repertoriului este cu mult mai viu în mediul orășenesc, ceea ce face ca unele piese să se învechească înainte de a se fi realizat pe deplin esteticeste. Cu toate acestea, există în repertoriul folcloric muncitoresc piese de o înaltă valoare ideologică și estetică. Ca și în cazul creației rurale, cea orășenească se caracterizează prin aceeași bogată substanță etică. Sub influența luptei muncitorimii și a ideologiei marxiste, ea s-a ridicat uneori la valoarea literaturii revoluționare, prin caracterul ei mobilizator, fiind totodată o puternică armă de luptă. Este deosebit de grăitor faptul că în timp ce comuniștii deținuți în închisoarea de la Gherla cîntau cu patos cîntece muncitorești, populația muncitorească se aduna pe aproape și-i asculta cu admirație⁴. În aceeași ordine de idei merită să amintim un pasaj din memoriile lui Slavici „Inchisorile mele”. Vorbind despre traiul socialiștilor în temnița de la Văcărești, spune: „... Ei se țineau și la pușcărie unul de altul, împreună stăteau acolo la spital, împreună se plimbau și cîntau”⁵. Iar în alt loc: „Cîtva timp în urmă curtea a răsunit de un cor bine condus. Erau vreo zece dintre socialiștii găzduiți la spital. Plimbîndu-se pe coridorul din fața celulelor, ei cîntau Internaționala”, cu toate că „Era oamenii rău de tot ciomăgiți la 13 decembrie, plini de vîntăi, unii cu răni nevindecate încă ori bolnavi de pe urma primejdiioaselor leziuni interne”⁶.

După aceste precizări, revenim la obiectul propriu-zis al cercetării noastre. Așa cum spuneam, ceea ce ne interesează în ultimă analiză este modul cum s-a cristalizat istoric creația folclorică urbană. Din păcate, mărturiile ce le avem despre viața folclorică a orașelor noastre de altădată sînt cu totul sporadice. De aceea începuturile istoriei folclorului nostru muncitoresc pot fi cunoscute numai în linii generale. Totuși, din confruntarea acestor mărturii cu datele referitoare la evoluția vieții economico-sociale și cu legile de bază ale creației artistice, se poate ajunge la recon-

⁴ După informația prof. Iuliu Cseh.

⁵ *Inchisorile mele*. Scrisori adresate unui prieten din altă lume, București, f. a., p. 180.

⁶ *Ibid.*, p. 157—158.

stituirea aproximativă a acestui proces istoric. Sugestii importante poate aduce totodată urmărirea unor procese analoage (desigur pînă la un punct). Ne referim la evoluția folclorică a locuitorilor din așezările rurale integrale la un moment dat în orașe (cum este bunăoară cazul cartierului Mănăștur-Cluj, iar acum în urmă al altor cartiere ale aceluiași oraș: Someșeni, Chinteni), la evoluția repertoriului folcloric al țăranilor stabiliți la oraș ca muncitori etc. Fiind vorba de urmărirea unor procese actuale, totul va trebui privit din perspectiva noilor condiții economico-sociale și culturale, care imprimă procesului ce ne interesează unele aspecte și forme deosebite de cele tradiționale. Foarte importante sînt, în sfîrșit, pentru ceea ce urmărim documentele în legătură cu viața și creația spirituală a țăranilor noștri care, desnădăjduiți din pricina sărăciei ce se accentua din ce în ce, au emigrat, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în Statele Unite ale Americii. Firește, folclorul fiecărui oraș își are istoria lui particulară, determinată de împrejurările caracteristice de dezvoltare. Cele ce urmează trebuie deci considerate drept generalizări.

Despre un folclor urban, muncitoresc putem vorbi numai atunci cînd se constituie o viață orășenească distinctă de cea rurală, iar diferența sat-oraș trebuie urmărită pe mai multe planuri: al îndeletnicirilor caracteristice, al condițiilor sociale în care trăiesc producătorii bunurilor materiale, al stilului de viață, al profilului cultural etc. Este îndeobște cunoscut că deosebitele categorii profesionale se disting pe plan spiritual printr-o creație specifică ce oglindește modul propriu de viață, cu traiul, preocupările și năzuințele caracteristice. Păstoritul de pildă își are producția sa bine individualizată, după cum, la rîndul ei, agricultura a dat naștere unei creații aparte. Chiar și îndeletnicirile de mai mică extensiune și-au creat unele cîntece particulare. E cunoscut astfel cîntecul tăietorilor de lemne *Banii, banii*⁷. Din regiunea Cluj s-a cules un cîntec al dulgherilor, *Eu sînt meșter bedecean*⁸. Dar iată textul unui cîntec mai vechi, al ciubărarilor din Munții Apuseni:

*Colo pe Dealul mare
Merge moșul cu ciubare;
Și cu teocuri de rășină,
Să te deie pe fărînă,
Ca s-aducă bucățele
La copii și la muiere*⁹.

E firesc prin urmare ca și munca industrială și în general îndeletnicirile existente în mediul orășenesc să se oglindească într-o creație populară specifică, creație care să reflecte felul de trai al oamenilor, relațiile sociale, aspirațiile lor etc. Istoric, lucrul acesta începe să se producă în epoca avîn-

⁷ *Doine, cîntece, strigături*, p. 79.

⁸ I. R. Nicola și T. Mîrza, *Colecție de cîntece populare*. Anexă la „Cursul de folclor”, Cluj, 1958, p. 53.

⁹ Frîncu—Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888, p. 63.

tului meșteșugurilor, deci a elementelor din care se va dezvolta orînduirea capitalistă¹⁰.

Înainte epocii de avînt a meșteșugurilor structura orașelor nu prezenta deosebiri sensibile față de aceea a satelor din care s-au dezvoltat. În cuprinsul lor viețuiau de regulă unul sau mai mulți boieri, numeroși slujitori, robi și chiar țărani iobagi, funcționari administrativi, clerici etc. Pe plan folcloric avem de-a face cu o creație rurală, tipică pentru orînduirea feudală. Structura orașelor se modifică apoi, cu timpul, mai cu seamă ca urmare a sporirii numărului meșteșugarilor (acum are loc organizarea lor în bresle), a atelierelor manufacturiere și a fabricilor, toate impunînd o creștere continuă a numărului lucrătorilor¹¹. Dar cum aceștia nu sînt altceva decît țărani — cîndva aduși cu forța sau fugiți de pe moșiile boierești din cauza sărăciei — înseamnă că, în ordine folclorică (cel puțin într-o primă fază), ei nu fac altceva decît să întărească fondul folcloric tradițional țărănesc al orașului¹². De altfel întregul lor stil de viață se deslășoară încă în conformitate cu normele tradiționale sătești. Îmbrăcați în același port cu care au venit de acasă, continuă să-și țină sărbătorile și obiceiurile populare în felul îndătinat. Ceea ce trebuie precizat este că fenomenul acesta — de alimentare a orașelor cu folclor rural — se continuă, în ritm crescînd, pe tot parcursul istoriei lor, ca urmare a permanentei alimentări a industriei, mereu în creștere, cu oameni din lumea satului¹³. Cîntecele pe care acești țărani le aduc cu ei din satele de obîrșie continuă să le satisfacă multă vreme nevoile suiețești. Adeseori ele sînt simțite de către interpreții lor ca o punte de legătură cu satul natal, avînd, între altele, darul să aline dorul după rudele, prietenii și locurile lăsate acolo¹⁴. Într-o epocă tîrzie, cînd știința de carte începe să pătrundă ceva mai adînc în rîndurile țărănimii, cîntecele călătoresc de la sat la oraș și invers, prin intermediul corespondenței, scrisorilor. Orașul difuzează astfel romanțe, cîntece moderne, primind în schimb cîntece rurale recent apărute în sat.

Dar încă de la începutul pătrunderii în mediul urban a purtătorilor lui, folclorul acesta intră într-un inevitabil proces de transformări. Condițiile

¹⁰ Afirmatia lui Oct. Păun: „Folclorul muncitoresc a apărut și s-a dezvoltat o dată cu apariția și dezvoltarea clasei muncitoare din țara noastră, o dată cu organizarea luptei eroice a clasei muncitoare, începînd cu anii 1870—1880“ (*lucr. cit.*) nu poate fi în nici un caz acceptată, deoarece clasa muncitoare apare la noi nu după 1870, ci cu mult înainte.

¹¹ Cu timpul, dezvoltarea industriei și a orașelor — care devin adevărate aglomerări de populație — absoarbe elementele țărănești nu numai pentru satisfacerea nevoilor propriu-zise ale muncii în fabrici, ci și pentru diferite necesități ce apar simultan. În lumea orașului se întîlnesc astfel portari, paznici, vînzători ambulanți, alături de numerosul personal de îngrijire de pe la întreprinderile, instituțiile și casele particulare.

¹² În schimb, dată fiind proveniența teritorială — uneori foarte diferită — a acestor țărani pătrunși în mediul urban, are loc un deosebit de interesant fenomen de osmoză a stilurilor și repertoriilor folclorice regionale, dialectale, anticipînd, în mic, amplul proces ce se deslășoară în zilele noastre pe întregul teritoriu național.

¹³ Date bogate cu privire la fenomenul social al emigrării spre oraș al țărănilor proletarizați se găsesc în lucrarea *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, București, 1959.

¹⁴ Vezi Șt. Golopenția, *O poetă populară: Veronica Găbudean*, în „Revista de folclor“, 11 (1957), nr. 1—2.

economico-sociale și culturale noi împiedică înflorirea unor specii și teme din repertoriul rural, impulsionînd dezvoltarea altora. Între acestea din urmă locul de căpetenie îl ocupă — într-o primă fază — cîntecul de înstrăinare, și faptul ne apare foarte firesc. Legat prin mii de fire de obștea satului, țaranul epocilor trecute ia calea orașului necunoscut numai atunci cînd se convinge că acesta este ultimul refugiu în fața nevoilor și obidei. Despărțirea de sat este pentru el deosebit de dramatică, dar sentimentul de jale îl cuprinde mai ales după ce ajunge în peisajul citadin și în condițiile inumane de muncă din ateliere și fabrici. Văzîndu-se condamnat și aici mizeriei și privațiunilor de tot felul, e firesc ca el să nu se poată adapta cu ușurință noii situații, ca totul să i se pară pustiu și neospitalier, iar în mintea lui să-și facă apariția — adeseori obsedantă — imaginea locurilor părăsite, oamenii, cu portul, graiul și obiceiurile lor; să se simtă prin urmare un înstrăinat.

Versuri ca cele ce urmează pot fi chiar expresia unei asemenea stări de sentiment:

Jele-i, Doamne, cui i-i jele?

Jele-i inimuței mele:

După pomii înfloriți,

După dragii mei părinți;

După dalbe floricele,

După surorile mele;

După florile de tei,

După frățiorii mei;

După florile de zori,

După fete și feciori...¹⁵

..... sat:

Rău e, Doamne, prin străini

Ca desculț prin mărăcini;

Rău e, Doamne, prin dușmani,

Ca desculț prin bolovani...¹⁶

.....

Sentimentul acesta al înstrăinării, al deznădăcinării, devine la unii atât de puternic încît nu reușesc să se adapteze la viața orașului, fiind nevoiți să se întoarcă în satele din care au plecat¹⁷. La început, atîta vreme cît deosebiriile dintre sat și oraș sînt neînsemnate, sentimentul de inadaptilitate la viața orașului nu este nici el atît de pregnant. El progresează în timp, paralel cu procesul industrializării, cu întărirea orînduirii capitaliste și, implicit, a exploatării, pentru ca apoi, în societatea socialistă să slăbească pînă la dispariție, ca urmare a desființării exploatării capitaliste și a întăririi alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare.

¹⁵ Doine, *cîntece, strigături*, p. 238.

¹⁶ *Ibid.*, p. 86.

¹⁷ D. Pop, *lucr. cit.*, p. 119—120.

Așadar, întâiul strat din procesul istoric de cristalizare a folclorului muncitoresc, și care constituie chiar temelia sa, este rural. Ceea ce îl deosebește de acesta este doar o anumită structură a repertoriului, impusă de noile condiții de viață ale interpreților lui. Procesul se repetă, în mic, și cu unele deosebiri desigur, pînă în actualitate, prin țărani ce se statornicec la oraș și prin fiecare așezare rurală ce se orășenizează¹⁸.

Pe acest fundal se dezvoltă de la început o creație folclorică nouă, izvorită din experiența de viață a țaranului ajuns muncitor în mediul urban. Nu cunoaștem — din lipsă de material documentar — manifestările folclorice rezultate din întâiul contact al acestor țărani, deveniți muncitori, cu orașul așa cum apăreau ele în formele cele mai vechi. Avem însă suficiente mărturii de la sfîrșitul secolului trecut, deci dintr-o epocă în care contrastul dintre sat și oraș începea să fie destul de pronunțat. Dacă vechile ateliere manufacturiere nu reușeau probabil să impresioneze în mod deosebit, fabricile și uzinele moderne, cu mașinile lor complicate, aveau darul să înspăimînte de-a dreptul pe cei ce, venind din lumea satului, băteau la porțile lor. Întiile producții propriu-zise de folclor muncitoresc s-au născut din aceste prime impresii, confirmate în scurtă vreme de o experiență dureroasă. Fabrica este identificată cu accidentul, cu nenorocirea. Iată ca exemplu un crîmpei dintr-o poezie, o scrisoare în versuri, trimisă la începutul secolului nostru de un emigrat român în America. Am ales chiar această producție pentru motivul că ni se pare deosebit de edificatoare și de concludentă pentru procesul pe care îl urmărim. Informatorul care ne-a comunicat poezia în întregime mărturisește că a învățat-o în copilărie după un ziar („Foaia poporului”) și a reținut-o pentru că i-a plăcut. Într-adevăr, cei 47 de ani ce s-au scurs de la data cînd a învățat-o n-au fost în stare să corupă versurile și să șteargă culoarea imaginilor; dimpotrivă, ele sînt și astăzi capabile să emoționeze:

<i>Și trecî'n în altă țară</i>	<i>Alți kilavi de pićjore,</i>
<i>Vedeam numai foc și pară</i>	<i>Alți să văitau că more,</i>
<i>Și fabrići mari păstă munț</i>	<i>Alți zicę iată per</i>
<i>Și uoimîni mult skilăviț</i>	<i>C-au căzut pă mine-un fer</i>
<i>Alți kilavi fără mîna</i>	<i>Alți zicea că s-au ars</i>
<i>Că i-au zdrobit o mașină</i>	<i>Intr-o fabrică de gaz.</i>

Iar ceva mai departe:

Dar sînt fabrići blăstămate
Că-ț mînîncă din sănătate,
Sînt fabrići primejdiosă,
De te ard pînă la uoșă
Și-n loc ca să-ț cîștigi ceva,
Poț ca să-ț p'arz viața!¹⁹

¹⁸ Sînt interesante în privința aceasta constatările făcute de noi cu prilejul unor cercetări efectuate în anii 1955—1957 în rîndurile personalului de îngrijire de la cîteva cămine și cantine studențești din Cluj, precum și rezultatele cercetărilor efectuate timp de doi ani cu cercul științific studențesc de folclor de la Universitatea „Babeș—Bolyai” în cartierul muncitoresc Mănăstur, orașul Cluj.

¹⁹ Culeasă de D. Pop, 9. VII 1955; inf. Latiș Ion, 59 ani, sat. Cufoaia, raion Lăpuș.

E un tablou sumbru, tipic pentru orașul industrial capitalist, în ale cărui fabrici muncitorilor — lipsiți de orice protecție — li se putea pretinde și un asemenea tribut de sînge.

În continuare, repertoriul folcloric al categoriei sociale cu care ne ocupăm se îmbogățește cu diferite alte producții născute din noile condiții de viață. Dezamăgirea și regretul după satul părăsit sînt sentimente care alcătuiesc tema a numeroase cîntece. Într-un cîntec e blestemat Bucureștii:

*București, oraș vestit
De mi te-ai fi prăpădit
Pînă-n tine n-am pornit*

motivîndu-se:

*Hei, cînd tună omu-n tine
Gîndește că dă de bine,
Da' binele cine-l are
Boierimea cea mai mare*

20

În altul, eroul îi blestemă pe cei ce își lasă satul:

*Că și eu mi l-am lăsat
Și la fabric-am plecat*

Traiul în fabrică e definit concis și sugestiv:

*Fabrica-i cu multe roate,
Rupe-mi cioantele din spate:
Taie scînduri zi și noapte,
Pe toate le port în spate...*

Și apoi concluzia:

*Du-mă, Doamne, de pe-aici
Ca să nu mai văd fabrici²¹.*

Un cîntec din anul 1911 al romînilor emigrați în America atestă fenomenul șomajului:

*Frunzuliță de mohor
Sărac trai de muncitor
Cînd gîndești să te cîrpești
Tot sărac te pomenești,
Cînd pui mîna pe noroc
Fabrica a stat pe loc
Tot aștepți să se pornească
În lucru să te primească²².*

²⁰ Doine, cîntece, strigături, p. 81.

²¹ Ibid., p. 81—83.

²² Textul la A. Fochi, lucr. cit., p. 92.

În actualitate asemenea cîntece nu mai pot lua naștere deoarece au fost lichidate înseși condițiile de viață ce le-au generat, iar cele vechi nu reușesc să se păstreze în mediul urban decît un timp relativ scurt, datorită ritmului de înnoire a tradiției, care este aci mult mai viu decît în folclorul sătesc. Chiar cele două cîntece pe care le-am citat au fost culese cu siguranță de la informatori țărani, care le vor fi păstrat ca pe niște documente dintr-o existență pe care au încercat-o cîndva, pentru ca în cele din urmă să se întoarcă la coarnele plugului. Afirmația se verifică prin textul unor producții. De pildă, din cîntecul ce urmează rezultă cu claritate că e vorba de o astfel de situație:

*Foaie verde foi ca vița
Cînd am plecat la Reșița
Am crezut că o fi bine
Și-oi avea-un dărab de pîine
Dar eu pîine n-am găsit
Cu trai negru necăjit
Că lucrăm pînă picam
Și răsplată mic-aveam*

23

Exemplele date sînt — cum se vede — creații tirzii, din secolul nostru, însă asemenea plămuiri vor fi existat cu siguranță și în epoca întîiului contact al țărănimii cu întreprinderile industriale ale orașului. Cu siguranță că și lucrătorii din atelierele manufacturiere își vor fi avut cîntecele lor caracteristice²⁴. Ele vor fi dispărut de-a lungul anilor sau, acomodîndu-se mereu noilor împrejurări istorice, vor fi dat naștere variantelor ajunse pînă la noi.

Prin urmare, cel de al doilea strat pe care l-am putea deosebi în procesul istoric de formare a folclorului muncitoresc ia ființă în plin mediu urban, din experiența de viață a clasei muncitoare. El înfățișează astfel momente din traiul oropsit al oamenilor, atitudinea față de fabrici și de stăpînii lor, regretul pentru locurile părăsite etc.

Paralel cu aceasta, pe măsură ce muncitorii veniți de la țară se integrează în mediul urban, ei își schimbă stilul de viață; dispar din practica lor de toate zilele anumite deprinderi și obiceiuri, ca să apară altele.

²³ *Flori alese...*, p. 193.

²⁴ Vezi și O. Papadima, *Viața socială a Bucureștilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea și folclorul bucureștean*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, VIII (1959), nr. 3—4, p. 1445—1452. Fără să fie o plămuire folclorică, *Versu Cotroanței*, alcătuit în anul 1818 de Petru Furdui, poate să ne sugereze prin unele fragmente o idee despre cîntecele de altădată ale minerilor din Munții Apuseni. Se vorbește în cuprinsul iui despre controlul sever ce se făcea lucrătorilor la ieșirea din mină: „Și de hatman te păzește / Că foarte tare pîndește, / Că știu că de te va afla / Te va bate și te va țipa / De te-ar bate cît te-ar bate / ... și peste spate / Numa de nu te-ăr țipa” (= dacă nu te-ar da afară din slujbă). Adresîndu-se Cotroanței (prin care trebuie să înțelegem după toate probabilitățile o anumită mină), îi impută faptul că nu îl ajută de loc: „Nici o dată nu mi-ai dat / Bani de vin și de jucat / Batăr și eu mă trudesco...” (M. Gaster, *Chrestomație romînă*, II, București, 1893, p. 226—228).

Aspectul rural al creației lor spirituale se șterge, imaginea artistică construindu-se acum cu ajutorul elementelor din noul mediu de viață. În aceste condiții se petrec două fenomene cu urmări deosebite pentru evoluția producției folclorice. Pe plan social, o dată cu dezvoltarea capitalismului, are loc o creștere simțitoare a numărului și a forței clasei muncitoare, iar în lupta organizată pe care o duce ea de aci înainte ia naștere cîntecul muncitoresc revoluționar. Pe de altă parte, progresul științei de carte și contactul cu cultura scrisă determină accentuarea interferențelor dintre creația orală și cultă. Fenomenul este, firește, mai vechi. Cărțile de coștoaj (astrologice, de prevestire, hagiografice, romane populare etc.) au devenit „populare” circulînd mai întîi în lumeă orașului, apoi la sat. Tot așa, numeroase poezii din epoca de început a literaturii noastre moderne nu pot fi explicate fără influența producției folclorice. Un Anton Pann, Nicolae Filimon ș. a. sînt chiar expresia mediului folcloric bucureștean de la mijlocul veacului trecut. Oprindu-ne ceva mai de aproape asupra acestei probleme, menționăm că ceea ce ne interesează îndeosebi este întîiul ei aspect, adică influența creației culte asupra celei populare.

Fără să ne abatem de la concepția științifică, a poporaneității faptelor de folclor, vom recunoaște totuși că există în patrimoniul literar popular numeroase cîntece de origine cultă²⁵. Subliniem totodată că, în același moment istoric, în mediul folcloric orășenesc circulația acestora ocupă un loc mai însemnat decît în cel rural. În privința conținutului și formei, precum și sub raport valoric ele sînt foarte diferite. Alături de piese plăsmuite de poeți de mare prestigiu, circulă romanțe, șlagăre, cîntece din filme și, sub influență lăutărească, cîntece de petrecere etc. Ceea ce se cere a fi subliniat în mod special este că adeseori producțiile acestea, cîntecele moderne în special, nu reușesc să se impună în așa fel încît să se statornicească în folclor, revenindu-le doar rolul de-a satisface anumite cerințe sufletești, momentane, de ordin distractiv mai ales, ale masei orășenești.

În orice caz, în procesul istoric de cristalizare a folclorului muncitoresc creația cultă de diferite forme și-a dat contribuția ei, care nu poate fi negată. De regulă s-a preluat ceea ce era cu adevărat valoros sau ceea ce putea constitui un punct de plecare pentru o creație valabilă. Pe terenul acesta, al întrepătrunderilor dintre creația cultă și populară, se întîmplă adesea în procesul creator ca ultima să fie depășită; ajungem astfel la creația profesională. Un poet ca Teodor Neculuță este, credem, în literatura noastră exemplul cel mai ilustrativ.

Spuneam mai sus că în condițiile luptei organizate a clasei muncitoare ia naștere cîntecul muncitoresc revoluționar. Pe plan folcloric el nu reprezintă o apariție izolată, ci este continuarea, dezvoltarea firească a cîntecelor anterioare, în anume împrejurări istorice specifice, împrejurări care vin să explice și particularitățile lui calitative, prin care se diferențiază net de întreaga creație folclorică tradițională. Cîntecul muncitoresc revoluționar „nu mai este (...) doar cîntec de protest și de demascare a nedreptăților sociale, ci și îndemn la revoltă și la luptă”²⁶.

²⁵ Vezi și V. D. Nicolescu, *lucr. cit.*, p. 16.

²⁶ M. Pop, *Prefața la Flori alese...*, p. XIV.

Uneori legăturile cîntecului revoluționar cu producția folclorică tradițională se pun destul de bine în evidență în sistemul de versificație. Intîlnim de pildă versuri de 7—8 silabe: „Steagul roșu lîrîiește / Și ne cheamă să luptăm”²⁷; rime împerecheate: „Boierii i-au pedepsit / Și-n temniță i-a azvîrlit / Să se stingă toți, măi frate / De frig și de nemîncate”²⁸; unele imagini șablon: „Frunză verde de cicoare...”²⁹ etc.

Alteori versificația ne arată că avem de-a face cu plăsmuiri individuale de factură cultă. Strofa pe care o cităm în continuare ca exemplu este edificatoare în acest sens:

*Sirena amușit-a
La C.F.R.
Căci cel ce-nșuflețit-a
La C.F.R.
Al ei năvalnic șuierat
Căzu de gloanțe secerat
Cu mina pe semnal și drept la postul său,
Un tînăr ucenic erou!*³⁰

Asemenea producții sînt de regulă la origine opera unor comuniști care au luptat și au suferit în închisorile burghezo-moșierești; ele s-au răspîndit însă ulterior în rîndurile proletariatului, exercitîndu-și rolul lor agitatoric, mobilizator. Datorită însă frecvenței lor transmisii pe calea scrisului (prin broșuri, ziare, foi volante etc.), s-au fixat atît de bine încît, în circulație, nu s-au mai putut apropia, ca formă, de cîntecele populare tradiționale³¹.

Există, în sfîrșit, cîntece muncitorești revoluționare a căror origine se găsește în repertoriul de cîntece revoluționare al proletariatului din alte țări³². Ele sînt expresia pe plan artistic a internaționalismului proletar³³.

Așa cum am văzut ceva mai înainte, în afară de cîntece creația spirituală muncitorească mai cuprinde și o formă nouă de manifestare, care o apropie de creația cultă: poezia³⁴. Fenomenul ni se pare deosebit de semnificativ și merită din partea cercetătorilor o atenție specială.

Cîntecul revoluționar își are, datorită condițiilor specifice de viață, și anumite particularități interpretative: el este cîntec de grup, de întrunire politică³⁵.

Cu cîntecul muncitoresc revoluționar la patrimoniul folcloric muncitoresc s-a adăugat ultimul strat istoric. După eliberare el devine cîntec de masă, difuzîndu-se pe scară largă în cultura socialistă a țării.

²⁷ *Flori alese*..., p. 393.

²⁸ *Ibid.*, p. 400.

²⁹ *Ibid.*, p. 394.

³⁰ *Ibid.*, p. 398.

³¹ Modificări se înregistrează toluși, mai ales în melodie, ceea ce contribuie la folclorizarea lor; vezi și V. D. Nicolescu, *ibid.*, p. 20.

³² Vezi unele amănunte și în V. D. Nicolescu, *ibid.*, p. 22—31.

³³ Vezi și L. Georgescu, *Tradiția de luptă a poporului oglindită în folclor*. Conferință ținută la S.R.S.C.; apud V. D. Nicolescu, *ibid.*, p. 16.

³⁴ Unele amănunte în V. D. Nicolescu, *ibid.*, p. 13—14.

³⁵ M. Pop, *Prejața la Flori alese*..., p. XIII—XIV; vezi și I. Slavici, *lucr. cit.*

К ВОПРОСУ ПРОЦЕССА ОБРАЗОВАНИЯ РАБОЧЕГО ФОЛЬКЛОРА

(Резюме)

Вначале автор статьи делает некоторые уточнения относительно понятия „рабочий фольклор“, под которым он понимает не только произведения, созданные в среде рабочего класса, но также и *фольклорный репертуар* этой социальной среды.

В дальнейшем, исходя из существующего фольклорного материала, из данных, полученных при изучении некоторых аналогичных процессов (эволюция фольклора у крестьян, ставших позднее промышленными рабочими и городских предместий), а также общих законов художественного творчества, автор отмечает начало появления и исторического развития рабочего фольклора. Он отличает, таким образом, первые черты фольклора у крестьян, приспособившихся к новым условиям жизни и ставших промышленными рабочими. Песня об отчуждении в их фольклорном репертуаре находится на первом плане. Затем следует второй фольклорный пласт, создаваемый, в условиях города, пласт, который отражает в художественных образах источник вдохновения своей средой, образ жизни, идеи и чувства крестьян, ставших рабочими. Фольклорное творчество обогащается в дальнейшем различными произведениями литературного происхождения. Наконец, как последний исторический пласт, возникает рабочая революционная песня, созданная в пламени организованной борьбы против капиталистического строя.

LE PROBLÈME DE LA FORMATION DU FOLKLORE OUVRIER

BCU Cluj / (Résumé) University Library Cluj

L'auteur donne au début de l'article quelques précisions touchant la notion de „folklore urbain“ ou „ouvrier“, entendant par là non seulement les productions nées dans le milieu social ouvrier, mais le *répertoire folklorique* de ce milieu.

Partant ensuite des matériaux folkloriques existants, des données fournies par l'étude de processus analogues (évolution folklorique des paysans devenus plus tard ouvriers d'industrie et évolution des centres ruraux en voie d'urbanisation), partant aussi des lois générales de la création artistique, l'auteur esquisse l'apparition et le développement historique du folklore ouvrier. Il distingue ainsi un premier fond folklorique paysan, qui s'adapte aux nouvelles conditions d'existence des paysans devenus ouvriers dans l'industrie. Pour eux, c'est le „cîntec de înstrăinare“ (chant du départ définitif) qui se situe au premier plan. Vient ensuite une seconde couche folklorique, créée dans le milieu urbain et qui reflète en images artistiques inspirées de ce milieu le genre de vie, les idées et les sentiments des paysans devenus ouvriers. La création folklorique s'enrichit par la suite de différentes productions d'origine proprement littéraire. Enfin, comme dernière couche historique, prend naissance le chant ouvrier révolutionnaire, né dans le feu de la lutte organisée contre le régime capitaliste.

CONTRIBUȚIA LUI I. A. LAPEDATU LA DEZVOLTAREA TEATRULUI ROMINESC¹

de
SILVIA GOGA

I. A. Lapedatu trăiește în a doua jumătate a sec. al XIX-lea (1844—1878) când, în urma dezvoltării țării noastre pe drumul capitalismului, s-a făcut simțită o înviorare considerabilă în diferitele domenii ale culturii din toate provinciile românești. În această epocă, românii transilvăneni au depus eforturi tot mai intense în vederea consolidării unei culturi naționale, pusă în serviciul programului general de luptă pentru cucerirea independenței și suveranității politice. În cadrul zbuciumatei activități culturale, împiedicată la tot pasul de tendința de maghiarizare exercitată în perioada dualismului austro-ungar, teatrul a fost privit ca un instrument important pus în slujba acestei activități.²

Meritul lui I. A. Lapedatu în acest domeniu constă în aportul ce și l-a dat atît prin formularea unor idei prețioase în legătură cu necesitatea înființării unui teatru național și a creării unui repertoriu dramatic original, cît și prin opera dramatică ce n-a lăsat-o. În felul acesta el s-a încadrat organic în lupta dusă de intelectualitatea transilvăneană, din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, pentru înființarea unui teatru național.

Interesul romînilor din Transilvania față de teatru este mai vechi, „împletindu-se cu cele dintîi manifestări ale acestora pentru o viață politică și culturală în spirit național”³. G. Bariț a inclus și el în programul său de educație socială teatrul. T. Cipariu s-a entuziasmat de asemenea, cu prilejul călătoriei făcute la București în 1836, de rolul teatrului în deșteptarea națională.

Trupe de diletanți, elevi mai ales, au existat în Transilvania încă din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea — Brașovul a excelat în această privință — avînd în repertoriul lor piese din dramaturgia universală și națio-

¹ N. Iorga, *O personalitate culturală din Ardeal*, în „Oameni care au fost” vol. I, Buc., 1934, p. 177; I. Breazu, *Literatura Transilvaniei*, Buc., Casa Școalelor, 1944, p. 34; D. Șt. Petruțiu, *O contribuție la istoria teatrului românesc din Transilvania*, în „Fraților Alexandru și Ion Lapedatu”, Buc., 1936, p. 675—683.

² Cf. *Din istoria Transilvaniei*, II, Editura Academiei R.P.R., [Buc., 1961], p. 232-237.

³ I. Breazu, *Op. cit.*, p. 41—42.

nală. Realizările obținute au fost însă sporadice și timide, nu i-au putut liniști pe românii transilvăneni, ci i-au îndemnat să pornească la o acțiune mult mai hotărâtă și cu obiective mai bine conturate și mai precis formulate, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Dorința lor s-a afirmat acum mai clar și cu îndrăzneală sporită: voiau să înființeze un teatru permanent, cu artiști consacrați și temeinic pregătiți, care să contribuie la mărirea interesului față de promovarea limbii și culturii românești. Românii transilvăneni au avut posibilitatea să observe cu ochi proprii că teatrul este un mijloc de cultură socială și națională pentru celelalte națiuni conlocuitoare din imperiul austro-ungar și pentru frații lor din principate.

Influența mișcării teatrale de dincolo de Carpați a dat un impuls serios acestei acțiuni. Începând din 1863 au fost tot mai dese turneele întreprinse în Transilvania de trupele lui Matei Millo, Fani Tardini și Mihail Pascali. Reprezentațiile acestor trupe au fost primite cu o însuflețire încă necunoscută în Transilvania, impresionându-i atât de adânc pe români încât le-au păstrat o vie și îndelungată amintire.

Paginile revistei *Familia* ne oferă bogate informații în legătură cu răsunetul ce l-au avut succesele protagoniștilor scenei românești, sufletul acestui entuziasm fiind I. Vulcan, conducătorul revistei.

Determinată de o cerință obiectivă, impulsionată de influența acestor reprezentații ale trupelor românești, mișcarea teatrală din Transilvania cunoaște un avânt sporit, începând cu deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea. Pe de o parte, a crescut numărul artiștilor diletanți⁴, iar pe de altă parte a fost răspîndită ideea necesității înființării unei societăți în vederea strîngerii fondurilor pentru întemeierea unui teatru permanent. Cel care a deschis discuția în jurul acestei probleme a fost I. Vulcan.

Înșușindu-și punctul de vedere al lui Mihail Kogălniceanu, după care „teatrul este stabiliment civilizator al poporațiunii”, I. Vulcan îl consideră tot atât de necesar „ca pîinea de toate zilele”⁵.

Îndemnat de nobila-i intenție, I. Vulcan adresează în vara anului 1869 un apel către poporul român prin articolul intitulat „Să fondăm teatrul național”⁶, în care, prin argumente convingătoare, el se străduiește să dovedească necesitatea unui teatru românesc în Transilvania și îndeamnă la acțiune pentru traducerea în viață a acestei doleanțe arzătoare.

Intocmai lui Dinicu Golescu, care își exprimă convingerea că „toate lucrurile bune se învață în om sau din auzirea cuvîntului profesorului, sau a teatrului”⁷, și I. Vulcan este de părere că principalele instituții de cultură sînt: școala și teatrul, iar dintre acestea „teatrul este cea mai mare școală morală”, cea mai mare școală de educație”⁸. O asemenea instituție este cu atât mai importantă cu cît prin ea se poate înfăptui educația maselor largi populare, deoarece dispune de posibilitatea de a revărsa lumină cul-

⁴ *Ibid.*, p. 45.

⁵ *Ce-a zis Cogălniceanu despre teatru*, în „Familia”, an. V (1868), nr. 21.

⁶ „Familia”, an. V (1869), nr. 29 și nr. 30.

⁷ D. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, E.S.P.L.A., 1952, p. 60.

⁸ „Familia”, an. V (1869), nr. 29.

turii asupra tuturor generațiilor și categoriilor sociale: juni și bătrâni, învățați și cei ce nu știu citi. Scena este și un puternic instrument de educație politică, de trezire a conștiinței sociale, întrucît poate să înfățișeze „icoana libertății și a onoarei precum și relele despotismului”⁹. Dorința fierbinte a dezvoltării limbii își găsește și ea ecou în teatru, după cum tot aci se poate realiza și o educație estetică, fiindcă „dezvoltă în noi gustul frumosului”. Prin dezgroparea trecutului istorico-național, teatrul poate trezi sentimente patriotice mărețe, poate stîrni sacra dorință a luptei pentru independență și libertate.

Asemenea idei nu-i aparțin exclusiv lui I. Vulcan; ele au fost exprimate și de alți scriitori romîni din sec. al XIX-lea. Rolul educativ moralizator al teatrului este un crez prețuit și de scriitorii epocii noastre.

După ce a arătat marea însemnătate a teatrului național și influența covârșitoare ce o poate exercita asupra maselor, I. Vulcan propune și mijloacele materiale pentru înființarea lui. Întrucît din partea cîrmuirii austro-ungare nu se putea spera nici un fel de sprijin, fondul necesar întemeierii teatrului românesc urma să fie strîns din contribuțiile benevole ale romînilor. Pentru strîngerea banilor, autorul articolului propune încheierea unui comitet „din bărbați de încredere” și a mai multor comitete filiale, care să aibă colectanți în toate orașele și satele. Cu ajutorul artiștilor diletanți se vor organiza baluri, concerte, iar beneficiile materiale obținute vor intra în folosul teatrului.

Pentru instruirea actorilor, I. Vulcan speră în ajutorul artiștilor romîni din principate, convins fiind că „celebrul Millo ar accepta bucuros să-și sacrifice cîtiva ani din restul laborioasei sale vieți pentru conducerea teatrului nostru de dincoace”¹⁰.

Ideile lui I. Vulcan au stîrnit un viu interes în rîndurile intelectualilor romîni, exprimat în presa romînească de dincoace de Carpați.

Nu intenționăm să prezentăm aci întreaga discuție purtată în jurul acestor propuneri, vrem doar să relevăm faptul că dacă ele au fost întîmpinate cu rezerve din partea unora, mult mai puternică a fost însă adeziunea manifestată față de ele.

N. Butariu semnează articolul „La fondarea unui teatru național”¹¹, prin care îndeamnă la acțiune: „Nu avem timp de pierdut! Trebuie să ne apucăm de lucru cît mai curînd!”. G. Crăciunescu trimite și el un „Echo din Banatul timișan la fondarea unui teatru național”¹², prin care își exprimă adeziunea față de această mișcare. Pornind de la convingerea că prin teatru pot fi răspîndite în masă idei politice, M. Străjan scrie articolul „Chestiunea teatrală la noi și ceva despre originea teatrului în România liberă”¹³.

Cel care s-a avîntat cu un interes deosebit în discuția din jurul problemei înființării unui teatru național, îmbogățind cu o serie de idei noi spusele lui I. Vulcan, a fost I. A. Lapedatu, pe atunci tînăr student la Paris, cunoscut în paginile revistei *Familia* ca poet și luptător pe tărîmul culturii.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ „Familia”, an. V (1869), nr. 39.

¹² *Ibid.*, nr. 40.

¹³ *Ibid.*, nr. 45.

Alimentat la izvorul ideilor progresiste din Franța, el a indicat cu o deosebită pricepere directivele ce trebuiau să le urmeze românii transilvăneni pentru a-și întemeia un teatru național. Este perfect conștient de greutățile serioase ce stau în calea înfăptuirii acestei acțiuni, dar ea merită orice eforturi, fiind reclamată cu necesitate de mersul vremii: „Ideea e mare și realizarea ei dificilă, dar fiind ideea națională și realizarea ei imperios cerută de spiritul timpului, trebuie să rupem fierul și s-o realizăm”¹⁴.

După natura lor, propunerile formulate de I. A. Lapedatu se pot grupa în două categorii: 1. cele privitoare la aspectul material al acestei acțiuni și 2. cele ce privesc fondul ei spiritual.

Având în față modelul francez, el arată eficacitatea înființării și la noi a unor reuniuni literare, cu ședințe publice. Taxele benevole încasate vor intra în fondul comun destinat întemeierii teatrului. În același scop vor putea fi folosite și beneficiile materiale obținute de pe urma editării unui almanah literar¹⁵. Propunerea de a scoate un almanah literar, așa cum îl concepea I. A. Lapedatu, merita să fie sprijinită și din alte motive: o asemenea publicație ar fi contribuit la realizarea unității literare și lingvistice a tuturor românilor, un alt deziderat de frunte al epocii¹⁶. Aici s-ar putea afirma talente din toate părțile „străbunei noastre Dacii”, scriitorii români de peste Carpați ar fi mai bine cunoscuți de transilvăneni; s-ar putea face cunoscuți și scriitorii transilvăneni fraților din principate¹⁷.

Atenția lui I. A. Lapedatu a fost reținută și de crearea unui repertoriu dramatic original, atribuindu-i prioritate față de investițiile materiale. El împărtășește aceleași idei cu ale lui Eminescu¹⁸, atunci când susține că, înainte de a înălța zidurile edificiului, grija principală trebuie să fie îndreptată înspre fondul moral al teatrului: repertoriul dramatic și actorii. Prin înălțarea clădirii nu s-a realizat încă nimic, întrucât: „ce folos dacă noi vom înfățișa scena și o vom decora și dacă sufletul acestei scene nu va fi românesc? Bucureștii și-au zidit un teatru și l-au numit teatrul național, când nu se prezintă într-însul mai nici o piesă națională. Prin limbă nu se naționalizează piesele străine”¹⁹.

Pentru ca teatrul să poată răspunde misiunii ce-i revine, o condiție necesară este ca tematica repertoriului să fie națională. Izvoare prețioase de inspirație stau la îndemâna scriitorilor: trecutul istoric, tezaurul popular, moravurile și cugetarea națiunii. Reluând o seamă din ideile de largă circulație din cultura română, I. A. Lapedatu adresează un îndemn plin de căldură și sincer patriotism: „Cugete onorabilul public român puțin la

¹⁴ I. A. Lapedatu, *Reuniunile literare și chestiunea teatrală*, în „Familia”, an. V (1869), nr. 34.

¹⁵ *Publicațiuni literare și chestiunea teatrală*, în „Familia”, an. V (1869), nr. 42.

¹⁶ Problema folosirii unei limbi curat românești o va relua I. A. Lapedatu în articolul *Conjuziunea limbistică*, publicat în „Familia” an. II (1870), nr. 60, în prefața vol. *Încercări în literatură*, Brașov, 1874 și într-o serie de articole aflate în paginile ziarului „Orientul latin”, anii 1875—1876.

¹⁷ *Ne trebuiesc două fonduri pentru înființarea teatrului național*, în „Familia”, an. VI (1870), nr. 31.

¹⁹ *Reuniunile literare și chestiunea teatrală*, în „Familia”, an. V (1869), nr. 34.

aceasta: căci a sosit timpul ca să scoatem trecutul nostru din paginile istoriei și să-l întrupăm pe scenă. Obiceiurile noastre românești și dulcea noastră limbă națională vor deveni mai mult proprietatea noastră²⁰.

Piese valoroase, propune I. A. Lapedatu, să fie publicate în almanahul literar preconizat de el. Tot în vederea stimulării interesului față de activitatea literară, el sugerează instituirea anuală a câte unui premiu sau două, acordat celor mai bune drame și comedii. Premiile nu vor putea fi prea mari, de aceea vor trebui considerate drept distincții.

Asemenea indicații ni se par deosebit de mature, dovedind că autorul lor a intuit bine și din timp, alături de M. Eminescu, orientarea greșită a Societății pentru fond de teatru (întemeiată în 1870), înspre o activitate cu precădere administrativă. Timp îndelungat Societatea s-a mărginit la a strînge bani, în vederea ridicării edificiului destinat teatrului, neglijînd problema repertoriului și a actorilor²¹. A fost nevoie să treacă 30 de ani pînă cînd, în 1900, conducătorii ei au ajuns să-î înțeleagă adevărata menire și să-și îndrepte atenția înspre literatura dramatică și artiștii²².

Demne de relevat sînt observațiile făcute de I. A. Lapedatu în legătură cu rolul actorilor, dovedind o înțelegere clară a acestei probleme. Jocul artiștilor îl socotește tot atît de important ca și textul operei dramatice: „Prestigiul unei scene consistă mai ales în virtutea actorilor. Cu cît actorii vor fi mai artiști, cu atît profitul publicului va fi mai mare²³”.

Făcînd o apologie a artei, în care el vede un mijloc de înnobilare sufletească, I. A. Lapedatu combate prejudecata, răspîdită în vremea lui, după care misiunea de actor a fost disprețuită, pe motiv că înjosește pe cel ce o practică: „Să ne luminăm; să ne convingem că arta nu degradează, ci înalță²⁴”.

După părerea sa, e bine ca artiștii să fie recrutați din rîndurile elevilor: Societatea să se îngrijească de formarea unei trupe stabile și permanente. Fiindcă instruirea actorilor în străinătate ar depăși posibilitățile materiale ale Societății, este și el de părerea lui I. Vulcan, ca românii transilvăneni să se adreseze artiștilor din București, pentru a le cere concursul în pregătirea lor. Și această propunere se va realiza cu 30 de ani mai tîrziu, la intervenția lui V. Goldiș, secretarul Societății.

I. A. Lapedatu nu s-a mărginit să rămîină în domeniul formulărilor teoretice și al sugestiilor, ci a purces la traducerea lor în fapt. Simțindu-se dator față de sărăcia unui repertoriu care trebuia să răspundă înaltelor funcții sociale și misiunii patriotice atribuite teatrului, el însuși s-a străduit să îmbogățească literatura dramatică romînească cu opere originale.

Paralel cu articole în care și-a expus ideile despre teatru, tînărul scriitor s-a făcut cunoscut și ca autor dramatic. În anul 1869 a trimis revistei *Familia* schița dramatică într-un act *Fîntîna de piatră*²⁵, publicată în același an. De data aceasta intenția i-a fost nobilă, dar rezultatul e

²⁰ Vezi nota 17.

²¹ I. Breazu, *Op. cit.*, p. 49.

²² V. Goldiș, *Ideii referitoare la înființarea teatrului nostru*, în „Anuarul IV al Societății pentru crearea unui fond de teatru românesc pe anul 1900—1901”.

²³, ²⁴ „Familia”, an. VI (1870), nr. 13 și urm.

²⁵ I. A. Lapedatu, *Fîntîna de piatră*, în „Familia”, an. II (1870), nr. 14 și 15.

minor. Autorul însuși a fost conștient de slăbiciunile creației sale, intitulându-o „schiță dramatică“.

Ațiunea se petrece într-o familie de boieri din Munții Severinului și se reduce la fapta necugetată a unei mame care, bănuindu-și soțul de legături amoroase cu slujnicia, printr-o confuzie își omoară unicul fiu, la „*Fintina de piatră*“. Pe lângă sărăcia conținutului de idei, personajele piesei nu trăiesc, iar situațiile sînt neverosimile, forțate.

Dacă din punctul de vedere al construcției dramatice lucrarea prezintă carențe fundamentale, merită să fie relevat graiul curat românesc în care e scrisă, avînd în vedere limba greoaie și încărcată de regionalisme a multora din înaintașii și contemporanii lui I. A. Lapedatu.

Mai realizată decît *Fintina de piatră*, atît prin conținutul de idei cît și prin unele calități scenice, este drama *Tribunul*, scrisă și publicată în *Familia* în anul 1870²⁶ și retipărită în volumul intitulat *Încercări în literatură*.

Autorul își terminase piesa încă din 1869, așa după cum reiese dintr-o scrisoare a sa trimisă unui prieten în 27 septembrie; din aceleași rînduri respiră și rezervele autorului față de ceea ce a plăsmuit: „În zilele astea am finit drama în trei acte *Tribunul* sau *Fiica renegatului*; o am scris mai de mult, o am sfîrțicat, dar încurajat prin ideea teatrului național o am chemat-o iarăși în viață. Cred că ar fi interesant pentru Familia, căci tratează desfășurarea evenimentelor anului sînt 1848“.²⁷

I. A. Lapedatu a fost pe deplin conștient de îndrăzneala cu care a atacat problemele în drama sa, dovadă faptul că a ținut să precizeze în scrisoarea care întovărășea actul I: „Celelalte două [acte] sînt mai frumoase, dar nu sînt mai revoluționare.“ Redacția *Familiei* a publicat drama fără subtitlul „*Fiica renegatului*“, anunțat de autorul ei în scrisoarea amintită.

În dramă sînt atacate într-un mod curajos două probleme sociale acute pentru vremea în care ea a fost scrisă: lupta de clasă dintre iobăgimea romînă și nobilimea maghiară și problema renegaților.

Cu toată afirmația autorului, că în dramă e vorba de „întîmplările anului 1848“, faptele prezentate nu au un caracter istoric, nu pot fi reconstituite evenimente și persoane autentice din vremea revoluției. Din această pricină *Tribunul* nu poate fi considerată o dramă istorică propriu zisă. Întîmplările anului 1848 slujesc mai mult drept pretext pentru tratarea celor două teme fundamentale.

Deși faptele sînt plasate cu două decenii în urmă, prin problematica socială pe care o ridică, drama lui I. A. Lapedatu a fost actuală și pentru vremea în care a trăit autorul ei, întrucît iobăgia deși fusese desființată, situația maselor populare s-a înrăutățit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea datorită dezvoltării capitalismului în condițiile menținerii unor puternice rămășițe feudale în agricultură. Aristocrația, care își pierduse iobagii, a fost răsplătită din plin prin menținerea dijmei și a privilegiilor așa numitei „regalii“.

²⁶ I. A. Lapedatu, *Tribunul*, dramă în trei acte din întîmplările anului 1848, în „Familia“, an. II (1870), nr. 13 și urm. și *Încercări în literatură*, Brașov, 1874.

²⁷ *Corespondența Hossu-Longin*, vol. VI, aflată în Bibl. Univ. Cluj.

Acțiunea dramei se desfișoară, după indicația autorului, „într-un oraș transilvănean cu ținuturile de prim prejur“. Personajele sînt recrutate din medii sociale și naționale diferite: Tribunalul, intelectual român ridicat din mijlocul țărănimii exploatare, devenit conducătorul iobagilor răsculați; Dan și Matei, tovarășii săi de luptă și un număr nedefinit de iobagi ce nu se individualizează în decursul acțiunii. Din tabăra opusă fac parte: Laslo, prefectul reneșat, soția și fiica acestuia îndrăgostită sincer de Tribunal, un conte maghiar.

Piesa începe în momentul în care Tribunalul, împreună cu un tovarăș al său de luptă, pune la cale pregătirea în ascuns a iobagilor în vederea răscoalei. În același timp însă îi mărturisește acestuia dragostea lui pentru Terezia, fiica prefectului. Un moment ni s-ar părea că acest sentiment i-ar putea împiedeca să acționeze cu hotărîre împotriva exploatare. Din lupta ce se dă în sufletul său între răspunderea socială ce și-a asumat-o și chemările iubirii, învingător va ieși sentimentul datoriei față de popor iar eroul își continuă drumul revoluționar.

Dragostea Tereziei este însă atît de puternică, încît trece peste opoziția socială și deosebirea națională, îndemnînd-o să-și urmeze iubitul pînă în flăcările luptei. Mai mult, ea îl salvează atunci cînd contele maghiar, pretendent interesat la mîna ei, este gata să-l facă prizonier.

În actul al III-lea al dramei interesul autorului se deplasează în spre cea de a doua temă fundamentală: cumplitele irămîntări sufletești ale reneșatului, care-și regretă atitudinea trădătoare și faptele de pînă acum.

În final, Tribunalul va fi ucis de propriii săi oameni, induși în eroare prin ueltilirile trimișilor contelui maghiar.

Tributară încă în mare măsură romantismului, drama ce ne preocupă înseamnă totuși un pas în dezvoltarea literaturii transilvănene pe drumul realismului critic. Ea poate fi considerată drept întruchiparea idealului patriotic și artistic pentru care a militat autorul ei.

Prin conținutul de idei, drama lui I. A. Lapedatu pune în lumină atît privirile înaintate, progresiste ale autorului, cît și unele contradicții și limite din concepția sa politică. Exprimată cu oarecare prudență, lozinca luptei de eliberare socială revine mereu în decursul acțiunii dramei. Încă din primele ei pagini este exprimat fără înconjur idealul de luptă: „Voim a ne lupta pentru eliberarea poporul de sub jugul iobăgiei, nu vom mai fi sclavii nimănui“²⁸.

Spiritul clarvăzător al lui I. A. Lapedatu a surprins bine dorința de eliberare a maselor asuprite, a sesizat că în rîndurile lor a început un proces de cristalizare a conștiinței sociale, dar nu a avut tăria necesară de a-și pune eroii să acționeze, așa încît în piesă auzi doar exprimate deziderate sau se vorbește de unele forme ale luptei de clasă.

Bine este intuit raportul dintre romîni și maghiari; nu apar divergențe naționale între iobagii romîni și iobagii maghiari, ci între iobagii romîni și nobilii maghari, iar contradicțiile naționale sînt împletite cu cele sociale. I. A. Lapedatu nu a dovedit însă aceeași înțelegere a raportului între clase din sînul națiunii maghiare.

²⁸ I. A. Lapedatu, *Incerări, în literatură*, Brașov, 1874, p. 94.

În afară de Terezia, reprezentantă a generației noi, înzestrată cu o concepție mult mai avansată, reprezentanții nobilimii maghiare manifestă un dispreț profund față de români, „un popor de sclavi“. Asemenea multor intelectuali transilvăneni însă, nici I. A. Lapedatu nu s-a putut ridica pînă la înțelegerea obiectivului principal ce trebuia urmărit prin lupta de clasă, de aceea va considera strîns legată de lupta împotriva iobăgiei „apărarea tronului“.

Dintre personajele piesei cel mai bine reliefat este Tribunalul, deși nici acesta nu poate fi considerat un erou dramatic realizat. I. A. Lapedatu a concentrat în el trăsături pozitive multiple, a urmărit să ne prezinte un personaj complex, întruchipare a propriului său ideal: e patriot și luptător neînfricat, cu tărie de caracter și frămîntat de mari probleme sufletești. Eforturile lui se irotesc însă mai mult în intenții, exprimate adeseori în lungi triade, și mai puțin în fapte.

Figura prefectului Laslo ilustrează pe reprezentantul asupririi, cu întregul său cortegiu de instrumente și măsuri folosite pentru intimidarea celor ce încearcă să se răzvrătească. Prin acest personaj I. A. Lapedatu înfierează cu putere pe cei ce au trădat interesele unui popor asuprit. Cuvintele de regret, puse în gura renegatului în finalul dramei au un caracter moralizator, una din trăsăturile caracteristice înfîlnite și la alți scriitori transilvăneni.

Prin intriga sentimentală, țesută între Tribunal și fiica prefectului, se aduce un adevărat elogiu iubirii sincere, capabilă să învingă obstacolele impuse de voința părinților, diferența mediilor sociale și naționale, anticipîndu-l pe viitorul romancier transilvănean I. Slavici.

În ceea ce privește stăpînirea instrumentelor proprii geniului dramatic, I. A. Lapedatu dovedește însă nesiguranță și stîngăcie; pe lîngă unele momente dramatice, piesa cuprinde și numeroase scene în care acțiunea lîncezește, avînd mai mult un caracter epic; personajele nu trăiesc cu suficientă tărie. Față de aceste carențe, merită să fie subliniată limba românească, ușor arhaizată, expresivă și presărată cu puține regionalisme, datorită căreia drama crește în importanță. Încă un factor trebuie să avem în vedere atunci cînd apreciem valoarea piesei lui I. A. Lapedatu: sărăcia literaturii romînești de dincoace de Carpați din vremea în care ea a fost scrisă. Privită din acest unghi de vedere, *Tribunalul* ne apare drept o realizare merituoasă, un pas important în dezvoltarea dramei romînești din Transilvania, față de *Occisio Grigorii Vodae*²⁹, cea mai veche piesă cu subiect romînesc din cîte se cunosc pînă acum³⁰, *Ecloga pastorală* a lui T. Cipariu³¹, sau drama lui Gavra, *Șincai și Samuil Clain în Cîmpii Elisului*³², singurele încercări dramatice cunoscute pînă la I. A. Lapedatu.

Autorul însuși a fost conștient de faptul că n-a izbutit să dea literaturii o operă desăvîrșită, publicîndu-o într-un volun de *Încercări de literatură*,

²⁹ Manuscrisul se află în Biblioteca Acad. R.P.R., Filiala Cluj.

³⁰ Cf. I. Breazu, *Op. cit.*, p. 36.

³¹ T. Cipariu, *Elemente de poezică*, 1870.

³² *Șincai și Samuil Clain în Cîmpii Elisului*. O dramă mare din materii și daturi interesante chiar romînești în cinci acturi, în „Monumentul Șincai—Clain“, Buda, 1844.

iar în prefață ține să precizeze: „Atîta însă mă simt și eu îndreptățit a zice: că, în asemănare cu cele ce se scriu astăzi la noi cești de dincoace de munți, încercările mele încă și-ar putea găsi un loc în literatura romînă, fie măcar și după ușă. În fața neproductivității literare de astăzi, în fața lipsei de puteri extraordinare nu trebuie acuzate și condamnate mediocritățile, dacă cutează să pășească și dînosele din cînd în cînd pe arena deșartă de atleți”³³.

ВКЛАД И. А. ЛАПЕДАТУ В ДЕЛО РАЗВИТИЯ РУМЫНСКОГО ТЕАТРА

(Резюме)

В борьбе трансильванской интеллигенции, во второй половине XIX века, за создание национального театра принимал деятельное участие И. А. Лapedату. Автор подчеркивает эту сторону его деятельности.

Будучи сторонником целого ряда идей, имевших широкое распространение в румынской культуре, И. А. Лapedату рассматривал театр как важное средство общественного и национального воспитания масс.

На основании этих убеждений, он со всей твердостью поддерживал дело основания национального театра в Трансильвании и создание самобытного драматического репертуара, излагая некоторые ценные указания, которых румыны из Трансильвании должны были придерживаться для достижения этих требований.

И. А. Лapedату заботился не только о материальной, но и о моральной стороне проблемы основания национального театра. Чтобы собрать необходимый денежный фонд, он предложил: 1. организацию литературных собраний, с публичными заседаниями и добровольную плату, предназначенную для этой цели; 2. издание альманаха трансильванских писателей.

Обладая ясным и проницательным умом, И. А. Лapedату отдавал себе полный отчет в том, что всё внимание должно быть направлено, в первую очередь, на драматический самобытный репертуар и на подготовку актёров.

Чтобы пробудить склонность к созданию драматических самобытных произведений, он предлагает присуждать ежегодные премии самым лучшим драмам и комедиям, а для подготовки актеров просит поддержки у закарпатских румынских артистов.

Не довольствуясь теоретической формулировкой этих вопросов, И. А. Лapedату старался обогатить национальный драматический репертуар собственными произведениями. Он написал две драмы: *Каменный колодец* и *Трибун*, последняя драма важна своими смелыми идеями, которые нашли широкое распространение, и чистым румынским языком, которым она была написана, что было редкостью для трансильванца того времени.

³³ I. Lapedatu, *Op. cit.*, Prefața.

LA CONTRIBUTION DE I. A. LAPEDATU AU DÉVELOPPEMENT DU THÉÂTRE ROUMAIN

(Résumé)

L'auteur met en relief la contribution remarquable apportée par I. A. Lapedatu à la lutte menée par les intellectuels transylvains dans la seconde moitié du siècle passé pour la création d'un théâtre national roumain.

Faisant sien tout un ensemble d'idées qui circulaient déjà largement dans la culture roumaine, I. A. Lapedatu considérait le théâtre comme un moyen important d'éducation sociale et nationale des masses.

C'est dans cette conviction qu'il soutint avec énergie l'action tendant à créer un théâtre national en Transylvanie, avec un répertoire dramatique original, et qu'il proposa certaines directions précieuses aux Roumains transylvains pour réaliser ces aspirations.

I. A. Lapedatu s'est préoccupé aussi bien de l'aspect moral du problème. Pour réunir les fonds nécessaires, il proposait: 1. d'organiser des sociétés littéraires avec des séances publiques comportant une certaine somme comme droit d'entrée bénévole, 2. d'éditer un almanach des écrivains transylvains.

Esprit clair et pénétrant, I. A. Lapedatu se rendait compte que les efforts devaient porter en premier lieu sur la constitution d'un répertoire dramatique original et la formation d'acteurs. Afin de stimuler le goût en faveur d'oeuvres dramatiques originales, il proposait d'accorder des prix annuels aux meilleurs drames et comédies, et, pour la formation des acteurs, il réclamait le soutien des artistes roumains d'au-delà des Carpathes.

Non content de donner à ces problèmes une expression en quelque sorte théorique, I. A. Lapedatu s'efforça d'enrichir lui-même d'oeuvres originales le répertoire dramatique national: il composa deux drames, *Fintîna de piatră* (Le puits de pierre) et *Tribunul* (Le tribun), ce dernier, important par les idées audacieuses qu'il répand ainsi que par la pureté du roumain dans lequel il est écrit, ce qui est une rareté pour un Transylvain de ce temps-là.

CICERO — DESPRE GENUL ORATORIC ÎN „BRUTUS“

de

F. EDELSTEIN

Dintre toate genurile literare, genul oratoric, produs al vieții publice și politice din Roma republicană, intim legat în evoluția sa de soarta acesteia¹, a fost cultivat cu mai multă grijă și străduință din cele mai vechi timpuri: începuturile elocvenței romane Cicero le leagă de începuturile republicii². Cu toate acestea fixarea normelor și a preceptelor artei oratorice nu i-a preocupat, în mod deosebit, pe oratorii celebri de dinainte de Cicero, dovadă că au lăsat foarte puține lucrări teoretice. A contribuit la aceasta opinia că preocuparea de problemele retoricii nu cadrează cu un om de stat. E cu atât mai remarcabil faptul că Cicero a trecut, încă de la începutul carierei sale, peste prejudecățile tradiționale și a căutat să fixeze în scris cunoștințele de retorică acumulate în anii de studiu. Către sfârșitul vieții, el a revenit la același cerc de preocupări, expunând în trilogia sa retorică — pe un plan superior — precepte și păreri despre genul oratoric, experiența unei activități fructuoase de câteva decenii, ca un corectiv al încercărilor din tinerețe, pe care le califică drept *inchoata et rudia*³.

Pentru a-și justifica lucrările și a preveni unele reproșuri, Cicero a căutat să combată ideile preconceptuate în legătură cu tratarea problemelor de retorică, relevând absurditatea de a socoti ca degradantă predarea unor cunoștințe a căror dobândire se bucura de apreciere unanimă⁴.

În repetate rînduri, Cicero caută să sublinieze diferența de nivel dintre lucrările sale și tratatele retorilor: Crassus, purtătorul de cuvînt al părerilor lui Cicero, precizează în *De oratore* că nu va vorbi ca un profesor (*magister*) sau retor (*artifex*), ci ca un om cu experiență în cariera de orator, ale cărui precepte depășesc sfera cunoștințelor predate în școli, iar Antonius afirmă, în cadrul aceleiași convorbiri, că își propune să comunice unor oameni foarte instruiți câteva observații, făcute într-o carieră îndelun-

¹ Vezi Sobolev, *Teoria leninistă a reflectării în artă*, București, Ed. P.M.R., 1948, p. 14 urm.

² Cf. Cicero, *Brutus*, text editat și tradus de Jules Martha, Paris, Ed. „Les Belles Lettres”, 1923, § 182, 244, 240; id., *De oratore*, I, 13, 31.

³ Cicero, *De oratore*, I, 5.

gată. Cicero vrea să pară mai degrabă „un critic decît profesor”⁵, datorită disprețului său pentru vederile strîmte și metodele rutinare ale profesorilor de retorică, pe care-i găsește ridicoli în pretenția absurdă „de a preda altora ceea ce ei n-au se practicat nicicînd”⁶.

Pentru a se distanța cît mai mult de maniera retorilor, Cicero înlocuiește, în *De oratore* și *Brutus*, forma de tratat cu dialogul platonian.

În realizarea intenției de a pune bazele unei teorii a genului oratoric, superioare regulilor pedante și banale ale retorilor, Cicero s-a văzut totuși nevoit să recurgă la diviziunile și categoriile tradiționale⁷ și — cu toate deficiențele relevate — să se declare cu ele, în principiu, de acord: *non quo illa contemnam quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt*⁸.

Dezideratul lui Cicero de a fi mai curînd „un critic decît un profesor” și-a găsit concretizarea mai cu seamă în *Brutus*, unde a abordat probleme de istorie și critică literară. Lucrarea aceasta prezintă, în cadrul operei retorice de maturitate a lui Cicero, un interes deosebit, datorită facturii specifice și bogăției materialului informativ.

În *De oratore* Cicero a fixat concepția sa asupra artei oratorice și a stabilit norme și criterii. Pe această temelie, ca o amplă ilustrare a părerilor sale, el a dat, în *Brutus*, o istorie critică și cronologică a elocvenței la romani, o vastă — chiar prea vastă — galerie de portrete cuprinzînd pe toți aceia care s-au străduit să-și dobîndească un nume în arta oratorică⁹.

Pe lîngă caracterul istoric lucrarea are și un caracter teoretic¹⁰: pasajele de istorie literară sînt întreșute cu considerații teoretice și critice, comentarii și concluzii pe marginea istoriei elocvenței antice. Multe dintre problemele teoretice dezbătute pe larg în opera precedentă sînt amintite doar tangențial sau subînțelese, fără referiri directe la cele expuse anterior¹¹, altele sînt reluate cu mai multă insistență, relevîndu-se aspecte neglijate, ridicîndu-se probleme noi¹², ceea ce e firesc, avînd în vedere intervalul îndelungat care desparte primele două părți ale trilogiei, factura și considerentele diferite.

Folosind observațiile și mărturiile lui Cicero¹³, criticii moderni au datat lucrarea ca fiind compusă în primele luni ale anului 46 î. e. n.¹⁴ sau din

⁵ Cicero, *De oratore*, I, 111; III, 188; I, 175; II, 130; I, 22; id., *Orator*, 112. Cf. și (recenzie la lucrarea lui) I. F. Deratani, *K voprosu ob istoriceskoi obustovlennosti obraza oratora u Tițerona*, în VDI, 1960, 1, p. 125.

⁶ Cicero, *De oratore*, II, 133, 138—9; II, 76; I, 105.

⁷ Stilurile oratorice, tripla datorie a oratorului (de a convinge, de a plăcea și de a emoționa), cele cinci părți ale retoricii etc. Cf. Cicero, *De or.*, I, 137—145; II, 41 urm., 50; A. E. Douglas, *A Ciceronian Contribution to Rhetorical Theory*, în „Eranos”, LV, 1957, 1—2, p. 23—24.

⁸ Cicero, *De oratore*, I, 23.

⁹ Cicero, *Brutus*, 137.

¹⁰ *Ibid.*, 319: „omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, verum etiam praecepta quaedam desiderat”. Cf. și E. Nageotte, *Histoire de la littérature latine*, ed. a IV-a, Paris, p. 236.

¹¹ Diviziunile genului oratoric, cele cinci părți ale retoricii, figurile de stil etc.

¹² În considerațiile generale asupra genului oratoric, în legătură cu fixarea în scris a discursurilor, combaterea stilului neo-attic etc.

¹³ Cicero, *Brutus*, 118, 171, 212, 266.

¹⁴ Cicero, *Brutus*, Leipzig, 1889, editat pentru uzul școlilor de Piderit-Friedrich, *Introducere*, p. 21; O. E. Schmidt, *Der Briefwechsel des M. T. Cicero*, Leipzig, 1893,

decembrie 47 î. e. n. pînă în februarie 46 î. e. n.¹⁵, un „dar al nopților lungi”, după cum spune Cicero însuși¹⁶.

Era momentul acelor aprige frămîntări politice și sociale, cînd vechea organizație de stat, republica, trebuia să facă loc dictaturii lui Caesar. Cînd Cicero și-a dat seama — nu mult după exilul său — că Caesar și Pompei puneau cu totul în umbră influența sa politică, el a încercat, după cum afirmă¹⁷, pe altă cale să fie de folos patriei¹⁸: prin activitatea lui de îndrumător al artei oratorice.

După lupta de la Pharsalos, în timp ce aștepta cu îngrijorare desfășurarea evenimentelor politice, Cicero se pregătea să scrie opera *Brutus*. Anxietatea, care planează asupra întregii lucrări, apare mereu, fie sub forma unor aluzii voalate, fie în lamentații directe¹⁹. Neliniștea lui era mărită încă de convingerea că, pe cîmpurile de luptă, nu se decidea numai soarta Romei, ci și soarta oratoriei, căci, dacă Caesar ieșea biruitor, forul rămînea și mai departe pustiu²⁰ și glasurile oratorilor politici nu aveau să mai răsune curînd în el. În primele și ultimele pagini tristețea și descurajarea ideologului opoziției senatoriale e mai profundă, mai acută. În „această noapte a republicii”²¹, în care vocea lui „se stînsese”²², Cicero nu găsea consolare și reconfortare decît în trecutul glorios. Făcînd elogiul elocvenței, el făcea indirect și elogiul republicii, în care a înflorit acest gen literar.

Cînd e întristat de „pieirea republicii”, Cicero se gîndește la pieirea regimului senatorial tradițional, pe care-l sprijinise prin activitatea sa ca om de stat și orator.

Miopia lui politică, interesele vîrfurilor aristocrației romane, cărora

p. 316; Teuffel—Kroll, *Geschichte der römischen Literatur*, I, Leipzig—Berlin, 1916, p. 395; Schanz—Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, I, München, 1927, p. 465; W. Kroll, *Die rhetorischen Schriften [Ciceros]*, în *RE*, VII, A¹, col. 1099; *Istoriia rimskoi literaturi*, sub redacția prof. N. F. Deratani, Moskva, 1954, p. 153; E. Nageotte, *op. cit.*, p. 236.

¹⁵ Groebe, *Die Abfassungszeit des Brutus und der Paradoxa Ciceros*, în „Hermes”, LV, 1920, p. 105—107.

¹⁶ Cicero, *Paradoxa Stoicorum*, 5.

¹⁷ Cicero, *De divinatione*, II, 1.

¹⁸ Pentru Cicero noțiunea de patrie era — după cum se știe — identică cu republica senatorială aristocratică, în slujba căreia se pusea în ultima parte a activității sale politice. Cf. L. S. Utcenko, *Ucenie Ţițerona o smeșarnoi forme gosudarstvennogo ustroistva i ego klassovaja suščinost*, în *VDI*, 1949, nr. 3, p. 84—85. Cu privire la concepțiile politice ale lui Cicero, vezi M. M. Pokrovskii, *Istoriia rimskoi literaturi*, Moskva—Leningrad, 1942, p. 148—149; L. S. Utcenko, *Ideino politiceskaja borba v Rime nakanune padenija respubliki*, în „Izvestia Akademii Nauk”, Seria istorii i filosofii, VI, 1949, nr. 2, p. 184—5 (autoreferat); I. M. Tronskii, *Istoria anticinoi literaturi*, Leningrad, 1951, p. 339 urm.; *Istoriia rimskoi literaturi*, sub redacția prof. N. F. Deratani, p. 139—146, 163—164; Cicero, *Pisma*, traducere și comentariu de B. O. Gorenstein, Moskva—Leningrad, 1949, Apendice, Kovalev, *Mark Tulii Ţițeron*, p. 387, 399.

¹⁹ Cicero, *Brutus*, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 24, 329, 330—332 etc. Cicero îi atribuie chiar și lui Brutus, protejatului lui Caesar, în repetate rînduri (*ibid.*, 157, 250, 266), observații pline de amărăciune cu privire la situația politică. Cf. și O. E. Schmidt, *op. cit.*, p. 39.

²⁰ *Ibid.*, 6, 22, 331 urm.

²¹ *Ibid.*, 330.

²² *Ibid.*, 328.

li se alăturase, îl împiedică să aprecieze lucid situația și îl determină să susțină o formă de stat perimată.

La geneza lucrării au jucat un rol important — pe lângă considerente de ordin politic și literar — și considerente de ordin personal: respingerea atacurilor îndreptate de neo-attici împotriva stilului ciceronian, salvarea poziției și a renumelui său. Polemica cu neo-atticii intensifică coloritul subiectiv al lucrării. În *Orator* tonul polemic devine mai violent, ajungând uneori pînă la pamflet²³.

În cele ce urmează vom căuta să analizăm principiile ce stau la baza istoriei elocvenței romane prezentate de Cicero, metodele și procedeele criticii literare ciceroniene.

Tabela anuală (*liber annalis*), redactată de prietenul său Atticus, care cuprindea lista bărbaților de seamă ai Romei și faptele lor, i-a servit ca ghid în înșirarea cronologică a oratorilor romani, de la origini și pînă în vremea sa²⁴. Pe lângă tabela anuală, Cicero se referă la analele lui Fannius și la comentariile pontifilor²⁵.

Izvorul de bază pentru evoluția genului și pentru aprecierile critice îl constituiau discursurile înseși, în măsura în care ele se păstrau. Cînd îi permite materialul, Cicero îl trimite pe cititor direct la sursă²⁶. Dar, deoarece tocmai pentru perioada mai puțin cunoscută a începuturilor oratoriei la romani, materialul păstrat prezenta mai multe lacune sau lipsea chiar cu totul, Cicero a fost nevoit să se întemeieze, de multe ori, pe tradiția orală²⁷. H. Jordan²⁸ a emis părerea că, în enumerarea oratorilor din perioada premergătoare războaielor punice, Cicero s-ar fi întemeiat, mijlocit sau nemijlocit, pe discursurile fictive dintr-o lucrare analitică, eventual a lui Valerius Antias. În favoarea acestei opinii ar putea fi invocată referirea lui Titus Livius la discursuri aflate în lucrările analiștilor (între care și a lui Valerius Antias)²⁹. Cu toate acestea părerea nu depășește domeniul ipotezelor.

Cicero s-a văzut nevoit să umple multe dintre hiaturile din datele analitice și tradiționale prin simple deducții. Cu privire la L. Brutus, despre care n-are nici o știre concretă că ar fi fost orator, Cicero, după ce îi laudă meritul de a fi expulzat pe regi și de a fi instituit autoritatea consulară, trage, din aceste premize, concluzia: *quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione persuasum*³⁰. Același procedeu îl aplică și cu privire la L. Valerius Potitus, Appius Claudius, C. Fabricius și alții³¹. Merge atît de departe cu deducțiile — e drept în cazuri izolate — încît, în lipsă de

²³ Cicero, *Orator*, 234—235; vezi și i. d., *Opt. gen.*, 11.

²⁴ Cicero, *Brutus*, 11, 13—15, 44.

²⁵ *Ibid.*, 81, 299; 55.

²⁶ De ex.: „cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest“ (*ibid.*, 122) sau „loquor, ut opinor; sed licet ex orationibus iudicare“ (*ibid.*, 131). Cf. și *ibid.*, 81 etc.

²⁷ *Ibid.*, 57, 79 etc.

²⁸ H. Jordan, *Die Einleitung des ciceronischen Brutus*, în „Hermes“, VI, 1872, p. 213.

²⁹ *Ab Urbe cond.*, III, 67, T. Livius spune, de ex.: „Analiștii ne-au transmis cuvîntarea lui Quinctius, în care acesta a spus următoarele“.

³⁰ Cicero, *Brutus*, 53.

³¹ *Ibid.*, 54—56; 101.

alte date, ajunge să tragă concluzii asupra talentului oratoric pe baza unor informații biografice cu totul insuficiente (de ex. Q. Maximus Verrucosus și Q. Metellus)³². Cicero subliniază însă caracterul subiectiv al deducțiilor³³. Când dispune de material informativ suficient, el citează adesea mai multe izvoare, opunându-le și discutându-le, dacă sînt divergente: referitor la data morții lui Naevius citează atît comentariile vechi, cît și pe poligraful Varro, *diligentissimus investigator antiquitatis*³⁴, iar cu privire la raportul de vîrstă dintre Ennius și L. Andronicus combate, pe baza investigațiilor lui Atticus și a cercetării comentariilor vechi, cronologia stabilită de Atticus, din care rezultă că ei ar fi fost contemporani³⁵.

Nu lipsește nici examinarea critică a izvoarelor, interpretarea și comentarea lor, justificarea încrederii, pe care le-o pretează autorul³⁶. Cicero n-a fost însă în toate cazurile la fel de scrupulos în utilizarea și indicarea izvoarelor. Ca și în celelalte dialoguri, găsim și în *Brutus* pasaje în care el prezintă informații culese din lecturi, ca fiind auzite de el³⁷. Pentru perioada mai recentă Cicero s-a întemeiat, în marea majoritate a cazurilor, fie pe mărturiile nemijlocite ale contemporanilor săi mai în vîrstă, fie pe lucruri văzute și auzite chiar de el. Nu avem posibilitatea, așadar, nici pentru această epocă și nici pentru cele anterioare, să verificăm — decît în puține cazuri — materialul pe care se bazează aprecierile sale critice, căci, dacă numărul discursurilor redactate în scris, care au stat la dispoziția lui Cicero, era mic, numărul discursurilor păstrate pînă în zilele noastre e încă și mai mic.

Pentru ca lucrarea să pară cît mai documentată și aprecierile lui, cît mai fundamentate, Cicero a citat părerile unor scriitori și oratori consacrați nu numai atunci, cînd nu dispunea de alt material informativ³⁸, ci și în sprijinul unor considerații teoretice³⁹.

Căutînd că combată disprețul unor cercuri conservatoare față de artă și literatură, Cicero, tributار concepțiilor idealiste, se pronunță pentru criteriul estetic: nu satisfacerea unor necesități materiale trebuie să fie etalonul aprecierii operei de artă, ci valoarea ei ca realizare a frumosului, ca produs al talentului care e atît de rar: cuceririle unui general sînt mai folositoare statului decît discursurile cele mai reușite, cu toate acestea un orator talentat e mai presus decît un comandant de oști. E preferabil să iiii un Phidias decît cel mai iscusit bărdăș, deși era mai util pentru ateniени să aibă acoperișuri solide decît cea mai frumoasă statuie de ildeș⁴⁰.

În aprecierea diferiților oratori — după cum vom vedea în cele ce urmează — Cicero n-a aplicat însă în mod exclusiv și rigid acest criteriu.

³² Cicero, *Brutus*, 57.

³³ *Ibid.*, 56. Cf. și 52.

³⁴ *Ibid.*, 60.

³⁵ *Ibid.*, 72—73.

³⁶ *Ibid.*, 57.

³⁷ Teuffel—Kroil, *op. cit.*, I, p. 396; Schanz—Hosius, *op. cit.*, I, p. 465.

³⁸ De ex., mărturiile lui Ennius despre oratorul Cethegus (Cicero, *Brutus*, 57) sau aprecierile lui L. Gellius cu privire la Carbo (*ibid.*, 107).

³⁹ De ex., părerea lui Demosthene despre importanța expunerii — „actio” (*ibid.*, 141).

⁴⁰ *Ibid.*, 255—257.

Cicero pornește de la principiul evoluției în artă și al legăturilor complexe și multilaterale între diferitele ei domenii; operele literare nu sînt fenomene izolate, ci produse strîns legate între ele, influențate, ce-i drept, de condiții trecătoare, dar mărturii concrete ale evoluției omenirii: nici o artă n-a fost născocită și perfecționată în același timp (*nihil este enim simul et inventum et perfectum*).⁴¹

Ca orice gen literar, elocvența s-a dezvoltat și s-a perfecționat treptat: fiecare perioadă a ei e privită ca un progres față de stadiul anterior, fiecare orator în parte — și aceasta e mai evident pentru începuturile oratoriei romane — ca un progres față de predecesorii săi.

Oratorii sînt încadrați în epoca lor și priviți prin prisma și după posibilitățile acesteia, potrivit cu stadiul de evoluție a limbii latine ca mijloc de expresie: D. Brutus vorbea frumos și era un bărbat instruit pentru vremea lui⁴², iar discursurile lui Cato, cu toate calitățile excepționale ale acestuia — perspicacitate și finețe în alegerea argumentelor, gravitate și sobrietate în expunerea lor, acerbitate în critică, ponderare în elogi — suferă din pricina asperităților limbajului epocii⁴³, după cum și Thucydide ar fi scris cu totul altfel, dacă ar fi trăit mai tîrziu⁴⁴.

Traectoria ascendentă a oratoriei romane e însă încheiată, ea a ajuns la punctul final, a atins perfecțiunea prin însăși persoana lui Cicero, el e idealul estetic. Deși trecut sub tăcere, numele lui Cicero e mereu prezent, ca etalon unic și absolut al oratorului desăvîrșit, ca al doilea termen de comparație, la care sînt raportați, în mod tacit, oratorii, mai ales cei din epoca mai recentă și, după cum se apropie sau se îndepărtează de acest ideal, Cicero îi laudă sau îi critică.

Prin aceasta critica ciceroniană primește un caracter limitat, subiectiv.

Vanitatea și ambiția lui Cicero, teama că adversarii i-ar putea știrbi strălucirea faimei îl determină să renunțe la principiul evolutiv. Ajunsă la el, dezvoltarea oratoriei se oprește, încremenește. Prin aceasta Cicero neagă generațiilor ulterioare progresul admis și recunoscut generațiilor premergătoare. Criticul literar se dovedește a fi tot atît de interesat și inconsecvent ca și omul de stat.

Cicero grupează oratorii după criteriul cronologic⁴⁵, insistînd asupra necesității respectării unei cronologii exacte în analiza evoluției progresive a genului oratoric⁴⁶.

Cicero începe cu o sumară, dar sugestivă caracterizare a elocvenței grecești și trece apoi la cea romană. Istoria oratoriei romane începe, după părerea lui, de la expulzarea regilor, cu L. Brutus, Marcus Valerius, Appius Claudius Caecus. Primul orator roman despre care a rămas mărturie (la Ennius) este M. Corn. Cethegus; urmează apoi numeroși oratori distinși: Cato, Galba, Laelius, Gracchii, Antonius, Crassus ș. a.

⁴¹ Cicero, *Brutus*, 71.

⁴² *Ibid.*, 107.

⁴³ *Ibid.*, 68—69. Pentru alte exemple, vezi și *ibid.*, 100, 102, 132, 173 etc.

⁴⁴ *Ibid.*, 288.

⁴⁵ Pentru influența lui Aristotel, vezi Piderit—Fiedrich, *op. cit.*, p. 3.

⁴⁶ Cicero, *Brutus*, 74.

Ca exponent al intereselor oligarhiei senatoriale, Cicero apreciază negativ activitatea politică a Gracchilor: „*Utinam in Ti. Graccho... talis mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit*“; iar despre C. Gracchus: „*Utinam non tam fratri pietatem quam patriae praestare voluisset!*“⁴⁷ Sfera îngustă de interese și vederi ale fracțiunii politice căreia i se alăturase către sfârșitul carierei sale îl împiedcă să recunoască caracterul progresist, profund umanitar al cauzei apărute de Gracchi. El relevă însă și apreciază în mod deosebit talentul lor oratoric, unanim recunoscut.

A doua perioadă de înflorire a oratoriei romane are ca reprezentanți mai de seamă pe Cotta, Sulpicius și Hortensius.

El își propune la începutul operei să nu vorbească decît despre oratorii care nu mai sînt în viață⁴⁸. În cîteva cazuri el se abate totuși de la intenția inițială⁴⁹. Pentru a evita monotonia unei înșirări strict cronologice, Cicero concentrează adesea în jurul unei figuri centrale un număr mare de oratori⁵⁰.

Alături de criteriul cronologic de grupare a oratorilor, intervin și alte criterii secundare: raporturile sociale⁵¹ sau familiare⁵², prietenia⁵³, specificul activității⁵⁴, școala filozofică din care fac parte⁵⁵ sau chiar și locul nașterii⁵⁶. Din punctul de vedere al talentului, Cicero face distincție între *oratores*, oratorii talentați, și *clamatores*, care umplu forul cu strigătele lor deșarte⁵⁷.

Oratorii talentați sînt categorisiți, la rîndul lor, în două grupe, după cum stilul lor e simplu și concis sau ampu și încărcat de podoabe⁵⁸. Aceste categorisiri subsidiare nu sînt însă aplicate riguros și consecvent: uneori ele sînt folosite concomitent, alteori alternează, iar adesea lipsesc cu totul și se menține doar gruparea generală cronologică.

Ca și în *De oratore*⁵⁹, Cicero face elogiul elocvenței, introducînd unele considerații și motivări noi.

Elocvența e prima dintre arte, e cea mai distinsă podoabă a puterii creatoare a omului⁶⁰; cultivarea ei cere răgaz, e „aliata păcii“ și „însoțitoarea acalmiei“, ea nu poate prospera în timp de război și nici la cei gîtuiți de dominația regilor⁶¹.

⁴⁷ Cicero, *Brutus*, 103 și 126; cf. și i.d., *De or.*, I, 38.

⁴⁸ Cicero, *Brutus*, 231. Cicero invocă două motive: primul, expus de el însuși, e dorința de a se refugia în trecut — orice referire la situația prezentă e dureroasă — iar al doilea motiv, atribuit lui Atticus, e teama de a nu leza susceptibilitatea contemporanilor (*ibid.*, 251).

⁴⁹ Vezi mai jos p. 177.

⁵⁰ Cicero, *Brutus*, 77 urm.

⁵¹ *Ibid.*, 128, 135 etc.

⁵² *Ibid.*, 94, 97, 99 etc.

⁵³ *Ibid.*, 82 urm.

⁵⁴ *Ibid.*, 223 urm.

⁵⁵ *Ibid.*, 116.

⁵⁶ *Ibid.*, 169.

⁵⁷ *Ibid.*, 182.

⁵⁸ *Ibid.*, 201.

⁵⁹ Cicero, *De oratore*, I, 30 urm.; II, 33 urm.

⁶⁰ Cicero, *Brutus*, 59.

⁶¹ *Ibid.*, 45.

În comparație cu celelalte genuri literare elocvența se dovedește a fi mai grea din pricina caracterului ei complex: ea include cinci elemente; fiecare dintre ele e o artă pretențioasă⁶². Unii oratori au excelat într-o prvință, alții în alta, dar n-a fost nici un orator talentat care să fi fost cu totul nepriceput în vreuna dintre aceste cinci „arte”⁶³.

Așa se explică de ce a apărut oratoria relativ târziu chiar și la Atena, patria și locul de maximă înflorire a ei⁶⁴, de ce s-a dezvoltat și s-a perfecționat mai încet decât celelalte genuri literare, deși grecii o cultivau cu mult entuziasm⁶⁵. Artă de a vorbi frumos a exercitat, din cele mai vechi timpuri, o mare influență⁶⁶, dovadă că, deja pentru epoca războiului troian, Homer atribuie lui Ulise și Nestor un atât de mare talent oratoric și că Homer însuși a scris într-un stil atât de bogat împodobit, ca un orator⁶⁷.

Progresul elocvenței e lent și din cauza caracterului ei oral, Cicero recomandă redactarea în scris a discursurilor.

El încearcă să analizeze motivele care-i determină pe cei mai mulți dintre oratori să nu-și fixeze în scris discursurile și constată că unii o fac din comoditate, alții, pentru a se sustrage criticii posterității, la care va pătrunde, în felul acesta, numai faima lor pe baza tradiției orale, iar alții, pentru că au impresia că vorbesc mai bine decât scriu⁶⁸.

Problema raportului dintre elocvență și filozofie, dezbătută sub anumite aspecte în *De oratore*⁶⁹, e privită în *Brutus* prin prisma contribuției diferitelor curente filozofice la succesul oratorului. Cicero dă și aici dovadă de lipsă de principii și consecvență: nu convingerea în justețea unui sau altui curent filozofic trebuie să determine aderarea oratorului, ci interesele profesionale, considerînd că filozofia exercită o influență hotărîtoare asupra oratoriei, determinîndu-i, în mare măsură, caracterul: stilul oratoric al stoicilor e *peracutum et artis plenum... tamen... exile nec satis populari assensioni accommodatum*⁷⁰. Ei știu să discute și să argumenteze clar și convingător, cu multă artă, fiind aproape „arhitecți ai vorbelor”, dar, cînd trebuie să treacă la expunere liberă, par neajutorați, de aceea ei nu rostesc discursuri ample și cursive, variate ca stil⁷¹.

Contribuția școlii peripatetice și a vechii academii e apreciată mult mai pozitiv: metodele lor favorizează, în măsură însemnată, formarea unui bun orator. Ele prezintă însă și deficiențe: în opoziție cu discursurile stoicilor, care sînt prea sumare și prea seci pentru gustul publicului, discursu-

⁶² Cicero, *Brutus*, 25.

⁶³ *Ibid.*, 216.

⁶⁴ *Ibid.*, 39.

⁶⁵ *Ibid.*, 26. Cf. și *id.*, *De or.*, I, 8.

⁶⁶ Cicero, *Brutus*, 39.

⁶⁷ *Ibid.*, 40.

⁶⁸ *Ibid.*, 92; în *De or.*, I, 150 urm. Cicero arătase importanța redactării în scris a discursurilor pentru dezvoltarea talentului oratoric.

⁶⁹ Disputa dintre filozofi și oratori pentru prioritate, importanța ce trebuie acordată studiului filozofiei etc. (*De or.*, I, 55—57; III, 72, 81, 143; I, 56, 84, 224; II, 156; III, 81 etc.).

⁷⁰ Cicero, *Brutus*, 114.

⁷¹ *Ibid.*, 118 urm.

rile lor nu sînt destul de sistematice și sînt prea extinse pentru uzul forului și al chestiunilor de drept⁷².

Despre școala epicuriană Cicero menționează doar că e *minime aptum ad dicendum genus*⁷³.

Respingerea epicurienilor sub acest raport se datorează nu atît preferinței lui Cicero pentru curentele idealiste, cît năzuinței lor spre „ataraxie”.

Sublinierea repetată, în toate părțile trilogiei, a importanței studierii filozofiei⁷⁴, a superiorității oratorului care a reușit să realizeze acest dezi-derat vizează indirect reliefaarea superiorității lui Cicero, atît de bine orientat în acest domeniu. Nu poate fi contestată totuși tendința generală a lui Cicero de a lărgi cîmpul oratorului și această tendință nu poate fi apreciată decît pozitiv.

Cicero motivează prin dificultățile genului oratoric faptul că numărul celor care au reușit să exceleze e mic, cu toate că strălucirea elocvenței și autoritatea conferită de ea au trezit în toți bărbații mai de seamă dorința de a o cultiva și au îndemnat pe mulți să-și încerce forțele⁷⁵.

Cicero se ridică deasupra concepțiilor și metodelor învechite și rutinare ale retorilor (pe care le acceptase în lucrările din tinerețe), susținînd că nu se pot da rețete generale. Oratorul trebuie să știe să prezinte lucrurile cu precizie, pentru a instrui auditoriul, să dispună de suficientă forță, pentru a-l impresiona profund⁷⁶. El trebuie să aibă, după cum dovedesc exemplele marilor oratori, un spirit pătrunzător și perspicace, ca să poată sesiza miezul problemelor⁷⁷, o dicțiune elegantă⁷⁸, o memorie fidelă, pentru ca discursurile să fie bine închegate, fără repetări și contradicții, și pentru a putea para orice atac al adversarului⁷⁹.

Demonstrarea tezei pe deplin justificate că nimeni nu se poate distinge cu adevărat în elocvență fără a-și fi însușit, pe lîngă regulile și preceptele artei oratorice, și bogate cunoștințe din cele mai diferite domenii⁸⁰, Cicero o face în *Brutus* pe baza realității: istoria elocvenței romane arată că oratorul are nevoie de o serioasă pregătire teoretică⁸¹, dar și de temeinice cunoștințe de drept, de filozofie, de literatură greacă și latină, „izvor al elocvenței perfecte” și cheazășie a succesului. Cunoașterea istoriei e, de asemenea, foarte utilă oratorului, căci se poate servi de ea în exemplificări⁸².

⁷² Cicero, *Brutus*, 119 urm. Cf. aprecierile negative despre maniera de a vorbi a peripateticilor din *Orator*, 127.

⁷³ Cicero, *Brutus*, 131.

⁷⁴ Vezi Cicero, *De oratore*, I, 56, 84; III, 81 etc.; id., *Brutus*, 322; id., *Orator*, 12—16, 70, 113 urm.

⁷⁵ Cicero, *Brutus*, 182. Cf. și id., *De or.*, I, 6 urm., 11 urm.

⁷⁶ *Ibid.*, 89.

⁷⁷ *Ibid.*, 23. Exemplu celebru în această privință e Demosthene (*ibid.*, 35). Cf. și id., *De or.*, I, 223.

⁷⁸ *Ibid.*, 110, 173, 174, 202, 245.

⁷⁹ *Ibid.*, 139. Cf. *ibid.*, 227 și id., *De or.*, II, 353 urm.

⁸⁰ Cicero, *De oratore*, II, 5. Cf. și *ibid.*, I, 5, 165, 213, 263; II, 68 etc.

⁸¹ Cicero, *Brutus*, 111. Importanța pregătirii teoretice e discutată mai pe larg în *De or.*, I, 60, 115, 146; II, 232; reluată și în *Or.*, 121 urm.

⁸² Cicero, *Brutus*, 322. — Cicero insistă foarte mult asupra importanței cunoașterii literaturii, mai ales a celei grecești, și o menționează ca merit deosebit (cf. *ibid.*, 104, 107, 114, 173, 175, 205 etc.), citind totuși și exemple negative de oratori destul de apreciați, care

O sferă largă de cunoștințe bine însușite prezintă o garanție împotriva acelei banale și sterile facilități a elocvenței rutinare, care se propaga în școlile de retorică.

Cicero atribuie un rol extraordinar exercițiului, pe care îl pune chiar pe același plan cu talentul.⁸³

Dacă neglijează exercițiul și studiile, un orator, chiar bine înzestrat de la natură, rămîne o figură ștearsă, mediocră: despre C. Titius, Cicero spune că a ajuns atît de departe, pînă unde poate ajunge un orator latin fără cunoașterea literaturii grecești și fără mult exercițiu⁸⁴, iar strălucirea lui Hortensius a pălit pe măsură ce a slăbit ardoarea și pasiunea lui pentru studiu, făcînd loc preocupărilor mondene într-o viață de lux și plăceri⁸⁵.

Calitățile pe care trebuie să le însumeze un orator, după părerea lui Cicero, sînt, așadar, pe de o parte, produsul unor aptitudini naturale, pe de altă parte, rezultatul educației și al exercițiului; de aceea e datoria profesorului de retorică să recunoască direcția în care trebuie să îndrumeze pe fiecare discipol potrivit cu aptitudinile sale. Oratorul Cicero, al cărui talent s-a dezvoltat și s-a călit în tumultul forului, se situează în mod firesc pe o poziție opusă profesorilor de retorică, care pretindeau că e suficientă cunoașterea normelor artei oratorice (*ars*), pentru ca cineva să fie elocvent; el acordă talentului o mare importanță⁸⁶, fără a pierde din vedere rolul educației și al practicii în formarea oratorului.

Oratorul trebuie să cunoască tonul adecvat fiecărei specii a genului oratoric, fiecărui discurs în parte⁸⁷ și să se conformeze cerințelor, cultivînd acel stil oratoric care se potrivește cu aptitudinile, cu vîrsta și temperamentul său⁸⁸. Oratorului nu-i este îngăduit să atingă vreuna dintre extreme; ferindu-se în mod exagerat de o greșeală, el riscă să ajungă la opusul ei: discursurile celor care vorbesc simplu să nu devină anemice și goale, dar nici cei care vorbesc într-un stil amplu și împodobit să nu degenereze în bombasticism⁸⁹. O scrupulozitate excesivă poate frîna calitățile native ale oratorului⁹⁰. Defectul de care trebuie să se ferească, înainte de toate, orice orator e ridicolul, căci altfel ajunge la soarta lui Lucius Titius, a cărui mimică și gesturi erau atît de comice, deși nu era lipsit de talent, încît a fost inventat pe baza lor un mim, care îi poartă numele⁹¹. Oratorul trebuie să aibă o ținută demnă nu numai în for, ci și în viața particulară⁹², să

nu cunoșteau nici literatura, nici istoria, nici dreptul (*ibid.*, 210—214). Vezi și *id.*, *De or.*, I, 158, 166, 171 urm., 193 urm.; *id.*, *Or.*, 66, 119—120.

⁸³ Cicero, *Brutus*, 25. Cf. și *ibid.*, 303; *id.*, *De or.*, I, 15, 156 urm., 260 urm.; II, 119, 147 urm.

⁸⁴ Cicero, *Brutus*, 167.

⁸⁵ *Ibid.*, 320.

⁸⁶ *Ibid.*, 204. Cf. *id.*, *De or.*, I, 113 urm.; II, 120; III, 35.

⁸⁷ Tonul solemn și grav se potrivește discursurilor politice ținute în senat, dar nu și pledoariei (Cicero, *Brutus*, 111 urm.). Cf. și *id.*, *De or.*, II, 333 urm.; I, 132.

⁸⁸ Cicero, *Brutus*, 325 urm., 111 urm.

⁸⁹ *Ibid.*, 202. Cf. *id.*, *Orator*, 73.

⁹⁰ Cicero, *Brutus*, 283.

⁹¹ *Ibid.*, 225.

⁹² *Ibid.*, 265.

vorbească corect și frumos latinește⁹³. Exigențele față de orator — și aceasta constituie o latură pozitivă a concepțiilor ciceroniene — sînt mari.

Din observațiile și aprecierile pozitive și negative ale lui Cicero, rezultă și condițiile pe care trebuie să le îndeplinească un discurs reușit: argumentarea să fie temeinică și logică, oratorul să aplice dialectica — Cicero o numește tot *ars* — care îl învață să desfacă un tot în părțile componente, să desprindă laturile ascunse, să le elucideze pe cele obscure, să sesizeze și să înlăture echivocurile, să distingă adevărul de fals, să tragă concluzii juste din premisele date.⁹⁴

Discursul să fie bine proporționat și armonios construit⁹⁵, destul de extins și de explicit⁹⁶ — conciziunea e recomandabilă numai în anumite părți ale discursului, dar nu ca o normă general valabilă — să fie cursiv și amplu, fără să ajungă dezlînat și vijelios⁹⁷.

Tonul să fie variat, potrivit conținutului: grav și solemn în anumite discursuri, spiritual și elegant, presărat cu licăriri glumețe în altele⁹⁸.

Aceste cerințe, în general, îndreptățite și valabile sînt umbrite de importanța prea mare acordată pateticului în scopul asigurării succesului, avînd în vedere că elementul afectiv a jucat un rol foarte important, adesea preponderent și decisiv în elocvența antică.

Nu este suficient ca auditoriul să fie convins printr-o argumentare logică, nu ajunge dovedirea pe cale rațională a justetei cauzei pledate, oratorul trebuie să știe să emoționeze profund, să inflăcăreze și să subjuge pe auditor⁹⁹. E cel mai mare dintre toate meritele unui orator¹⁰⁰.

Din acest punct de vedere, Cicero distinge două categorii de discursuri: unele în care predomină elementul afectiv, care le dă un colorit cald și le imprimă, totodată, o notă de gravitate și vehemență, și altele în care elementul rațional rămîne pe primul plan¹⁰¹.

Acordînd un rol atît de mare — uneori chiar hotărîtor — pateticului, Cicero are în vedere nu numai conformarea la mentalitatea și cerințele majorității auditorilor, ci și justificarea manierei sale de a vorbi: nu odată își datorase succesele mai mult afectivului decît raționalului.

Cu privire la limba discursurilor¹⁰² *Brutus* aduce elemente noi. Oratorul trebuie să întrebuițeze o limbă pură și corectă¹⁰³. A vorbi corect latinește nu e pe atîta un merit, cît o datorie cetățenească¹⁰⁴.

⁹³ Cicero, *Brutus*, 258, 261, 265 etc.

⁹⁴ *Ibid.*, 152, urm. Cf. și 143.

⁹⁵ *Ibid.*, 302, 303 etc.

⁹⁶ Fără să ajungă prolix (*ibid.*, 197).

⁹⁷ *Ibid.*, 50—51.

⁹⁸ *Ibid.*, 111—112, 143, 173, 177, 197, 290, 322 etc. Vezi și mai sus p. 170, Rolul glumelor și al vorbelor spirituale e tratat pe larg în *De or.*, II, 216—289; cf. și *Or.*, 87.

⁹⁹ Cicero, *Brutus*, 89 Cf. și *id.*, *De or.*, II, 178, 189, 196, 215; *id.*, *Or.*, 128.

¹⁰⁰ Cicero, *Brutus*, 279.

¹⁰¹ *Ibid.*, 93.

¹⁰² Vezi Cicero, *De oratore*, III, 39 urm., 52; *id.*, *Orator*, 79 urm., 155 urm.; *id.*, *Opt. gen.*, 4 etc.

¹⁰³ Cicero, *Brutus*, 258.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 140.

Dacă Cicero subliniază totuși, în repetate rânduri, puritatea limbii¹⁰⁵ ca o calitate a unora dintre oratori, aceasta se întâmplă, pentru că mulți dintre ei nu-i acordă atenția cuvenită¹⁰⁶ și utilizează un limbaj corupt sau fabrică cuvinte pe baza unor analogii forțate, devenind caraghioși ca, de ex., oratorul Sisenna¹⁰⁷. În sprijinul opiniei sale, Cicero citează, prin intermediul lui Atticus, afirmația lui Caesar că: „alegerea cuvintelor e un izvor al elocvenței“¹⁰⁸. Discutând părerile lui Caesar despre limbă, Cicero face un fel de istoric al limbii literare latine: pentru generațiile anterioare limba corectă nu era rodul unei metode raționale sau al vreunei științe, ci un fel de bun obicei. Pe vremea lui Laelius și Scipio, limba se distingea prin puritate, ceea ce nu însemnează că n-au fost și cazuri negative: Caecilius și Pacuvius vorbeau rău latinește.

Acest bun obicei „s-a pervertit“ cu timpul — cum s-a întâmplat și la Atena — datorită afluxului unor persoane venite din alte părți, care vorbeau o latină coruptă.

În soluția propusă, Cicero se arată purist: *expurgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula*¹⁰⁹.

Cicero relevă meritul lui Caesar, care a aplicat limbii o metodă științifică, analogia, corectînd ceea ce e alterat și corupt în uzul limbii cu ceea ce a fost păstrat pur și nealterat de același uz¹¹⁰.

Oratorul trebuie să cunoască toate aspectele limbii; în această privință Cicero îl citează pe Caesar: *ac si cogitata praeclare eloqui ut possent nonnulli studio et usu elaboraverunt... hunc facilem et cotidianum novisse sermonem num pro relicto est habendum?*¹¹¹

Interesante sînt observațiile lui Cicero despre *color urbanitatis*, pe care n-o poate defini și încearcă s-o explice pe baza unui exemplu: dacă mergi în Gallia auzi cuvinte latinești care nu sînt întrebuițate la Roma. Această *color urbanitatis* se remarcă la Roma nu numai în lexic, ci mai ales în timbrul sunetelor¹¹².

Pronunțarea și tempoul de rostire a sunetelor pot imprima un colorit specific modului de exprimare a oratorului¹¹³.

Cicero atinge tangențial și problema inovațiilor în limbă: inovațiile individuale care se abat în mod strident de la regulile generale de derivare

¹⁰⁵ Cicero, *Brutus*, 133, 135, 143 etc.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 133, 140.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 259 urm.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 253.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 258.

¹¹⁰ *Ibid.*, 261.

¹¹¹ *Ibid.*, 253. În edițiile mai vechi (ed. comentată de Piderit—Friedrich, Leipzig, Ed. Teubner, 1889; ed. stereotipă a lui Friedrich, Lipsiae, Ed. Teubner, 1900, ed. comentată și tradusă de A. Posch, Budapest, 1903), în loc de *num* apare *nunc*, așa încît fraza exprimă tocmai contrarul (cf. comentariile lui Piderit, Friedrich și Posch). În favoarea versiunii adoptate de J. Marita pledează atât contextul, cît și faptul că Cicero relevă, în repetate rânduri, calitățile excepționale ale limbii și stilului predecesorilor săi. Pare puțin probabil, așadar, ca Caesar să fi emis părerea că Cicero ar fi creatorul limbii latine literare, chiar dacă discursurile lui reprezintă un netăgăduit progres în această privință.

¹¹² *Ibid.*, 171.

¹¹³ *Ibid.*, 259.

și compunere produc ilaritate: Sisenna, care voia cu tot prețul să apară ca *emendator sermonis usitati* și credea că a vorbi corect înseamnă a crea cuvinte și expresii inuzitate, a fost persiflat de adversarul său, C. Ruscus, și luat în deridere de întreaga asistență, fiindcă a creat — după analogia grec. *καταπυστος* — un adjectiv nou: *sputatilicus*, format din participiul perfect al verbului *spuere* și sufixul neobișnuit *-tilicus*¹¹⁴.

Problemele de stil, cărora Cicero le-a acordat numeroase capitole în cartea a III-a din *De oratore* și în *Orator*, sînt amintite numai fugitiv. Cicero preconizează și în *Brutus* o frază armonioasă și echilibrată, împodobită cu figuri de stil¹¹⁵. El recomandă, în repetate rînduri, acele *σχηματα* care dau strălucire discursului¹¹⁶.

Mai mult zăbovește asupra cadenței și a ritmului: în poezie, dar și în proză se cere o anumită cadență și un anumit ritm; pe lîngă considerente de ordin estetic, intervin și motive strict fiziologice: evitarea situației penibile ca oratorul să-și piardă răsufierea în mijlocul unei fraze sau să înceapă să gîfne. Există, de altfel, o cadență naturală în orice frază corectă, în care cuvintele au fost bine alese¹¹⁷. Tendința de justificare și legalizare a utilizării acestor elemente se conturează mai net în ultima parte a trilogiei¹¹⁸, fiind determinată de faptul că ele constituiau obiective de atac pentru neo-atlici.

Expunerea discursului, vocea, mimica și gesturile, care constituie așa numita *actio*, completează adesea ceea ce vorbele omit. Importanța ei e covârșitoare: *Nulla res magis penetrat in animos eosque fingit, format, flectit talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt*¹¹⁹. Ca argument Cicero reproduce epizodul relatat și în *De oratore: Demosthenem ferunt ei qui quaesivisset, quid primum esset in dicendo, actionem, quid secundum idem et idem tertium respondisse*¹²⁰.

Calitățile de fond și de formă ale oricărui discurs reușit converg spre un scop comun. Cicero fixează acest scop: acela în fața căruia se vorbește să fie instruit, desfițat și puternic impresionat¹²¹.

Pentru realizarea acestui scop oratorul, ca și retorul, poate face uz, după părerea lui Cicero, de anumite licențe. El are chiar dreptul să denatureze adevărul, pentru a-l face mai impresionant și mai patetic, sau să treacă peste limitele subiectului propus, pentru a-și împodobi discursul¹²².

De aceste licențe se făcea uz mai ales în oratoria judiciară, care a devenit formalistă și nesinceră. Oratorul judiciar roman, în cele mai multe cazuri, în loc să stabilească adevărata stare de lucruri, se mulțumea cu adevărul aparent. Un real sprijin în atitudinea lor superficială, avocații îl

¹¹⁴ Cicero, *Brutus*, 259, 260.

¹¹⁵ *Ibid.*, 140, 197, 272, 303 etc. Cicero dă și cîteva scurte analize stilistice, de ex., analiza stilului lui Antonius (*ibid.*, 140), a lui Crassus (*ibid.*, 162) etc.

¹¹⁶ *Ibid.*, 141; vezi și 69, 275.

¹¹⁷ *Ibid.*, 32—34.

¹¹⁸ Cicero, *Orator*, 174, 236.

¹¹⁹ Cicero, *Brutus*, 142; cf. și 110.

¹²⁰ *Ibid.*, 142; id., *De or.*, III, 213. Cf. id., *Or.*, 55 urm.

¹²¹ Cicero, *Brutus*, 185. Cf. și *ibid.*, 197, 290; id., *De or.*, II, 114, 121, 128 urm., 310; id., *Or.*, 69; id., *Opt. gen.*, 3.

¹²² Cicero, *Brutus*, 42, 82.

găseau în filozofia sceptică a noii academii, care era la modă. Singurul scop era să câştige procesul. Pentru realizarea lui, oratorul putea face uz de tot felul de invective. Goana după succese, după efecte extravagante dezvoltă în oratorii judiciari romani o lipsă aproape totală de principii și dorința de a apăra „cauze disperate” și chiar „rușinoase” (*causae turpes*)¹²³.

Cicero admite asemenea procedee — de care n-a fost străin în cariera sa de orator judiciar — și relevă ca un merit deosebit al lui Galba faptul că a fost primul care s-a servit de ele¹²⁴.

O importanță deosebită acordă Cicero opiniei auditoriului: oratorul are nevoie, mai mult decât oricare artist, de aprobarea mulțimii. Spre deosebire de poezie, care se poate mulțumi și cu cititori puțini, arta oratorică are întotdeauna nevoie de aprecierea unui public numeros¹²⁵. Cicero încearcă să tragă o paralelă între aprecierea publicului și aceea a specialistului și ajunge la concluzia că oratorul aprobat de marele public nu poate să nu se bucure și de aprecierea cunoscătorului.

Aplauzele publicului îi indică oratorului dacă și în ce măsură a reușit să-l impresioneze. Aceste aplauze sînt însă mult mai nesigure și mai labile decât aprecierea specialistului, ca fiind reflexe ale unui entuziasm spontan și nu ale unei evaluări cumpănite. Așa se explică faptul că publicul se entuziasmează uneori și pentru oratori mediocri, dacă aceștia reușesc să-l încînte¹²⁶.

Cicero a adoptat în această lucrare forma de dialog și pentru motivele arătate mai sus, și pentru că această formă îi dădea posibilitatea să prezinte diversele fațete ale problemelor prin punctele de vedere introduse de interlocutorii săi¹²⁷ și să trateze subiectul după un anumit plan, fără să-l oblige totuși să respecte acest plan cu prea multă rigurozitate.

Într-un dialog, întreprins cu povestire ușoară și spirituală, întrerupt de digresiuni, el putea să dezbată variate probleme de literatură și artă; forma aceasta se potrivea cu firea lui Cicero. Chiar dacă dialogul degenează des în monolog și tratarea nu e suficient de sistematizată, ea devine, în schimb, mai puțin monotonă și pedantă.

Pornind de la principiul evoluției în artă, Cicero aplică în critica sa metoda istorică: fiecare orator e plasat, după cum am văzut, în epoca și în mediul său. În biografia oratorilor, în condițiile lor de viață și de educație, în funcțiile pe care le-au ocupat, găsește Cicero explicații cu privire la calitățile și deficiențele lor, iar orientarea spre genul oratoric o atribuie, foarte adesea, situației sociale și culturii părinților¹²⁸.

¹²³ Cf. M. M. Pokrovskii, *op. cit.*, p. 138 urm., N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 256; G. Boissier, *Cicero et ses amis*, Paris, 1902, p. 46.

¹²⁴ Cicero, *Brutus*, 82. Cf. și *id.*, *Orator*, 49; *id.*, *De or.*, II, 294; III, 80.

¹²⁵ Cicero, *Brutus*, 91—92. Cf. și *id.*, *Or.*, 24.

¹²⁶ *Ibid.*, 184 urm., 188 urm., 193, 199.

¹²⁷ Pe baza experienței și a cunoștințelor sale bogate, Atticus rectifică unele erori ale lui Cicero, atrăgîndu-i, în repetate rînduri, atenția că enumerarea e prea extinsă (*ibid.*, 176, 244, 269, 297) și caracterizările prea indulgente (*ibid.*, 292, 296), că elogiul vechii generații de oratori e exagerat și stabilirea de paralele cu oratorii greci, deplasată (*ibid.*, 293 urm.). Interlocutorilor săi le atribuie Cicero și caracterizarea oratorilor în viață, precum și relevarea calităților și a meritelor sale (*ibid.*, 232, 253 urm., 190, 296, 298, 162, 150, 123).

¹²⁸ *Ibid.*, 79, 98, 104, 211 urm.

Metoda nu este nouă¹²⁹, dar aplicarea ei la istoria elocvenței romane — cu toate limitările relevante — e nouă, prin ea criticismul judiciar devine pentru prima dată istoric și nu mai e dogmatic¹³⁰.

Cicero se servește de procedeul comparativ, pentru a stabili raporturi între reprezentanții elocvenței romane și ai celei grecești (de ex.: Cato și Lysias)¹³¹ și pentru a trage paralele între diferiți oratori romani (Laelius și Scipio¹³², Ti. Gracchus și C. Carbo¹³³, Scaurus și Rutilius¹³⁴, Antonius și Crassus¹³⁵, Crassus și Scaevola¹³⁶, Cotta și Sulpicius și alții)¹³⁷. El constată anumite corelații și între temperamentul oratorilor și maniera lor de a vorbi, între modul de viață și caracterul elocvenței¹³⁸.

Prin procedeul antitetic, el reușește să sublinieze trăsăturile și să intensifice efectele: *elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse*¹³⁹. Cicero face mereu legătura între genul oratoric și arta în general (prin raționamente deductive: ceea ce e valabil pentru artă în general e valabil și pentru genul oratoric) și stabilește totodată, pe bază comparativă, corelații între genul oratoric și celelalte domenii ale literaturii¹⁴⁰ și chiar ale artei plastice¹⁴¹.

În general Cicero nu se mulțumește cu simpla înregistrare a faptelor, ci caută să descopere cauzele și să le explice: Laelius și Scipio au fost oratori deopotrivă de talentați: discursurile lui Laelius nu erau superioare celor ale lui Scipio, cu toate acestea Laelius era mult mai apreciat. Cicero dă o explicație de ordin psihologic: este în obiceiul oamenilor să nu vroadă ca același om să exceleze în diferite domenii și, cum nimeni nu poate aspira la gloria militară a lui Scipio, publicul i-a acordat lui Laelius prioritatea în arta oratorică¹⁴².

Declinul lui Hortensius se datorează, pe de o parte, scăderii pasiunii sale pentru studiu și exerciții¹⁴³, pe de altă parte, nepotrivirii stilului asiatic cu un orator în vârstă¹⁴⁴.

Spiritul fin și pătrunzător al lui Cicero se observă și în caracterizări. Prin câteva linii bine traseate, el reușește adesea să releve esențialul, să reliefeze calitățile oratorului și să-i critice defectele, definindu-i stilul pe baza categoriilor stabilite de școlile retorice¹⁴⁵. Alături de caracterizări

¹²⁹ Vezi Aristotel, *Poetica*.

¹³⁰ J. W. Atkins, *Literary Criticism in Antiquity*, II, Cambridge, 1934, p. 41; cf. și F. Leo, *Die griechisch-römische Biographie*, Leipzig, 1901, p. 220 urm.

¹³¹ Cicero, *Brutus*, 63. El se ferește totuși de procedeul învechit de a căuta fiecărui orator roman un corespondent grec.

¹³² *Ibid.*, 83 urm.

¹³³ *Ibid.*, 103.

¹³⁴ *Ibid.*, 110.

¹³⁵ *Ibid.*, 138 urm.

¹³⁶ *Ibid.*, 145.

¹³⁷ *Ibid.*, 201 urm. Cf. și 108.

¹³⁸ *Ibid.*, 107, 108, 117.

¹³⁹ *Ibid.*, 89. Cf. și 129.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 71, 116, 229 urm. etc.

¹⁴¹ *Ibid.*, 70, 261 etc.

¹⁴² *Ibid.*, 84.

¹⁴³ *Ibid.*, 320.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 325 urm. Cu privire la succesul lui Antistius, vezi *ibid.*, 227.

¹⁴⁵ R. Haenni, *Die lit. Kritik in Ciceros Brutus*, Freib. Schw., 1905, apud Teuffel—Kroll, *op. cit.*, p. 396.

deosebit de reușite (ca cea a lui Cato, Antonius, Crassus, Scaevola, Hortensius și alții)¹⁴⁶, abundă însă și caracterizări care se rezumă la câteva date biografice, activitatea politică, funcțiile ocupate sau evenimente mai importante din viața personajului, însoțite de câteva aprecieri — de regulă epitete — despre cultura sa generală, talentul și activitatea ca orator¹⁴⁷. Uneori datele istorice și biografice trec pe primul plan, lăsând impresia că autorul și-a propus să ne prezinte oameni de stat și nu reprezentanți ai genului oratoric¹⁴⁸. Sînt destul de numeroase și cazurile cînd — fie din lipsă de informații, fie din cauza mediocrității oratorilor — locul caracterizărilor îl iau simple înșirări de nume, pe care observațiile mult prea sumare ale lui Cicero nu reușesc să le concretizeze¹⁴⁹. I s-a reproșat lui Cicero că a introdus o mulțime de nume abstracte și obscure, numai pentru a lungi lista oratorilor romani¹⁵⁰.

La un moment dat Cicero însuși a simțit nevoia unei justificări: la reproșul lui Atticus că a ajuns să scoțoească „prin drojdie“, el motivează: *Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse*¹⁵¹.

Cu cît se apropie de epoca lui, în numărul oratorilor figurează tot mai mulți dintre aceia despre care Cicero însuși a fost nevoit să constate că *nec habiti sunt oratores nec fuerunt*, pe cînd dintre cei vechi au fost omiși chiar și unii „vrednici de laudă“. Această carență în proporționarea operei devine și mai evidentă prin caracterizările relativ extinse ale acestor oratori neînsemnați. Motivarea invocată de Cicero e deficiența materialului informativ¹⁵². Dar nu numai numărul celor menționați e prea mare, și caracterizările lor sînt, în general, prea elogioase: Cicero a căutat să treacă pe primul plan calitățile oratorilor, estompîndu-le deficiențele. Sînt puține aprecierile negative, ca aceea a lui Curio, Fimbria și Cn. Lentulus¹⁵³.

Prin intermediul aceluiași Atticus, Cicero introduce punctul de vedere opus, precum și o critică a tentativei sale de a compara vechea generație de oratori romani cu maeștrii elocvenței grecești (de ex., pe Cato cu Lysias). Cicero amîină răspunsul la aceste obiecții sub pretextul că ar necesita prea mult timp¹⁵⁴.

Ce l-a determinat pe Cicero să introducă atîtea personaje palide în lista oratorilor romani?

¹⁴⁶ Cicero, *Brutus*, 61 urm., 139 urm., 143 urm., 145 urm., 301 urm., 317 urm.

¹⁴⁷ De ex., caracterizarea lui A. Albinus (*ibid.*, 81), M. Aem. Lepidus (*ibid.*, 95—96), P. Crassus (*ibid.*, 98), L. Gellius (*ibid.*, 174). Cf. și 239—242, 245—247 etc.

¹⁴⁸ De ex., caracterizarea lui C. Galba (*ibid.*, 127), L. Bestia (*ibid.*, 128) ș. a.

¹⁴⁹ L. Cotta (*ibid.*, 82), Sp. Albinus (*ibid.*, 94), P. Popilius (*ibid.*, 95), C. Drusus, T. Flaminius (*ibid.*, 109) ș. a. Cf. și *ibid.*, 108.

¹⁵⁰ A. Pierron, *Histoire de la littérature romaine*, Paris, 1898, p. 190—191; Teuffel—Kroll, *op. cit.*, I, p. 396; Schanz—Hosius, *op. cit.*, I, p. 464; J. Carcopino, *Correction au Brutus XVIII, 109*, în „Revue de phil.“, 1929, p. 5 urm.; Jeanroy—Puech, *Histoire de la littérature latine*, ed. a 10-a, Paris, p. 112 urm.

¹⁵¹ Cicero, *Brutus*, 244. Vezi mai sus n. 127.

¹⁵² *Ibid.*, 181.

¹⁵³ *Ibid.*, 213 urm., 233, 234 urm.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 297. Vezi și n. 127.

Se pare că, în primul rînd, el a făcut-o din considerente politice, din dorința de a da proporții cît mai grandioase elocvenței romane, pentru a releva bogăția și a sublinia meritele vechii generații de oratori, ale căror discursuri nu le mai citea nimeni¹⁵⁵. Admirația lui pentru trecutul glorios al Romei și pentru oratorii ei îl determină să nu treacă cu vederea nici figuri cu totul șterse. În explicația pe care o dă în *Orator*¹⁵⁶, Cicero introduce următoarea motivare: *Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in „Bruto”, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos.*

Intervin uneori și considerente de ordin privat: îl amintește, de ex., pe Pennus¹⁵⁷, personaj cu totul lipsit de importanță, despre al cărui talent oratoric nu știe nimic, din complezență față de Brutus, care-l numără printre strămoșii săi. Nu e exclus să fi contribuit întrucîtva și dorința ascunsă ca drumul parcurs de oratoria romană, pînă să atingă desăvîrșirea întruchipată prin el însuși, să apară cît mai lung și mai impunător¹⁵⁸.

Cicero s-a abătut de la intenția inițială de a nu include în enumerarea sa decît pe oratorii care nu mai trăiau. Motivul a fost, probabil, ca auto-caracterizarea de la sfîrșitul lucrării să nu fie prea stridentă, să nu fie el singura excepție. A fost însă foarte abil și prudent: caracterizarea oratorilor în viață o atribuie interlocutorilor săi: Brutus face elogiul lui Marcellus, Atticus pe al lui Caesar¹⁵⁹.

În cadrul caracterizărilor Cicero a introdus numeroase digresiuni, ele sînt deosebit de interesante ca expresie a concepțiilor sale despre diferite probleme de literatură, filologie și artă: începuturile literaturii latine, valoarea artistică a operei lui L. Andronicus, raportul de vîrstă dintre Ennius și L. Andronicus, datarea morții lui Naevius, natura și caracterul laudațiilor funebre, evoluția limbii literare latine; apariția filozofiei; nivelul istoriografiei latine; evoluția sculpturii și a picturii grecești; necesitatea aplicării cronologiei relative pentru stabilirea vechimii și a ritmului de evoluție a unei culturi etc.¹⁶⁰

Din aceiași considerent al varierii tonului și pentru a ilustra și sublinia unele dintre afirmațiile sale, Cicero relatează și cîteva episoade interesante, unele chiar amuzante¹⁶¹.

Numeroasele digresiuni și episoade, dar mai ales tendința de a prezenta comparativ oratorii, stabilind neconținut legături și paralele, dăunează uneori unității caracterizărilor. În repetate rînduri el întrerupe caracterizarea unui orator și trece la un al doilea, cîteodată, chiar și la un al treilea, pentru ca apoi să revină la cel dintîi¹⁶².

¹⁵⁵ Cicero, *Brutus*, 65, 123, 132 urm.

¹⁵⁶ Cicero, *Orator*, 23.

¹⁵⁷ Cicero, *Brutus*, 109.

¹⁵⁸ Cf. și C. Lamarre, *Histoire de la littérature latine*, III, Paris, 1901, p. 220.

¹⁵⁹ Cicero, *Brutus*, 249 urm., 252 urm.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 72, 60, 62, 258 urm., 31, 228, 70, 39—41, 49.

¹⁶¹ *Ibid.*, 85—88, 217, 260, 277—278 etc.

¹⁶² *Ibid.*, 82—92. Pentru alte exemple, vezi și 228—303, 320 urm.

Această convorbire ușoară și calmă în aparență are totuși un pronunțat caracter polemic¹⁶³. Teoriile expuse de Cicero în *De oratore* se dovediseră prea slabe pentru a putea domina nestingherit întreaga opinie publică. În timpul călătoriei sale în Cilicia se întărise curentul neo-attic, opus direcției ciceroniene. Acest curent, avînd ca reprezentanți mai de seamă pe Calvus și pe Brutus¹⁶⁴, preconiza o simplitate excesivă, înlăturînd orice podoabe stilistice. Neo-atticii îl acuzau pe Cicero că aparține școlii asiaticе. După cum rezultă din fragmentele schimbului de scrisori dintre Cicero, Brutus și Calvus, unde a fost dezbătută problema celui mai bun stil oratoric, neo-atticii îi reproșau mai ales elementul ritmic prea pronunțat și bombasticismul stilului său¹⁶⁵, opunîndu-i ca model pe Lysias și pe Thucydide.

În preajma anului 50 î. e. n. polemica ajunsese la culme. Dacă acest curent reușea să se impună, poziția lui ca orator de frunte al epocii era primejduită. El nu s-a mărginit la o dispută pe plan teoretic, însăși istoria elocvenței romane avea să furnizeze verificarea și justificarea punctului de vedere pe care el îl apăra; pe de altă parte, Cicero a căutat să deplaseze centrul de gravitate al polemicii, atacînd concepția neo-atticilor că a vorbi în stil attic înseamnă a despuia discursul de orice fel de podoabe și că acest stil ar reprezenta unica formă a elocvenței, cu atît mai mult, cu cît stilul celor mai de seamă dintre oratorii attici (Demosthene, Lysias, Hyperide, Aeschine ș. a.) era foarte diferit¹⁶⁶.

În apărarea părerilor sale, Cicero invocă și atitudinea publicului. Prin căutarea exagerată a simplității și a naturaleței, neo-atticii ajungeau la extrema opusă, respingîndu-l chiar și pe Demosthene. Discursurile lor erau atît de seci și de rigide, încît întreaga asistență se plictisea și pleca îndată¹⁶⁷. Cicero combate și adoptarea lui Thucydide ca model pentru genul oratoric¹⁶⁸.

Polemizînd cu neo-atticii timpului său, Cicero nu s-a declarat totuși adversar al stilului attic; dimpotrivă, el propune imitarea acestui stil: a vorbi bine înseamnă a vorbi în stil attic, dar imitarea nu trebuie să fie o copie palidă a modelelor, oratorii să adopte principiile care animau pe marii atenieni, să nu reproducă numai scheletul, ci să-l îmbibe cu vigoarea modelelor¹⁶⁹. Polemicii cu neo-atticii îi datorăm în primul rînd — pe lîngă

¹⁶³ *Istoriia rimskoi literaturii*, sub redacția prof. N. F. Deratani, p. 153; E. Norden, *Die antike Kunstprosa*, I, Leipzig, 1898, p. 218—221, 259; I. M. Tronskii, *op. cit.*, p. 346 urm.; M. M. Pokrovskii, *op. cit.*, p. 149 urm.; Schanz—Hosius, *op. cit.*, I, p. 390 urm., 464; Teuffel—Kroll, *op. cit.*, I, p. 396; Piderit—Friedrich, *op. cit.*, p. 11—16; Jeanroy—Puech, *op. cit.*, p. 113 urm.

¹⁶⁴ Quintilian, *Institutio oratoria*, XII, 1, 22, îi citează ca detractori ai lui Cicero, deși cu Brutus pare să fi fost în bune relații și îl aprecia. De aceea a și încercat să-l îndepărteze de curentul neo-attic, dedicîndu-i, între altele, și acest tratat. Cf. și Tacitus, *Dialog.*, XVIII.

¹⁶⁵ Quintilian, *op. cit.*, VIII, 3, 6; IX, 4, 1; 4, 53 urm.; 64; XII, 1, 22; 10, 12 urm. De aceea insistă Cicero așa de mult asupra ritmului și a cadenței; vezi mai sus, p. 173.

¹⁶⁶ Cicero, *Brutus*, 284 urm.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 289. Vezi și mai sus, p. 174.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 287. A se vedea și caracterizarea elogioasă a lui Thucydide în *De or.*, II, 56.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 69.

caracterizarea succintă a diferitelor stiluri oratorice — și autoanaliza lui Cicero¹⁷⁰, deosebit de interesantă, ca fiind cea mai reușită încercare de acest fel în literatura latină. Cicero se ferește să emită judecăți de valoare asupra talentului său, asupra valorii artistice a discursurilor sale și se limitează în mod aproape ostentativ la o schițare a evoluției și a carierei sale ca orator, la o înșirare de fapte și impresii. Cu toate acestea se întrevește clar intenția lui de a riposta la acuzațiile neo-atticilor, prin sublinierea influenței puternice pe care a exercitat-o asupra lui școala din Rhodos, temperînd exuberanța sa juvenilă¹⁷¹. Această autoanaliză este o pledoarie în favoarea stilului său oratoric, pentru justificarea căruia Cicero invocă convingerea lui că *acrem . . . oratorem et incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat*¹⁷².

Autoelogierea, insinuată deja în *De oratore*¹⁷³ prin previziunea unui orator mai talentat și mai instruit decît Antonius și Crassus, se manifestă aci mult mai evident.

Cicero a recurs și la alte modalități de autoglorificare: aptitudinile sale excepționale, meritul de a fi ridicat prin arta lui oratoria romană pînă la culmile perfecțiunii sînt relevate, în repetate rînduri, de interlocutorii săi¹⁷⁴.

Căutînd să illustreze părerile și preceptele sale, stabilînd, pe baza practicii, cerințele care se pun unui bun orator, Cicero ne-a transmis un material deosebit de prețios pentru istoria literaturii latine, fără el am ști prea puțin despre oratoria romană și reprezentanții ei. Nimeni nu s-a gîndit înaintea lui să adune toate aceste amintiri și date. În multe privințe — după cum am văzut — considerațiile teoretice din *Brutus* nu sînt decît o reluare a celor expuse în *De oratore*. Fundamentate și verificate prin istoria oratoriei, ele primesc un caracter mult mai concret.

Aceste considerații nu sînt expuse sistematic, ele sînt presărate sporadic în tot cuprinsul lucrării, acolo unde le sugerează sau le necesită analiza diferiților oratori. Se întîmpină chiar ca aceeași afirmație să apară de mai multe ori, la interval de cîteva capitole¹⁷⁵. Unele concepții ale sale nici nu sînt exprimate direct, ci rezultă doar din judecățile de valoare emise în cursul caracterizărilor.

Cicero a preluat multe dintre categoriile retorice, dar nu s-a oprit la tiparele vechi, ci a introdus și a aplicat la genul oratoric concepții și

¹⁷⁰ Cicero, *Brutus*, 51, 284 urm., 315, 316, 323, 313 urm. Cf. și *Istoria rimskoi literaturi*, sub redacția prof. N. F. Deratani, p. 154; G. Misch, *Geschichte der Autobiographie*, I, Leipzig und Berlin, 1907, p. 196 urm.; Piderit—Friedrich, *op. cit.*, p. 4—5, 13; E. Norden, *Die antike Kunstprosa*, I, p. 225, 231—232.

¹⁷¹ *Ibid.*, 316.

¹⁷² *Ibid.*, 317.

¹⁷³ Cicero, *De oratore*, I, 95; cf. și *id.*, *Orator*, 105—106, 130 urm., 210, 232 etc.

¹⁷⁴ Vezi mai sus n. 127.

¹⁷⁵ Cicero, *Brutus*, 182, 244, 270. Cu privire la menționarea repetată a lui Molon, cf. E. Norden, *Aus Ciceros Werkstatt*, în „Sitzb. Berl. Akad.”, 1913, Sitzung der philosophisch-historischen Classe (extras), p. 2—6; A. Gudeman, *Ciceros Brutus und die antike Buchpublikation*, în „Berliner Philologische Wochenschrift”, XXXV, 1915, col. 574—576; Teuffel—Kroll, *op. cit.*, I, p. 396; R. Sabbadini, *Due innesti nel Bruto di Cicerone*, apud G. Ammon, în „Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft”, LI, 1925, p. 36—37.

procedee progresiste: principiul evoluției în artă și al legăturii dintre diferitele domenii ale literaturii și artei, necesitatea concordanței dintre formă și conținut, exigențe mari față de extensiunea, nivelul și temeinicia cunoștințelor oratorului, importanța aprecierii autorului de către marele public, aplicarea metodei istorice în analiza oratorilor.

Îmbinând și completând terminologia retorică cu termeni împrumutați din diferite sfere: din limbajul scenic, din cel al muzicanților, al militarilor, al crescătorilor de vii etc.¹⁷⁶, Cicero s-a străduit să evite pedantismul și monotonia.

Inconsecvența și vanitatea lui aduc însă limitări: principiul evolutiv e trunchiat, superioritatea sa prea des și strident reliefată, unele caracterizări ale oratorilor sînt cu totul sumare, altele chiar superficiale; de dragul succesului el se declară de acord cu elocvența formalistă practică în for, admitînd exagerări și chiar disimularea adevărului.

Cu toate slăbiciunile ei, opera lui Cicero a jucat un rol important în dezvoltarea oratoriei romane.

Experiența îndelungatei sale cariere oratorice i-a dat posibilitatea să pătrundă tainele artei de a vorbi frumos. Multe dintre carențele lui își găsesc explicația în condițiile în care a trăit: în el se oglindește în chipul cel mai direct și mai elocvent zbuciumul acestei epoci frămîntate¹⁷⁷. Caracterul patetic al oratoriei preconizate de el nu e numai o expresie a străduinței sale de a se conforma gustului auditorilor, dar și o urmare a îndelungatei sale activități ca orator judiciar.

Părerile lui Cicero despre genul oratoric s-au bucurat de mare trecere nu numai în antichitate, ci și în evul mediu. Autoritatea lui Cicero în acest domeniu a fost respectată și în epoca Renașterii, căci se studiau lucrările sale retorice „cînd în diferite țări europene se ridica problema alegerii unui sau altui stil oratoric“¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Cicero, *Brutus*, 116, 192, 288, 139 etc.

¹⁷⁷ V. I. Lenin, *Despre literatură*, București, 1948, Ed. P.M.R., p. 7.

¹⁷⁸ M. M. Pokrovskii, *op. cit.*, p. 148.

ЦИЦЕРОН — ОБ ОРАТОРСКОМ ИСКУССТВЕ В „BRUTUS”

(Резюме)

В этой статье изложены принципы, являющиеся основой истории римского красноречия, изложенной Цицероном в „Brutus”, методы и приемы цicerоновской литературной критики, а также место и значение данного произведения в творчестве Цицерона по теории ораторского искусства, источники и факторы, определившие появление „Brutus”.

„Brutus” не только критическая и хронологическая история римского красноречия, он имеет также и теоретический характер; фрагменты из истории литературы чередуются с теоретическими воззрениями: сложный характер ораторского искусства, большие требования по отношению к тем, кто его практикует, его медленность по сравнению с другими родами литературы эволюция, качества, которыми должен обладать оратор, условия, которые предъявляются доброкачественной речи и т.д. Эти теоретические положения не изложены систематически в „Brutus”. Многие его воззрения выявляются из положительных и отрицательных характеристик ораторов.

Некоторые теоретические вопросы, широко дискутируемые в „De oratore”, в „Brutus” лишь затронуты или подразумеваются, к разрешению других Цицерон возвращается с большей настойчивостью, обнаруживая забытое по небрежности, подымая новые вопросы.

Обоснованные и проверенные всей эволюцией ораторского искусства, теоретические воззрения в „Brutus” приобретают более конкретный характер. Цицерон, хотя и сохранил традиционные подразделения и категории, тем не менее, стараясь опередить риториков, он придал ораторскому искусству черты прогрессивного характера: принцип эволюции искусства и сложной многосторонней связи между различными областями литературы и искусства, необходимость гармонии между формой и содержанием, большие требования по отношению к широте, уровню и основательности знаний оратора, значение, придаваемое суждению широкой публики о нём. Применяя исторический метод, Цицерон помещает каждого оратора в соответствующую эпоху и оценивает его в соответствии с мировоззрениями и возможностями данной эпохи. Обычно Цицерон не довольствуется простым перечислением фактов, он стремится постигнуть их причинную связь.

Однако, его непоследовательность, честолюбие и тщеславие вносят известную ограниченность: принцип эволюции неполностью раскрыт, превосходство автора выставляется слишком часто и резко, его полемика с неопаттистами усугубляет субъективность его труда; некоторые характеристики ораторов слишком кратки, другие поверхностны; ради успеха, он соглашается с казенным красноречием форума, допуская преувеличения и даже утаивание правды.

Несмотря на все эти слабости, „Brutus” сохраняет особенно важное значение: стараясь выразить и обосновать свои мнения и наставления, определяя, основываясь на практике, требования, предъявляемые хорошему оратору, Цицерон оставил нам очень ценный материал для изучения истории латинской литературы; не имея его, мы знали бы слишком мало о римском красноречии и его представителях.

DU GENRE ORATOIRE DANS LE „BRUTUS” DE CICÉRON

(Résumé)

Le présent article dégage les principes sur lesquels repose l'histoire de l'éloquence romaine que Cicéron donne dans son „Brutus”, les méthodes et procédés de la critique littéraire cicéronienne, ainsi que la place et l'importance de cet ouvrage dans l'ensemble de l'oeuvre de rhétorique de Cicéron, avec les sources et les facteurs qui ont déterminé sa genèse.

Le „Brutus” n'est pas seulement une histoire critique et chronologique de l'éloquence chez les Romains: il a aussi un caractère théorique; les passages d'histoire littéraire y sont mêlés de considérations théoriques: complexité du genre oratoire, ses exigences rigoureuses de la part de ceux qui le cultivent, lenteur de son évolution par rapport aux autres

genres littéraires, qualités que doit posséder l'orateur, conditions que doit remplir un discours réussi etc. Ces considérations ne sont pas exposées dans un ordre systématique et beaucoup des conceptions de Cicéron résultent seulement des caractérisations positives ou négatives qu'il fait des orateurs.

Certains problèmes théoriques débattus longuement dans le „De oratore“ ne sont que rappelés en passant ou sous-entendus, d'autres sont repris avec plus d'insistance, l'écrivain relevant certains aspects négligés et soulevant de nouveaux problèmes.

Appuyées et vérifiées par l'évolution de l'éloquence, les considérations théoriques du „Brutus“ prennent un caractère beaucoup plus concret. Quoiqu'il ait maintenu les divisions et catégories traditionnelles, Cicéron, cherchant à s'éloigner le plus possible des rhéteurs, a appliqué au genre oratoire des conceptions progressistes: principe de l'évolution en art et la relation complexe et multilatérale entre les différents domaines de la littérature et de l'art, nécessité de la concordance entre forme et contenu, exigence nettement accrue à l'égard de l'étendue, du niveau et de la solidité des connaissances de l'orateur, importance attribuée à l'appréciation de celui-ci par le grand public. En appliquant la méthode historique, Cicéron replace chaque orateur dans l'époque respective et le juge par rapport aux conceptions et aux possibilités de cette époque. En général, il ne se contente pas d'enregistrer simplement les faits mais cherche à découvrir les rapports de causalité.

Toutefois son inconséquence, son ambition, sa vanité apportent certaines limitations: le principe évolutif n'est pas appliqué jusqu'au bout; sa supériorité est mise trop souvent et avec trop d'empressement en relief; sa polémique avec les néo-attiques accuse l'aspect subjectif de l'ouvrage; certaines caractérisations d'orateurs sont tout à fait sommaires, d'autres sont même superficielles; par recherche du succès il se déclare d'accord avec l'éloquence formaliste pratiquée au forum, admettant les exagérations et même la dissimulation de la vérité.

En dépit de ces faiblesses, le „Brutus“ présente une importance toute particulière: en cherchant à illustrer et à fonder ses opinions et ses préceptes, en établissant à partir de la pratique ce qu'on peut exiger du bon orateur, Cicéron nous a transmis des informations vraiment précieuses sur l'histoire des lettres latines: sans lui, nous ne saurions que peu de choses sur l'éloquence romaine et ses représentants.

Al III-lea seminar internațional de la Moscova al profesorilor de limba rusă din învățământul superior. Între 1 și 30 iunie 1960 a avut loc la Moscova cel de-al III-lea seminar internațional de limba rusă al profesorilor de limba rusă din învățământul superior, din țările de democrație populară, inițiat de Ministerul Învățământului Mediu și Superior al U.R.S.S. În organizarea muncii seminarului și-au dat concursul profesorii institutelor din Moscova, care lucrează cu studenții străini.

La acest seminar au luat parte 63 de delegați din diferite țări socialiste.

Scopul principal al seminarului a fost acela de a da un ajutor substanțial profesorilor de limba rusă din aceste țări, atât în însușirea cât mai temeinică a limbii ruse cât și în munca lor de predare a acestei limbi.

În conformitate cu acest scop, în planul de muncă al seminarului au fost incluse în primul rând lecții teoretice de limba rusă și literatură sovietică, lecții și consultații cu privire la metoda predării limbii ruse, precum și lecții practice pentru îmbunătățirea cunoștințelor de limba rusă.

În al doilea rând, în cadrul seminarului au fost prezentate referate ale reprezentanților diferitelor țări, referate în care s-a făcut o analiză succintă a tuturor problemelor ce stau în fața profesorilor de limba rusă din țările de democrație populară.

Deosebit de important a fost de asemenea și schimbul de experiență între diferitele delegații, precum și vizitarea institutelor superioare de învățământ și a școlilor din Moscova și Leningrad.

Din programul seminarului n-a lipsit nici viața culturală. Vizitarea Mausoleului, a cabinetului și locuinței lui V. I. Lenin din Kremlin, a Galeriei Tretiakov, a Expoziției Unionale, a Muzeului „Tolstoi” de la Ias-

naia Poliana, a Ermitajului, excursia la Raziiv, sau vizitarea cimitirului eroilor căzuți în timpul blocadei Leningradului, spectacolele de teatru și operă, precum și multe altele, ne-au trezit impresii de neuitat. Zilele petrecute acolo ne-au creat posibilitatea să facem cunoștință cu Țara Sovietică — o uriașă construcție în care trăiesc oameni minunați, prieteni și ospitalitatea cărora am simțit-o de îndată ce am pășit pe pământul sovietic. Organizatorii seminarului au făcut totul pentru ca seminarul să se desfășoare în cele mai bune condiții, într-o atmosferă caldă, de prietenie, în așa fel ca după o lună participanții la seminar să rămână cu maximum de profit în ceea ce privește cunoștințele acumulate și cu cele mai frumoase amintiri despre Uniunea Sovietică.

Lecțiile teoretice de limbă și literatură predate de academicieni, profesori și docenți, ne-au îmbogățit cunoștințele și ne-au oferit prețioase informații despre ultimele noutăți ale științei sovietice în domeniul limbii și literaturii. Iată titlurile câtorva lecții: „Pronunțarea rusă literară” (profesor R. I. Avanesov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S.); „Probleme de fonologie și accent” (profesor S. Kuznețov); „Problemele clasificării propozițiilor compuse prin subordonare” (profesor S. E. Kriucikov); „Analiza linovistică a textului artistic” (docent M. N. Sanski); „Despre unele probleme de lingvistică practică” (docent I. E. Rozenthal); „Diferențierea stilistică a lexicului rus” (docent V. N. Kliueva); „Construcția sintactică în limba rusă vorbită” (candidat în științe filologice D. N. Smelev); „Literatura sovietică contemporană după cel de-al treilea congres al Uniunii scriitorilor sovietici” (Alexei Surkov); „Despre realismul socialist” (profesor A. I. Metcenko).

Deoarece spațiul nu ne permite, ne vom opri doar asupra lecției profesorului S. E. Kriucikov cu privire la „Problemele clasificării propozițiilor compuse prin subordonare”, lecție care prin problemele noi pe care le ridică a deșteptat un viu interes în rândurile participanților la seminar.

Cea mai răspândită clasificare a propozițiilor subordonate, după cum se știe, este clasificarea lor după asemănarea cu părțile de vorbire din propozițiunea simplă. Aceasta este clasificarea adoptată de F. I. Buslaev, de tradiția școlară, de sintaxa academiei.

Грамматика русского языка. Том. II. Синтаксис. Изд. АН. СССР. Москва, 1960.

La baza acestei clasificări nu stă însușirea principală, esențială a fenomenului, adică latura structural-semantică a propozițiilor compuse prin subordonare, ci o însușire secundară, corelația propozițiilor secundare cu părțile de vorbire din propozițiunea simplă. Acest neajuns de ordin metodic conduce, în practica de învățămînt, la o analiză incompletă și unilaterală a propozițiilor compuse prin subordonare. Pe de altă parte, printr-o clasificare consecventă pe baza asemănării cu părțile de vorbire din propozițiunea simplă multe tipuri structurale ale propozițiilor compuse prin subordonare nu-și găsesc locul. Aceste serioase neajunsuri ale clasificării tradiționale au creat necesitatea înlocuirii ei.

Profesorul S. E. Kriucikov se rialiază părerilor lingviștilor V. A. Bogorodițki, N. S. Pospelov, V. V. Vinogradov cu privire la o nouă încercare de clasificare a propozițiilor compuse prin subordonare, conform căreia, în analiza acestor propozițiuni, trebuie să se țină seama de următoarele:

a) prin ce cuvînt este legată propozițiunea secundară de cea principală,

b) la ce cuvînt sau combinație de cuvinte din propozițiunea principală în întregime, se raportează propozițiunea secundară,

c) de poziția propozițiunii secundare în raport cu cea principală,

d) de particularitățile de intonație ale structurii,

e) de particularități în corelația formelor aspectelor și timpurilor predicatelor din propozițiunile secundară și principală,

f) de relațiile semantice de bază și secundare între părțile de propozițiune a propozițiilor secundară și principală.

După ei, propozițiunile compuse prin subordonare se împart în două grupe mari: a) propozițiuni în care partea secundară se referă la un cuvînt sau o combinație de cuvinte din partea principală; b) propozițiuni

în care partea secundară se raportează la propozițiunea principală, în întregime.

Dintre acestea prima grupă a fost cel mai mult dezbătută și analizată. Aici se deosebesc cinci tipuri structural-semantice, și anume:

1. Substantival-relativ (prisubstantivno-otnositelniî),

2. Pronominal-corelativ (mestoimenno-sootnositelniî),

3. Expozitiv-relativ (iziasnitelno-otnositelniî),

4. Expozitiv-conjunțional (iziasnitelno-soiuzniî),

5. Pronominal-conjunțional corelativ (mestoimenno-soiuzni sootnositelniî).

Propozițiunile compuse prin subordonare din cea de-a doua grupă se împart de asemeni în câteva tipuri structural semantice:

1. Tipul conjunțional dezvoltat (soiuzno-rasprostranitelniî tip).

2. Tipul de subordonare reciprocă (vzaimnopodcinitelniî tip),

3. Tipul de subordonare-coordonare (podcinitelno-socinitelniî tip),

4. Tipul relativ de unire (otnositelno-pri-soedinitelniî tip).

Această clasificare constituie o încercare de a grupa propozițiunile compuse prin subordonare pe baza structurii semantice.

Considerăm că ea este mult mai reală decît clasificarea tradițională, și aplicarea ei în învățămînt va da rezultate bune. Poate pentru străini ea prezintă mai multă greutate în ceea ce privește procesul de însușire a tuturor tipurilor și subtipurilor, dar acestea odată însușite din punct de vedere teoretic, vor ușura cu mult analiza practică, activînd în același timp gîndirea logică a elevului.

De un real folos au fost și consultațiile și lecțiile practice în cadrul cărora s-au discutat probleme ca: intonația propozițiunii în limba rusă, aspectele verbelor, verbele de mișcare, pronumele de negație și nehotărîrfe, folosirea prepozițiilor etc. . .

Ultimele patru zile au fost consacrate prezentării referatelor participanților la seminar, referate care au dovedit o studiere profundă și multilaterală a problemei predării limbii ruse în țările socialiste. Referatele au atins următoarele aspecte:

1. Problema necesității acordării unei deosebite atenții dezvoltării vorbirii elevilor, îndeosebi a vorbirii orale. Dr. Schilling (R. D. Germană) a făcut o amplă descriere a muncii de studiere a lexicului limbii ruse, efectuate de cadrele didactice din Universitatea berlineză, stabilind următoarea împărțire a materialului lexical: lexicul curent,

lexicul general științific și lexicul textelor speciale. El împarte întreg procesul de studiere a limbii ruse în trei etape concentrice, alegând cu grijă materialul pentru fiecare etapă, în așa fel ca în ultima etapă studentul să citească texte strict de specialitate.

În lucrările tovarășilor Man (R. S. Cehoslovacă), Schilling (R. D. Germană) și Rozkovița (R. P. Polonă) a fost evidențiat rolul major pe care îl are în munca de cercetare metoda statistică.

2. Problema comparării limbii ruse și a limbii naționale respective, importanța și locul acestei comparații în sistemul predării limbii ruse. Lucrările tovarășilor Golsana (R. P. Mongolă), Szabó (R. P. Ungară), Caloianu (R. P. Română) au ilustrat acest fapt printr-un bogat material concret din domeniul fonetic, lexicului, morfologiei și sintaxei.

În total au fost prezentate 18 referate. Toate aceste referate au dovedit preocupările și scopurile comune ale tuturor participanților la seminar precum și deosebita importanță a unor asemenea întâlniri ale tuturor profesorilor de limbă rusă, în ridicarea calificării și a nivelului de cunoștințe a fiecăruia.

Un deosebit interes a prezentat pentru fiecare vizitarea Institutului de limbi străine, în deosebi a laboratorului de limbă (condus de K. B. Karpov) și a laboratorului de fonetică experimentală și psihologie a vorbirii (condus de profesorul V. A. Artemov) și de asemenea vizitarea unor școli din Moscova și Leningrad.

La ședința de încheiere a seminarului, 30 iunie 1960, în numele participanților la seminar a luat cuvântul tovarășa Pehlevanova (R. P. Bulgară). Au fost făcute o serie de propuneri concrete cu privire la stabilirea pe mai departe a unui contact strâns între profesorii diferitelor țări și a înființării unei publicații care să reflecte problemele esențiale în predarea limbii ruse în diferitele țări.

Ar fi binevenit dacă pe viitor s-ar mări numărul delegaților români la seminarul internațional de limba rusă (anul acesta au fost numai cinci), trimițându-se totodată delegați din toate centrele universitare ale țării.

OTILIA CROITORU

Bazele esteticii marxist-leniniste. Referindu-se la situația științei literaturii și a literaturii ca atare din timpul său, A. V. Lunacearski sublinia necesitatea unei munci complexe și vaste pentru cercetarea fenomenelor respective.

Dificultatea în domeniul esteticii era multiplă și de fapt ea, disciplină propriu zis filozofică, cu strinse contingențe față de toate domeniile acestuia și în special cu teoria cunoașterii, estetica este în același timp legată de teoriile diverselor forme ale artei: poetica, știința literaturii, muzicologia, știința artelor plastice, etc., de critică (despre care Bielinski spunea că este „estică în acțiune”). Mai este în legătură și cu psihologia, pedagogia, etica, istoria culturii, istoria politică...

Munca a continuat însă cu energie, clarificările fiind în atenția nu numai a specialiștilor ci și a unui public atât de larg încât autorii prezentei sinteze speră ca prin munca lor să vină în ajutorul *poporului*. (În continuare se specifică și unele categorii cărora volumul se adresează în deosebi: *intelectualilor sovietici, comuniștilor, celor care studiază problemele estetice în cadrul învățământului de partid, studenților și tinerilor maeștri ai artei care se angajează pe drumul slujirii poporului, să-și însușească bazele științei estetice; autorii s-au străduit să le dea un manual pentru studiul individual al esteticii*...)

Deși destinată și cadrelor didactice și studenților, cartea prezintă un caracter mai larg decât un manual obișnuit și o structură definită în felul următor: „*Compunind acest volum, colectivul autorilor ș-au propus ca sarcină să dea pe cât posibil o expunere sistematică a problemelor fundamentale ale științei estetice marxist-leniniste. Colectivul autorilor nu pretinde însă să prezinte un sistem strict elaborat. Autorii s-au condus, când au compus cartea, de dorința de a lămuri problemele fundamentale ale esteticii într-o suită care după părerea lor este mai eficientă pentru un ulterior studiu individual*.”

Materialul este organizat în patru mari secțiuni, subdivizate în capitole și subcapitole. Partea întâi studiază *Estetica marxist-leninistă ca știință și Etapele principale ale istoriei concepțiilor estetice*. Este imposibil ca în cele ce vor urma să intrăm în prea multe detalii, am dori să reliefăm într-o remarcă generală, caracterul combativ al acestei cărți și legătura ei strânsă cu viața, cu practica construirii comunismului, cu practica artistică; ea generalizează teoretic experiența dezvoltării culturii și exprimă interesele și exigențele culturale ale poporului.

Spre deosebire de estetica burgheză contemporană, care exprimă interesele unui grup restrâns de „inițiați” având un pronunțat caracter de clasă, întrecându-se în a fi cât mai departe de viață și urmărind aba-

terea atenției maselor de la lupta pentru libertate și democrație, estetica marxist-leninistă se sprijină pe experiența diferitelor arte și în special a literaturii realist-socialiste. Pentru a ușura înțelegerea relațiilor estetice noi, autorii au făcut o incursiune în trecut examinând estetica Greciei, Romei, Chinei, Indiei, Europei, cu subdiviziunile: renaștere, clasicism, iluminism etc. subliniind în cele din urmă contribuția revoluționarilor democrați, și apoi aportul hotărât al lui Marx, Engels și Lenin la fundamentarea noii estetici.

Relațiile estetice sînt privite în dezvoltarea lor istorică printrucă sentimentele estetice care există din cele mai vechi timpuri au evoluat și ele odată cu dezvoltarea societății. Se precizează totodată că deși relațiile estetice își găsesc expresia cea mai adecvată în artă, ele au o sferă de aplicabilitate mult mai largă. Omul ia o atitudine estetică și față de realitățile vieții, față de natură sau societate; iată de ce autorii lucrării și-au propus ca scop cercetarea legăturilor științifice estetice cu producția de bunuri materiale, cu politica sau filozofia, cu știința sau morala, ș.a.m.d., ținînd însă cont de legile și specificul ei. Estetica este deci considerată ca „o disciplină științifică, ce studiază legile generale de dezvoltare a relațiilor estetice ale omului față de realitate și în special arta, ca formă specifică a conștiinței sociale. Cu alte cuvinte se poate spune că estetica studiază relațiile estetice ale omului față de realitate în general, și forma lor cea mai înaltă, arta, în special”.

Estetica științifică este strîns legată de filozofia marxist-leninistă, se sprijină pe principiile acestei filozofii și se conduce după metodele ei; la baza esteticii stă în primul rînd teoria materialist-dialectică a cunoașterii și înțelegerea materialistă a societății și istoriei. În același timp, ca orice știință filozofică, estetica are un caracter de clasă și partinic.

Estetica marxist-leninistă reprezintă treapta superioară în dezvoltarea acestei științe. Ea s-a cristalizat pe baza practicii din domeniul artei și literaturii universale, precum și în focul discuțiilor critice. (În această privință merită subliniat faptul că însăși *Bazele esteticii marxist-leniniste*, această lucrare colectivă, a fost studiată înainte de a fi dată la tipar și de un mare număr de specialiști din diferite domenii ale literaturii și artei, discutată în cadrul unor ședințe de lucru la diferite institute științifice de specialitate — precum și în cadrul unor plenary deschise ale Academiei Bulgare.)

Un rol deosebit îl are estetica pentru formarea principiilor etice ale oamenilor. Artă este unul din mijloacele cele mai capabile să ajute la formarea omului nou, constructor al societății comuniste, formînd totodată și dezvoltînd idealurile estetice ale poporului, ajutînd masele să înțeleagă problemele de bază ale artei.

În capitolul *Estetica și practica* autorii insistă asupra unui fapt de o largă semnificație pentru epoca noastră. Estetica nu interesează numai pe scriitori sau artiști, numai pe creatori în general ci, poate în aceeași măsură, pe milioanele de „consumatori” de artă. Teoria esteticii ajută la clarificarea și înțelegerea unor procese adînci ale artei.

Autorii subliniază însă că studiarea teoriei estetice nu poate înlocui talentul, dar reamintesc pe de altă parte că „*nici un mare artist creator nu se poate lipsi în arta lui de meditație*”. Și nu întîmplător mulți artiști de valoare au intrat și în istoria gîndirii estetice ca mari teoreticieni. (Leonardo da Vinci sau Goethe, Tolstoi sau Stanislavski sînt numai cîteva exemple.)

Partea a doua a lucrării se referă la *Relațiile estetice față de realitate* după care se trece la studiarea esenței artei: *Artă și rolul ei în viața societății, Legile istorice de dezvoltare ale artei, Caracterul popular, de clasă și partinic al artei*, la care se adaugă un capitol special: *Artistul creator*.

Operele de artă nu se adresează numai unui grup mai mare sau mai mic de inițiați, ci constituie o exigență general umană; fie că e vorba de muncitor sau savant, tractorist sau matematician, aviator sau artist. Această necesitate poate fi îngrădită sau stimulată de anumite condiții sociale, dar nu depinde niciodată de o anumită specializare sau condiție socială a oamenilor.

Sarcinile artei s-au schimbat, au evoluat, după cum a evoluat și rolul artei în societate. De aici rezultă și dificultatea unei definiții unitare pentru artă.

Estetica progresistă premarxistă a încercat să dea o întreagă serie de definiții: unii au considerat arta ca fiind o „reprezentare a realității”, alții afirmau că arta reproduse viața, dar nu așa cum este, ci cum ar trebui să fie; unii susțineau că arta transmite sentimentele unui om altora; alții o defineau ca pe o „autoexprimare a sufletului omenesc”. Toate aceste definiții ca și multe altele (excepție fac desigur definițiile idealiste) conțin parte de adevăr, în sensul că ele sînt adevărate (sau se apropie de adevăr), numai pentru anumite laturi ale noțiunii de artă și nu pentru totalitatea acestor laturi. Lipsiți de viziunea istorică în ce pri-

vește dezvoltarea artei, premarxistii n-au putut să prezinte, deși de bună credință, decît definiții parțiale.

Marxismul nu privește arta izolat, nu o explică prin ea însăși, ci în legăturile ei cu suma altor fenomene sociale și în primul rînd cu baza materială a societății, baza economică, structura socială și lupta de clasă. Numai astfel poate fi studiată arta aparte, cu specificul ei, ce se deosebește distinct de toate celelalte forme ale conștiinței sociale. Fiind un fenomen istoric concret, arta a suferit de a lungul dezvoltării societății o serie de schimbări, atît în forma cît și în conținutul ei.

Specificul acestei forme a conștiinței sociale constă în faptul că „*opera de artă este totdeauna un rezultat al activității spirituale, înțelegerea de către om a unor anumite laturi ale realității, exprimarea într-un obiect a relațiilor spirituale ale omului față de realitate, a gândurilor și sentimentelor lui. Artă are ca scop influențarea sentimentelor, voinței, gândirii oamenilor, transmiterea unor anumite cunoștințe, a unor anumite aprecieri cu privire la fenomenele realității*” (p. 197). (Aici și în continuare citez după ediția în l. rusă, Moskova 1960, Șt. B.)

De o mare importanță pentru lămurirea termenului și explicarea frământărilor lui spirituale este capitolul *Artistul creator*. Respingînd cu argumente științifice concepția idealistă despre artistul supraom, desprins de sfera realității, autorii manualului de estetică arată că talentul constă în anumite predispoziții, care se pot dezvolta sau risipi datorită mediului. Artistul creator reprezintă latura *subiectivă* a opereii de artă, trebuie să fie o mare personalitate și să aibă o mare răspundere față de creația sa. Emotivitatea, observația pătrunzătoare, intuiția și fantezia sînt calități indispensabile artistului. Realitatea trebuie să fie însă totdeauna punctul de sprijin și de comparație pentru imaginația lui. „*Eu am considerat totdeauna — spunea Goethe — că realitatea este mai genială decît geniul meu*”.

Sînt cazuri cînd forța lăuntrică a artistului este atît de mare încît eroii creați de el pot să evolueze chiar și împotriva voinței autorului. Autorii s-au referit printre altele și la afirmația lui Tolstoi în legătură cu *Ană Karenina*: „*În general eroii și eroinele mele fac uneori glume pe care eu nu le-aș dori: se comportă cum ar trebui să se comporte în viața de toate zilele și nu așa cum mi-ar fi plăcut mie*”.

În partea a treia se tratează *Imaginea artistică, Conținutul și forma în artă, Fru-*

mosul, Tragicul și comicul, Formele și genurile artei. (Arhitectura arta decorativă, sculptură, pictură și grafică, literatură, muzică, dans, teatru, cinematografia.)

Partea finală a lucrării este rezervată *realismului și realismului socialist*. Conform teoriei materialismului dialectic autorii consideră că: „*Numai unitatea dialectică dintre laturile subiective și obiective în problema cunoașterii dă omului cheia pentru înțelegerea justă a realității. Din punct de vedere dialectic în orice imagine, inclusive cea artistică, există ceea ce provine de la obiect, de la lucru, și există „aportul” care provine — dacă vorbim despre artă — de la artist. Imaginea artistică reflectează nu numai obiectul ei, ci și părerile, sentimentul despre lume a unui om viu, concret, fiu al epocii sale, exponent al unor interese sociale și a unor tendințe individuale. Artistul ca ființă socială aduce inevitabil în operă spiritul, trăsăturile și influențele societății și a timpului său și o dată cu aceasta — sufletul său, aptitudinea sa individuală de orientare în lume și de influențare a ei. El nu este un aparat fotografic care fixează automat cele văzute, ci un om viu cu concepțiile și sentimentele sale. El cunoaște și reprezintă în primul rînd ceea ce are un interes vital, primordial pentru el, în care el vede esența și particularitatea fenomenului reprezentat, prin care el speră să redea cititorului, spectatorului sau auditorului viziunea lui despre viață, sentiment, gândire*” (pag. 529—530).

Odată precizat aportul și rolul artistului în crearea opereii, autorii pun în discuție termenul de realism. Nu se poate spune că în literatura și arta deceniilor anterioare realismul ar fi o categorie necunoscută; dar ca metodă de creație el este specific sec. al XIX-lea. În afara adevărului vieții nici nu poate să existe o artă autentică.

În privința originalității artei, problema se pune sub două aspecte: „*Un mare artist trebuie prețuit nu numai prin ceea ce se aseamănă el cu Tolstoi, Repin sau Stanislavski ci și prin ceea ce nu se aseamănă cu ei și înainte de toate pentru exprimarea celor mai mari cuceriri ale spiritului epocii lui*”.

Problema principală constă însă în cunoașterea și descoperirea acelor laturi a „neasemănări cu alții” care sînt definitorii pentru artist, distingîndu-l în cadrul speciei sau genului.

Noțiunea cernîșevschiană — proprie și lui Goethe de alt fel — că „frumosul este viața” nu trebuie înțeleasă ca și cum artistul n-are avea nevoie să vadă și aspectele *nefru-*

moase ale vieții. Expresia vrea numai să precizeze că sursa de observație a laturilor frumoase sau urite ale vieții există în realitatea concret-istorică.

Realismul ca metodă nu este uniform în modalitatea de exprimare ci aceasta depinde în deosebi de forța creatoare a artistului, etc.; în schimb linia generală, adică ideea de a observa laturi cât mai multiple din viață este o cerință comună. Realismul sec. al XIX-lea netind înarmat cu știința marxist-leninistă n-a putut duce arta mai departe de stadiul ce constă în a prezenta realitatea, criticind-o. Meritul de a arăta calea pentru *îndreptarea* situației îi revine realismului socialist. Arta realismului socialist reflectă în mod artistic lupta pentru victoria revoluției socialiste. El se sprijină în cultura rusă pe rezultatele și tradițiile lui Pușkin și Tolstoi în literatură, Surikov și Repin în pictură, Glinka și Musorgski în muzică, Volkov și Șepkin în artă, Kazakov și Bejenov în arhitectură, Bielinski, Cernișevski, Dobroliubov și Herzen în critică și estetică.

„Arta sovietică a adus în cultura universală nu numai un cerc de teme și probleme noi ale vieții, nu numai o atitudine nouă, optimistă față de viață, ci și un cerc de idei noi, ideea amarismului revoluționar, și a internaționalismului proletar, ideea păcii între popoare, a democrației și socialismului.“

În timp ce literatura burgheză cunoaște crize simultane și ca un rezultat al crizelor din viața economică a statelor capitaliste, arta realist-socialistă se dezvoltă treptat nu sub forma unor „canoane care îngustează viziunea artistului“ ci ca o varietate de nuanțe și forme, dând posibilitate artistului să surprindă cele mai importante și cîteodată mai imperceptibile aspecte din viață.

De asemenea nu este întimplător faptul ca arta realistă ia forme demascatoare, tocmai în acele țări capitaliste unde mișcarea muncitorească este mai puternică și mai organizată (de exemplu neo-realismul italian). Pe de altă parte o serie de artiști progresiști vin spre realismul socialist pe căi întortochiate, în luptă cu subiectivismul sau formalismul lor de început. Așa este soarta operelor lui Brecht, Aragon, Neruda, Nezval și a altora.

Cît privește explicarea termenului de realism socialist ca metodă de creație, distingem două laturi: *Realismul*, străduința de a prezenta realitatea în multilateralitatea sa, și *socialismul*, adică arta partidului comunist, prețuirea vieții de la înălțimea idealurilor comuniste. Arta realist-socialistă se

sprijină pe legătura neîntreruptă dintre artă și viață, dintre artă și practica construirii unei societăți noi.

„*Inșă formele artei realist-socialiste din U.R.S.S. nu pot fi transplantate mecanic în realismul socialist din R. D. Germană, sau China, din Italia sau Mexic.*“ Realitatea istorică și specificul național etc. vor hotări asupra formei sub care se va prezenta în țările respective această metodă.

Fără a atinge tirajul lucrărilor asemănătoare, ca *Bazele marxism-leninismului* (300.000), *Bazele cunoștințelor politice* sau *Bazele filozofiei marxiste* (600.000) prezentul volum despre problemele fundamentale ale esteticii (în 100.000 de exemplare) nu va putea ajunge acum la toți cei dornici de luminile lui. O nouă ediție va constitui ocazia de a se îmbogăți eventual unele capitole sau a se adăoga și altele noi, — perfecționind și mai mult această carte devenită de pe acum un prieten nedespărțit pentru toți cei ce lucrează sau au contingențe într-un fel sau altul din domeniul artei, ca și pentru toți iubitorii de artă în general.

University Library Cluj ȘTEFAN BITAN

Un dicționar al cuvintelor străine. (Bakos Ferenc, *Idegen Szavak Kéziszótára*. Terra. Budapest, 1960). În anii de după eliberare, în literatura lexicografică maghiară au apărut mai multe lucrări asemănătoare sau chiar cu caracter identic¹. „Micul dicționar al cuvintelor străine“ pe care îl prezentăm acum este o reeditare nemodificată a ediției din 1958. Ediția a II-a a fost impusă de faptul că primele 10 000 de exemplare s-au epuizat. De astă dată lucrarea a apărut într-un tiraj de 24 000 de exemplare.

Acest Dicționar cuprinde aproximativ 32 000 de date lexicale. Față de „predecesorul“ său direct (Dicționarul cuvintelor străine — colecția Dicționarilor mici) care cuprindea numai 19 000 de date, el a fost îmbogățit cu material lexical nou luat pe de o parte din dicționare mai vechi (ca de exemplu din Dicționarul lui Kelemen Béla sau al lui Tolnai Vilmos), iar pe de altă

¹ Sándor Kálmán, *Idegen szavak marxista magyarázatokkal* (Szikra. Budapest, 1948). În 1949 a apărut ediția a II-a îmbogățită.

Idegen szavak szótára (Szikra. Budapest, 1953).

Bakos Ferenc, *Idegen szavak szótára* (Kisszótár sorozat. Terra. Budapest, 1957).

parte din dicționare speciale, lexicoane. I-au servit drept izvor și dicționare de limbi străine ca „Fremdwörterbuch“ (Leipzig 1954) sau Larousse (Paris 1957) și altele. Dar materialul publicat a mai fost completat și prin multe cuvinte străine care, deși sînt destul de frecvente, n-au prea fost incluse pînă acum în dicționare.

La începutul „Micului dicționar al cuvintelor străine“ se găsește pretața redactorilor, un capitol de îndrumări, lista abrevierilor și un tabel cu cele mai frecvente corespondențe de sunete și de litere. La sfîrșit se dau numele unităților de măsură engleze, lista cuvintelor care nu se scriu potrivit normelor cuprinse în „Indreptarul ortografic al limbii maghiare“ și cîteva foi curate pentru însemnări și adnotări. Dicționarul are 784 pagini.

Iată structura articolelor: Dacă cuvîntul-titlu se scrie potrivit ortografiei maghiare, după el urmează în paranteze rotunde, cules cu litere cursive, cuvîntul cu ortografia limbii din care s-a făcut împrumutul. De pildă *konkrét* (concret). Dacă cuvîntul-titlu are o ortografie străină, urmează după el, în paranteze drepte, pronunțarea lui obișnuită din limba maghiară. De ex. *clairvoyance* [e:² klervoájansz]. Elemente prime foarte des întâlnite în neologismele compuse (ca *aero-*, *bio-* etc.) sînt explicate printru cuvintele-titlu la locul cuvenit; iar — pentru prima dată în lexicografia maghiară — dau în anexă cele mai frecvente postfixe și sufixe străine (ca de ex. *-gráfus*, *-áció*) cu scopul de a face posibilă și înțelegerea unor cuvinte străine necuprinse în Dicționar.

Se scriu cu ortografia maghiară toate cuvintele în cazul cărora apariția frecventă, tradiția, obișnuința în ramura respectivă sau în știință etc. îngăduie acest lucru.

Drept model pentru pronunțarea cuvîntelor-titlu servește pronunțarea obișnuită a vorbitorilor maghiari instruiți. Fiind destinat unui larg public de cititori, Dicționarul nu-și propune să noteze prin semne fonetice speciale sunetele străine inexistente în sistemul fonetic al limbii maghiare. De aceea autorii Dicționarului au ales metoda cea mai evidentă, notînd sunetele străine cu ajutorul literelor celor mai apropiate sunete din limba maghiară.

Urmînd tradiția dicționarelor de cuvinte străine, redactorii Dicționarului ne informează și despre originea cuvintelor-titlu. Se indică în general sursa originală, limba din care a pornit cuvîntul. Așa de pildă

cuvintele *algebra*, *kálium* sînt notate ca fiind de origine arabă, la cuvîntul *kínin* se scrie că e de origine indiană, deși este știut că fiecare dintre ele a pătruns în limba maghiară în urma unor filieri multiple. De problema complicată și uneori nu îndeajuns clarificată a migrațiunii cuvintelor este evident că Dicționarul nu se putea ocupa. Se indică limba mijlocitoare numai în cazul cînd un cuvînt pornit dintr-o limbă primește într-o altă limbă unele modificări fonetice și grafice și numai după aceea intră în limba maghiară. Astfel cuvîntul *cachou* [e: kásu] este notat cu etimologia „malaeză → franceză“, deoarece modul de scriere a acestui cuvînt este caracteristic limbii franceze (săgeata indică tocmai acest lucru).

E o greșeală destul de frecventă că unele cuvinte străine sînt folosite nu în înțelesul lor exact. De aceea Dicționarul nu se mulțumește cu explicarea cuvîntului-titlu printr-un singur cuvînt maghiar. Corespondențul maghiar cunoscut și acceptat urmează imediat după cuvîntul-titlu. Unde se consideră necesar, se atrage atenția cititorului asupra folosirii exacte și corecte a cuvintelor. După indicarea etimologiei sînt date observațiile stilistice prin semne prescurtate tipărite cu litere cursive indicînd caracterul arhaic, regional etc. al cuvîntului: *bukksza* (Büchse) *ném* (germ.) *nép* (popular). Sînt însemnate cuvintele familiare, cele care apar foarte rar, sau cuvintele de jargon, argo din lexicul tehnic-profesional precum și sensurile figurate. Termenii de specialitate, cuvinte din lexicul profesional sînt notate prin calificative speciale. Aceste indicații sînt importante mai ales dacă un termen este folosit în mai multe domenii ale științei ca de ex. *depresszió*, care se folosește într-o serie întregă de științe (astronomie, meteorologie, medicină, economie etc.).

În sfîrșit cîteva cuvinte despre intențiile de cultivare a limbii care se manifestă în Dicționar. Redactorii s-au străduit să lumineze sensul cuvintelor străine prin cît mai multe sinonime și astfel să propage conținutul cu explicații, și termenul maghiar corespunzător. În acest fel înlesnesc pe de o parte înțelegerea exactă și rapidă a cuvintelor străine, iar pe de altă parte, pe cît e posibil, contribuie la evitarea lor. De aceea stă pe primul loc cuvîntul cu formă maghiară în cazul cînd cuvîntul-titlu sau derivatele lui sînt folosite atît cu sufixe maghiare, cît și cu sufixe străine (ca *logikusan*, *logice*; *mechanikusan*, *mechanice*).

e: = ejtsd (pronunțată).

Prin indicarea originii cuvintelor străine — se spune în prefața Dicționarului —, prin arătarea formei grafice străine, prin indicarea pronunțării și a valorii lor stilistice, prin punerea pe primul loc a expresiilor maghiare etc. cei ce folosesc Dicționarul primesc mai mult decât simpla lămurire a sensului cuvintelor.

Autorii au în planul lor scoaterea unei ediții augmentate și îmbunătățite. „Micul dicționar al cuvintelor străine“ este și în forma sa actuală un instrument de mare folos pentru publicul cititor.

FERENC KÓSA

● Universitatea „Babeş—Bolyai“, în colaborare cu Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., sectorial Cluj și Filiala Academiei R.P.R. Cluj, a organizat o sesiune științifică festivă consacrată aniversării a 40 de ani de la înființarea partidului comunist din România, care a avut loc între 18—20 mai 1961. La această sesiune, din cadrul facultății de filologie, s-au prezentat două comunicări: acad. prof. E. Petrovici: *Bogata activitate lingvistică din R.P.R., rod al sprijinului multilateral primit din partea P.M.R.* și prof. Z. Bugnariu, prof. E. Jancsó, conf. P. Sóni, lectori I. Vlad, M. Zăciu, asist. M. Curțicean și cercetători E. Stan și M. Triteanu: *40 de ani de luptă pe drumul făuririi unei literaturi realist-socialiste.*

● În zilele de 8 și 9 aprilie 1961 a avut loc sesiunea cercurilor științifice studențești, închinată aniversării a 40 de ani de la înființarea partidului.

În ședința festivă de deschidere au fost prezentate următoarele comunicări: *Activitatea lingvistică din R.P.R. — rod al sprijinului acordat de P.M.R.*, C. Milaş, an. III, și Péntek J. an. II; *Orientări noi în folcloristica românească de după 23 August 1944.* L. Babici, an. IV.

Lucrările au continuat apoi pe secții: lingvistică și literatură.

La secția lingvistică au fost prezentate următoarele comunicări: *Locuțiunile adjectivale și adverbiale în limba română*, A. V. nătoru, an. IV. (cercul de limba română); *Influențe lexicale reciproce româno-maghiare în terminologia creșterii animalelor*, Kerekes I., an. I., Daly A., an. V., Viorica Deac, an. II., Fejes G. an. II., L. Gherghel, an. II. (cercurile de limbă română și maghiară); *Exprimarea calității în basmele populare,*

Olosz K. an. III; *Domeniile din care sînt luate elementele imaginii comparațiilor în poezia maghiară din R.P.R.*, Kovács L., an. V. (cercul de limba maghiară); *Aspectul verbal în limba rusă și traducerea lui în limba română*, Maria Zubașcu, an. IV. (cercul de limba și literatura rusă); *Situația înfinitivului în limbile franceză și română*, Gh. Haș, an. V. (cercul de limba și literatura franceză); *Observații asupra întrebuirii articolului în limbile engleză și română*, C. Muscă, an. V. (cercul de limba și literatura engleză).

La secția literatură au fost prezentate următoarele comunicări:

Din istoricul presei muncitorești din Transilvania: „Adevărul“ și literatura revistei (1903—1910), T. Cătineanu an. II; *Din istoricul presei muncitorești: „Tranzacțiuni literare și științifice“*, R. Ciobanu, an. II; *Probleme ale dramaturgiei actuale*, A. Munteanu, L. Petrescu, an. II; *Contribuții la o valorificare științifică a istoriei criticii literare: I. Trivale de C. Duică*, an. IV. (cercul de literatură română); *Succesele nuvelisticii maghiare din R.P.R. în anul 1960, sub îndrumarea Partidului*, Kötő J. an. V., *Materialul literar al revistei „A mai nó“*, Csögör E. an. V.; *Reflectarea problemelor literare și culturale române în revista „Utunk“ între anii 1956—1960*, D. Culcer, an. III., Mózes H., an. II.; *Luptele critice în jurul piesei lui Nagy István „Özönvíz előtt“*, Szász L., an. III. (cercul de literatură maghiară); *Scriitorii actuali valorifică elementul popular: Cicerone Teodorescu*, M. Pop, an. IV. (cercul de folclor); *Drama populară rusă: A. S. Pușkin în comparație cu câteva aspecte din drama populară română*, Beesky Șt., an. III. (cercul de limba și literatura rusă); *Figura lui Horia în romanele lui Joseph Marlin și Oskar Walter*

Cisek, U. Krasser, an. IV. (cercul de limba și literatura germană); *Shakespeare pe scena Teatrului Național din Cluj*, A. Curtui, an. V. (cercul de limba și literatura engleză); *Evoluția elementului liric în balada germană, de la Bürger la Heine*, D. Rușu, an. II. (cercul de literatură universală).

● În zilele de 31 martie—1 aprilie 1961, Ministerul Învățământului și Culturii a organizat o consfătuire la București cu cadrele didactice care predau limbi romanice și germanice la secțiile de specialitate. La consfătuire s-au analizat problemele fundamentale ale predării acestor discipline în învățământul superior și modul de pregătire a absolvenților de la aceste secții. Au prezentat referate: tov. acad. Iorgu Iordan, prof. univ. Jean Livescu și N. Condeescu de la Universitatea „C. I. Parhon” din București, prof. univ. N. I. Popa de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și prof. univ. Henri

Jacquier de la Universitatea „Babeș—Bolyai” din Cluj.

Din partea catedrelor de limbi romanice și germanice ale Universității „Babeș—Bolyai” din Cluj au luat parte un număr de 15 delegați, care au adus contribuția lor, participând în mod activ la discuții.

● La Praga, între 5 și 10 iunie a. c., acad. E. Petrovici a participat la sesiunea de lucru a Comisiei de dialectologie slavă și a atlasului lingvistic slav, comisie instituită de Comitetul internațional permanent al slaviștilor.

La această sesiune acad. E. Petrovici a prezentat comunicarea „Isoglose slave și isoglose românești pe teritoriul R.P.R.” La Universitatea din Praga, la invitația Societății lingviștilor cehi, a ținut conferința „Isoglose toponimice slave pe teritoriul R.P.R.”

ERRATA — ОПЕЧАТКИ

<i>Pag.</i> <i>Old.</i> Стр.	<i>Rîndul</i> <i>Sor</i> Строка	<i>In loc de:</i> <i>Hibás szöveg:</i> Напечатано:	<i>Se va citi:</i> <i>Helyes szöveg:</i> Следует читать:	<i>Greșeala s-a făcut</i> <i>din vina:</i>	
4	12	сверху	С. НАДЬ	М. НАДЬ	redacției
46	12	сверху	воспитании	воспитания	"
51	4.	alulról	Мажаковская	Мажтынская	autorului
56	Nota	9	<i>Pascu</i>	<i>Pascu</i>	"
74	4	сверху	-ся жън'ицца)	-ся (жън'ицца)	tipografiei
79	4	сверху	в Автономной	в Муреш-Автономной	redacției
136	5	de sus	<i>Azilul</i>	„Azilul	autorului
149	3	de sus	fîrîiește	fîlîiește	"
151	18	de sus	n-a	ne-a	"
165	9	de sus	Atticus	Accius	"
	Nota	38	107	105	"
166	5	de sus	<i>este</i>	<i>est</i>	tipografiei
179	21	de jos	întîmpină	întîmplă	autorului